ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΕΚ ΚΡΗΤΗΣ 1898 - 1906

ΑΘΗΝΑΙ
1959

Ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος μὲ στολὴν ἑσπερίδος

ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΕΚ ΚΡΗΤΗΣ 1898 -1906

	ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	

ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΕΚ ΚΡΗΤΗΣ 1898 -1906

Ὁ παρὼν τόμος ἐξετυπώθη δαπάναις τῆς Αὐτῆς Βασιλικῆς Ὑψηλότητος τῆς Πριγκηπίσσης Γεωργίου τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸ τυπογραφεῖον Ἀδελφῶν Γ. ΡΟΔΗ (ὁδὸς Κεραμεικοῦ 40, Ἀθῆναι), ἔτος 1959.—Ἀντίτυπα πεντακόσια (500).

ΠΙΝΑΞ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΣΕΛΙΣ	ΣΤΙΧΟΣ	ΑΝΤΙ	ΓΡΑΦΕ
7	12	εἶχα	εἶχα
9	16	ἠρεμία	ἠρεμία
10	14	ἠρεμήσουν	ἠρεμήσουν
12	16	Ἕλληνες	Ἕλληνας
16	37	τί	τι
17	5	Ἀγίων	Ἁγίων
18	8	ὀλίγον	ὀλίγου
18	38	ἀγώνας	ἀγῶνας
24	34	φιλοπατριας	φιλοπατρίας
27	5	Προστάτιδων	Προστατίδων
45	3	Θερισόν	Θέρισον
46	17	ἠρεμίαν	ἠρεμίαν
47	5	ἐμοῦ	ἐμοῦ
47	27	αρμονική	ἁρμονική
51	21	ψευδοκοινοβουλευτισμος	...μός
52	3	ἠμεμία	ἠρεμία
52	23	οργανωσις	ὀργάνωσις
53	14	ἥσυχαν	ἥσυχον
53	32	ἡρωϊκόν	ἡρωϊκόν
55	20	εἵμεθα	εἴμεθα
56	37	Πατρίδας	πατρίδος
58	5	τὴν Ἰταλικὴν	τὸν Ἰταλικὸν
58	20	ἀβροσύνης	ἀβροφροσύνης
60	38	ἀξιωματικοῦς	ἀξιωματικούς
65	21	εἰς	εἰς
65	27	ευμενῆ	εὐγενῆ
65	37	ἔφθασαν	ἔφθασαν
68	17	ὀλιγων	ὀλίγων
71	26	ποία ἦτο αὐτη	ποῖον ἦτο τοῦτο
90	3	διαλέξατε	διαλέξετε
107	21	19 Μαΐου 1901	19 Μαΐου-1 Ἰουν. 1901
111	12	*50*	58
111	12	*14*	6
121	38	Ἡ	Ἡ
128	10	ἑρματισμοῦ	ἑρματισμοῦ.
130	8	ἀπαγοητεύσεις	απογοητεύσεις
136	5	τοῦ	του
137	7	ἐπιμένητε	ἐπιμείνετε
149	8	Ἡ	Ὁ
155	2	ἤρεμον	ἤρεμον
158	25	Τὺπος	Τύπος
158	26	Τὺπος	Τύπος
160	28	ἀπογορεύη	ἀπαγορεύη
167	30	μετά	[illegible]

ΑΠΑΡΑΙΤΗΤΟΣ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Εἰς ΣΕΛΙΔΑ 111.

Στίχ. 11. Νὰ διαγραφοῦν αἱ λέξεις: «Κατὰ τὸ Σύνταγμα»

Στίχ. 12. Νὰ διορθωθοῦν οἱ ἀριθμοί:

50 εἰς 58

14 εἰς 6.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ὁ σύζυγός μου Πρίγκηψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος καὶ Δανίας συνέγραψε τὰς ἐκ Κρήτης Ἀναμνήσεις του εἰς δανικὴν γλῶσσαν, προφανῶς πρὸς διαφώτισιν τῶν ἐν Δανίᾳ συγγενῶν, καὶ χωρὶς ἀρχικῶς νὰ τοῦ ἔλθῃ ἡ σκέψις ὅτι αὗται θὰ ἠδύναντο νὰ ἐνδιαφέρουν ἓν εὐρύτερον κοινόν.

Ὅπως γράφει εἰς τὸν Πρόλογόν του, μετὰ τὴν ἀναχώρησίν του ἐκ Κρήτης ὑπὸ τὰς γνωστὰς δραματικὰς συνθήκας, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1906, δὲν ἠθέλησε νὰ δώσῃ λαβὴν εἰς πολεμικὴν γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπόν του, καὶ διὰ τοῦτο ἐσιώπησε. Τὴν σιωπὴν ταύτην ἐτήρησεν ἀπαρεγκλίτως ἐπὶ πενῆντα περίπου ἔτη. Ἀργότερον ὅμως, μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Λόρδου Χάουαρντ ὄβ Πένριθ ὑπὸ τὸν τίτλον «Theatre of Life» («Τὸ Θέατρον τῆς Ζωῆς»—Λονδῖνον 1936), τὰ ὁποῖα γέμουν ἀνακριβειῶν καὶ φράσεων ποὺ ἔθιγαν τὸν Πρίγκιπα προσωπικῶς, ὡς καὶ τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Κάμπτον Μακένζι «Wind of Freedom» («Ἄνεμος Ἐλευθερίας»—Λονδῖνον 1943), ὅπου ὁ συγγραφεὺς ἐπικρίνει τὸν Πρίγκιπα διὰ τὴν ἐν Κρήτῃ πολιτικήν του, ὁ σύζυγός μου ἐπείσθη ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ ὁμιλήσῃ χάριν τῆς ἱστορίας.*

Τῷ 1955 ἐδημοσιεύθη, τῇ ἐγκρίσει του, ἡ «Βιογραφία» του, συγγραφεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Ἀνδρέα Σκανδάμη (Ἀθῆναι, 1955), ἡ ὁποία ἐβασίζετο εἰς τὸ προσωπικὸν ἀρχεῖον τοῦ Πρίγκιπος.

Τὸ πρῶτον καὶ μεγαλείτερον μέρος τῶν ἐκ Κρήτης Ἀναμνήσεων τοῦ συζύγου μου μετέφρασα πρὸ ἐτῶν ἐκ τῆς δανικῆς εἰς τὴν γαλλικήν, καὶ ἐκ ταύτης ἑλληνιστὶ ὁ ὑπασπιστής του κ. Π. Βανδῶρος τῷ 1952.

Τὰς μεταφράσεις ἐκείνας εἶχεν ἐγκρίνει ὁ Πρίγκηψ, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ δημοσιευθοῦν.

Τῷ 1956 ἐπείσθη καὶ ἐνέκρινε τὴν ἀγγλιστὶ μετάφρασίν των ὑπὸ τοῦ κ. Ρέτζιναλδ Σπίνκ, μεταφραστοῦ τῆς ἐν Λονδίνῳ Βασιλικῆς Πρεσβείας τῆς

---

* *Ὁ κ. Ἔσμε (μετέπειτα Λόρδος) Χάουαρντ διετέλεσε Γενικὸς Πρόξενος τῆς Μεγάλης Βρεταννίας κατὰ τὸ διάστημα τῆς Ἁρμοστείας τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου ἐν Κρήτῃ.*

Δανίας, τὴν ὁποίαν συνεπλήρωσεν ὁ κ. 'Α.'Α. Πάλλης διὰ τῆς μεταφράσεως τῶν 'Υπομνημάτων πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις καὶ τῆς προσθήκης εὑρετηρίου.

'Η μετάφρασις αὕτη δὲν ἐδημοσιεύθη εἰσέτι.

'Εκ τῆς ἀγγλικῆς ὁ κ. Πάλλης συνεπλήρωσε τὴν ἑλληνικὴν μετάφρασιν, τὴν ὁποίαν ὁ σύζυγός μου δὲν ἐπρόφθασε νὰ ἀναγνώσῃ ὁλόκληρον πρὸ τοῦ θανάτου του κατὰ τὸ 1957.

ΜΑΡΙΑ

Πριγκήπισσα Γεωργίου τῆς 'Ελλάδος

Ο ΠΡΙΓΚΗΨ ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ἡ Α.Β.Υ. ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος, δευτερότοκος υἱὸς τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' καὶ τῆς Βασιλίσσης Ὄλγας, ἐγεννήθη εἰς τὸ ἐν Κερκύρᾳ θερινὸν Ἀνάκτορον τοῦ Μὸν Ρεπὼ τὴν 12/24 Ἰουνίου 1869.

Τὸ 1882 εἰσῆλθε, συγχρόνως μὲ τὸν ἀδελφόν του Διάδοχον Κωνσταντῖνον, εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Εὐελπίδων, ἡ ὁποία εὑρίσκετο τότε εἰς τὸν Πειραιᾶ.

Τὸ 1884 ἀπεστάλη εἰς Δανίαν ὅπου ἐνεγράφη, τὸ 1885, εἰς τὴν Ναυτικὴν Σχολὴν τῶν Δοκίμων τῆς Κοπεγχάγης, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε φοιτήσει ὁ πατήρ του, ὁ τότε Πρίγκηψ Γουλιέλμος τῆς Δανίας, προτοῦ ἀνέλθει εἰς τὸν Ἑλληνικὸν θρόνον ὡς Γεώργιος Α'.

Τὸ 1889, μετὰ τὴν ἀποφοίτησίν του, ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἐπανῆλθεν εἰς Ἑλλάδα καὶ κατετάγη εἰς τὸ Βασιλικὸν Ναυτικὸν μὲ τὸν βαθμὸν τοῦ ἀνθυποπλοιάρχου, τὸ δὲ 1890 ἀνέλαβε διοίκησιν ὡς κυβερνήτης ἑνὸς τορπιλοβόλου.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἰδίου ἔτους συνώδευσε τὸν ἐξάδελφόν του Νικόλαον, Διάδοχον τοῦ Ρωσικοῦ Θρόνου (τὸν μετέπειτα Τσάρον Νικόλαον Β') εἰς ταξίδι εἰς Ἄπω Ἀνατολήν.

Κατὰ τὴν ἐπίσκεψίν των εἰς Ἰαπωνίαν, ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἔσωσε τὴν ζωὴν τοῦ Τσαριέβιτς ἀπὸ δολοφονικὴν ἀπόπειραν, γεγονὸς ποὺ συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἀγάπην τὴν ὁποίαν ἔτρεφε ὁ Τσάρος Νικόλαος Β' πρὸς τὸν Ἕλληνα Πρίγκιπα.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὁ Πρίγκηψ ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Σχολῆς Τορπιλλῶν, τὴν ὁποίαν διηύθυνε μὲ τὴν συνήθη του δραστηριότητα μέχρις ὅτου τὸ 1892 διωρίσθη κυβερνήτης τοῦ τορπιλλοβόλου «Κανάρης» τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ Ἀρχηγὶς τοῦ Στολίσκου Τορπιλλοβόλων.

Ἀπὸ τοῦ 1892 μέχρι τοῦ 1898 ὁ Πρίγκηψ διετέλει Πρόεδρος τῆς ἐξεταστικῆς Ἐπιτροπῆς ἥτις ἐξήταζε τοὺς ὑποψηφίους διὰ τὴν Σχολὴν τῶν Δοκίμων. Τὰ καθήκοντα ταῦτα ἐξετέλει μὲ μεγάλην αὐστηρότητα καὶ ἀπόλυτον ἀμεροληψίαν, μὴ ἀνεχόμενος οἱανδήποτε ἀνάμιξιν ἐκ μέρους πολιτικῶν προ-

σώπων. Κάποτε ἀπέρριψε δύο ἐκ τῶν ὑποψηφίων ἐκ τῶν ὁποίων ὁ ἕνας ἦτο υἱὸς πρώην πρωθυπουργοῦ ὁ δὲ ἄλλος υἱὸς γνωστοῦ ναυάρχου, πρὸς μεγάλην κατάπληξιν τῶν πολιτικῶν κύκλων.

Λόγῳ τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ τὸν ἀθλητισμόν, ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἐξελέγη Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Ὀλυμπιακῶν Ἀγώνων, ὅταν αὕτη ἱδρύθη τὸ 1896.

Κατὰ τὴν Κρητικὴν κρίσιν τοῦ Ἰανουαρίου 1897, ἡ ὁποία κατέληξεν εἰς τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον τοῦ ἰδίου ἔτους, ὁ Πρίγκηψ ἦτο διοικητὴς τῆς μοίρας τορπιλλοβόλων εἰς τὸ Αἰγαῖον καὶ εἰς τὰς συμβουλάς του ὠφείλετο ἡ ἐπιτυχὴς ἀπόβασις τοῦ ὑπὸ τὸν Συνταγματάρχην Βάσσον ἐκστρατευτικοῦ σώματος εἰς τὸν ὅρμον τοῦ Κολυμπαριοῦ δυτικῶς τῶν Χανίων.

Κατὰ τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον ἀποστολὴ τῆς ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Πρίγκιπος μοίρας ἦτο νὰ ἐμποδίσῃ τὸν διὰ θαλάσσης ἀνεφοδιασμὸν τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ εἰς Θεσσαλίαν, ἀποστολὴ τὴν ὁποίαν ὁ Πρίγκηψ ἐξετέλεσεν ἐπιτυχῶς.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Συνθήκης Εἰρήνης, ἥτις ἔθεσε τέρμα εἰς τὰς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας ἐχθροπραξίας τὴν 22 Νοεμβρίου/4 Δεκεμβρίου 1897, αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν νὰ χορηγήσουν εἰς τὴν ἐπαναστατημένην Κρήτην αὐτονομίαν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, καὶ ἀναγνωρίσασαι τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τῆς Κρήτης, νὰ διορίσουν Ἕλληνα Πρίγκιπα ὡς Ὕπατον Ἁρμοστὴν τῆς Νήσου. Τὴν 14/26 Νοεμβρίου 1898 οἱ ἐν Ἀθήναις Πρεσβευταὶ τῶν Τεσσάρων Προστατίδων Δυνάμεων — Μεγάλης Βρεταννίας, Γαλλίας, Ρωσίας καὶ Ἰταλίας — ἐνεχείρισαν εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων Γεώργιον Α' διακοίνωσιν διὰ τῆς ὁποίας προσέφεραν τὴν θέσιν εἰς τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον.

Τοῦ Βασιλέως ἀποδεχθέντος τὴν πρότασιν, ὁ Πρίγκηψ ἀπεβιβάσθη εἰς Σούδαν τὴν 9/21 Δεκεμβρίου 1898 ὡς Ὕπατος Ἁρμοστὴς τῶν Δυνάμεων ἐν Κρήτῃ.

Ἀπὸ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἀρχίζει ἡ ὑπὸ τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου ὀκταετὴς διακυβέρνησις τῆς Νήσου, τῆς ὁποίας τὰς περιπετείας διηγεῖται οὗτος εἰς τὰς Ἀναμνήσεις του.

Μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἀποχώρησιν του, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1906, ὁ Πρίγκηψ ἀνεχώρησεν εἰς μακρὸν ταξίδι εἰς Ἄπω Ἀνατολήν, συνοδεύων τὸν θεῖον του Πρίγκιπα Βαλδεμάρον τῆς Δανίας.

Τὸν Αὔγουστον τοῦ 1907 ἐμνηστεύθη τὴν Πριγκήπισσαν Μαρίαν Βοναπάρτου, κόρην τοῦ διακεκριμένου ἐπιστήμονος καὶ μέλους τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Πρίγκιπος Ρολάνδου Βοναπάρτου.

Ὁ πολιτικὸς γάμος ἐτελέσθη ἐν Παρισίοις τὴν 8/21 Νοεμβρίου 1907 ὁ δὲ θρησκευτικὸς τὴν 29 Νοεμβρίου /12 Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐν Ἀθήναις.

Ἐκ τοῦ γάμου του ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἀπέκτησε δύο τέκνα, τὸν Πρί-

γκιπα Πέτρον, γεννηθέντα τὴν 3 Δεκεμβρίου 1908 καὶ τὴν Πριγκήπισσαν Εὐγενίαν, γεννηθεῖσαν τὴν 10ην Φεβρουαρίου 1910.

Κατὰ τὸ διάστημα 1924—1935, ὅτε, μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς Δημοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, ὁλόκληρος ἡ Βασιλικὴ Οἰκογένεια ἦτο ἐξόριστος, ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἔμεινε μακρὰν τῆς Ἑλλάδος.

Μετὰ τὴν παλινόρθωσιν τῆς Βασιλείας, ὁ Πρίγκηψ, τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1937, ἐπεσκέφθη τὴν Κρήτην διὰ πρώτην φορὰν ἀφ' ὅτου τὴν εἶχεν ἐγκαταλείψει τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1906. Ἐγένετο δεκτὸς παντοῦ μὲ μεγάλην ἐγκαρδιότητα ἐκ μέρους ὅλων τῶν τάξεων τοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ παλαιὰ πάθη εἶχαν πλέον σιγάσει, καὶ ἀκόμα καὶ οἱ παλαιοὶ ἀντίπαλοι τοῦ Πρίγκιπος συμμετέσχον εἰς τὴν ὑποδοχὴν ποὺ τοῦ ἐγένετο εἰς Χανιά, εἰς Ἡράκλειον καὶ εἰς τὰς λοιπὰς πόλεις καὶ τὴν ὕπαιθρον.

Διὰ τὸν Πρίγκιπα ὑπῆρξε μεγάλη ἠθικὴ ἱκανοποίησις τὸ ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν τόσον ἠγάπησε, δὲν τὸν εἶχε λησμονήσει καὶ τοῦ ἐξεδήλωσε τὰ ἴδια αἰσθήματα ἀφοσιώσεως καὶ ἐκτιμήσεως μὲ τὰ ὁποῖα, παρὰ τὰς πολιτικὰς ἀντιθέσεις, τὸν εἶχε περιβάλει κατὰ τὸ παρελθόν.

Μετὰ τὸν πόλεμον, τοῦ ἐστήθη ἀνδριὰς εἰς τὴν προκυμαίαν τῆς Σούδας, εἰς τὸ ἴδιον σημεῖον ὅπου εἶχεν ἀποβιβασθεῖ ὡς Ὕπατος Ἁρμοστὴς τὴν ἱστορικὴν ἡμέραν τῆς 9 Δεκεμβρίου 1898. Ὁ ἀνδριάς, ποὺ εἶναι ἔργον τοῦ Κρητὸς γλύπτου Κανακάκη, παριστάνει τὸν Πρίγκιπα μὲ μεγάλην στολὴν ναυάρχου.

Διακαὴς ἐπιθυμία τοῦ Πρίγκιπος ἦτο νὰ παραστῇ εἰς τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος, δυστυχῶς ὅμως ὁ θάνατος τὸν ἐπρόλαβε.

Ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἀπέθανεν εἰς τὴν ἐν Σαὶν Κλοὺ κατοικίαν του τὴν 25 Νοεμβρίου 1957.

Τὰ ἀποκαλυπτήρια τοῦ ἀνδριάντος ἐγένοντο τὴν 25ην Μαΐου 1958 παρουσίᾳ τοῦ Βασιλέως Παύλου, τῆς χήρας τοῦ Πρίγκιπος Πριγκηπίσσης Μαρίας, καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας.

Α. Α. ΠΑΛΛΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Μὲ ἠρώτησαν πολλάκις ποία διαφωνία ἠγέρθη ἐν Κρήτῃ μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ, ὅταν δὲ ἀναφέρω τί συνέβη τότε, μὲ ἐρωτοῦν διατί δὲν τὰ ἔγραψα ὅλα αὐτὰ καὶ δὲν ἐδημοσίευσα τὰς ἀναμνήσεις μου, οὕτως ὥστε τὸ Κοινὸν νὰ μάθῃ τὴν ἀλήθειαν.

Ἡ ἀπάντησίς μου ὑπῆρξε πάντοτε ὅτι, ἐὰν δὲν τὸ ἔπραξα, τοῦτο ἐγένετο ἐκ πατριωτικῶν λόγων.

Δὲν ἀρέσκομαι εἰς τὰς πολιτικὰς ἔριδας, ἰδιαιτέρως δὲ ὅταν πρόκειται περὶ ζητημάτων καὶ συμφερόντων Ἐθνικῶν.

Ἡ συνείδησίς μου εἶναι καὶ ὑπῆρξε πάντοτε ἀπολύτως καθαρὰ γνωρίζω δέ, ὅπως ἐγνώριζα τότε, ὅτι ἐξετέλεσα τὸ καθῆκον μου.

Ἐθυσίασα τὰ καλλίτερα ἔτη τῆς νεότητός μου, καὶ ἐγκατέλειψα τὸ στάδιόν μου εἰς τὸ Ναυτικόν, διὰ τὸ ὁποῖον εἶχα ἐκπαιδευθεῖ εἰς τὴν Δανικὴν Σχολὴν Δοκίμων, σχολὴν εἰς τὴν ὁποίαν διδάσκεται ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς τιμῆς.

Ἐγκατέλειψα τὸ στάδιον τοῦτο, τὸ ὁποῖον τόσον ἀγαποῦσα, διὰ ν' ἀφοσιωθῶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης.

Ἀνεχώρησα διὰ τὴν Κρήτην, ὅπου ἐπεδόθηκα ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὰ νέα μου καθήκοντα, ἀφιερώνων πάσας τὰς δυνάμεις μου εἰς ἕνα ἐκ τῶν σημαντικωτέρων διὰ τὴν Ἑλλάδα Ἐθνικῶν ζητημάτων, τοῦτο δὲ μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἔλαχεν εἰς ἐμὲ νὰ ἐπαναφέρω εἰς τοὺς κόλπους τῆς Μητρὸς Πατρίδος τὴν ἡρωικὴν καὶ μαρτυρικὴν Νῆσον.

Ἀφ' ὅτου ἀνεχώρησα ἐκ τῆς Κρήτης κατὰ τὸ 1906, ἔζοῦσα μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡ παλαιὰ ἐκείνη διαφωνία καὶ αἱ ἀφορμαί της θὰ ἔπιπταν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν λήθην. Ἐσκεπτόμην ὅτι αἱ πολιτικαὶ καὶ δημοσιογραφικαὶ ἔριδες μόνον βλάβην θὰ ἐπέφεραν εἰς τὴν ὑπόθεσιν διὰ τὴν ὁποίαν εἶχα ἐργασθεῖ καὶ χάριν τῆς ὁποίας εἶχα θυσιασθεῖ.

Καὶ προτιμοῦσα νὰ σιωπῶ. Τὸ μόνον ποὺ ἔκαμα διὰ νὰ διαδηλώσω τὴν πεποίθησιν μου ὅτι ὀρθῶς ἐνήργησα, ἦτο, ὁσάκις μοῦ ζητοῦσαν τὴν

φωτογραφίαν μου, νὰ θέτω κάτωθι τῆς ὑπογραφῆς μου τὴν ἑξῆς φράσιν: ΑΓΕΙ ΠΡΟΣ ΦΩΣ ΤΗΝ ΑΛΗΘΕΙΑΝ ΧΡΟΝΟΣ.

Κατόπιν ὀκτὼ ἐτῶν ἐργασίας καὶ κόπων ἐν Κρήτῃ, κατόπιν τῶν ἀνελπίστων ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα ἐπέτυχα ἐκεῖ, ἀποτελεσμάτων ποὺ ὠφείλοντο κυρίως εἰς τὴν ἀξιοθαύμαστον διαγωγήν, εἰς τὸν μοναδικὸν ὄντως πατριωτισμὸν τῶν πολυαγαπημένων μου Κρητῶν καὶ εἰς τὴν νομιμοφροσύνην των ἀπέναντι ἐμοῦ, Πρίγκιπος τῆς Ἑλλάδος, τοῦθ' ὅπερ μεθ' ὑπερηφανείας λέγω πρὸς τιμὴν τῶν Κρητῶν, ἔδρεψα μόνον ἀδικίαν καὶ ἀγνωμοσύνην ἐκ μέρους τῆς τότε Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν πολιτευομένων τῆς Μητρὸς Πατρίδος, ὅπως καὶ παρὰ τῶν τεσσάρων Δυνάμεων ποὺ μοῦ εἶχαν ἀναθέσει τὴν Ἐντολὴν καὶ μὲ ἔστειλαν εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ ἀποκαταστήσω ἐκεῖ τὴν εἰρήνην, τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν τάξιν.

Ὅταν δὲ ἡ εἰρήνη αὐτή, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξις εἶχαν ἀποκατασταθεῖ καὶ διατηρηθεῖ ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη, αἱ Δυνάμεις ἐτέθησαν μὲ τὸ μέρος ἑνὸς στασιαστοῦ ὅστις ἐθυσίαζε τὰ πάντα χάριν τοῦ ἰδίου συμφέροντος.

Ἐν τούτοις, εἶναι σαφὲς καὶ αὐτονόητον ὅτι, διὰ νὰ διατηρηθοῦν ἡ εἰρήνη, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξις, εἶναι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἀναγκαῖον καὶ πρέπει ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ ἐμποδισθῇ ἡ προσφυγὴ εἰς ἐπαναστατικὰς βιαιότητας ἐχούσας σκοπὸν τὴν ἐξυπηρέτησιν προσωπικῶν καὶ πολιτικῶν συμφερόντων. Ἔδει κατόπιν νὰ διδαχθῇ ὁ Λαὸς ὅτι μία κοινοβουλευτικὴ μειονότης οὐδέποτε ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιβάλῃ ἢ νὰ προτάσσῃ τὴν θέλησίν της διὰ τοιούτων μεθόδων.

Ἔπρεπε ὅθεν αἱ Δυνάμεις νὰ δείξουν πρὸς τὸν Λαὸν ὅτι, εἰς ἕνα τόπον συνταγματικόν, τὸ μόνον μέρος ὅπου δύνανται νὰ λύωνται τοιαῦται πολιτικαὶ ἔριδες ἢ τοιαῦτα ζητήματα εἶναι ἡ Βουλή, ὅπου ἑδρεύει ἡ ἀντιπροσωπεία τοῦ Λαοῦ, καὶ ὅπου δύνανται αἱ γνῶμαι νὰ ἐκφράζωνται καὶ νὰ συζητοῦνται ἐλευθέρως.

Πολλῷ μᾶλλον ἔδει νὰ πράξουν τοῦτο εἰς τόπον ὡς ἡ Κρήτη, ὅπου ἡ ἀπὸ αἰώνων παράδοσις τῶν κατοίκων ἦτο ἁπλούστατα νὰ ἐπαναστατοῦν καὶ νὰ ὀργανώνουν στάσεις κατὰ τῶν Ἀρχῶν, ἵνα δι' ἐνόπλου ἀγῶνος ἐπιτύχουν τὸν σκοπὸν των, εἴτε οὗτος ἦτο πατριωτικός, εἴτε πολιτικὸς ἢ προσωπικός.

Μολονότι τοιαύτη ἦτο ἡ περίπτωσις, καὶ αὐτὴ ἡ μόνη λογικὴ ὁδός, ἡ δικαία καὶ συνταγματική—εἰδικώτατα εἰς χώραν ὅπως ἡ Κρήτη, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ διαπαιδαγωγήσουν εἰς τὸ τί σημαίνει Σύνταγμα, καὶ νὰ ἐμφυσήσουν εἰς τὸν λαόν της τὴν ἔννοιαν τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας, σκοποὺς διὰ τοὺς ὁποίους πράγματι μὲ εἶχαν ἀποστείλει αἱ Δυνάμεις, ἀκριβῶς διὰ νὰ ἀποκαταστήσω τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν τάξιν, διδάσκων τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς τῆς ἐννόμου ἐλευθερίας καὶ τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας οὐχὶ δὲ τὴν ἀναρχίαν—αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις, παρ' ὅλα ταῦτα, δὲν ἠκολούθησαν τὴν ὁ-

δὸν ταύτην κατὰ τὸ 1905, ὅταν ὁ Βενιζέλος ὕψωσεν εἰς τὸ Θέρισον τὸ σῆμα τῆς ἀνταρσίας διὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ προσωπικά του συμφέροντα.

Αἱ Δυνάμεις καὶ οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἔλαβαν τὸ μέρος τοῦ στασιαστοῦ Βενιζέλου, ἂν καὶ εἰς τὴν Βουλὴν εἶχε μόνον τέσσαρας ὀπαδούς, καὶ τὸν ὑπεστήριξαν ἐναντίον ἐμοῦ ποὺ ἐνεργοῦσα μὲ ἀπόλυτον πολιτικὴν ἀνιδιοτέλειαν καὶ ἀπὸ συμφώνου μὲ τὴν γνώμην καὶ τὰς ἐπιθυμίας ἑξῆντα βουλευτῶν εἰς Βουλὴν ἀποτελουμένην ἐξ ἑξῆντα τεσσάρων βουλευτῶν ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ Λαοῦ.

Ἐρωτῶ πάντα ἀμερόληπτον ἀναγνώστην: ἔπρεπε ἐγὼ νὰ εἶχα συμφωνήσει μὲ τοὺς τέσσαρας ἐναντίον τῶν ἑξῆντα; Ἄραγε αὐτὸς θὰ ἦτο ὁ κανονικὸς καὶ συνταγματικὸς δρόμος;

Τοιουτοτρόπως τὸ σύστημα τῶν ὑπὸ πολιτικοῦ συμφέροντος ἐμπνεομένων ἐπαναστατῶν ἐγένετο δεκτόν, ἀνεγνωρίσθη καὶ εἰσήχθη ἐκ νέου εἰς τὴν Κρήτην ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐρωτῶ: ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, εἶναι δυνατὸν εἰς τὴν ὑπεύθυνον Ἀρχὴν νὰ ὑπάρξῃ καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ ἑδραιωθῇ ἡ εἰρήνη, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξις, καὶ νὰ διατηρηθοῦν, ὅταν αἱ ἀξιώσεις μιᾶς μειοψηφίας (καὶ ὁποίας μειοψηφίας) ἐπιβάλλονται εἰς τὴν πλειοψηφίαν (καὶ ὁποίαν πλειοψηφίαν);

Οὕτω ἡ Κρήτη, ποὺ εἶχε ζήσει μοναδικὴν περίοδον ὀκτὼ ἐτῶν εἰρήνης, καὶ τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι εἶχαν ἀρχίσει ἀπολαμβάνοντες τῶν εὐεργετημάτων καὶ τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῆς, ἐρρίφθη ἐκ νέου εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1898 κατάστασιν, ἕνεκα τῆς ἐγωϊστικῆς καὶ ἐλάχιστα πατριωτικῆς δράσεως τοῦ Βενιζέλου, τὸν ὁποῖον ἐπροστάτευαν αἱ Τέσσαρες Μεγάλαι Δυνάμεις καὶ οἱ Πρόξενοί των.

Ἀπεχώρησα, ἐγκαταλείπων τὴν Νῆσον μὲ καρδίαν αἱμάσσουσαν καὶ συντετριμμένην, διότι δὲν ἠδυνάμην νὰ πράξω ἄλλως. Ἀλλ' οὐδέποτε ἐλησμόνησα τοὺς Κρῆτας: ἔχουν βαθὺ τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς καὶ δὲν ὑπάρχουν ἄλλοι μεγαλύτεροι πατριῶται. Ἡ εὐγνωμοσύνη μου πρὸς αὐτοὺς καὶ τὴν Χωροφυλακὴν μου θὰ διατηρηθῇ καθ' ὅλην μου τὴν ζωήν.

Ἀνεχώρησα, ἀλλ' ἡ συνείδησίς μου εἶναι καθαρὰ καὶ ἄσπιλος, καὶ δι' οὐδὲν δύναμαι νὰ μεμφθῶ τὸν ἑαυτόν μου. Δόξα τῷ Θεῷ, μπορῶ νὰ κυττάζω τοὺς ἄλλους κατὰ πρόσωπον.

Γνωρίζω ὅτι ἔπραξα τὸ καθῆκον μου, καὶ μόνον τὸ καθῆκον μου, τόσον πρὸς τὴν Κρήτην, ὅσον καὶ πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Γνωρίζω καὶ αἰσθάνομαι, ὅτι ἐσκεπτόμουν ὡς Ἕλλην, ἐνήργησα δὲ μόνον ὅπως μοῦ ὑπαγόρευαν τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδος.

Κατόπιν ἐσιώπησα ἐπὶ μακρὰ ἔτη, καὶ ἄφησα τοὺς κακοβούλους νὰ ὁμιλοῦν καὶ νὰ γράφουν ὅσα ἤθελαν, χωρὶς ν' ἀντιδράσω κατ' οὐδένα τρόπον.

Ἀλλὰ τηρῶν τὴν σιωπὴν τὴν ὁποίαν ἐπέβαλα εἰς τὸν ἑαυτόν μου διὰ

νὰ μὴ βλάψω τὴν Ἑλλάδα, ὑπέφερα ἀληθὲς ἠθικὸν μαρτύριον, διότι αἰσθάνθηκα τί σημαίνει ἡ ἀδικία καὶ ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν ἀνθρώπων, ἔμαθα δὲ πῶς γράφεται ἡ ἱστορία.

Τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον ποὺ συγγράφω δὲν εἶναι τὰ ἀπομνημονεύματά μου. Εἶναι μόνον βραχεῖα σύνοψις τῶν σημειώσεών μου, τῶν σχετικῶν πρὸς τὴν τόσον σπουδαίαν καὶ χαρακτηριστικὴν περίοδον ταύτην τοῦ βίου μου. Δὲν τὸ ἔγραψα διὰ νὰ δικαιολογηθῶ, διότι οὐδὲν ἔπραξα διὰ τὸ ὁποῖον νὰ μεταμεληθῶ, νὰ δικαιολογηθῶ ἢ νὰ μετανοήσω.

Ἡ ψυχή μου, ἡ καρδιά μου, ἡ συνείδησίς μου καὶ ὅλη μου ἡ ὕπαρξις μοῦ λέγουν ὅτι ἐνήργησα ὅπως ἔπρεπε, πιστὸς εἰς τὸν ὅρκον μου ὡς ἀξιωματικοῦ ἔναντι τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Πατρίδος.

Ἔγραψα τὸ βιβλίον τοῦτο διὰ νὰ λάμψη ἡ ἀλήθεια.

Θὰ ἔλθη ἴσως ἡ στιγμὴ ποὺ τὰ πολιτικὰ καὶ προσωπικὰ πάθη θὰ ἠρεμήσουν—τὰ πάθη ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, ἐμπνεόμενα ἀπὸ τὸ προσωπικὸν συμφέρον, εφευρίσκουν ψεύδη καὶ συκοφαντίας, μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ παρουσιάσουν τὸ ἄτομον μας καὶ τοὺς ἀρχηγούς μας ὑπὸ εὐνοϊκώτερον φῶς παρ' ὅσον θὰ τὸ ἔκαμνεν ἡ Ἀλήθεια.

Ἔγραψα τὸ μικρὸν τοῦτο βιβλίον δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι, ἀπηλλαγμένοι παντὸς συμφέροντος, πολιτικοῦ ἢ προσωπικοῦ, ἀναζητοῦν ἀμερολήπτως τὴν ἀλήθειαν, διὰ νὰ ἐκφέρουν κρίσιν ἀνεξάρτητον καὶ ἀφιλοκερδῆ.

Τὰ ὀκτὼ ἔτη ποὺ ἐπέρασα εἰς τὴν Κρήτην ἀνήκουν πλέον εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἱστορίαν—ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Κρήτης—εἶμαι δὲ προσωπικῶς ὑπεύθυνος δι' ὅσα συνέβησαν τότε εἰς τὴν Νῆσον.

Ἑπομένως ὀφείλω πρὸς τὸν διψῶντα τὴν ἀλήθειαν ἱστορικὸν τοῦ μέλλοντος ἔκθεσιν εἰλικρινῆ τῶν πράξεων καὶ τῶν σκέψεων ποὺ ἦσαν ἡ βάσις ὅλης μου τῆς ἐργασίας. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος ἄλλωστε δύναται νὰ ἐξελέγξη τὰ λεγόμενά μου, ἀναδιφῶν τὰς ποικιλοχρώμους Βίβλους τὰς ὁποίας ἐδημοσίευσαν τὰ Ὑπουργεῖα Ἐξωτερικῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1898 ἕως 1906.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ Ἑλληνικὸν Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν, τοιαύτη ἔρευνα παρουσιάζει μεγαλυτέρας δυσκολίας διότι ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ Ὑπουργοί του, ἐξ ἴσου δὲ οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ ὀπαδοί του, ἐφρόντισαν νὰ καταστρέψουν τὰ ἔγγραφα τῆς περιόδου ἐκείνης. Ἄραγε θὰ τὸ ἔπραττεν ὁ Βενιζέλος, ἐὰν δὲν εἶχε σκεφθεῖ ὅτι τὰ ἐπίσημα ταῦτα στοιχεῖα θὰ τὸν ἐξέθεταν ὅταν, κάποτε, ὁ ἀμερόληπτος καὶ εἰλικρινὴς ἱστορικὸς θὰ ἐπιζητοῦσε νὰ φωτισθῆ, ἀναδιφῶν τὰ ἀρχεῖα τοῦ Ὑπουργείου;

Ὁ Γραμματεύς μου Ἀνδρέας Παπαδιαμαντόπουλος, ποὺ ἀνῆκεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τοῦτο καὶ εἶχεν ἀποσπασθεῖ παρ' ἐμοὶ ὅταν ἀνεχώρησα

διὰ Κρήτην, εἶχε διατελέσει Πρόξενος καὶ Γενικὸς Πρόξενος εἰς διάφορα μέρη καὶ ἦτο πρόσωπον πάσης ἐμπιστοσύνης. Ἐτηροῦσε τὸ Ὑπουργεῖον ἐνήμερον τῶν συμβαινόντων εἰς τὴν Κρήτην, οὕτως ὥστε ἡ Κυβέρνησις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο πάντοτε καλῶς πληροφορημένη.

Αἱ ἀναφοραὶ τοῦ Παπαδιαμαντοπούλου ὡς καὶ πολλὰ τηλεγραφήματα κ.τ.λ. ἐλλείπουν ἐπίσης ἐκ τῶν Ἀρχείων τοῦ Ὑπουργείου, ὡς μὲ ἐπληροφόρησαν ἐκεῖθεν.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτο τὸ βιβλίον ποὺ σήμερον γράφω θὰ εἶναι ἔτι μᾶλλον ἀναγκαῖον εἰς τὸν ἱστορικόν.

Εὐτυχῶς διετήρησα εἰς τὸ προσωπικόν μου ἀρχεῖον μερικὰ ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἐγγράφων καὶ ἰδίως ἐκ τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν περίοδον τοῦ Θερίσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΟΙ ΚΡΗΤΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ

Ἡ μαρτυρικὴ νῆσος Κρήτη ἔζησεν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὸν βαρὺν καὶ βάρβαρον ζυγὸν τῶν Τούρκων, ἀλλὰ δὲν ἔπαυσε νὰ μάχεται διὰ τὴν ἐλευθερίαν της. Τὸ ἀδάμαστόν της πνεῦμα δὲν τῆς ἐπέτρεπε νὰ ὑποταχθῇ ἀδιαμαρτυρήτως εἰς τοὺς δυνάστας, οὔτε τῆς ἦτο δυνατὸν νὰ ἡσυχάσῃ μέχρις ὅτου ἀποκτήσῃ τὴν ἀπολύτρωσίν της καὶ τὴν ἕνωσιν μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα — τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ πλειονότης τοῦ πληθυσμοῦ ἦσαν Ἕλληνες, εἶχαν δέ, ἀπὸ πατρὸς εἰς υἱόν, ἐπὶ αἰῶνας, διεξαγάγει ἀκατάπαυστον ἀγῶνα κατὰ τοῦ Τουρκικοῦ ζυγοῦ ποὺ τόσον βαρέως τοὺς ἐπίεζε.

Ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1821 εἶχε λάβει μέρος εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς Ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνα κατὰ τῶν Τούρκων, ὅταν ὅλη ἡ Ἑλλὰς εἶχεν ἐγερθεῖ ὡς εἷς ἄνθρωπος διὰ νὰ ἀποτινάξῃ τὸν ζυγὸν καὶ ν' ἀποκτήσῃ τὴν Ἐλευθερίαν της, ἀφοῦ ἐπὶ τόσους αἰῶνας ἔκυπτεν ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ἀπὸ τοῦ 1453 ὅτε ἡλώθη ἡ Κωνσταντινούπολις.

Οἱ Τοῦρκοι τότε ἡττήθησαν, τὰ στρατεύματά των ἐδέησε νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Νῆσον, καὶ οὕτω οἱ Κρῆτες, μαζὶ μὲ τοὺς λοιποὺς Ἕλληνες, εἶχαν κατορθώσει νὰ κατακτήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των.

Ἀλλ' εἰς τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἡ ἐν Λονδίνῳ Διάσκεψις τοῦ 1830, ἡ ὁποία ἀπεφάσισε περὶ τῶν ὁρίων τοῦ νέου Κράτους τῆς Ἑλλάδος, δυστυχῶς διέπραξε τὸ ἄδικον καὶ ἀπάνθρωπον σφᾶλμα ν' ἀποφασίσῃ ὅτι ἡ Κρήτη ἔδει νὰ ἐπανέλθῃ ὑπὸ τὴν Τουρκίαν — τονίζω, τὸ σφάλμα.

Διότι πόση ματαία αἱματοχυσία θ' ἀπεφεύγετο, ὡς καὶ πόσαι πολιτικαὶ περιπλοκαὶ εἰς τὰ Βαλκάνια, ἐὰν ἡ Διάσκεψις τοῦ Λονδίνου εἶχε φανεῖ περισσότερον προνοητικὴ καὶ ἐφέρετο πρὸς τὴν Κρήτην κατὰ χριστιανικώτερον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ ρίψῃ ἐκ νέου εἰς τὸ στόμα τοῦ λέοντος τὴν μαρτυρικὴν ἀλλὰ ἐλευθερωθεῖσαν ἐπὶ τέλους Νῆσον.

Καὶ ὅμως! Παρὰ τὸ σκληρὸν τοῦτο κτύπημα καὶ παρὰ τὴν ἀπογοήτευσίν των, οἱ πατριῶται Κρῆτες δὲν ἐγκατέλειψαν τὸν ἀγῶνα, δὲν ἐβυθίσθη-

σαν εἰς τὴν ἀπελπισίαν, καὶ δὲν ἔχασαν τὴν πίστιν των ὅτι κάποτε θ' ἀπελευθερωθοῦν.

«Θὰ συνεχίσωμεν τὸν ἀγῶνα», ἔλεγαν, καὶ ὕψωναν εἰς τὰς κορυφὰς τῶν βουνῶν τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν, κυανῆν μὲ τον λευκὸν σταυρόν!

Αἱ ἐπαναστάσεις διεδέχοντο ἀλλήλας.

Τὴν 3ην Σεπτεμβρίου 1895 νέα ἐπανάστασις ἐξερράγη εἰς τὴν Κρήτη.

Αἱ ἓξ Μεγάλαι Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις ἀπέστειλαν ἑκάστη ἀπὸ μίαν μοῖραν, ὑπὸ ναύαρχον, διὰ νὰ δοκιμάσουν νὰ καταπραΰνουν τοὺς κατὰ τῶν Τούρκων ἐξεγερθέντας Κρῆτας, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Οἱ Ὑπουργοὶ Ἐξωτερικῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων συνῆλθαν εἰς ἀλλεπαλλήλους συζητήσεις, προσπαθοῦντες νὰ ἐξεύρουν λύσιν, ἀλλὰ αὗται ἀπέβησαν ἄκαρποι.

Οἱ Κρῆτες δὲν ὑποχωροῦσαν, δὲν ἔχαναν τὸ θάρρος των, καὶ ἐξακολουθοῦσαν νὰ μάχωνται γενναίως, πιστοὶ εἰς τὰς προαιωνίους παραδόσεις των.

Ὡς ἦτο ἑπόμενον, εἰς τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὁ τύπος καὶ ὁ λαός, συγκινούμενοι ἀπὸ τὰς πατριωτικὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰ δεινὰ τῶν ἀδελφῶν Κρητῶν, παρεσύροντο ὑπὸ αἰσθήματος ἀλληλεγγύης πολὺ φυσικοῦ, ὁ δὲ πολιτικὸς ὁρίζων τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου, ὅπως τοσάκις εἶχε συμβεῖ καὶ κατὰ τὸ παρελθόν, ὅλον καὶ ἐγίνετο ζοφερώτερος.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Φεβρουαρίου 1897 ὁ Τουρκικὸς πληθυσμὸς προσέβαλε τὴν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, τὰ Χανιά, ἐπυρπόλησε τὴν Χριστιανικὴν συνοικίαν, καὶ προέβη εἰς σφαγάς.

Ἡ κοινὴ γνώμη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπήτησε παρὰ τῆς Κυβερνήσεως μεγαλυτέραν σθεναρότητα καὶ δράσιν.

Τότε ἦτο Πρωθυπουργὸς ὁ Θεόδωρος Δηλιγιάννης καὶ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν ὁ Νικόλαος Λεβίδης, ἐγὼ δὲ ἤμουν διευθυντὴς τῆς Ὑποβρυχίου Ἀμύνης καὶ τῶν Σχολῶν της, εὑρισκομένων εἰς τὸν Ναύσταθμον Σαλαμῖνος.

Τὴν 9ην Φεβρουαρίου 1897, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ προγεύματος, ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν μοῦ ἐτηλεφώνησε: «Μετὰ πόσας ὥρας μπορεῖτε ν' ἀποπλεύσετε μὲ τὰ 6 μεγάλα τορπιλλοβόλα, ἀπὸ τῆς λήψεως τῆς διαταγῆς;»

Ἀπήντησα: «Συμφώνως πρὸς τὸν κανονισμὸν τῆς Ὑποβρυχίου Ἀμύνης» (ἐγὼ ὁ ἴδιος τὴν εἶχα ὀργανώσει συμφώνως πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τῆς Δανικῆς τοιαύτης, ὁ δὲ κανονισμὸς ἐπεῖχεν θέσιν Νόμου) «δὲν μπορῶ νὰ ἑτοιμασθῶ εἰς ὀλιγώτερον τῶν εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν. Ἐὰν ὅμως τὸ Ὑπουργεῖον μοῦ δώσει τοὺς ἀναγκαίους ἀξιωματικούς, πληρώματα, μηχανικοὺς καὶ θερμαστάς, καθὼς καὶ τὰ ἀναγκαῖα καύσιμα διὰ τὰ ἓξ πλοῖα ἄνευ οἱασδήποτε ἀναβολῆς, θὰ προσπαθήσω ν' ἀποπλεύσω ἐνωρίτερον».

«Θὰ τὰ ἔχετε ἀμέσως· δώσατε ὁ ἴδιος τὰς δεούσας διαταγὰς καὶ ἔλθετε τὸ ταχύτερον εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν νὰ λάβετε τὰς ὁδηγίας».

Οὕτω καὶ ἔπραξα καὶ ἀνῆλθα εἰς Ἀθήνας. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ναυτικῶν μοῦ εἶπεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ἐν ὄψει τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἀποστείλῃ ὑπὸ τὰς διαταγάς μου τὸν στολίσκον τῶν τορπιλλοβόλων εἰς Κρήτην, ἵνα ἀντιταχθῇ εἰς ἐνδεχομένην ἀπόβασιν Τουρκικῶν στρατευμάτων.

«Ἔχει κηρυχθεῖ ὁ πόλεμος;» ἠρώτησα. «Ὄχι», ἀπήντησεν ὁ Ὑπουργός, «ἀλλὰ πρέπει πάσῃ θυσίᾳ νὰ ἐμποδισθῇ τοιαύτη ἀπόβασις».

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ναύαρχος Ράϊνεκ ἔλαβε τὴν διαταγὴν νὰ περιπολῇ εἰς τὰ Κρητικὰ ὕδατα μὲ τὸ θωρηκτὸν «Ὕδρα» καὶ δύο ἀτμομυοδρόμωνας.

Μετέβην εἰς τὰ Ἀνάκτορα διὰ νὰ ἀποχαιρετήσω τοὺς γονεῖς μου, τοὺς ἀδελφούς μου καὶ τὰς ἀδελφάς μου, καὶ κατόπιν κατέβηκα εἰς τὸν Πειραιᾶ διὰ νὰ ἐκτελέσω τὴν ἀποστολήν μου.

Ὡς διευθυντὴς τῆς Ὑποβρυχίου Ἀμύνης, ἤμουν κυβερνήτης τοῦ «Κανάρη», ἀλλ' ἐπειδὴ εὑρίσκετο ὑπὸ ἐπισκευήν, ἔθεσαν ὑπὸ τὰς διαταγάς μου τὴν «Σφακτηρίαν» μέχρις ὅτου ὁ «Κανάρης» δυνηθῇ ν' ἀποπλεύσῃ.

Τὰ πάντα ἐγένοντο μὲ ἀστραπιαίαν ταχύτητα, καὶ τὴν 11ην νυκτερινὴν ὅλα ἦσαν ἕτοιμα καὶ ὁ στολίσκος ἀπέπλευσε πρὸς Νότον, δηλαδὴ ὀλιγώτερον τῶν δώδεκα ὡρῶν ἀφ' ἧς ἐδόθη ἡ διαταγή.

Τὴν ἑπομένην 10 Φεβρουαρίου ἠγκυροβολήσαμεν πρὸ τοῦ λιμένος τῶν Χανίων, ὅπου εὕρομεν ἀγκυροβολημένον τὸν Διεθνῆ Στόλον—δηλαδή, τὰς μοίρας τῶν ἓξ Μεγάλων Δυνάμεων.

Μετέβην συμφώνως πρὸς τὰ ἔθιμα νὰ ἐπισκεφθῶ διαδοχικῶς τοὺς ἓξ ναυάρχους. Ἐγενόμην δεκτὸς φυσικὰ μὲ μεγάλην ἀβρότητα, ἀλλὰ καὶ μὲ ὄχι μικροτέραν ψυχρότητα, ἠδυνάμην δὲ νὰ διακρίνω εἰς τὰ πρόσωπα ὅτι πᾶν ἄλλο παρὰ εὐπρόσδεκτος ἤμουν.

Ὁ εἷς ἐξ αὐτῶν μοῦ εἶπεν: «Τί ἤλθατε νὰ κάμετε ἐδῶ;» Ἄλλος: «Ἡ ἐδῶ παρουσία σας ἐνθαρρύνει τοὺς ἐπαναστάτας», ὁ δὲ Ἄγγλος ναύαρχος προσέθεσεν: «Ἔχω λάβει τὴν ἐντολὴν νὰ σᾶς καταστήσω γνωστὸν ὅτι ἓξ ἀντιτορπιλλικὰ διετάχθησαν ν' ἀναχωρήσουν ἐκ Μάλτας καὶ νὰ ἔλθουν ἐδῶ, ἕνεκα τῆς ἀφίξεώς σας εἰς τὰ ὕδατα ταῦτα.»

Κατόπιν τῆς τοιαύτης ψυχρᾶς ὑποδοχῆς, μὴ δυνάμενος νὰ ἐκτελέσω τὰς ὁδηγίας μου, διηρωτήθην ἐὰν δὲν θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ κατευθυνθῶ μετὰ τοῦ στολίσκου εἰς τὸν πλησιέστερον λιμένα, τὴν Μῆλον, ὁπόθεν θὰ ἠδυνάμην νὰ τεθῶ εἰς ἐπικοινωνίαν διὰ τοῦ τηλεγράφου μὲ τὸ Ὑπουργεῖον, καὶ νὰ τοῦ γνωστοποιήσω τὸ περιεχόμενον τῶν συνομιλιῶν μου μετὰ τῶν Ναυάρχων, καὶ κατόπιν νὰ ζητήσω νέας ὁδηγίας.

Οὐχ ἧττον, διὰ νὰ μὴ φανῶ ὅτι τρέπομαι εἰς φυγήν, παρέμεινα μέχρι

τῆς νυκτὸς εἰς τὸν ὅρμον Χανίων, καὶ κατόπιν ἀπέσπασα τὰς ἀγκύρας καὶ ἀπέπλευσα διὰ Μῆλον.

Ἀφοῦ ἔλαβε τὴν ἀναφοράν μου, τὸ Ὑπουργεῖον διέταξε νὰ παραμείνω εἰς Μῆλον, καὶ μοῦ ἐγνωστοποίησεν ὅτι αἱ ὁδηγίαι μου συνίσταντο εἰς τὴν ἐγκατάστασιν περιπολίας μεταξὺ Μήλου καὶ Πελοποννήσου, τοῦθ' ὅπερ ἐξετελέσθη ἀμέσως.

Μετά τινας ἡμέρας ἔλαβα τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ναυτικῶν τὸ ὁποῖον μὲ ἐπληροφοροῦσεν ὅτι Τουρκικὰ στρατεύματα, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Καραθοδωρῆ Πασᾶ, εἶχαν ἀναχωρήσει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, μὲ πιθανὸν προορισμὸν τὴν Κρήτην. Ἐκάλεσα ἀμέσως διὰ σημάτων τοὺς κυβερνήτας τῶν τορπιλλοβόλων μου, ἔδωσα τὰς διαταγάς μου, καὶ κατόπιν ἀπεπλεύσαμεν.

Τὴν ἑπομένην πρωΐ, τὴν 4ην ὥραν, εὑρισκόμενος ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, εἶδα ἓν ἀπὸ τὰ τορπιλλοβόλα νὰ ἔρχεται ὁλοταχῶς πρὸς ἡμᾶς μὲ τὸ σῆμα :

«Σπουδαῖον μήνυμα διὰ τὸν Διοικητήν».

Καθὼς ἐπλησίαζε, βλέπω ὅτι ἦτο τὸ τορπιλλοβόλον ποὺ περιπολοῦσε καθ' ὅλην τὴν νύκτα μεταξὺ Μήλου καὶ Ἀντιμήλου, ἀλλὰ μὲ ποίαν ἔκπληξιν εἶδα τὸν πλωτάρχην Γεώργιον Κουντουριώτην ἐπὶ τοῦ καταστρώματος.

Ἐγνώριζα ὅτι ἐκυβερνοῦσε τὸ μεταγωγικὸν «Μυκάλη», ποὺ ἦτο ἀγκυροβολημένον εἰς τὴν Σαλαμῖνα ὅταν ἀπεπλεύσαμεν ἐκεῖθεν.

Ἀνῆλθεν ἐπὶ τῆς Σφακτηρίας καὶ μοῦ μετέδωσε πληροφορίαν ὅλως ἀπρόοπτον: ὁ συνταγματάρχης Βάσσος μὲ δύο χιλιάδας ἄνδρας εὑρίσκετο ἐν ὅρμῳ Μήλου κατευθυνόμενος πρὸς Κρήτην ἵνα καταλάβῃ τὴν Νῆσον ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων! Ὁ συνταγματάρχης ἐγνώριζεν ὅτι εἶχα μεταβεῖ εἰς Χανιὰ καὶ συνομιλήσει μετὰ τῶν ξένων Ναυάρχων, ἤθελε λοιπόν, πρὶν συνεχίσῃ τὸν πλοῦν πρὸς Κρήτην, νὰ συνδιαλεχθῇ μαζύ μου.

Ἔπλευσα πρὸς Μῆλον, ὅπου εὑρῆκα ἠγκυροβολημένα τὴν «Μυκάλην» καὶ τρία ἄλλα πλοῖα πλήρη στρατοῦ.

Πρὶν συνεχίσω, παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι τὴν προηγουμένην ἡμέραν, ὡς ἤδη εἶπα, τὸ Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν μοῦ εἶχε τηλεγραφήσει ὅτι ἀνεμένετο ἡ δίοδος Τουρκικῶν στρατευμάτων κατευθυνομένων εἰς Κρήτην.

Ἕνεκα πυκνῆς ὁμίχλης ἀσυνηθίστου εἰς τὰ ὕδατά μας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀρχίσει κατὰ τὴν χαραυγήν, ὁ συνταγματάρχης Βάσσος, καθ' ὃν χρόνον ἔπλεε μεταξὺ Μήλου καὶ Ἀντιμήλου, ἀναγκάσθηκε νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν ὅρμον τῆς Μήλου.

Ἡ ὁμίχλη αὐτὴ μᾶς ἔσωσεν ἀπὸ ἐνδεχομένην φοβερὰν καταστροφήν. Σκεφθῆτε τί ἦτο δυνατὸν νὰ συμβῇ ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἐκείνη ἡ ὁμίχλη καὶ ἐὰν

τὰ ἀτμόπλοια τὰ φέροντα τὸν Ἑλληνικὸν στρατὸν συναντοῦσαν εἰς τὸ ἡμίφως τὰ τορπιλλοβόλα, τὰ ὁποῖα, συμφώνως πρὸς τὸ τηλεγράφημα τοῦ Ὑπουργοῦ, ἀνέμεναν ὅτι κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην νύκτα θὰ διήρχοντο ἐκεῖθεν τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα. Θὰ ἦτο πολὺ εὔκολον οἱ κυβερνῆται τῶν τορπιλλοβόλων νὰ ἐκλάβουν ὡς Τούρκους τοὺς Ἕλληνας στρατιώτας, κυρίως ἀπὸ τὰ κόκκινα φέσια τῶν Εὐζώνων, τότε δὲ θὰ ἐξεσφενδόνιζαν τὰς τορπίλλας των!

Ὅταν ἀργότερον οἱ κυβερνῆται τῶν τορπιλλοβόλων συγκεντρώθηκαν παρ' ἐμοὶ διὰ νὰ μοῦ ἀναφέρουν τὰ συμβάντα τῆς νυκτός, ὁ ἀρχαιότερος κυβερνήτης ἦτο ἀκόμη τόσον ὠχρός, ὥστε τὸν ἠρώτησα μήπως ἦτο ἀσθενής.

«Ὄχι, μοῦ ἀπήντησεν, ἀλλὰ σκέπτομαι τί ἠμποροῦσε νὰ συμβῇ»!

Εὐθὺς ὡς ἠγκυροβολήσαμεν, μετέβην πρὸς τὸν συνταγματάρχην Βάσσον ὅστις μοῦ εἶπεν ὅτι ἔπλεε πρὸς Κρήτην, κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως, διὰ νὰ καταλάβῃ τὴν Νῆσον.

Ἐπειδὴ εἰς τὸ μεταξὺ εἶχεν εἰς Ἀθήνας πληροφορηθεῖ ὅτι ἐγὼ εἶχα συνομιλήσει μὲ τοὺς ξένους Ναυάρχους, καὶ ἀφοῦ κατὰ καλὴν σύμπτωσιν μὲ εὕρισκεν ἐν ὅρμῳ Μήλου, μοῦ εἶπεν ὅτι θὰ ἦτο εὐτυχὴς νὰ συνομιλήσῃ μαζύ μου, καὶ νὰ μάθῃ τί πνεῦμα ἐπικρατοῦσε μεταξὺ τῶν Ναυάρχων καὶ τί ἐσκεπτόμην ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰς Κρήτην ἀπόβασιν τῶν ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Ἀπήντησα ὅτι οἱ Ναύαρχοι μοῦ ἔδωσαν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἦσαν πολὺ νευρικοὶ καὶ ὅτι αἱ διαθέσεις των δὲν ἦσαν πολὺ φιλικαί.

Ἠρώτησα τὸν συνταγματάρχην ἐὰν εἶχε διαταγὴν νὰ ἀποβιβάσῃ τὰ στρατεύματα εἰς ὡρισμένον μέρος.

Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι εἶχε διαταγὴν νὰ τοὺς ἀποβιβάσῃ εἰς τὴν χερσόνησον τοῦ Ἀκρωτηρίου, καὶ ὅτι ὁ Ναύαρχος Ραΐνεκ εἶχεν ἤδη εἰδοποιηθεῖ περὶ τῆς ἀφίξεως τῶν στρατευμάτων καὶ λάβει τὴν διαταγὴν νὰ καταπλεύσῃ ἐκεῖ μὲ τὰ πλοῖα του διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἀπόβασιν.

Τοῦ ἀπήντησα: «Αὐτὸ κατ' οὐδένα λόγον πρέπει νὰ γίνῃ, διότι ὅταν ὁ Ναύαρχος Ραΐνεκ θ' ἀνασπάσῃ τὰς ἀγκύρας τῶν πλοίων του διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγήν, εἶναι φυσικὸν καὶ πιθανὸν ὅτι ὁλόκληρος ὁ Διεθνὴς Στόλος θὰ κάνει τὸ ἴδιον καὶ θὰ τὸν παρακολουθήσῃ διὰ νὰ ἴδῃ ποῖαι εἶναι αἱ προθέσεις του.

Τοιουτοτρόπως δὲν θὰ μπορέσετε ν' ἀποβιβάσετε στρατεύματα οἱ δὲ ξένοι Ναύαρχοι θὰ σᾶς ὑποχρεώσουν ν' ἀποσυρθῆτε καὶ νὰ φύγετε ἀπὸ τὴν Νῆσον, χωρὶς νὰ ἐκτελέσετε τί ἤ, ἀκόμα χειρότερον, θὰ σᾶς διατάξουν νὰ εἰσέλθετε μὲ τὰ πλοῖα σας καὶ τὸν στρατὸν εἰς τὸν ὅρμον τῆς Σούδας».

«Τὸ πιστεύετε;» ἠρώτησεν ὁ συνταγματάρχης.

«Ἄν τὸ πιστεύω;» ἀπήντησα! «Ὄχι, δὲν τὸ πιστεύω ἁπλῶς, ξέρω

ὅτι τοῦτο εἶναι τόσον βέβαιον ὅσον καὶ ὅτι κάθομαι ἐδῶ καὶ συνομιλῶ μαζί σας».

Καὶ συνέχισα: «Κατ' ἐμέ, καὶ ἐφ' ὅσον ζητεῖτε τὴν γνώμην μου, τὰ στρατεύματα πρέπει νὰ ἀποβιβασθοῦν δυτικῶς τῶν Χανίων, ἐκεῖ ὅπου εἶναι ἡ νῆσος τῶν 'Αγίων Θεοδώρων, ποὺ προασπίζει μέγα τμῆμα τῆς ἀκτῆς τῆς χερσονήσου τοῦ Κισσάμου. Μόνον ὄπισθεν τῆς νήσου ταύτης, τρόπον τινὰ ὑπὸ τὸ προπέτασμά της, θὰ ἠμπορέσετε ἴσως νὰ ἐπιτύχετε τὴν ἀπόβασιν. Αὔριον ἐνωρὶς τὸ πρωΐ ὁ Ναύαρχος Ράϊνεκ θ' ἀνασπάσῃ τὰς ἀγκύρας κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ 'Υπουργείου διαταχθεῖσαν ὥραν, καὶ θὰ πλεύσῃ πρὸς τὴν χερσόνησον τοῦ 'Ακρωτηρίου. Τὰ ξένα πλοῖα ἀσφαλῶς θὰ τὸν ἀκολουθήσουν πρὸς τὸ 'Ακρωτῆρι, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται ἀνατολικῶς τῶν Χανίων, καὶ συνεπῶς θὰ ἀπομακρυνθοῦν ἀθελήτως ἀπὸ τὸν τόπον, δυτικῶς τῶν Χανίων, τὸν ὁποῖον σᾶς ὑποδεικνύω».

Τοῦ τὰ ἔδειξα ἐπὶ τοῦ χάρτου, ὁ δὲ συνταγματάρχης ἀπήντησε: «Νομίζω ὅτι ἔχετε δίκαιον, καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει ἄλλος τρόπος». Τὸν ἠρώτησα τότε ἐὰν ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν συνοδεύσω μὲ τὰ τορπιλλοβόλα. 'Απήντησεν ὅτι δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ μοῦ δώσῃ οἱανδήποτε διαταγήν, καὶ ὅτι εἰς ἐμὲ ἀπέκειτο ν' ἀποφασίσω μόνος τί ἦτο τὸ καλλίτερον.

Τοῦ ἀπήντησα ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον, διότι οἱ καπνοὶ τόσων πλοίων, τῶν ἀτμοπλοίων καὶ τῶν τορπιλλοβόλων μαζύ, θὰ ἐφαίνοντο ἀπὸ μακριὰ καὶ ἑπομένως μποροῦσαν νὰ ἑλκύσουν τὴν προσοχὴν τῶν ξένων· θὰ ἔστελλαν τότε ἀντιτορπιλλικὰ καὶ ἴσως καταδρομικὰ πρὸς ἀναγνώρισιν, καὶ θὰ πηγαίναμε χαμένοι!

'Απεχαιρετίσθημεν τότε εὐχόμενοι καλὴν τύχην καὶ ἀπεπλεύσαμεν ἐκ Μήλου, ὁ μὲν συνταγματάρχης μὲ τὸν στρατὸν κατευθυνόμενος πρὸς τὸ σημεῖον ποὺ τοῦ εἶχα ὑποδείξει, ἐγὼ δὲ μὲ τὰ πλοῖα μου διὰ νὰ συνεχίσω τὴν ἀποστολήν μου.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν ἐπληροφορήθημεν ὅτι τὰ πάντα εἶχαν τελείως ἐπιτύχει,καὶ ὅτι ὁ συνταγματάρχης εἶχεν ἀποβιβασθεῖ μὲ τὸν στρατόν του ἄνευ τινὸς ἐμποδίου. Δύο ξένα ἀντιτορπιλλικὰ εἶχαν κατευθυνθεῖ πρὸς τὸν τόπον ἐκεῖνον καὶ παρετήρησαν τὰ συμβάντα, ἀλλ' ἔφθασαν μίαν ὥραν βραδύτερον, ὅταν καὶ ὁ τελευταῖος στρατιώτης καὶ ὅλα τὰ πυρομαχικὰ εἶχαν ἤδη ἀποβιβασθεῖ.

Ἔτσι ὁ συνταγματάρχης Βάσσος εἶχε βαδίσει πρὸς 'Αλικιανοῦ ὅπου ἐγκατέστησε τὸ στρατόπεδόν του, ἐγὼ δὲ ἤμουν πολὺ εὐτυχὴς διότι ἐγέλασα τοὺς Ναυάρχους!

Οἱ Ναύαρχοι ἔμαθαν τί εἶχε συμβεῖ καὶ ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔμειναν εὐχαριστημένοι. Εἰς ἀντίποινα, κατέλαβαν τὰ Χανιά, ἐπειδὴ δὲ οἱ ἐπαναστάται ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατὰ τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων εἰς τὸ 'Ακρωτῆρι, τοὺς ἐβομβάρδισαν διὰ τῶν πυροβόλων τῶν πλοίων.

Μόνον οἱ Ρῶσοι δὲν μετέσχον εἰς τὸν βομβαρδισμόν.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐμέ, ἐσυνέχισα τὰς περιπολίας ἀλλὰ κατὰ τὴν νύκτα εἶχα διαρκῶς εἰς τὰ ἴχνη μου μίαν Ἀγγλικὴν κανονιοφόρον.

Τὴν πρωΐαν ἐπεσκεπτόμην τὸν κυβερνήτην της καὶ ἐκεῖνος ἤρχετο νὰ μὲ ἴδῃ. Εὑρισκόμεθα εἰς πολὺ καλὰς σχέσεις.

Ὠνομάζετο Pedlam. Τοῦ στέλλω τοὺς χαιρετισμούς μου ὕστερα ἀπὸ τὰ πενῆντα καὶ πλέον χρόνια ποὺ παρῆλθαν ἔκτοτε!

Τὸ πλοῖον μου, ὁ «Κανάρης», ἔφθασε μετ᾽ ὀλίγον, ἀφοῦ ἐπερατώθησαν αἱ ἀναγκαῖαι ἐπισκευαί, ἐπέβην δὲ καὶ ἀνέλαβον τὴν κυβέρνησίν του. Ἡ «Σφακτηρία» ἀπέπλευσεν εἰς Ναύσταθμον.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἀπηύθυναν διακοίνωσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα παραγγέλλουσαι νὰ ἀνακαλέσῃ ἐκ Κρήτης τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα. Ὑπεσχέθησαν νὰ ἐμποδίσουν οἱανδήποτε ἀποβίβασιν Τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ ὅτι θὰ ἔδιδαν εἰς τὴν Νῆσον αὐτονομίαν, ἀλλ᾽ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ἡ Ἑλλὰς ἀρνήθηκε νὰ δεχθῇ τὴν πρότασιν ταύτην καὶ ἐδήλωσεν ὅτι ἐπιμένει διὰ τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα. Αἱ Δυνάμεις ἠρνήθησαν, καὶ τὴν 20ην Μαρτίου 1897 ἀπέκλεισαν τὴν νῆσον, κηρύξασαι τὴν Αὐτονομίαν τῆς Κρήτης ὑπὸ τὴν προστασίαν των.

Ὁ ἀποκλεισμὸς ἔθετε τέρμα εἰς τὴν ἀποστολήν μου, τὸ δὲ Ὑπουργεῖον Ναυτικῶν μὲ διέταξε νὰ πλεύσω μὲ τὰ τορπιλλοβόλα εἰς Χαλκίδα, ὅπου ἔδει νὰ ἀναμένω νεωτέρας διαταγάς.

Τὴν 17 Ἀπριλίου 1897 ἡ Τουρκία μᾶς ἐκήρυξε τὸν πόλεμον, ἡ δὲ Ἑλλάς, ἡ μικρὰ αὕτη χώρα, ἡττήθη. Οἱ Κρῆτες ὅμως παρ᾽ ὅλα ταῦτα ἠρνήθησαν νὰ ὑποταγοῦν, τοῦτο δὲ μολονότι ἐδέησε τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα νὰ ἀνακληθοῦν ἐκ Κρήτης.

Οἱ Κρῆτες ἤθελαν πάσῃ θυσίᾳ τὴν Ἕνωσιν πρὸς τὴν Μητέρα Πατρίδα, καὶ ἐσυνέχισαν τὸν ἀγῶνα εἰς τὰ ὄρη, ὅπως τοσάκις κατὰ τὸ παρελθόν.

Οὕτω τὸ ζήτημα παρετείνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, χωρὶς αἱ Δυνάμεις, ὡς συνήθως, νὰ φθάσουν εἰς λύσιν δικαίαν ποὺ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐγγυηθῇ μακρὰν περίοδον εἰρήνης εἰς τὰ Βαλκάνια.

Τὰ στρατεύματά των κατέλαβαν τὴν Νῆσον, δηλαδὴ τὰς παραλίους πόλεις, ὁλόκληρος δὲ ἀρμάδα πολεμικῶν πλοίων, μεγάλων καὶ μικρῶν, ἐστάθμευε ἐν ὅρμῳ Σούδας καὶ πρὸ τῶν τριῶν μεγαλυτέρων πόλεων— Χανίων, Ἡρακλείου καὶ Ρεθύμνου.

Ἡ κατάληψις ὅμως τῆς ὀρεινῆς ἐνδοχώρας τῆς Νήσου δὲν ἦτο τόσον εὔκολος, ἐνώπιον τῆς ἀντιστάσεως τῶν πολεμιστῶν Κρητῶν οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐξοικειωμένοι μὲ τοιούτου εἴδους ἀγώνας, δοθέντος μάλιστα ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν ἤθελαν νὰ ἐξωθήσουν τὰ πράγματα καὶ νὰ προκαλέσουν αἱματοχυσίαν. Αἱ Δυνάμεις ἐπιθυμοῦσαν λύσιν εἰρηνικήν, διότι, ὡς ἔλεγαν, δὲν ἤθελαν νὰ

διατρέξουν κίνδυνον Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου, δεδομένου ὅτι ὁ Σουλτάνος, ὡς νικήσας τὴν Ἑλλάδα, ἦτο ἀνένδοτος.

Ἀλλ' οἱ Κρῆτες παρέμειναν σταθεροὶ εἰς τὸ πατριωτικὸν ἰδανικόν των, ἀπαιτοῦντες τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Μητρὸς Πατρίδος. Εἶχαν βαρυνθεῖ τὰς ἐπαναστάσεις καὶ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων, ἀγῶνα διαρκέσαντα ἐπὶ αἰῶνας καὶ πού, ἕνεκα τῆς ἀσθενοῦς καὶ μαλακῆς στάσεως τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων, εἶχε καταστήσει τὸ Κρητικὸν ζήτημα πρόβλημα τοῦ ὁποίου ἡ λύσις παρετείνετο ἀπ' ἀόριστον.

Αἱ Δυνάμεις δὲν ἦσαν ἡνωμέναι, ἕνεκα τῶν διϊσταμένων πολιτικῶν ἀπόψεών των, ἡ διαφωνία δὲ αὐτὴ ξεσποῦσεν εἰς ἡμᾶς, τοὺς μικρούς.

Ἡ Γερμανία καὶ ἡ Αὐστρία ἀναφανδὸν ὑπεστήριζαν τὴν Τουρκίαν ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἀνακηρύξει ἑαυτὸν προστάτην τοῦ Ἰσλάμ.

Ἡ Γαλλία ἐπιθυμοῦσε λύσιν εἰρηνικὴν καὶ μόνιμον τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος καὶ ἑπομένως ἀκολουθοῦσε τὴν σύμμαχόν της Ρωσίαν, ποὺ συνεμερίζετο τὰς αὐτὰς ἀπόψεις.

Ἡ Ἰταλία, κατὰ τὴν συνήθειάν της, ἔτρεφε ὀπισθόβουλα σχέδια ἐξυπηρετοῦντα τὰ ἰδικά της συμφέροντα εἰς τὴν Νῆσον καὶ παρακολουθοῦσε μὲ κάποιαν ἐπιφύλαξιν τὴν Εὐρωπαϊκὴν ταύτην «συναυλίαν», ὅπως ἠρέσκετο τότε ὁ κόσμος ν' ἀποκαλῇ τὴν συνεργασίαν τῶν Δυνάμεων.

Ἡ Ἀγγλία, τῆς ὁποίας αἱ πολιτικαὶ τάσεις ἦσαν νὰ διάκειται συμπαθῶς πρὸς τὴν Τουρκίαν καὶ Βουλγαρίαν, πρὸς παρεμπόδισιν τῶν Ρωσικῶν βλέψεων ἐπὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἰδίᾳ τῶν Στενῶν τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν Δαρδανελλίων, ἐρωτοτροποῦσε μὲ τὴν Τουρκίαν, ἀλλὰ χωρὶς νὰ λάβῃ σαφῆ στάσιν.

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ Ἀγγλία δὲν ἤθελε ν' ἀναλάβῃ οἱανδήποτε πρωτοβουλίαν εἰς τὸ Κρητικόν, ἐπιθυμοῦσε ὅμως εἰρηνικὴν λύσιν ὅπως ἡ Ρωσία καὶ ἡ Γαλλία.

Ἔτσι ἐπερνοῦσε ὁ χρόνος, ἐπεβαρύνοντο δὲ ὅλοι μὲ μεγάλας δαπάνας εἰς τὴν Κρήτην δι' ἔξοδα χρήσιμα ἢ περιττά, διὰ τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, καὶ ἐπίσης διὰ χάρτην, μελάνην καὶ ταχυδρομικά.

Τὰ πάντα εἶχαν φθάσει εἰς νεκρὸν σημεῖον, ὅταν αἰφνιδίως συνέβη γεγονὸς νέον καὶ ἀπρόοπτον.

Εἰς τὸ Ἡράκλειον, τὸ ὁποῖον ἦτο ὑπὸ Ἀγγλικὴν κατοχήν, ὁ Τουρκικὸς πληθυσμός, βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ ἐκεῖ Τουρκικοῦ στρατοῦ, διὰ μιᾶς ἐξεμάνη. Τὴν 4 Σεπτεμβρίου 1898 οἱ Τοῦρκοι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν καί, ὅπως συνέβαινε πάντα τότε, ἔσφαξαν γυναῖκας καὶ παιδιά, ἀλλὰ εὐτυχῶς διὰ τὸ Κρητικὸν ζήτημα ἐφόνευσαν ἐπίσης καὶ τὸν Ὑποπρόξενον τῆς Ἀγγλίας καθὼς καὶ ἀρκετοὺς δυστυχεῖς Ἄγγλους στρατιώτας ποὺ ἐνοσηλεύοντο εἰς τὸ νοσοκομεῖον, πυροβολοῦντες κατ' αὐτῶν διὰ τῶν παραθύρων.

Ζητῶ συγγνώμην διὰ τὴν ἔκφρασιν «εὐτυχῶς», ἀλλὰ χωρὶς τὰ γεγονότα ἐκεῖνα πουθενὰ δὲν θὰ εἴχαμεν καταλήξει.

Κραυγαὶ ἀγανακτήσεως ἠκούσθησαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ κυρίως, ὡς ἦτο φυσικόν, εἰς τὴν 'Αγγλίαν.

Οἱ 'Υπουργοὶ τῶν 'Εξωτερικῶν διὰ μιᾶς ἔπιασαν τὰς συζητήσεις, χωρὶς ὅμως νὰ κατορθώσουν νὰ συνεννοηθοῦν, καὶ ἐγένετο μεγάλη ἐξόδευσις μελάνης εἰς τὰ 'Υπουργεῖα καὶ τὸν ξένον Τύπον. «Τὰ πράγματα ἐπροχώρησαν πολύ», ἐφώναζαν, «εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ τεθῇ τέρμα εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν».

Οἱ Κρῆτες ἐσφάζοντο ὁμαδὸν ἐπὶ μακρὰ ἔτη ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλὰ τότε ἠρκοῦντο νὰ λέγουν. «Ἆ! τοὺς καϋμένους!», ἡ Εὐρώπη ὅμως δὲν ἐκινεῖτο. Οἱ 'Υπουργοὶ τῶν 'Εξωτερικῶν δὲν ἠμποροῦσαν νὰ ἐνοχληθοῦν διὰ τὸ τίποτε.

Τὸ 'Αγγλικὸν μπουλλ - ντόγκ ἐξύπνησεν αἰφνιδίως, ἐμούγκρισε δυνατὰ καὶ ἐσηκώθηκε ὄρθιο ὡς ἐὰν ποντικὸς νὰ τοῦ εἶχε δαγκώσει τὴν οὐράν.

Τὰ πράγματα τέλος πάντων ἐπῆραν φόραν. Τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Νήσου, ἐπανήρχισε δὲ ἡ ἀνταλλαγὴ διακοινώσεων μεταξὺ τῶν 'Υπουργείων ἀλλ' εὐτυχῶς αὐτὴν τὴν φορὰν μὲ περισσοτέραν δραστηριότητα.

'Η Ρωσία ἀνέλαβεν τὴν πρωτοβουλίαν καὶ ἐπρότεινε ν' ἀναγνωρισθῇ ἡ αὐτονομία τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

Τὸ μικρὸν τοῦτο αὐτόνομον Κράτος θὰ ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ 'Υπάτου 'Αρμοστοῦ διοριζομένου ὑπὸ τῶν Δυνάμεων.

'Η Ρωσία ἐπρότεινεν ἐμέ.

Αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις ἐπεδοκίμασαν τὴν λύσιν αὐτήν, ἐξαιρέσει τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστρίας, ποὺ τὴν ἐθεώρησαν ὡς μὴ φιλικὴν ἔναντι τῆς Τουρκίας. 'Ο Καγκελάριος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Γερμανίας ἐδήλωσεν εἰς τὸ Ραΐχσταγ:

«'Εμεῖς θὰ παίξωμεν 'σορντίνα' εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν ταύτην συναυλίαν».

Αἱ τέσσαρες ἄλλαι Δυνάμεις - 'Αγγλία, Ρωσία, Γαλλία καὶ 'Ιταλία - κατέλαβαν ἐν συνεχείᾳ ὁλόκληρον τὴν Νῆσον καὶ διώρισαν ἑκάστη ἀνὰ ἕνα ναύαρχον διὰ τὴν διοίκησιν ἑνὸς τομέως. Οἱ Γερμανοὶ καὶ Αὐστριακοὶ ἀπεχώρησαν ἐκ τῆς Νήσου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

ΔΙΟΡΙΖΟΜΑΙ ΥΠΑΤΟΣ ΑΡΜΟΣΤΗΣ

Τὴν 14/26 Νοεμβρίου 1898 ὁ Βασιλεὺς πατήρ μου ἐδέχθη τοὺς Πρεσβευτὰς τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, ὁ δὲ Πρύτανις, ὁ Πρεσβευτὴς τῆς Ρωσίας κ. Ὀνοῦ, ἀνέγνωσε τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων ἔχουσαν οὕτω:

ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΝΟΤΑ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ ΠΡΟΣΤΑΤΙΔΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΠΡΟΣ ΤΗΝ Α.Μ. ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΕΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΤΗι 23 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1898

ΕΝΤΟΛΗ ΤΗΣ Α.Β.Υ. ΤΟΥ ΠΡΙΓΚΙΠΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΩΣ ΥΠΑΤΟΥ ΑΡΜΟΣΤΟΥ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗι

«Αἱ Δυνάμεις τὰς ὁποίας ἔχομεν τὴν τιμὴν ν' ἀντιπροσωπεύωμεν, βασιζόμεναι εἰς τὴν διακριτικότητα τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος, ἐπεφόρτισαν ἡμᾶς ὅπως παρακαλέσωμεν τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα νὰ ἐξουσιοδοτήσῃ τὴν Α.Β.Υ. τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον νὰ δεχθῇ τὴν Ἐντολὴν τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ἐν Κρήτῃ ὑπὸ τοὺς κάτωθι ὅρους :

1. Ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς θέλει περιβληθεῖ προσωρινὴν Ἐντολὴν διαρκείας τριῶν ἐτῶν χάριν τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Νήσου καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τακτικῆς διοικήσεως.

2. Ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς θέλει ἀναγνωρίσει τὴν ὑψηλὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου καὶ θὰ λάβῃ μέτρα διὰ τὴν προστασίαν τῆς Τουρκικῆς σημαίας ἥτις, συμφώνως πρὸς τὴν ὑπόσχεσιν τὴν δοθεῖσαν εἰς τὸν Σουλτάνον παρὰ τῶν Δυνάμεων, θὰ εἶναι ἐπηρμένη ἐφ' ἑνὸς τῶν ὀχυρῶν τῆς Νήσου.

3. Πρῶτον του μέλημα θὰ εἶναι, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐν τῇ ὁποίᾳ θ' ἀντιπροσωπεύωνται ἅπαντα τὰ ἐν Κρήτῃ στοιχεῖα, νὰ ἱδρύσῃ σύστημα Αὐτονόμου Κυβερνήσεως δυνάμενον νὰ ἐγγυηθῇ, κατ' ἴσον βαθμόν, τὴν ἀσφάλειαν ζωῆς καὶ περιουσίας, ὡς καὶ ἀπόλυτον θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν.

4. Ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς θὰ προβῇ ἀμέσως εἰς τὴν ὀργάνωσιν Χωροφυλακῆς ἢ τοπικῆς Πολιτοφυλακῆς ἱκανῆς νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τάξιν.

Πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς νέας Διοικήσεως καὶ πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν προσωπικῶν δαπανῶν τῆς Α.Β.Υ. τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου, ἑκάστη τῶν τεσσάρων Δυνάμεων, κατόπιν ἐγκρίσεως τῶν νομοθετικῶν σωμάτων εἰς τὰς Χώρας ὅπου ὑφίσταται Κοινοβούλιον, θὰ προκαταβάλῃ τὸ ποσὸν τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου φράγκων, τὸ ὁποῖον θέλει ἐπιστραφῇ ἐν καιρῷ ἐκ τοῦ προϊόντος τοῦ δανείου τοῦ συναφθησομένου ὑπὸ τῆς Κρήτης ὑπ' ἐγγύησιν τῶν προσόδων της».

Οὕτω διωρίσθην Ὕπατος Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ὠνομάζοντο «Προστάτιδες» τῆς Κρήτης. Ἐπρόκειτο περὶ «προσωρινοῦ» διορισμοῦ, διαρκείας τριῶν ἐτῶν.

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ σημειώσῃ ὅτι ὁ διορισμὸς ἦτο «προσωρινός», τοῦθ' ὅπερ ἔμελλε νὰ γίνῃ αἰτία πολλῶν δυσκολιῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Ἀπεδέχθην τὴν θέσιν ταύτην μὲ τὴν σκέψιν, δύναμαι μάλιστα νὰ εἴπω μὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἀποστολή μου εἰς Κρήτην, τὴν μᾶλλον ταραγμένην νῆσον τῆς Μεσογείου, μὲ πληθυσμὸν λίαν ἀτίθασον, ἐγένετο διότι αἱ Δυνάμεις ἐπίστευαν ὅτι οἱ Κρῆτες θὰ ὑπετάσσοντο μὲ μεγαλειτέραν προθυμίαν εἰς υἱὸν τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων ὡς Ἡγεμόνα τῆς Νήσου των, παρὰ εἰς οἱονδήποτε ξένον. Καὶ ἡ γνώμη αὕτη εἶναι εὐεξήγητος ἐὰν σκεφθῇ κανεὶς τὰς μακρὰς διαπραγματεύσεις ποὺ διεξήχθησαν μέχρις οὗ αἱ Δυνάμεις καταλήξουν εἰς τὸ πρόσωπόν μου. Εἶχαν προβληθεῖ καὶ ἄλλαι ὑποψηφιότητες διὰ τὴν θέσιν ταύτην, μεταξὺ ἄλλων τοῦ κ. Νοῦμα Ντρός, διατελέσαντος Προέδρου τῆς Ἑλβετικῆς Ὁμοσπονδίας, τοῦ Συνταγματάρχου Σέφερ ἐκ Λουξεμβούργου, τῶν Ἑλλήνων Ὀθωμανῶν ὑπηκόων Μαυρογένη μπέη, Πρεσβευτοῦ τῆς Τουρκίας ἐν Οὐάσιγκτον, καὶ Ε. Καραθεοδωρῆ, Πρεσβευτοῦ ἐν Βελγίῳ, καὶ ἄλλων ἀκόμη. Ἀλλ' αἱ Δυνάμεις δὲν κατώρθωσαν νὰ συμφωνήσουν ἐπὶ οὐδενὸς τῶν ὀνομάτων τούτων, μέχρις ὅτου οἱ Ρῶσοι προέτειναν ἐμέ.

Ἤλπιζαν οὕτω αἱ Δυνάμεις ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐγκατασταθῇ διοίκησις ἐξασφαλίζουσα τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν τάξιν, τέλος δὲ τὴν εἰρήνην, ἥτις θὰ ἐπραγματοποιεῖτο ὕστερα ἀπὸ τόσων ἐτῶν ἀγῶνας καὶ ἀνωμαλίας.

Αἱ Δυνάμεις ἤξευραν ὅτι οἱ Κρῆτες εἶχαν ἕνα καὶ μοναδικὸν πόθον—τὴν Ἕνωσιν τῆς Νήσου μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα. Ἀλλὰ αἱ Δυνάμεις ἐφρονοῦσαν ὅτι δὲν τοὺς ἦτο δυνατὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ συγκατατεθοῦν εἰς τὴν παραχώρησιν ταύτην ἤλπιζαν δὲ ὅτι, ἀντ' αὐτῆς, οἱ Κρῆτες θὰ ἱκανοποιοῦντο μὲ προσωρινὴν αὐτονομίαν ὑπὸ τὴν διοίκησιν Ἕλληνος ὅστις ἦτο συγχρόνως υἱὸς τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων.

Αἱ Δυνάμεις ἐδικαιώθησαν ἐν μέρει ἐκ τῆς προβλέψεως ταύτης, διότι κατ' ἀρχὰς ἡ λύσις αὐτὴ ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸν Βασιλέα, τὴν Κυβέρνησίν του, καὶ ὁλόκληρον τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, μὲ μεγάλην ἱκανοποίησιν.

Εἰς τὴν Κρήτην ἐθεωρήθη αὕτη ὡς μέγα βῆμα πρὸς τὴν ποθητὴν καὶ μόνην δικαίαν λύσιν—τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Τονίζω ὅτι αἱ Δυνάμεις εἶχαν δίκαιον μέχρις ἑνὸς σημείου, διότι ἐὰν εἶχαν μελετήσει καὶ γνωρίσει κατὰ βάθος τὸν Κρητικὸν χαρακτῆρα, καὶ ἐὰν εἶχαν εἰσδύσει εἰς τὴν ψυχολογίαν τῶν Κρητῶν, δὲν θὰ διέπρατταν τὸ μέγα μπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ σφάλμα νὰ περιορίσουν τὴν διάρκειαν τῆς Ἐντολῆς μου εἰς τρία ἔτη.

Ὁ περιορισμὸς οὗτος ἀνεπτέρωσεν ἐλπίδας, ἐδημιούργησεν ἔντασιν, καὶ τελικῶς προεκάλεσεν ἀνυπομονησίαν.

Τί τὸ φυσικώτερον ἀπὸ τοῦ νὰ θεωρήσουν οἱ Κρῆτες τὸν διορισμόν μου ὡς τὸν τελευταῖον σταθμὸν πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἀναγνωρίσεως τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα; Πάντως τόσον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον καὶ καὶ εἰς τὴν Κρήτην ἠλπίζετο ὅτι ἡ Ἕνωσις τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα θὰ ἐπραγματοποιεῖτο κατὰ τὸ τέρμα τῆς Ἐντολῆς μου. Ἦτο ἐπίσης φυσικὸν ὅτι πάντες, συμπεριλαμβανομένων τῶν ξένων διπλωματῶν, ὡμιλοῦσαν περὶ τοῦ προσεχοῦς τερματισμοῦ τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος καὶ ἐθεωροῦσαν ὡς πιθανὸν ὅτι τοῦτο ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ συμβῇ καὶ πρὸ τοῦ τέλους τῆς Ἐντολῆς μου. Αἱ ἐλπίδες καὶ πεποιθήσεις αὐτῶν ἐνισχύοντο διότι διεπράχθη τὸ ψυχολογικὸν σφάλμα νὰ προσδιορίσουν τόσον βραχεῖαν τὴν Ἐντολήν μου καὶ συγχρόνως νὰ τὴν χαρακτηρίσουν ὡς «προσωρινήν». Ἐξυπακούετο ὅτι ἡ οὕτω δημιουργουμένη πολιτικὴ κατάστασις θὰ διαρκοῦσε διὰ περιωρισμένον διάστημα χρόνου, μετὰ τὴν πάροδον τοῦ ὁποίου θὰ ἐπακολουθοῦσε νέα κατάστασις ἄλλης μορφῆς. Τὴν ἐλπίδα διεδέχθη ἡ βεβαιότης, ἥτις ὅμως μετεβλήθη εἰς πικρὰν ἀπογοήτευσιν, ὅταν, εἰς τὸ τέλος τῶν τριῶν ἐκείνων ἐτῶν, τὸ Κρητικὸν ζήτημα παρέμενεν ἄλυτον. Οἱ Κρῆτες ᾐσθάνθησαν ὅτι τοὺς εἶχαν ἐμπαίξει.

Ὅταν, μετὰ τὸν διορισμόν μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ, ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς μεταβάσεως εἰς τὴν νέαν μου θέσιν, οἱ γονεῖς μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου μὲ συνώδευσαν ἐπὶ τῆς Βασιλικῆς Θαλαμηγοῦ μέχρι τῆς Μήλου, ὅπου ἀνέμενεν ἡ Ρωσικὴ Ναυαρχὶς «Νικόλαος Α'», φέρουσα τὸν Ναύαρχον Σκρύδλωφ, ἐλθόντα ἐκ Κρήτης διὰ νὰ μὲ μεταφέρῃ ἐκεῖ. Ἀπεχαιρέτισα τοὺς ἰδικούς μου, καὶ ἠκολούθησα τὸν Ναύαρχον. Ἀνεσπάσαμεν ἀμέσως τὴν ἄγκυραν καὶ ἀπεπλεύσαμεν, φθάσαντες τὴν ἐνάτην πρωϊνὴν τῆς ἐπομένης εἰς τὸν ὅρμον Σούδας.

Ὁ Ναύαρχος ἐξῆλθεν εἰς τὴν ξηρὰν καὶ τὴν δεκάτην ὥραν οἱ τέσσαρες Ναύαρχοι μὲ ἐδέχθησαν ἐπισήμως εἰς τὴν προκυμαίαν.

Οἱ τέσσαρες Ναύαρχοι ἦσαν: ὁ Ναύαρχος Ποττιὲ διὰ τὴν Γαλλίαν, Σὲρ Τζέραλδ Νόελ διὰ τὴν Ἀγγλίαν, Σκρύδλωφ διὰ τὴν Ρωσίαν καὶ Μπεττόλο διὰ τὴν Ἰταλίαν.

Ἦτο ἡ 9/21 Δεκεμβρίου 1898.

Ἀνεχώρησα διὰ τὰ Χανιὰ μὲ τὸν Γάλλον Ναύαρχον, ποὺ ἦτο ὁ ἀρχαιότερος, οἱ δὲ λοιποὶ ἀκολούθησαν.

Μετέβημεν πρῶτον εἰς τὴν Μητρόπολιν διὰ τὴν δοξολογίαν κατόπιν δὲ εἰς τὸ Διοικητήριον τῶν Χανίων.

Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ παραλείψω ἐδῶ τὴν ἔκφρασιν τῶν εἰλικρινῶν αἰσθημάτων μου καὶ τὰς ἐκ βάθους καρδίας εὐχαριστίας μου πρὸς τοὺς Κρῆτας διὰ τὴν μοναδικὴν ὄντως ὑποδοχὴν ποὺ μοῦ ἐγένετο κατὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς τὴν Νῆσον, ὑποδοχὴν ποὺ μοῦ ἔδωσε θάρρος ἕνεκα τοῦ τρόπου διὰ τοῦ ὁποίου, εἰς πᾶσαν περίπτωσιν καὶ καθ' ὅλην τὴν μακρὰν παραμονήν μου ἐν Κρήτῃ, μοῦ ἐξεδήλωναν τὴν ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην των καὶ τὴν ἄνευ ὁρίων ἀφοσίωσίν των.

Διὰ τὴν ἐμπιστοσύνην ταύτην καὶ τὰς συγκινητικὰς ἐκδηλώσεις πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως, ποὺ δὲν μοῦ ἔλειψαν ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου ἐκ τῆς ὡραίας Νήσου των, δὲν ἔπαυσα ποτὲ νὰ τοὺς ἀγαπῶ ἡ δὲ εὐγνωμοσύνη μου πρὸς αὐτοὺς θὰ μὲ παρακολουθήσῃ μέχρι τοῦ τάφου.

Ἐκ τοῦ ἐξώστου τοῦ Διοικητηρίου ἀνέγνωσα τὴν ἑξῆς προκήρυξιν πρὸς τὸν Κρητικὸν Λαόν :

«ΚΡΗΤΕΣ,

Ἀποδεχθεὶς τὸν ὑπὸ τῆς Ρωσίας, Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ἰταλίας διορισμόν μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ τῆς Αὐτονόμου Πατρίδος σας, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν σας ἐκπληρῶν, ἀναλαμβάνω τὴν κυβέρνησιν τῆς Νήσου.

Βαθεῖαν ἔχω τὴν συναίσθησιν τῶν καθηκόντων μου, καὶ πλήρη τὴν συνείδησιν τῶν δυσχερειῶν τῆς ἀποστολῆς μου, ἀλλὰ πρωτίστως στηρίζομαι εἰς τὴν φιλοπατρίαν σας, ὅπως δυνηθῶ νὰ ἐκτελέσω τὸ Εὐρωπαϊκὸν βούλευμα καὶ ἐκπληρώσω τὰς εὐχάς σας.

Θὰ καταβάλω πᾶσαν προσπάθειαν ὑπὲρ τῆς εὐημερίας σας, θὰ φροντίσω νὰ διοικηθῆτε καλῶς, δικαίως καὶ ἀμερολήπτως, ν' ἀποκτήσετε ἀνεξαιρέτως ἀσφάλειαν καὶ ἐλευθερίαν, ἣν ἐγγυῶνται μόνον τὸ κράτος τῶν νόμων καὶ θεσμοὶ λυσιτελεῖς.

Πέποιθα ὅτι θὰ εἶσθε φιλόνομοι, θὰ πειθαρχῆτε εἰς τὰς Ἀρχὰς τὰς ἐπιτετραμμένας τὴν ἐκτέλεσιν τῶν νόμων, θὰ λησμονήσετε τὰς ἐκ τοῦ παρελθόντος διαμάχας σας, καὶ ἀδιακρίτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος, θὰ συμβιώσετε ἐν εἰρήνῃ ὡς τέκνα κοινῆς φιλοστόργου Πατρίδος.

Ἄνευ τῶν ὅρων τούτων, ἄνευ πλήρους ἐσωτερικῆς ἀσφαλείας καὶ τάξεως, ἄνευ διαλλαγῆς καὶ εἰρήνης, δὲν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὀργανωθῇ διοίκησις ἀνάλογος πρὸς τὰς ἀνάγκας, τὰ μέσα καὶ τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, συνεπῶς νὰ συνταχθῇ καὶ νὰ εὐημερήσῃ ἡ Κρήτη.

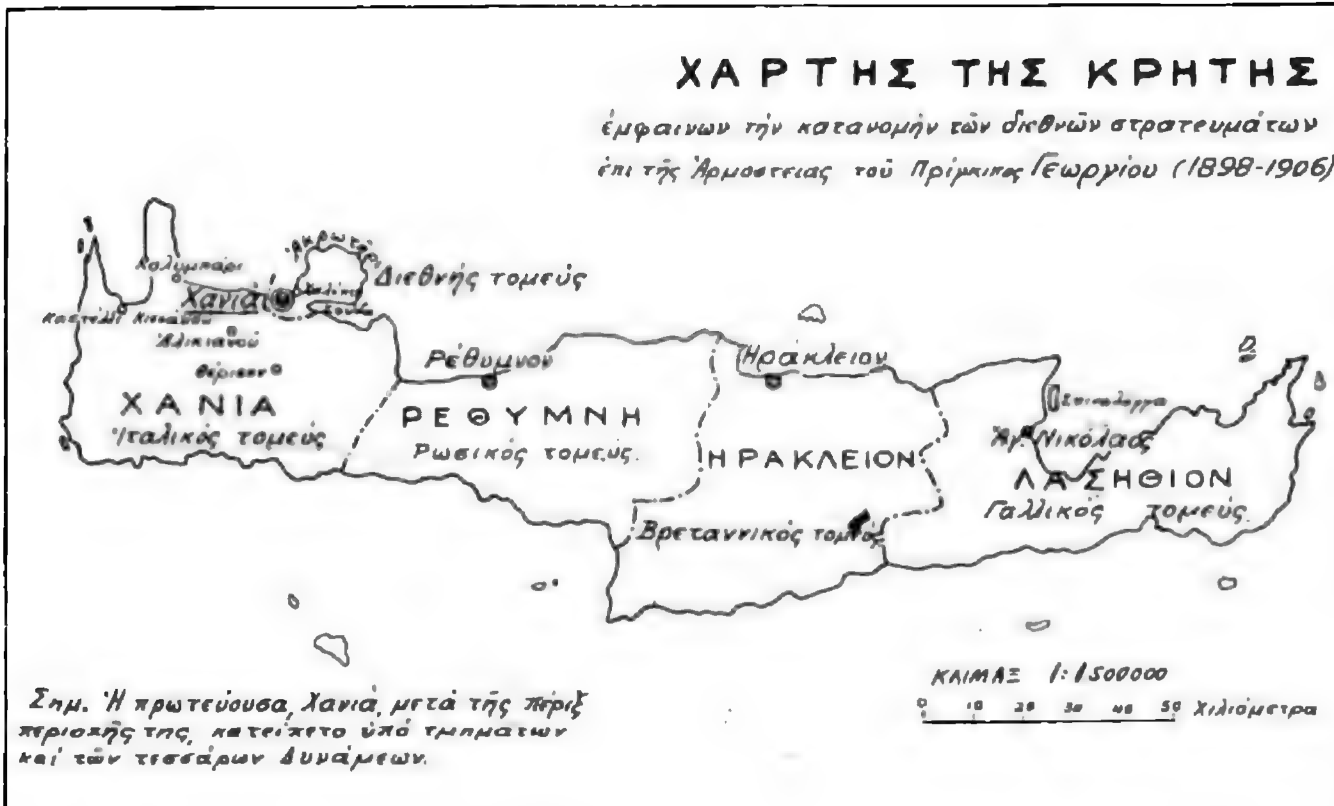
Ἐπικαλοῦμαι τὴν συνδρομὴν πάντων ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ, καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι διὰ τῆς φιλοπατριας σας θ' ἀποδείξητε τὴν Κρήτην εὐνομουμένην, εὐημεροῦσαν καὶ παράγοντα προόδου, καὶ ὅτι θὰ ἐξασφαλίσητε τὴν πολύτιμον ὑποστήριξιν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

ΚΡΗΤΕΣ,

Εἴθε ὁ Θεὸς νὰ εὐλογήσῃ τὰς ὑπὲρ τῆς εὐημερίας σας καὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν δικαίων πόθων σας κοινὰς προσπαθείας μας».

Ἐν Χανίοις τῇ 9/21 Δεκεμβρίου 1898

ΓΕΩΡΓΙΟΣ .

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ἐμφαίνων τὴν κατανομὴν τῶν διεθνῶν στρατευμάτων
ἐπὶ τῆς Ἁρμοστείας τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου (1898-1906)
Διεθνὴς τομεύς
Χανιά
Ῥέθυμνον
Ἡράκλειον
ΧΑΝΙΑ
Ἰταλικὸς τομεύς
ΡΕΘΥΜΝΗ
Ρωσικὸς τομεύς
ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ
Βρεταννικὸς τομεύς
Ἅγ. Νικόλαος
ΛΑΣΗΘΙΟΝ
Γαλλικὸς τομεύς
ΚΛΙΜΑΞ 1:1500000
0 10 20 30 40 50 Χιλιόμετρα
Σημ. Ἡ πρωτεύουσα Χανιά μετὰ τῆς πέριξ περιοχῆς της κατείχετο ὑπὸ τμημάτων καὶ τῶν τεσσάρων δυνάμεων.

Μετὰ τὰς ἐπισήμους παρουσιάσεις καὶ προσφωνήσεις μετέβην ἐφ' ἁμάξης εἰς τὸ προάστειον Χαλέπα, ὅπου μοῦ εἶχαν ἐνοικιάσει κατοικίαν.

Οἱ Ναύαρχοι ἀνεχώρησαν ἐκ Κρήτης τὴν ἐπομένην.

Ἰδοὺ ποία ἦτο ἡ κατάστασις εἰς τὴν Κρήτην τότε. Ἡ Νῆσος κατείχετο ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Προστάτιδων Δυνάμεων καὶ εἶχε διαιρεθεῖ εἰς πέντε τομεῖς. Ὁ ἀνατολικώτερος—περιφέρεια Λασσηθίου- Σητεία κατείχετο ὑπὸ τῶν τῶν Γάλλων, ὁ τοῦ Ἡρακλείου ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, ὁ τῆς Ρεθύμνης ὑπὸ Ρώσων, ὁ δυτικώτερος Σφακιὰ-Ἀποκόρωνα ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν, τέλος δὲ ἡ πρωτεύουσα, τὰ Χανιά, μετὰ τῆς περιοχῆς της, ποὺ ὠνομάζετο «ὁ Διεθνὴς Τομεὺς», κατείχετο ἀπὸ κοινοῦ ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων.

Ἀρχαὶ Κρητικαὶ ἐννοεῖται δὲν ὑπῆρχαν.

Ὑφίστατο ἡ ἀποκαλουμένη Γενικὴ Συνέλευσις ἐξ 700 μελῶν ποὺ εἶχεν ἀντιπροσωπεύσει τὸν πληθυσμὸν τῆς Νήσου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ συνέλευσις ἐξακολουθοῦσε νὰ ὑφίσταται, ἀσφαλῶς ἐξ ἀβλεψίας τῶν Ναυάρχων.

Ἕκαστος τῶν ἀναφερθέντων τομέων ἀποτελοῦσε μικρὸν κρατίδιον διοικούμενον ὑπὸ ἀνωτέρου ἀξιωματικοῦ διαθέτοντος στρατιωτικὴν δύναμιν δύο περίπου ταγμάτων.

Κάθε τομεὺς εἶχεν ἰδικόν του στρατοδικεῖον, ἰδικούς του νόμους, ἀστυνομίαν, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Ἀποτελοῦσαν τοιουτοτρόπως, μπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ, ἓν εἶδος Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Κρήτης, διοικουμένων ὑπὸ τοῦ ἐν Χανίοις ἑδρεύοντος Συμβουλίου τῶν τεσσάρων Ναυάρχων.

Οὕτω δὲν ὑφίστατο εἰς τὴν Νῆσον διοίκησις κοινὴ καὶ ὁμοιογενής. Ἡ Τουρκία οὔτε ἴχνος τοιαύτης διοικήσεως εἶχεν ἀφήσει.

Ἑπομένως τὰ πάντα ἔπρεπε ν' ἀνοικοδομηθοῦν ἐκ θεμελίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΠΟΛΙΤΙΚΑΙ ΣΚΕΨΕΙΣ

Δὲν ἐδέχθην νὰ μεταβῶ εἰς τὴν Κρήτην ἐξ ἐλαφρότητος ἢ ἐκ κλίσεως πρὸς περιπετείας. Ὅλως ἀντιθέτως ἐσφίγγετο ἡ καρδιά μου ὁσάκις ἀναπολοῦσα τὴν μεγάλην εὐθύνην ποὺ ἀνελάμβανα ἔναντι τοῦ Ἔθνους, καὶ τὸ βαρὺ ἔργον τὸ ὁποῖον εὑρίσκετο πρὸ ἐμοῦ.

Ἀποδέχθηκα τὴν ἐντολὴν ἐκείνην μόνον διότι ἐθεωροῦσα ὅτι ἦτο καθῆκον μου.

Ἀνέλαβα τὴν πατριωτικὴν ἐκείνην ἀποστολὴν μὲ τὴν εἰλικρινῆ πρόθεσιν νὰ τὴν φέρω εἰς καλὸν πέρας καὶ ν' ἀφιερώσω εἰς αὐτὴν ὁλοψύχως ὅλας μου τὰς δυνάμεις.

Πρὸς καθοδήγησίν μου εἶχα μόνον τὴν πεῖραν ποὺ κατώρθωσα ν' ἀποκτήσω ἐκ τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν πραγμάτων καὶ τὴν γνῶσιν ποὺ εἶχα τοῦ Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος ὡς ἐκ τῆς ἐπαφῆς μου μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ τοὺς ναύτας μου κατὰ τὴν ἐν τῷ Ναυτικῷ ὑπηρεσίαν μου ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ πολέμου.

Ἔφθασα εἰς Κρήτην μόνος, μετὰ δύο μόνον ὑπασπιστῶν, ἀμφοτέρων ἀξιωματικῶν τοῦ Ναυτικοῦ, καὶ ἑνὸς ἰδιαιτέρου γραμματέως, τὸν ὁποῖον μοῦ ἀπέσπασε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν.

Δὲν εἶχα μαζύ μου οὔτε καθηγητὰς οὔτε νομικούς, οὔτε ἄλλους τινὰς εἰδικοὺς διὰ νὰ μὲ καθοδηγοῦν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων ποὺ μοῦ ἀνετέθησαν, ὡς π.χ. τοῦ καταρτισμοῦ Συντάγματος διὰ τὴν Κρήτην, ἢ τῆς ὀργανώσεως τῆς Διοικήσεως.

Ἤμουν νέος, εἰκοσιεννέα μόλις ἐτῶν, ἕνας ἁπλοῦς ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ ποὺ ἀγαποῦσα τὸ ἐπάγγελμά μου, ἀλλὰ τώρα ἔπρεπε ν' ἀναλάβω ἔργον ἐντελῶς νέον δι' ἐμέ.

Οὐδένα βεβαίως ἔτρεφα θαυμασμὸν πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ πολιτικὰ ἤθη, τὰ ὁποῖα εἶχα παρατηρήσει ἐκ τοῦ σύνεγγυς. Κάθε ἄλλο! Ὅπως τὰ ἔβλεπα, ἐπρόκειτο περὶ προσωπικῆς καὶ κομματικῆς πολιτικῆς, μιᾶς πολιτικῆς ἀπειθαρχήτου, ποὺ εἰς ὅλα ἀνακατεύετο.

Τίποτε, μὰ τίποτε δὲν εὑρίσκετο ἀπηλλαγμένον ἀπὸ τὰς ἀτυχεῖς καὶ βλαβερὰς ἐπεμβάσεις τῆς πολιτικῆς, τόσον εἰς τὸν Στρατὸν καὶ τὸ Ναυτικὸν ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐξετάσεις καὶ τοὺς διορισμούς, τὰς μεταθέσεις ἢ τὰς ἀπολύσεις ὑπαλλήλων. Αὐτὰ ἦσαν συνέπειαι τοῦ ἀρχαιόθεν ἀσταθοῦς Ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος καὶ τοῦ μακραίωνος Τουρκικοῦ ζυγοῦ.

Ἡ ἀπαισία καὶ καταστρεπτικὴ ἐπίδρασις τοῦ κομματισμοῦ, ὑπονομεύουσα τὰ πάντα, καθιστοῦσε μίαν ἀκεραίαν διοίκησιν ἐντελῶς ἀνέφικτον.

Εἶναι φανερὸν—τὸ λέγω δὲ ἐκ πείρας—ὅτι ἡ τοιαύτη κατάστασις εἶχεν ἐπὶ ὅλων καὶ εἰς ὅλα διαλυτικὴν ἐπιρροήν, παραλύουσαν πᾶσαν ἔφεσιν πρὸς ἐργασίαν, πᾶσαν ἀμερόληπτον ἐκτέλεσιν καθήκοντος, πᾶσαν πρωτοβουλίαν, ὑποβοηθοῦσε δὲ τὴν διαφθορὰν τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν συνειδήσεων.

Τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν συμφερόντων τοῦ κόμματος τοῦ εὑρισκομένου εἰς τὴν ἐξουσίαν, καὶ τὰ πάντα ἐτίθεντο εἰς κίνησιν πρὸς προαγωγὴν καὶ ἱκανοποίησιν αὐτῶν.

Ἦτο τέτοια ἡ κατάστασις, ὅταν ἤμουν ἀκόμα νέος, ὥστε ὅταν π.χ. ἔγινε Πρωθυπουργὸς ὁ Τρικούπης, ὅλοι σχεδὸν οἱ ὑπάλληλοι ἀπελύθησαν καὶ ἀντικατεστάθησαν ὑπὸ «Τρικουπικῶν», ὅπως τοὺς ἀποκαλοῦσαν. Τὸ ἴδιον σάρωμα συνέβηκε ὅταν ὁ Δηληγιάννης ἐθριάμβευσε καὶ ἐσχημάτισε τὴν νέαν Κυβέρνησιν.

Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἐβελτιώθη ἐν τούτοις κατά τι ἡ ἀποτρόπαιος ἐκείνη μέθοδος τοῦ κυβερνᾶν.

Πρὸς τὸν ἀναγνώστην ὀφείλω μερικὰς διευκρινίσεις διὰ νὰ προφυλαχθῶ ἀπὸ περιττὰς καὶ δυσαρέστους παρεξηγήσεις, διότι ὑπάρχουν πάντοτε ἕτοιμοι οἱ ἐπικριταὶ ποὺ θὰ θελήσουν ν' ἁρπάξουν μίαν λέξιν ἢ μίαν φράσιν καὶ νὰ τὴν διαστρέψουν πρὸς πολιτικὴν ἐκμετάλλευσιν, ἢ διὰ νὰ φανοῦν εὐχάριστοι.

Ἀρχίζω ἀπὸ τὴν δήλωσιν ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξα ἀντίθετος πρὸς τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα, βασιζόμενον ἐπὶ δημοκρατικῆς καὶ ἐλευθέρως ἐκλεγομένης Βουλῆς.

Ἔχω ὅμως τὴν γνώμην ὅτι ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ εἶναι νομοθετικὸν σῶμα, τὸ ὁποῖον νὰ ἐλέγχῃ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν. Πρέπει ἑπομένως κατ' ἐμὲ τὸ Κοινοβούλιον νὰ στέκεται εἰς ὑψηλὸν ἠθικὸν ἐπίπεδον τὰ δὲ μέλη αὐτοῦ νὰ μὴ ἔχουν προσωπικὰ συμφέροντα νὰ ἱκανοποιήσουν. Ἐπιμένω ὅτι, εἰς τὴν Βουλήν, δὲν πρέπει νὰ γίνεται κομματικὴ πολιτική, διότι, ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει, δὲν θ' ἀποτελῇ πλέον θεσμὸν πρὸς τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν ν' ἀποβλέπωμεν ὡς πρὸς ἀνώτατον δικαστήριον, ἐντελῶς ἀμερόληπτον καὶ μακρὰν τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἀντιλήψεις ποὺ προσεπάθησα νὰ θέσω ὡς βάσιν τῆς νέας διοικήσεως τὴν ὁποίαν ἐκαλούμην νὰ ἱδρύσω εἰς τὴν Κρήτην.

Σήμερον ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχὴ ὅτι ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Κράτους ὀφείλει ν' ανα-

θέτη τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ κόμμα τὸ ἔχον τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὴν Βουλήν. Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ τῆς «δεδηλωμένης», ὅπως τὴν ὀνομάζομεν (εἰς τὴν Δανίαν ἐχρησιμοποιοῦσαν ἄλλοτε τὸν ὅρον «Παρλαμενταρίσμ»)—ἠχεῖ μὲν καλὰ καὶ εἶναι εὐλογοφανής, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ἀποτελεῖ θεωρίαν κακῶς κατανοουμένην. Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς παρεξέκλινε καὶ ἔλαβε μίαν μορφὴν ψευδοκοινοβουλευτισμοῦ, ποὺ ἀποτελεῖ νοθείαν τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, καὶ ὅπου τὸ Κοινοβούλιον, διὰ νὰ αὐξήσῃ τὴν ἰσχὺν τοῦ κυβερνῶντος κόμματος, προσπαθεῖ νὰ παραλύσῃ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν.

Ὁσάκις χρησιμοποιῶ τὸν ὅρον «Παρλαμενταρίσμ» ἐννοῶ τὴν παρεφθαρμένην αὐτὴν μορφὴν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ.

Τὸ χείριστον τοῦτο εἶδος τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ὁδηγῇ εἰς καταχρήσεις, διότι σκοπὸς ὅλων τῶν ἀρχηγῶν κομμάτων καὶ τῶν ὀπαδῶν των εἶναι ἁπλῶς ἡ ἐξασφάλισις τῆς ἀπολύτου πλειοψηφίας εἰς τὴν Βουλὴν καὶ ἡ διατήρησις αὐτῆς.

Τὰ μέσα ποὺ χρησιμοποιοῦνται πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν εἶναι ὁ πάσης φύσεως νεποτισμός, τὸ ρουσφέτι, καὶ ἡ προαγωγή, ἡ ἀπόλυσις ἢ ὁ διορισμὸς ὑπαλλήλων, διὰ νὰ κερδίσουν ὀπαδοὺς καὶ ψήφους.

Τὰ μέσα αὐτὰ εἶναι γνωστὰ ἀκόμη καὶ εἰς ἐκείνους ποὺ ἐλαχίστην πεῖραν ἔχουν τῆς πολιτικῆς.

Ὁ πρωθυπουργός, καὶ συνεπῶς ὅλοι οἱ ὑπουργοί, χάνουν τοιουτοτρόπως τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ἡ δὲ συνείδησίς των σὺν τῷ χρόνῳ γίνεται ἐλαστική, τέλος δὲ ἡ ἐλαστικότης αὐτὴ φθάνει εἰς τὸ νὰ μὴ ἔχῃ πλέον ὅρια. Ἐνδιαφέρονται περισσότερον νὰ διατηρηθοῦν εἰς τὴν ἐξουσίαν παρὰ διὰ τὰ καθήκοντα χάριν τῶν ὁποίων εὑρίσκονται εἰς τὴν ἀρχήν.

Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ὅτι τὰ μεγάλα καὶ σοβαρὰ ζητήματα ποὺ ἐνδιαφέρουν τὸν τόπον καὶ τὸν λαὸν θεωροῦνται πλέον ὡς ἐπουσιώδη.

Ἀκόμη καὶ οἱ εὐφυέστεροι καὶ ἱκανώτεροι ὑπουργοὶ ἐξαναγκάζονται ν' ἀκολουθήσουν τὸ ρεῦμα καὶ νὰ εὐθυγραμμίσουν τὴν διαγωγήν των πρὸς τὰ συμφέροντα τὰ καθοριζόμενα ὑπὸ τοῦ Κόμματος, συνεπῶς νὰ ἐκτραποῦν ἀπὸ τὴν εὐθεῖαν ὁδόν.

Ἐὰν εὑρεθῇ ὑπουργὸς ποὺ νὰ μὴ θελήσῃ νὰ φερθῇ ἔτσι, πρέπει νὰ φύγῃ, διότι δὲν ἐξυπηρετεῖ τὸ Κόμμα,—ἂς πάει στὸ καλό!

Τὸ νὰ μὴ καταπέσῃ ὡς ἐκεῖ ὁ κοινοβουλευτισμός, τοῦτο ἐξαρτᾶται βέβαια ἀπὸ τὴν ὡριμότητα ἑνὸς λαοῦ—ἰδίως ἀπὸ τὴν δύναμιν τοῦ χαρακτῆρος του—ἀλλὰ καὶ τότε ἀκόμη εἶναι δύσκολον εἰς τὸν ἁπλοϊκὸν ἄνθρωπον νὰ μὴ ὑποκύψῃ εἰς τὸν πειρασμόν.

Ὁ κοινοβουλευτισμὸς ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ πᾶν δημοκρατικὸν πολίτευμα ἐκεῖθεν προέρχεται.

Ἀλλ' εἰς τὴν Ἀγγλίαν ὁ λαὸς ἔχει ἐξελιχθεῖ καὶ προσαρμοσθεῖ πρὸς τὸ

σύστημα. Ἄλλως τε οἱ Ἀγγλικοὶ νόμοι δὲν βασίζονται εἰς γραπτὸν Σύνταγμα, ἀλλὰ εἰς τὴν παράδοσιν.

Ἡμεῖς οἱ ἀδαεῖς ἀντεγράψαμεν τὰ Ἀγγλικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα καὶ ὠνομάσαμεν αὐτὰ Σύνταγμα, χωρὶς νὰ σκεφθῶμεν ὅτι δὲν ἔχομεν τὴν αὐτὴν παράδοσιν οὔτε τὴν ἰδίαν μὲ ἐκείνους ἀντίληψιν περὶ τῶν πραγμάτων.

Ἡ ἐξέλιξίς μας ἐγένετο ὑπὸ διαφόρους ὅρους καὶ ἄλλας συνθήκας ἡ δὲ διαφορὰ τοῦ κλίματος ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν ἐπίδρασίν της.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ αὐτὸ Σύνταγμα εἰς ὅλα τὰ Κράτη καί, κατὰ τὴν γνώμην μου, αἱ Δυνάμεις διέπραξαν βαρὺ ψυχολογικὸν σφάλμα ὅταν, εἰς τὴν δοθεῖσαν εἰς ἐμὲ Ἐντολήν, μοῦ ἐπέβαλαν τὸν ἑξῆς ὅρον:

«Ἡ πρώτη του φροντὶς θὰ εἶναι ἐκ συμφώνου πρὸς Ἐθνικὴν Συνέλευσιν ἐν τῇ ὁποίᾳ θ' ἀντιπροσωπεύωνται ὅλα τὰ ἐν Κρήτῃ στοιχεῖα, νὰ συντάξῃ σύστημα Αὐτονόμου Κυβερνήσεως ἱκανὸν νὰ διασφαλίσῃ ἐν ἴσῳ μέτρῳ τά τε πρόσωπα καὶ τὰς περιουσίας, καθὼς καὶ τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν πάντων τῶν θρησκευμάτων».

Ἔπρεπεν αἱ Δυνάμεις ν' ἀρχίσουν ἀπὸ τὴν δημιουργίαν διοικήσεως χρηστῆς καὶ δικαίας καὶ Χωροφυλακῆς ἐμπνεούσης ἐμπιστοσύνην, ἵνα ἐξ ἀρχῆς ἀποκαταστήσουν τὴν εἰρήνην, τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν τάξιν, μόνον δὲ μετὰ τὴν πάροδον ἐτῶν τινῶν, νὰ χορηγήσουν Σύνταγμα, ἀλλὰ Σύνταγμα συντηρητικόν, οὕτως ὥστε ἡ ἐξέλιξις νὰ ἐπέλθῃ βαθμηδὸν καὶ κανονικῶς.

Μόνον χάρις εἰς τὸν ἀσύγκριτον πατριωτισμὸν τῶν Κρητῶν καὶ εἰς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἀντελήφθησαν τὴν ἀποστολήν μου εἰς Κρήτην, ποὺ δι' αὐτοὺς ἐσήμαινε τὸν πρῶτον δεσμὸν μετὰ τῆς Μητρὸς Πατρίδος, τὰ πράγματα ἐπῆγαν καλά, μέχρις ὅτου ἕνας πολιτικός, ἐμπνεόμενος ἀπὸ πνεῦμα περιπετειῶν καὶ ἀχαλίνωτον ἐγωϊσμόν, ὑποστηριζόμενος δὲ ὑπὸ Προξένων πολιτικολογούντων, ἀνέτρεψε τὰ πάντα καί, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔμαθεν εἰς τοὺς Κρῆτας νὰ παραβιάζουν τὸ Δίκαιον καὶ τὸν Νόμον.

Ὁ ψευδοκοινοβουλευτισμὸς δημιουργεῖ καὶ διατηρεῖ τὴν ἀδικίαν καὶ τὴν διαφθοράν, δὲν δύναται δὲ νὰ ὁδηγήσῃ πρὸς τὴν τιμιότητα. Ὅλ' αὐτὰ καταλήγουν πρὸς ζημίαν τοῦ πτωχοῦ Λαοῦ, ποὺ εἶναι ἁπλοϊκὸς καὶ εὔπιστος καὶ ἐξαπατᾶται ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσώπους του.

Ὡς ἐκ τούτου, ἡ Ἀστυνομία καὶ ἡ Χωροφυλακή, τῶν ὁποίων προορισμὸς εἶναι νὰ ἐξασφαλίσουν εἰς τὸν Λαὸν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν, δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ πράξουν τὸ καθῆκον των, ποὺ συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἐργάζωνται κατὰ τρόπον ἀκέραιον καὶ ἀμερόληπτον.

Οἱ δύο αὐτοὶ τῆς ἐθνικῆς ζωῆς παράγοντες, οἱ τόσον σημαντικοὶ διὰ τὸν τόπον καὶ τὸν Λαόν, οἱ ἀπαραίτητοι διὰ μίαν διοίκησιν ἀκεραίαν ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν κοινωνικὴν πειθαρχίαν, δέον ἀπαραιτήτως νὰ παραμένουν ἔξω τῶν ἐπεμβάσεων τῆς πολιτικῆς.

Μόνον οὕτω δύνανται ἡ τάξις καὶ ἡ εἰρήνη νὰ διατηρηθοῦν καὶ νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ ἰσοπολιτεία.

Ἀλλ' ὁ ψευδοκοινοβουλευτισμός, ποὺ δημιουργεῖ τὴν κομματικὴν πολιτικήν, δὲν ἀρέσκεται εἰς τοῦτο,

Ἐὰν κάποιος ἀτυχὴς ἀστυφύλαξ ἢ χωροφύλαξ συμβῇ νὰ ἐνεργήσῃ ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι θέλουν ὁ βουλευτὴς τοῦ τόπου ἢ οἱ ὀπαδοί του χάριν τῆς προστασίας τῶν μελῶν τοῦ κόμματος, ἐπιπλήσσεται ἢ τιμωρεῖται, μετατίθεται ἢ ἀκόμη καὶ ἀπολύεται.

Συνεπῶς οἱ δύο αὐτοὶ συντελεσταὶ τῆς τάξεως, ἡ Ἀστυνομία καὶ ἡ Χωροφυλακή, μοιραίως χάνουν τὸ ἠθικόν των, μὲ ἀποτέλεσμα ὄχι τὴν τάξιν καὶ τὴν εἰρήνην ἀλλὰ τὴν ἀταξίαν, ταῦτα δὲ ἐπιφέρουν τὴν βραδεῖαν ἀποσύνθεσιν τῶν χαρακτήρων.

Ἡ κακὴ καὶ καταστρεπτικὴ αὐτὴ πολιτικὴ ὑφίσταται δυστυχῶς ἀπὸ ἑκατονταετίας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου τώρα ὅλοι οἱ κάτοικοι εἶναι καταvεμημένοι εἰς προσωπικὰ κόμματα. Τὰ κόμματα αὐτά, ὅπως καὶ ἀλλοῦ, φέρουν διάφορα ὀνόματα, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει τίποτε. Ἐκεῖνα ποὺ ἀλλοῦ ὀνομάζονται «Συντηρητικόν», «Φιλελεύθερον» κ.λ.π., ἐδῶ φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχηγοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἀκούομεν μόνον νὰ γίνεται λόγος διὰ Τρικουπικούς, Δηληγιαννικούς. Θεοτοκικούς, Ραλλικούς, καὶ τέλος Βενιζελικούς.

Παρὰ ταῦτα ἀγαπῶ τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν, διότι ἔχει πολλὰ προσόντα καὶ ἐξαίρετα προτερήματα.

Ἐπὶ πλέον ὁ Λαὸς εἶναι εὐφυής, φιλόξενος καὶ ἰδιαζόντως φιλότιμος. Οἱ Ἕλληνες εἶναι ἐργατικοί, καλοὶ πατριῶται, λάτρεις τῆς ἐλευθερίας, μολονότι πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι συχνὰ συγχέουν τὴν ἐλευθερίαν μὲ τὴν ἀναρχίαν.

Ἔχουν ὅμως καὶ τὰ ἐλαττώματά των, παρασύρονται συχνὰ ἀπὸ τὰ συμφέροντά των, ποὺ δὲν παύουν νὰ τὰ κυνηγοῦν μαζὶ μὲ τὰ ἐκ τούτων ὠφελήματα.

Τὸ χείριστον εἶναι ὅτι οἱ πολιτευόμενοι ἐκμεταλλεύονται ὅλα αὐτὰ πρὸς ἴδιον πολιτικὸν ὄφελος, ὁ δὲ Λαὸς εἶναι εὔπιστος καὶ εὔκολα ἐξαπατᾶται.

Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκλείψῃ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα ὁ κομματισμός, οἱ Ἕλληνες θὰ ἦσαν ἕνας σπάνιος λαός.

Ὅταν ἐδέησε ν' ἀναχωρήσω διὰ τὴν Κρήτην, ὅπου ἔπρεπε τὰ πάντα νὰ δημιουργηθοῦν ἐξ ἀρχῆς, ἔφυγα μὲ πάλλουσαν καρδίαν καὶ τὴν εἰλικρινῆ ἐλπίδα νὰ ἐκμεταλλευθῶ τὰ προτερήματα τοῦ πληθυσμοῦ, στηρίζων τὸ νέον καθεστὼς ἐπάνω εἰς τὰς ἐξαιρετικὰς ἀρετὰς τῶν Κρητῶν, δηλαδή, τὸν θερμὸν των πατριωτισμὸν καὶ τὴν ἄκραν φιλοτιμίαν των.

Ἤθελα νὰ καταπολεμήσω τὰς κακὰς των ἕξεις, διὰ νὰ προαγάγω τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐημερίαν των, ἱδρύων, εἰ δυνατόν, μικρὸν ὑποδειγματικὸν Κράτος, τὸ ὁποῖον θὰ παρέδιδα εἰς τὸν πατέρα μου καὶ τὴν Πατρίδα, ὅταν θὰ ἔφθανεν ἡ μεγάλη καὶ πολυπόθητος ἐκείνη στιγμή.

Ἐνόμιζα ὅτι τὸ μέσον διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχω μοῦ παρείχετο διὰ τῆς παραγράφου 3 τῆς Ἐντολῆς μου, διὰ τῆς ὁποίας μοῦ ἀνετίθετο, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Κρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε ν' ἀντιπροσωπεύωνται ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς Νήσου, νὰ καταρτίσω τὸ Σύνταγμα.

Βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταρτίσῃ κανεὶς ἕνα σύνταγμα ἀπὸ μίαν στιγμὴν εἰς τὴν ἄλλην, ἕτοιμον νὰ τεθῇ εἰς ἐφαρμογήν.

Ἡ ἐπεξεργασία ἑνὸς συντάγματος εἶναι ἔργον ψυχολογικόν.

Κατὰ τὴν ἐκπόνησιν συντάγματος διὰ τὴν Κρήτην ἐπεβάλλετο κατ' ἀρχάς, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ ἐκτιμήσωμεν ποίας ἐλλείψεις καὶ ἐλαττώματα εἶχε παρουσιάσει ἡ μακρὰ ἐφαρμογὴ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος.

Οἱ Κρῆτες ἦσαν Ἕλληνες, μὲ περίπου τὰ αὐτὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα.

Διὰ τοῦτο ἐνόμιζα ὅτι, παίρνοντες ὡς βάσιν τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα, θὰ ἔπρεπε νὰ προσπαθήσωμεν νὰ τὸ τροποποιήσωμεν κατὰ τρόπον ποὺ θὰ ἦρε τὰ μειονεκτήματά του.

Ἀλλὰ (τὸ δὲ ΑΛΛΑ τοῦτο ἔπρεπε νὰ γραφῇ μὲ κεφαλαῖα γράμματα) αἱ διατάξεις τοῦ νέου Συντάγματος ἐπεβάλλετο νὰ διαμορφωθοῦν ἀποκλειστικῶς ἐν ὄψει τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος, μακρὰν πάσης ἀναμίξεως μικροπολιτικῆς καὶ παντὸς συμφέροντος κομματικοῦ.

Διότι τὸ σύνταγμα εἶναι συμβόλαιον συμφωνούμενον μεταξὺ τῶν διοικούντων καὶ τοῦ συνόλου τῶν διοικουμένων, ὄχι δὲ ἁπλῶς συναπτόμενον μεταξὺ τῶν διοικούντων καὶ τῶν πολιτευομένων.

Ἤλπιζα ἐν πρώτοις ὅτι θὰ μοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐμποδίσω τὴν ἐν Κρήτῃ ἐμφύτευσιν τοῦ ψευδοκοινοβουλευτισμοῦ, καὶ ὅτι θὰ ἠδυνάμην νὰ πείσω τοὺς Κρῆτας πολιτευομένους περὶ τοῦ ὅτι ὁ πρῶτος καὶ σπουδαιότερος σκοπός μας ἦτο νὰ συμβάλλωμεν εἰς τὴν πρόοδον τῆς Κρήτης καὶ τῶν κατοίκων της, οὐχὶ δὲ ν' ἀσχολούμεθα μὲ τὴν πολιτικήν, ἰδιαιτέρως δὲ μὲ τὴν κομματικὴν τοιαύτην, καθ' ὃν χρόνον ἡ Κρήτη δὲν εἶχεν ἀκόμη ἑνωθεῖ μετὰ τῆς Μητρὸς Πατρίδος.

Τώρα, ὁπότε ἡ ἡρωϊκὴ Νῆσος ἔμελλε νὰ γίνει αὐτόνομος καὶ νὰ θεμελιωθῇ τὸ νέον Κράτος, ὁ ἀκρογωνιαῖος λίθος τοῦ οἰκοδομήματος ἔπρεπε νὰ εἶναι κατὰ πρῶτον ἡ εἰρήνη, ἡ τάξις καὶ ἡ ἀποκατάστασις ἀμοιβαίων καλῶν σχέσεων μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων.

Ἤμουν ὁ πρῶτος Ἕλλην Κυβερνήτης τῆς Νήσου καὶ συγχρόνως ὁ υἱὸς τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων. Ἐφρόνουν ὅτι ἦτο ἡ ψυχολογικὴ στιγμὴ διὰ νὰ χρησιμοποιήσω τοὺς δύο τούτους παράγοντας, ὥστε μὲ ἀπόλυτον

ἀμεροληψίαν νὰ ὁδηγήσω τοὺς Κρῆτας πρὸς τὴν συνεννόησιν καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἀνοχήν. Ἤμουν πεπεισμένος ὅτι θὰ ἠμποροῦσα νὰ ἐπιτύχω ὥστε τὰ δύο στοιχεῖα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νήσου νὰ ἐννοήσουν τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν σημασίαν τῶν ὅσων ἐξέθεσα παραπάνω, καὶ νὰ τοὺς ἔχω συμπαραστάτας εἰς τὰς εἰλικρινεῖς προσπαθείας μου.

Οὕτω, ὁ πρῶτος σκοπὸς ποὺ εἶχα τάξει εἰς τὸν ἑαυτόν μου ἦτο νὰ κρατήσω τὸν πληθυσμὸν μακρὰν τῶν πολιτικῶν διενέξεων καὶ ἐσωτερικῶν διχονοιῶν, παρεμποδίζων κατὰ τὸ δυνατὸν τὸν σχηματισμὸν πολιτικῶν κομμάτων.

Διὰ τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος ἐπιζητοῦσα νὰ δημιουργήσω συνθήκας ποὺ θὰ ἔδιδαν εἰς τὰς μελλούσας Κυβερνήσεις καὶ εἰς ἐμὲ τὴν ἀναγκαίαν δύναμιν πρὸς ἄσκησιν τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, ἐνῷ ἡ Βουλὴ θὰ ἠρκεῖτο νὰ εἶναι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἀσκοῦσα τὸν ἔλεγχον, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἀναμιγνύεται εἰς τὰ καθήκοντα τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας.

Αὐταὶ ἦσαν αἱ εἰλικρινεῖς σκέψεις, ἐπιθυμίαι καὶ ἐλπίδες μου τὴν 9/21 Δεκεμβρίου 1898 ὅτε ἐπάτησα ἐπὶ τῆς Κρητικῆς γῆς. Ἡ ὑποδοχὴ τὴν ὁποίαν μοῦ ἔκαμεν ὁ πληθυσμὸς ἦτο λίαν ἐγκάρδιος, ἐπιβλητικὴ καὶ συγκινητική, καὶ ἐγέμισε τὴν καρδιάν μου μὲ θάρρος καὶ ἐλπίδα. Ὁ Ναύαρχος Ποττιέ, ποὺ ἐκάθητο δίπλα μου εἰς τὴν ἅμαξαν, ἔκλαιε συγκινηθεὶς ἀπὸ τὸ παραλήρημα τοῦ ἐνθουσιῶντος λαοῦ. Διὰ νὰ δώσῃ διέξοδον εἰς τὴν συγκίνησίν του ὁ γέρων αὐτὸς ναυτικὸς διαρκῶς ἐψιθύριζε τὴν περίφημον λέξιν τοῦ Καμπρόν...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

Η ΚΑΤΑΡΤΙΣΙΣ ΤΟΥ ΚΡΗΤΙΚΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Δύο ἡμέρας μετὰ τὴν ἄφιξίν μου, ἐκάλεσα τὸν Πρόεδρον καὶ τὸν Γραμματέα τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως περὶ ἧς ἔγραψα ἀνωτέρω, τοὺς Σφακιανάκην καὶ Βενιζέλον.

Ἐξέφρασα εἰς αὐτοὺς τὴν χαράν μου διότι εὑρισκόμην εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην μου διὰ τὴν ἐπιφυλαχθεῖσαν εἰς ἐμὲ ὑποδοχήν, ποὺ μοῦ ἐνέπνεε θάρρος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πατριωτικῆς ἐντολῆς ποὺ μοῦ εἶχεν ἀνατεθεῖ. Τὴν εἶχα ἀποδεχθεῖ, προσέθεσα, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Κρῆτες θὰ μὲ βοηθοῦσαν εἰς τὰς εἰλικρινεῖς μου προσπαθείας διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον τὴν ὁριστικὴν λύσιν τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος—δηλαδή, τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος χάριν τῆς ὁποίας εἶχαν γίνει τόσαι πράξεις ἡρωϊσμοῦ καὶ εἶχε χυθεῖ τόσον πολύτιμον αἷμα.

Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν συνήθων φιλοφρονήσεων, ἠρώτησα τοὺς κυρίους αὐτούς, ποὺ μοῦ ἐφαίνοντο ὡς οἱ ἁρμοδιώτεροι νὰ μοῦ δώσουν τὴν γνώμην καὶ τὴν συμβουλήν των, πῶς ἐνόμιζαν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀρχίσωμεν ἐργαζόμενοι.

Ἀπήντησαν ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην των, ἔπρεπε νὰ σχηματίσω Κυβέρνησιν.

Ἡ ἀπάντησις αὐτὴ μὲ ἐξέπληξε. «Νομίζω, τοὺς εἶπα, ὅτι τοῦτο εἶναι πολὺ δύσκολον, ἂν μὴ ἀδύνατον, δεδομένου ὅτι ὅλαι αἱ διοικητικαὶ Ἀρχαὶ τῶν ἐπαρχιῶν καὶ νομῶν εἶναι ξένοι ἀξιωματικοὶ τοὺς ὁποίους δὲν δικαιοῦμαι ν' ἀντικαταστήσω διὰ Κρητῶν, ὅπως καὶ δὲν δικαιοῦμαι νὰ τοὺς ὑπαγάγω ὑπὸ τὰς διαταγὰς Κρητῶν ὑπουργῶν, ποὺ κατ' ἀνάγκην θὰ εἶναι πολῖται.

«Δὲν ἔπρεπε ἐπίσης νὰ λησμονήσωμεν, προσέθεσα, ὅτι ἕκαστος Τομεὺς τελεῖ ὑπὸ διαφορετικὴν ἐθνικὴν διοίκησιν, πρᾶγμα ποὺ συνεπάγεται διαφορετικὰ διοικητικὰ συστήματα, νόμους καὶ δικαστήρια εἰς κάθε Τομέα».

Μοῦ ἐφαίνετο ἐπομένως ὅτι, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, μία Κρητικὴ Κυβέρνησις δὲν θὰ ἀσκοῦσε καμμίαν ἐξουσίαν οὔτε ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ οἱαν-

δήποτε εὐθύνην, πρὶν νὰ γίνωμεν κύριοι ἐν τῷ οἴκῳ μας καὶ ἐγκαταστήσωμεν ἑνιαίαν διοίκησιν καθ' ὅλην τὴν Νῆσον.

Ἡ στιγμὴ αὕτη δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ φθάσῃ πρὶν ἢ ἐκπληρώσωμεν τὸν πρῶτον ὅρον τὸν ὁποῖον αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις μοῦ εἶχαν ἐπιβάλει ὑπὸ τὴν ἰδιότητά μου ὡς ἀντιπροσώπου των, δηλαδὴ νὰ καταρτίσω τὸ Σύνταγμα.

«Ὅταν ἔχομεν καταρτίσει τὸ Σύνταγμα, καὶ ἀφοῦ αἱ Δυνάμεις τὸ ἐγκρίνουν, τοὺς εἶπα, μόνον τότε θὰ μπορέσω νὰ σχηματίσω συνταγματικὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ὑπευθύνως πλέον θέλει ἀναλάβει τὸ σημαντικὸν ἔργον τῆς ἐγκαταστάσεως διοικήσεως ἑνιαίας καθ' ὅλην τὴν Νῆσον.

«Εἰς τὴν ἀρχὴν πρέπει νὰ ἐπιδείξωμεν ἀβροφροσύνην πρὸς τὰς ξένας Ἀρχάς, μέχρις ὅτου, βαθμηδὸν καὶ ἀνεπαισθήτως, διολισθήσῃ ἡ διοίκησις εἰς τὰς χεῖρας μας. Κατ' ἐμέ, ἐξηκολούθησα, τὸ καλλίτερον ἀλλὰ καὶ τὸ φυσικώτερον ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις θὰ εἶναι ὅπως ἐγώ, ὡς ἀντιπρόσωπος τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων, πάρω τὴν θέσιν ποὺ κατεῖχαν ἕως τώρα οἱ τέσσαρες Ναύαρχοι, καὶ ἐξακολουθήσω ἀπὸ συμφώνου μετὰ τῶν ξένων Ἀρχῶν νὰ διοικῶ τὴν Νῆσον, μέχρις ὅτου καταρτισθῇ τὸ Σύνταγμα καὶ γίνῃ δεκτὸν τόσον ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κρήτης.

«Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, προσέθεσα, ἐσκέφθηκα νὰ διορίσω τὸ ταχύτερον Ἐπιτροπήν, ἀποτελουμένην ἐκ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, μὲ ἀποστολὴν νὰ ἑτοιμάσῃ σχέδιον Συντάγματος.

«Τοῦτο θὰ ὑποβληθῇ πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Κρήτης καὶ θὰ συζητηθῇ ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ μετ' αὐτῶν, τέλος δὲ θὰ ὑποβληθῇ εἰς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων πρὸς τελικὴν ἔγκρισιν.

«Ὅταν αὗται τὸ ἐγκρίνουν, ἀφοῦ ἐνδεχομένως τὸ τροποποιήσουν, τὸ Σύνταγμα θὰ ἔλθῃ πρὸς κύρωσιν ἐνώπιον τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Κρήτης.

«Τὸ θεωρῶ, εἶπα, ὡς ἐκ τῶν προτέρων δεκτὸν ὅτι ὑμεῖς, κύριε Σφακιανάκη καὶ κύριε Βενιζέλε, θὰ ἀποτελέσετε μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης, καὶ ὅτι Πρόεδρος αὐτῆς θὰ εἶναι ὁ κ. Σφακιανάκης, ὡς ἤδη κατέχων τὴν ἕδραν τοῦ Προέδρου τῆς Κρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀπολαμβάνων τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Κρητῶν.»

Ἐν συνεχείᾳ ἤρχισε μεταξύ μας μακρὰ καὶ ἐξονυχιστικὴ συζήτησις.

Τοὺς παρεκάλεσα νὰ ἐπανέλθουν μετά τινας ἡμέρας καὶ νὰ μοῦ ὑποβάλουν κατάλογον προσώπων καταλλήλων νὰ λάβουν μέρος εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος, διότι ἐγὼ ἀκόμη δὲν ἐγνώριζα τὰ πράγματα τῆς Νήσου.

Τότε μπορούσαμεν νὰ συνομιλήσωμεν ἐκ νέου ἐπὶ τῶν ζητημάτων τούτων καὶ ἐπὶ τοῦ μέλλοντος Συντάγματος.

Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη μου συνομιλία μὲ Κρῆτας πολιτευτάς.

Βεβαίως ἦσαν μόνον δύο, ἀλλά, ἀπὸ ἀπόψεως ἐσωτερικῆς πολιτι-

κῆς, ἦσαν ἐν τούτοις οἱ δύο ἄνδρες ποὺ τότε κατεῖχαν τὰς σπουδαιοτέρας μεταξὺ τῶν Κρητῶν θέσεις, ὡς Πρόεδρος καὶ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως, ἡ ὁποία δὲν εἶχε διαλυθεῖ ὑπὸ τῶν τεσσάρων Ναυάρχων, καὶ μολονότι μὴ ἔχουσα πλέον οὐδεμίαν δικαιοδοσίαν, εἶχε παίξει σημαίνοντα ρόλον κατὰ τὸν μακρὸν πατριωτικὸν ἀγῶνα, πρὶν ἡ ἐπέμβουν αἱ ἓξ Μεγάλαι Εὐρωπαϊκαὶ Δυνάμεις καὶ καταλάβουν τὴν Νῆσον.

Μετά τινας ἡμέρας ἐπανῆλθαν φέροντες τὸν ζητηθέντα παρ' ἐμοῦ κατάλογον τῶν προσώπων, Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, τὰ ὁποῖα ἐκεῖνοι ἐθεωροῦσαν ὡς καταλληλότερα διὰ νὰ ἐπιφορτισθοῦν μὲ τὴν προετοιμασίαν τοῦ Συντάγματος, ὡς μέλη τῆς πρὸς τοῦτο Ἐπιτροπῆς.

Συνεφωνήσαμεν ὅτι θὰ ἐπαρκοῦσαν 16 μέλη, καὶ διὰ Διατάγματος τῆς 25ης Δεκεμβρίου 1898/6 Ἰανουαρίου 1899 κατήρτισα τὴν Ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν ὑποδειχθέντων προσώπων.

Ἐκ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς θὰ σημειώσω ἐδῶ τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντίνου Φούμη, διότι θὰ ὁμιλήσω ἀργότερον περὶ αὐτοῦ ἐν συσχετισμῷ μὲ τὴν μεταγενεστέραν στάσιν τοῦ Βενιζέλου.

Ἠρχίσαμεν τότε οἱ τρεῖς μας ν' ἀνταλλάσσωμεν γνώμας σχετικῶς μὲ τὸ Σύνταγμα ποὺ ἐπρόκειτο τώρα νὰ καταρτισθῇ καὶ ἔμελλε ν' ἀποτελέσῃ τὸν ἀκρογωνιαῖον λίθον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔδει ν' ἀνεγερθῇ τὸ μικρὸν Κράτος μας.

Τοὺς εἶπα ὅτι ἡ Κρήτη, κατὰ πρῶτον λόγον, ἔχει ἀνάγκην ἠρεμίας καὶ εἰρήνης, διὰ νὰ ἀναλάβῃ μετὰ τὰ ὅσα συνέβησαν καὶ διὰ ν' ἀναπτυχθῇ κατὰ ὁμαλὸν τρόπον.

«Ἑπομένως, εἶπα, πρέπει νὰ κάμωμεν τὸ πᾶν ὥστε, προσωρινῶς τοὐλάχιστον, ν' ἀποκλείσωμεν τὴν πολιτικὴν — ἰδίως τὴν προσωπικὴν πολιτικὴν — ἡ ὁποία πάντοτε ἐπιφέρει προστριβὰς καὶ διχονοίας».

Ἐξέθεσα τότε εἰς τοὺς συνομιλητάς μου τὰς ἀπόψεις μου ἐπὶ τῆς ἐν τῇ Ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι ἀσκουμένης πολιτικῆς καὶ δὲν ἀπέκρυψα ἀπὸ αὐτοὺς τὴν ἀκλόνητον καὶ εἰλικρινῆ πεποίθησίν μου ὅτι ἡ ἐλαττωματικὴ διοίκησις τῆς Ἑλλάδος ὠφείλετο εἰς τὴν ἀνάμιξιν τῆς πολιτικῆς, ποὺ ἀνεστάτωνε, κατέστρεφε καὶ παρέλυε τὰ πάντα.

«Ἡ προσωπικὴ πολιτικὴ τῶν κομμάτων» τοὺς ἐτόνισα «κυβερνᾷ τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ παντὸς καὶ ἐν παντί».

Ἐσυνέχισα λέγων ὅτι εἶχα διορισθεῖ ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων ὡς Κυβερνήτης τῆς Κρήτης, ὄχι ἕνεκα τῆς πείρας μου ἢ τῶν γνώσεών μου, ἀλλὰ διότι ἤμουν Πρίγκηψ τῆς Ἑλλάδος καὶ υἱὸς τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων, ἐν τῇ πεποιθήσει ὅτι τοῦτο θὰ ἦτο περισσότερον εὐπρόσδεκτον εἰς τοὺς Κρῆτας παρὰ ἐὰν αἱ Δυνάμεις εἶχαν διορίσει ἕνα ξένον.

Οἱ Κρῆτες μοῦ εἶχαν δείξει διὰ τῆς μοναδικῆς ὑποδοχῆς διὰ τῆς ὁποίας μὲ εἶχαν τιμήσει, ὅτι τὸ ἠννόησαν.

'Εγὼ ὁ ἴδιος, τοὺς εἶπα, ἐθεωροῦσα τὸν ἐπὶ τριετίαν διορισμόν μου ὡς ἀπόδειξιν τῆς προσωρινότητος τῆς λύσεως, ποὺ ἀπετελοῦσε σταθμὸν πρὸς τὴν ὁριστικὴν λύσιν, ἡ ὁποία δὲν ἠμποροῦσε παρὰ νὰ εἶναι ἡ Ἕνωσις.

'Ως ἐκ τούτου δὲν εἴχαμεν ἀνάγκην πολιτικῶν ἀγώνων κατὰ τὴν σύντομον ταύτην περίοδον ἀναμονῆς, διότι ὅταν ἡ Νῆσος θὰ ἡνοῦτο μὲ τὴν 'Ελλάδα, ἡ Κρήτη θὰ ἐγίνετο τμῆμα τῆς 'Ελλάδος καί, ὅπως αἱ λοιπαὶ 'Ελληνικαὶ ἐπαρχίαι, θὰ ὑπήγετο εἰς τὰς διατάξεις τοῦ 'Ελληνικοῦ Συντάγματος.

Εἶπα ὅθεν ὅτι ἔπρεπε πρωτίστως νὰ ὀργανώσωμεν διοίκησιν δικαίαν καὶ ἀκεραίαν, ὥστε ἐν καιρῷ νὰ παραδώσωμεν εἰς τὴν 'Ελλάδα μίαν Κρήτην εὐνομουμένην.

Τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἄνευ Συντάγματος, ἀλλ' ἐπειδὴ εὑρισκόμεθα εἰς κατάστασιν ἐκκρεμότητος καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γνωρίζωμεν τί μᾶς ἐπεφύλασσε τὸ μέλλον, ἐφόσον δὲ αἱ Δυνάμεις μᾶς ἐπέβαλαν νὰ καταρτίσωμεν Σύνταγμα, ἂς τὸ κάμωμεν! 'Αλλὰ κατὰ τὴν γνώμην μου, διὰ ψυχολογικοὺς λόγους, τὸ Σύνταγμα ἔπρεπε νὰ εἶναι πολὺ συντηρητικόν, τοὐλάχιστον εἰς τὴν ἀρχήν, καὶ νὰ ἀποκλείῃ τὴν εἰς τὴν διοίκησιν ὀλεθρίαν ἀνάμιξιν τῆς πολιτικῆς.

Ὅταν ὁ πληθυσμὸς τῆς Νήσου θὰ κατανοοῦσε ἐμπράκτως τὰ πραγματικά του συμφέροντα καὶ θὰ συμπεριεφέρετο ὑφ' ὃν τρόπον τὸ ἐλπίζαμεν, θὰ εἴμεθα πάντοτε εἰς θέσιν ν' ἀναθεωρήσωμεν τὸ Σύνταγμα καὶ νὰ εἰσαγάγωμεν μεγαλυτέραν ἐλευθερίαν.

Κατ' ἀρχὰς οἱ Κρῆτες ἔπρεπε νὰ μάθουν τί εἶναι ἡ ἀληθὴς 'Ελευθερία καὶ νὰ ἐννοήσουν ὅτι 'Ελευθερία δὲν σημαίνει ἀταξίαν καὶ ἀναρχίαν, οὔτε ὅτι ὁ καθεὶς κάνει ὅ,τι θέλει.

Κράτος ἐλεύθερον δύναται νὰ εἶναι δημοκρατικόν, ἀλλὰ ταυτοχρόνως πειθαρχημένον καὶ νομοταγές.

Οὐδὲν σύνταγμα καὶ οὐδὲν καθεστὼς μπορεῖ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐτυχίαν καὶ τὴν εὐημερίαν, ἐὰν ὁ Λαὸς δὲν εἶναι πεπεισμένος περὶ τῆς ἀνάγκης τῆς πειθαρχίας. Οἱ Κρῆτες, τοὺς εἶπα, ἂς ἐννοήσουν ὅτι πειθαρχία δὲν σημαίνει δικτατορίαν, ἡ πειθαρχία συνεπιφέρει τὴν τάξιν, ἐνῷ ἡ ἔλλειψις πειθαρχίας ὁδηγεῖ πρὸς τὴν διχόνοιαν καὶ τὴν ἀκαταστασίαν πράξεων καὶ σκέψεων, καὶ γεννᾷ χαρακτῆρας ἀσταθεῖς.

Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, ἔπρεπε νὰ ἀποφύγωμεν, διὰ νὰ μὴ εἴπω νὰ ἐμποδίσωμεν, τὸν κομματισμόν, διότι αὐτὸς εἶναι ὁ ἐχθρὸς πάσης ὑγειοῦς συνταγματικῆς ἀρχῆς, καὶ ὑπονομεύει τὸ ἠθικὸν τῶν πολιτευομένων καὶ τοῦ Λαοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ τῶν ὑπαλλήλων, τῶν δικαστῶν, τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ στόλου, καὶ καθιστᾷ ἀδύνατον τὴν ἀκεραιότητα τῆς Διοικήσεως.

'Ο κομματισμὸς ἄγει ἀπ' εὐθείας πρὸς τὴν ἀναρχίαν διὰ τῆς παρεμ-

βολῆς τῆς πολιτικῆς εἰς βάρος τῆς Διοικήσεως, καὶ δὲν ἐξασφαλίζει τὴν δικαιοσύνην.

Ἡ Διοίκησις δὲν ὑφίσταται πρὸς χάριν τῶν πολιτευομένων, ὅσον δὲ μπορεῖ κανεὶς νὰ κρατήσῃ τοὺς ὑπαλλήλους μακρὰν ἀπὸ πολιτικὰς ἐπιδράσεις, τόσον τοῦτο εἶναι καλλίτερον διὰ τὸν Λαὸν καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν Διοίκησιν.

Διὰ νὰ εἶναι ἀκεραία ἡ Διοίκησις, εἶπα, πρέπει νὰ καταβάλλωμεν πᾶσαν προσπάθειαν ὥστε οἱ ὑπάλληλοι νὰ παραμένουν κατὰ τὸ δυνατὸν ἀνεξάρτητοι κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων των, καὶ νὰ μὴ γίνωνται ρουσφέτια.

Ἀπὸ τοὺς ὑπαλλήλους πρέπει ν' ἀπαιτῆται μόνον ὅπως ἐκτελοῦν ὅσον τὸ δυνατὸν καλλίτερον τὸ καθῆκον των.

Δικασταὶ καὶ ὑπάλληλοι δὲν μποροῦν νὰ ἐκπληρώσουν εὐσυνειδήτως τὴν ἀποστολήν των ἐὰν δὲν εἶναι ἀμερόληπτοι, ἀλλὰ πῶς θὰ εἶναι ἀμερόληπτοι ἐὰν ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὰ κομματικὰ συμφέροντα καὶ εἶναι ὑποτελεῖς εἰς αὐτά.

Διὰ τοῦτο δικασταὶ καὶ ὑπάλληλοι πρέπει νὰ ἀμείβωνται καλῶς, ἐπὶ πλέον δὲ νὰ εἶναι βέβαιοι ὅτι, ἐφ' ὅσον ἐκτελοῦν τὸ καθῆκον των, δὲν διατρέχουν τὸν κίνδυνον νὰ ἀπολυθοῦν ἢ νὰ μετατεθοῦν ἐξ ἰδιοτροπίας τῶν πολιτικῶν.

Ὁ ὑπάλληλος πρέπει νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψει τὰ συμφέροντα τῆς ὑπηρεσίας καὶ οὐχὶ τῶν πολιτικῶν κομμάτων καὶ τῶν πολιτευτῶν.

Ὁ ὑπάλληλος ὀφείλει νὰ ἐκτελῇ τὰ καθήκοντά του, χωρὶς νὰ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ ἐν τῇ ἐξουσίᾳ κόμματος. Πρέπει νὰ παραμένῃ μακρὰν τῆς πολιτικῆς, ἀδιαφορῶν πλήρως ποῖον κόμμα εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀρχήν. Μὲ ἄλλους λόγους, ὁ ὑπάλληλος πρέπει νὰ ὑπηρετῇ πιστῶς τὴν Κυβέρνησιν τῆς ἡμέρας.

Διατί ; Διότι ὁ ὑπάλληλος ἐφαρμόζει τοὺς νόμους καὶ ὄχι τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἑνὸς καὶ τοῦ ἄλλου. Ἄλλο Διοίκησις καὶ ἄλλο πολιτική. Ἡ Διοίκησις πρέπει νὰ εἶναι σταθερὰ καὶ ἑνιαία καὶ ὄχι ν' ἀλλάζῃ μὲ κάθε ἀλλαγὴν Κυβερνήσεως.

Οἱ δύο συνομιληταί μου συνεμερίζοντο κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὰς σκέψεις μου περὶ τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Ἐλευθέρας Ἑλλάδος καὶ συνεφώνησαν μαζύ μου ἐπὶ τῶν πλείστων ἐξ ὅσων τοὺς εἶχα εἴπει.

Ὁ Σφακιανάκης ἐφαίνετο ἄνθρωπος ἀπηλλαγμένος πάσης φιλοδοξίας, κουρασμένος ἀπὸ τὴν ζωὴν καὶ ἔχων ὡς μόνην ἐπιθυμίαν νὰ τηρηθῇ ἔξω τῶν φροντίδων ποὺ θὰ ἐπακολουθοῦσαν.

Ἀντιθέτως, ὁ Βενιζέλος μοῦ ἐφάνη ἔχων χαρακτῆρα πολὺ δύσκολον, μὲ ἰσχυρὰν κλίσιν πρὸς τὴν ἐπιμονήν, καὶ μάλιστα πρὸς τὸ πεῖσμα. Πάντως ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν πολιτικήν, ὡς αὐτὴ ἠσκεῖτο εἰς τὴν Ἑλλάδα,

καὶ ὡμιλοῦσε μὲ περιφρόνησιν διὰ πολλοὺς ἐκ τῶν Ἑλλήνων πολιτικῶν, εἰδικῶς τὸν Δημήτριον Ράλλην καὶ τὸν Νικόλαον Λεβίδην.

Δὲν ἀπέκρυπτε ὅτι ἐθεωροῦσε τὸν Βασιλέα ὡς ὑπεύθυνον διότι ἡ ἐν Ἑλλάδι πολιτικὴ εἶχε λάβει αὐτὴν τὴν τροπήν.

«Αὐτὰ εἶναι ὅλα ἀποτελέσματα τοῦ κομματισμοῦ», εἶπα, «καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸν καταπολεμήσωμεν εἰς τὴν Κρήτην».

Ἡμέρας τινὰς μετὰ τὴν συνομιλίαν ταύτην, μοῦ ἀνηγγέλθη ὅτι τὰ δεκαὲξ μέλη εἶχαν συνέλθει. Τὴν ἑπομένην μετέβηκα εἰς τὸ Διοικητήριον εἰς τὰ Χανιὰ ὅπου ἦσαν συνηθροισμένοι, καὶ τοὺς προσεφώνησα ὡς ἑξῆς:

«Κύριοι,

Συμφώνως τῇ επιθυμίᾳ τῶν Τεσσάρων Προστατίδων Δυνάμεων ὅπως φροντίσω περὶ ἱδρύσεως Κυβερνήσεως Αὐτονόμου, ἥτις ἐξ ἴσου νὰ ἀσφαλίζῃ τά τε πρόσωπα καὶ τὰς περιουσίας καθὼς καὶ τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν πάντων τῶν θρησκευμάτων, διώρισα Ἐπιτροπὴν ἀποτελουμένην ἐξ ὑμῶν, Κύριοι, εἰς οὓς ἀναθέτω τὴν ἐκπόνησιν τοῦ σχεδίου τοῦ Πολιτεύματος ἐν συνεννοήσει μεθ' ἡμῶν, ὅπως εἰσαχθῇ κατόπιν πρὸς συζήτησιν καὶ ἐπιψήφισιν ενώπιον τῆς πρὸς τοῦτο συγκληθησομένης Συνελεύσεως, ἐν ᾗ θὰ ἀντιπροσωπεύωνται ἅπαντα τὰ στοιχεῖα τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ.

«Κύριοι,

Μεγάλη εἶναι ἡ σημασία καὶ ἡ εὐθύνη τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖον ἀναθέτω ὑμῖν, καθόσον ἡ τύχη καὶ τὸ μέλλον τῆς Πατρίδος νῦν ἀπὸ ὑμᾶς ἐξαρτᾶται.

Ἐπικαλοῦμαι τὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα ὑμῶν ὅπως σεῖς, οἱ γνωρίζοντες τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ ἡρωϊκοῦ καὶ ἐπὶ τόσα ἔτη ταλαιπωρηθέντος Λαοῦ, καταβάλλητε πᾶσαν προσπάθειαν, καὶ λησμονοῦντες πᾶν προσωπικὸν συμφέρον, ἐργασθῆτε ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τῆς ἡρωϊκῆς καὶ ἀγαπητῆς ἡμῶν Κρήτης. Εἴθε ὁ Θεὸς νὰ εὐλογήσῃ καὶ ἐμπνεύσῃ ὑμᾶς εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ πρὸς τὴν Πατρίδα καθήκοντος».

Ἦτο ἡ 31 Δεκεμβρίου 1898/12 Ἰανουαρίου 1899.

Οὕτω ἡ Ἐπιτροπὴ ἐτέθη ἐπὶ τὸ ἔργον, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐγνωρίσθην περισσότερον μὲ τὰ διάφορα μέλη, καὶ συνεζήτησα μαζί τους, ὅπως εἶχα ἤδη πράξει μὲ τοὺς Σφακιανάκην καὶ Βενιζέλον.

Συνωμιλήσαμεν περὶ ὅλων τῶν πολιτικῶν ζητημάτων, ἐκοπίασα δὲ ἀρκετὰ διὰ νὰ τοὺς πείσω περὶ τῆς ἀπολύτου ἀνάγκης νὰ πράξωμεν τὸ πᾶν διὰ νὰ ἀποκλείσωμεν, ἐφ' ὅσον τὸ δυνατὸν μακρότερον χρόνον, τὴν προσωπικὴν κομματικὴν πολιτικήν, ὥστε ἡ Κρήτη νὰ μπορέσῃ ν' ἀπολαύσῃ τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν εἰρήνην καὶ νὰ ἐπαναρχίσουν αἱ ἐργασίαι μετὰ τὰ μακρὰ καὶ σκληρὰ ἔτη ποὺ εἶχε διανύσει.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, τοὺς εἶπα, δὲν ἔχομεν ἐδῶ εἰς τὴν Κρήτην παρὰ μόνον ἓν ζήτημα ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει: τὸ Ἐθνικόν μας ζήτημα—τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἂς ἐμπιστευθῶμεν τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν ἐξ ὁλοκλήρου πρὸς τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴν

ὑπεύθυνον Κυβέρνησίν του, τῶν ὁποίων δικαίωμα καὶ καθῆκον εἶναι νὰ χειρίζωνται ὅλα τὰ ἐξωτερικὰ ζητήματα ποὺ ἀφοροῦν τὰ Ἐθνικὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐπὶ πλέον, ἡ Ἕνωσις τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα ἐξαρτᾶτο ἐφεξῆς ἐκ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων καὶ ὄχι ἐξ ἡμῶν. Ὅθεν τὸ καθῆκον μας ἦτο νὰ ἀγρυπνῶμεν ὅπως ἡ ἐπιθυμία πρὸς Ἕνωσιν παραμένῃ ζωηρὰ ἐδῶ εἰς τὴν Νῆσον, καὶ ὅπως ὅλοι μας ἐξακολουθῶμεν νὰ εἴμεθα ἡνωμένοι ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ ταύτῃ, διότι πᾶσα διαίρεσις θὰ ἦτο πολὺ βλαβερά.

Τὸ μεγαλύτερον ἐμπόδιον ποὺ θὰ συναντοῦσαν αἱ προσπάθειαί μας πρὸς παραμερισμὸν τοῦ κομματισμοῦ εἰς τὴν Κρήτην θὰ ἦτο κατ' ἐμὲ τὸ ἀφορῶν τὸν σχηματισμὸν Κυβερνήσεως.

Εἰς τὰ πλεῖστα συντάγματα, ὅπως ἐπίσης καὶ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν, καθορίζεται ὅτι «Ὁ Βασιλεὺς διορίζει καὶ παύει τοὺς ὑπουργούς του». Ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τῆς κομματικῆς πολιτικῆς ἔκαμαν ν' ἀτονήσῃ ὁ ὅρος αὐτὸς εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Ἑλλάδος.

Τοῦτο ἰσοδυναμεῖ πρὸς παραβίασιν τοῦ Συντάγματος.

Ὅταν, προσέθεσα, εἰς τὰς Ἀθήνας τοὺς λέγω ὅτι τὸ τοιοῦτο εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὸ Σύνταγμα, μοῦ ἀπαντοῦν :

«Ναί, ἀλλὰ καθιερώθη ὡς ἔθιμον». Καὶ ὅμως, εἶπα, ἐπιμένω ὅτι μία τοιαύτη παραβίασις τοῦ Συντάγματος ὑπὸ τῶν πολιτικῶν εἶναι ἀντισυνταγματική. Δὲν δικαιολογεῖται μὲ τὸ νὰ λέγωμεν ἁπλῶς ὅτι πρόκειται περὶ ἐθίμου.

Ἡ σχετικὴ διάταξις παρεβιάσθη δι' ἐγωϊστικοὺς σκοποὺς καὶ παρὰ τὸ Σύνταγμα, διὰ νὰ ἐξυπηρετηθῇ εὐκολώτερα ὁ ψευδοκοινοβουλευτισμὸς μὲ ὅλα τὰ ὀλέθρια ἐπακόλουθά του.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἀπὸ τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν ὑπεκλάπησαν προνομίαι ποὺ τοὺς χορηγοῦσε τὸ Σύνταγμα, δηλαδὴ ἡ ἄσκησις τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας. Τὴν ἁρμοδιότητα ταύτην οἱ πολιτικοὶ μετεβίβασαν εἰς τὴν Βουλήν, δηλαδὴ εἰς τοὺς ἑαυτούς των, ἐνῷ, συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα, ἡ Βουλὴ ἀσκεῖ ἁπλῶς τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν.

Δηλαδή, ἡ μία παράβασις τοῦ Συντάγματος ἐπέφερε τὴν ἄλλην.

Τοῦτο ἐσήμαινε ὅτι ἡ Βουλὴ κατήργησε τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐξουσίαν, καὶ ὅτι οἱ πολιτικοὶ οἰκειοποιήθησαν καὶ τὴν ἐκτελεστικὴν καὶ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν.

Ἐὰν τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ παραβίασιν τοῦ Συντάγματος, κατέληξα, τότε δὲν γνωρίζω τί εἶναι !

Μὲ ἠρώτησαν ! «Τί θὰ κάμετε λοιπὸν διὰ νὰ ἐμποδισθῇ ὁ σχηματισμὸς κομμάτων εἰς τὴν Βουλήν ;».

'Απήντησα: «Δὲν μπορῶ νὰ τὸ κάμω, οὔτε καὶ θέλω νὰ τὸ κάμω. 'Αλλὰ ἂς συνεννοούμεθα. Εἰς ὅλας τὰς χώρας ὑπάρχουν πολιτικὰ κόμματα, καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ δημιουργηθοῦν εἰς κάθε τόπον καὶ κόμματα προσωπικά, ἀλλὰ ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο.

«Δὲν ἀντιτίθεμαι πρὸς τὰ πρῶτα, καταδικάζω ὅμως αὐστηρῶς τὰ δεύτερα, διότι τὰ πρῶτα ἀντιπροσωπεύουν ὡρισμένας ἰδέας, ἀρχὰς ἢ πεποιθήσεις, ἐνῷ τὰ δεύτερα ἐνδιαφέρονται μόνον διὰ προσωπικὰ συμφέροντα, ἢ διὰ συμφέροντα τοῦ Κόμματος.

«'Εν 'Ελλάδι δυστυχῶς τὰ λεγόμενα πολιτικὰ κόμματα ἀνήκουν μόνον εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ὁ δὲ τόπος καὶ ὁ Λαὸς ἕνεκα τούτου φθίνουν.

«'Επομένως, ἐδῶ εἰς τὴν Κρήτην δὲν θέλω ν' ἀντιταχθῶ εἰς τὸν σχηματισμὸν κομμάτων ἀντιπροσωπευόντων πεποιθήσεις, ἀρχὰς ἢ ἰδέας, ἀλλὰ θὰ καταπολεμήσω τὴν προσωπικὴν κομματικὴν πολιτικήν, ὅπως δυστυχῶς ἐφαρμόζεται εἰς τὴν 'Ελλάδα—πολιτικὴν ποὺ ἀπορροφᾶ τὸν χρόνον καὶ τὰς δυνάμεις τῶν πολιτικῶν καὶ ἐξαχρειώνει αὐτοὺς καὶ τὸν Λαόν.

«Συνεπῶς δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὴν εἰσαγωγὴν ἐδῶ τοῦ ψευδὸκοινοβουλευτισμοῦ ἐὰν περιλάβωμεν εἰς τὸ Σύνταγμα διάταξιν καθ' ἣν δικαίωμα καὶ καθῆκον τοῦ 'Αρχηγοῦ τοῦ Κράτους εἶναι νὰ διορίζῃ καὶ παύῃ τοὺς ὑπουργούς του.

«Εἰς τὴν οὕτω σχηματιζομένην Κυβέρνησιν τὰ μέλη της θὰ προεδρεύουν διαδοχικῶς ἐπὶ ἕνα μῆνα τοῦ 'Υπουργικοῦ Συμβουλίου.

«Δυνάμεθα ἐπίσης νὰ ἐνισχύσωμεν τὴν διάταξιν ταύτην ὁρίζοντες ὅτι οἱ ὑπουργοὶ δὲν δύνανται νὰ εἶναι συγχρόνως καὶ βουλευταί.

«'Επὶ πλέον ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔχω τὴν πρόθεσιν νὰ ἐμποδίσω βουλευτὴν ἀπὸ τοῦ νὰ γίνῃ ὑπουργός. Τοῦτο μπορεῖ νὰ ρυθμισθῇ ὡς ἑξῆς: 'Εὰν ὁ 'Αρχηγὸς τοῦ Κράτους διορίσῃ ὑπουργὸν ἕνα ἐκ τῶν βουλευτῶν, οὗτος ὀφείλει νὰ παραιτηθῇ ἀπὸ βουλευτὴς ἡ δὲ περιφέρειά του θὰ ἐκλέξῃ ἀντ' αὐτοῦ ἕτερον βουλευτήν.

«Κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον νομίζω ὅτι δυνάμεθα ν' ἀποφύγωμεν τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῶν κομμάτων.

«'Ο Ναπολέων εἶπε: «Τὸ συμφέρον εἶναι ἁπλῶς ἡ κλεὶς τῶν χυδαίων πράξεων».

«'Εκεῖνο λοιπὸν διὰ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν καὶ ποὺ πρέπει νὰ εἶναι ὁ κύριός μας σκοπὸς κατὰ τὴν μεταβατικὴν ταύτην περίοδον, εἶναι τὸ νὰ ἐγκαταστήσωμεν καλὴν καὶ ἀκεραίαν διοίκησιν μακρὰν πάσης ἀναμίξεως καὶ ἐπιδράσεως πολιτικῆς.

«Διὰ τοῦτο ἐπιθυμῶ νὰ ἔχω τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ διορίζω καὶ νὰ παύω ἐγὼ ὁ ἴδιος τοὺς Νομάρχας, διότι, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, θέλω νὰ τοὺς ἐμποδίσω ν' ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν πολιτικήν, θὰ ἐπιβλέπω δὲ ὥστε νὰ ἐκτελοῦν τὸ καθῆκον των ἀμεροληπτως.»

Ὅσον ἀφορᾶ τὸν Βενιζέλον, δέον νὰ παρατηρήσω ὅτι, κατὰ τὰς συνομιλίας ταύτας, ἐξεδήλωνε γνώμας συντηρητικάς.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ὑπερεθεμάτιζε, καὶ εἰς σημεῖον μάλιστα ὥστε πολλάκις ἠναγκαζόμην νὰ τὸν ἀναχαιτίσω.

Ἐπὶ παραδείγματι, μίαν ἡμέραν ποὺ συζητούσαμεν ἐὰν πρέπει νὰ ὑπάρχουν μία ἢ δύο Βουλαί, ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι, εἰς τόπον ὑποκείμενον εἰς συνταγματικὸν καθεστώς, ἡ Γερουσία ἦτο ἀπαραίτητος· ἐσκέπτετο ὅτι ἡ κυρία αἰτία τῆς πολιτικῆς ἀσταθείας εἰς τὴν Ἑλλάδα προήρχετο ἀκριβῶς ἐκ τῆς ἐλλείψεως τοιούτου θεσμοῦ.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συζητήσεως ταύτης εἶπα ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἡ Γερουσία ἠδύνατο νὰ εἶναι χρησιμωτάτη, πλὴν δυσκόλως θὰ ἐγίνετο σήμερον παραδεκτὴ ἐν ὄψει τῶν ἰδεῶν περὶ κοινωνικῆς ἰσοπεδώσεως καὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν, καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου δὲν ὑφίσταται διαφορὰ τάξεων, καὶ ὅπου ἀκόμα καὶ ἡ μνεία ταξικῶν διακρίσεων ἀποκρούεται.

Εἰς τὰς παλαιὰς κοινωνίας, ὅπου ὑπάρχει ἢ ὑπῆρχε ἀριστοκρατία ἐκ παραδόσεως, καὶ ὅπου ἡ Γερουσία ἐκ παραδόσεως ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἰσορροπήσεως καὶ δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι θεωρεῖται εἶδος ἀνωτάτου πολιτικοῦ δικαστηρίου, ἐκεῖ μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ Γερουσία καὶ ν' ἀπολαμβάνῃ σεβασμοῦ διὰ λόγους παραδόσεως.

Τὸ νὰ θέλωμεν ὅμως νὰ ἱδρύσωμεν παρόμοιον θεσμὸν εἰς Κράτος νεοσύστατον ἦτο κάτι τὸ διαφορετικόν.

Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ εἰς παλαιὰ Κράτη ποὺ θέλουν νὰ μεταρρυθμίσουν τοὺς πολιτικούς των θεσμοὺς καὶ νὰ τοὺς δημοκρατοποιήσουν, καὶ ὡς ἐκ τούτου αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην εἴτε ν' ἀπαλλάξουν τὴν Γερουσίαν ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴν τῆς ἀριστοκρατίας, εἴτε νὰ τὴν καταστήσουν περισσότερον δημοκρατικὴν δι' ἐκλογῆς γερουσιαστῶν κατὰ τὰ ἰσχύοντα διὰ τοὺς βουλευτάς, ἀλλὰ κατὰ σύστημα συντηρητικώτερον.

Ἡ Γερουσία κατ' ἐμὲ δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐὰν δὲν ἔχῃ κῦρος ἐκ παραδόσεως, τὸ κῦρος δὲ τοῦτο δὲν δημιουργεῖται διὰ τοῦ Νόμου, ὅπως ἐπίσης δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ δημιουργήσῃ τις διὰ Νόμων τὰς ἐκ παραδόσεως ἀντιλήψεις καὶ πεποιθήσεις. Τὸ κῦρος τῆς Ἄνω Βουλῆς πηγάζει ἐκ τοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχονται οἱ γερουσιασταί, ὡς καὶ ἐπίσης ἐκ τῆς ἡλικίας των καὶ ἐκ τῆς μορφώσεώς των.

Ἀλλὰ τὰς παραδόσεις δημιουργοῦν ὁ χρόνος καὶ οἱ αἰῶνες, ἐκεῖναι δὲ στηρίζουν τὴν Γερουσίαν καὶ τὴν κάμνουν σεβαστήν. Εἰς Κράτος ὡς ἡ Ἑλλάς, ποὺ ἀπὸ ὀλίγου μόνον καιροῦ ἀπολαμβάνει τῆς ἐλευθερίας καὶ καθεστῶτος συνταγματικοῦ, ἀφοῦ ἔζησεν ἐπὶ αἰῶνας ὑπὸ τὸν βαρὺν ἀπολυταρχικὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων, καὶ ὅπου ὑφίσταται μέχρι σήμερον μία μόνον Βουλή, Βουλὴ ἀπείθαρχος, μία Γερουσία δὲν θὰ εἶχε τὸ ἀπαιτούμενον κῦρος.

Διότι ἐκεῖνο πού θὰ ἐθεσπίζετο κατόπιν τροποποιήσεως τοῦ Συντάγματος θὰ ἦτο ἁπλούστατα μία δευτέρα Βουλή, ἔχουσα τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν πρώτην νοοτροπίαν, ἑπομένως ἰσαξία πρὸς αὐτήν, ὡς ἐκ τούτου δὲ δὲν θὰ εἶχεν ἀρχάς, πειθαρχίαν καὶ κῦρος.

Οὕτω αἱ δύο Βουλαὶ θὰ ἤρχοντο εἰς σύγκρουσιν καὶ τελικῶς θὰ ἀλληλομισοῦντο.

Ἡ ὀλεθρία κομματικὴ πολιτική, μὲ τὰ πάθη καὶ τὰ συμφέροντα τῶν προσωπικῶν κομμάτων, ἔχει δυστυχῶς βαθειὰς ρίζας εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οἱ πολιτικοί, μὲ τὴν ἀνυπότακτον νοοτροπίαν των, δὲν θὰ ἐσέβοντο ποτὲ τὴν δευτέραν Βουλήν, ἐκ μόνου τοῦ λόγου ὅτι θὰ ἀπεκαλεῖτο «Γερουσία».

Ἐν τούτοις, θὰ συναινοῦσα εἰς τὴν δημιουργίαν ἢ διατήρησιν Γερουσίας ἐὰν διὰ Νόμου καθωρίζετο πόθεν θὰ προήρχοντο οἱ Γερουσιασταί, ἐὰν λ.χ. ἐξελέγοντο μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ Ἐφετείου ἢ τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῶν ἀνωτέρων δημοσίων ὑπαλλήλων, τῶν Καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, τοῦ Πολυτεχνείου καὶ τῆς Ἀνωτάτης Γεωπονικῆς Σχολῆς, τῶν Ναυάρχων, Στρατηγῶν καὶ Μητροπολιτῶν.

Ἀλλὰ τοῦτο, δι' εὐνοήτους λόγους, δὲν θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐφαρμοσθῇ εἰς τὴν Κρήτην.

Ὁ Βενιζέλος ἀπήντησε ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκπαιδευθῇ ὁ Λαός, καὶ ὅτι μία ἀρχὴ θὰ μποροῦσε νὰ γίνῃ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ «Σερβικοῦ συστήματος».

«Τί σύστημα εἶναι αὐτό ;» τὸν ἠρώτησα. «Δὲν τὸ ξέρω».

Ἐξήγησε τότε ὅτι, κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, ὁ Ἀρχηγὸς τοῦ Κράτους —συνεπῶς ἐν Κρήτῃ ἐγώ—θὰ εἶχε δικαίωμα νὰ διορίζῃ δώδεκα βουλευτάς. Οὕτω θὰ ἐδημιουργεῖτο μία μικρὰ ἀνεξάρτητος ὁμὰς ἡ ὁποία ἀργότερον θ' ἀποτελοῦσε τὸν πυρῆνα μιᾶς Γερουσίας.

Ὁμολογῶ ὅτι καὶ μόνη ἡ ἰδέα ὅτι θὰ ἔπρεπεν ἐγὼ νὰ διορίζω βουλευτὰς μοῦ ἐφάνηκε κάτι τὸ ἀνήκουστον.

Ἦτο τόσον φανερὸν ὅτι δὲν θὰ ἐγίνετο δεκτόν, ὥστε διαμαρτυρήθηκα ἐντονώτατα καὶ δὲν ἠθέλησα νὰ τὴν προσεταιρισθῶ.

Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος τὴν ὑποστήριξε μὲ πεῖσμα εἰς τὴν Ἐπιτροπήν.

Παραπέμπω τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ ἐπίσημα πρακτικὰ τῶν συζητήσεων καθὼς καὶ εἰς τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ὡς τοῦτο τελικῶς ἐγένετο δεκτόν.

Ἀνέφερα τὴν συζήτησιν αὐτὴν εἰς τὸ Ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον ἀπηύθυνα εἰς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων, ὅπου ἀναιρῶ τὰς κατηγορίας καὶ συκοφαντίας τοῦ Βενιζέλου ἐναντίον μου, ἀναγνωρίσας ὅτι ὑπεχώρησα εἰς τὴν ἐπίμονον γνώμην του, διότι θὰ τὸ ἐθεωροῦσε ὡς προσωπικὴν προσβολὴν ἐὰν ἀπερρίπτετο ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ νέου

τούτου θεσμοῦ. Τὸ κῦρος του, μοῦ ἐδήλωσεν ὁ ἴδιος, θὰ ὑφίστατο ἀνεπανόρθωτον πλῆγμα.

Ὅταν τὸ 1905 ὡς στασιαστὴς κατέφυγεν εἰς τὸ Θερισόν, ἐπεκαλέσθη ἐναντίον μου τὴν συγκατάβασίν μου καὶ μεταξὺ ἄλλων μὲ ἐσυκοφάντησεν ὅτι εἶχα δῆθεν ἀπολυταρχικὰς τάσεις μέχρι τοῦ σημείου νὰ θέλω νὰ διορίζω βουλευτάς!

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ 1899

Τὴν 8/20 Φεβρουαρίου 1899 ἡ Ἐπιτροπὴ τῶν Δεκαὲξ ἐπεράτωσε τὸ ἔργον της καὶ τὸ σχέδιον Συντάγματος ἦτο ἕτοιμον πρὸς ὑποβολὴν εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν διὰ νὰ συζητηθῇ καὶ νὰ λάβῃ τὴν ὁριστικήν του μορφήν.

Τὴν ἰδίαν ἡμέραν ἡ Γενικὴ Συνέλευσις συνῆλθε καὶ ἀνέγνωσα ἐνώπιον αὐτῆς τὴν ἑξῆς προσφώνησιν :

«Κύριοι πληρεξούσιοι,

Αἱ Τέσσαρες Μεγάλαι Δυνάμεις, καταστήσασαι Αὐτόνομον Πολιτείαν τὴν Κρήτην, ἀπεφάσισαν ἵνα ὁ Ὕπατος Ἁρμοστής, ἀναγνωρίζων τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Α. Μ. τοῦ Σουλτάνου καὶ τὰ κατάλληλα λαμβάνων μέτρα πρὸς φρούρησιν τῆς πρὸς ἔνδειξιν αὐτῆς ὑψουμένης ἐπὶ ἑνὸς τῶν ὠχυρωμένων μερῶν τῆς Νήσου Ὀθωμανικῆς Σημαίας, μεριμνήσῃ ὑπὲρ τῆς εἰρηνεύσεως τοῦ τόπου καὶ τῆς ἱδρύσεως Διοικήσεως ἀσφαλοῦς, προκαλῶν ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Συνελεύσεως, περιλαμβανούσης τοὺς ἀντιπροσώπους πάντων τῶν στοιχείων τῆς Κρήτης, τὴν ἐπιψήφισιν Πολιτεύματος Αὐτονόμου, ἀσφαλίζοντος ἐξ ἴσου τὴν ζωήν, τὴν περιουσίαν καὶ τὴν ἐλευθέραν τῶν θρησκευμάτων ἐξάσκησιν.

Πρὸς τούτοις, θὰ προσπαθήσῃ νὰ συμβιβάσῃ τὰς διαφορὰς καὶ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἠρεμίαν εἰς τὴν Νῆσον καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ μίαν δικαίαν Διοίκησιν.

Διορισθεὶς ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων Ὕπατος Ἁρμοστής, ἀνέλαβον τὴν ὑπὸ τοὺς διατυπωθέντας ὑπ' αὐτῶν ὅρους Ἐντολήν, πεποιθὼς ὅτι, διὰ τῆς προθύμου ἀρωγῆς καὶ τῆς ἀληθοῦς φιλοπατρίας πάντων τῶν Κρητῶν ἀνεξαρτήτως φυλῆς καὶ θρησκεύματος, θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐκπληρώσω τὴν δυσχερῆ μὲν ἀλλὰ καὶ ἱερὰν ἀποστολήν μου, καὶ ἱκανοποιήσω τὴν εὐγενῆ καὶ πολύτιμον ὑπὲρ τῆς Νήσου μέριμναν τῶν Δυνάμεων.

Καὶ ἡ πεποίθησίς μου αὕτη ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον ἀπὸ τῆς ἐνταῦθα καθόδου μου, διότι ἡ ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ἧς πανταχοῦ καὶ ὑπὸ πάντων ἀδιακρίτως ἔτυχον, μαρτυρεῖ τὴν εἰλικρινῆ καὶ θερμὴν ὅλων ἐπιθυμίαν, ἵνα ριφθῇ εἰς λήθην πᾶσα προηγουμένη διαμάχη καὶ διαίρεσις, ἵνα ἐν ἑνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ πάντες μὲ συνδράμωσιν εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ τῆς εἰρηνεύσεως, τουτέστι τῆς ἀδελφοποιήσεως πάντων τῶν κατοίκων τῆς Νήσου, τῆς εὐημερίας καὶ τῆς προόδου αὐτῆς.

Ἐπὶ τῇ ἐκδηλώσει τῶν τόσον σημαντικῶν αἰσθημάτων τούτων θεωρῶ καθῆκον νὰ ἐκφράσω τὴν χαράν μου καὶ τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς ὑμᾶς, Κύριοι Πληρεξούσιοι, καὶ δι' ὑμῶν πρὸς τὸν Λαὸν ὃν ἀντιπροσωπεύετε.

Τῆς αὐτῆς φιλοτίμου προσπαθείας δὲν ὑστέρησαν καὶ οἱ ἀναλαβόντες τῇ ἐκλογῇ μου τὴν σύνταξιν τοῦ σχεδίου τοῦ Πολιτεύματος, ἀποδείξαντες σύμπνοιαν ἀξιοζήλευτον καὶ περίσκεψιν οὐχὶ τὴν τυχοῦσαν.

Ἡ ἐκπονηθεῖσα εργασία ὑποβάλλεται σήμερον εἰς τὴν ὑμετέραν ἐπισταμένην μελέτην καὶ ἐλευθέραν συζήτησιν, ἵνα, μετ' αὐτὰς καὶ ἐκ συνεννοήσεως μετ' ἐμοῦ, καταστῇ ὁ θεμελιώδης τῆς Νήσου Νόμος.

Πέποιθα, Κύριοι, ὅτι ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ σπουδαίου καθήκοντος, ὅπερ ἀνατίθεται ὑμῖν, θέλουσι πρυτανεύσει ἡ ὀρθὴ κρίσις, ἡ ἀγαθὴ πάντων θέλησις καὶ ἡ δέουσα φιλοπατρία, ἵνα ἐπιψηφισθῇ οὕτω Πολίτευμα ἄξιον τῶν κοινῶν εὐχῶν καὶ τῶν προσδοκιῶν τῶν Δυνάμεων, ἱκανὸν δὲ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν εὐημερίαν πάντων καὶ τὴν πρόοδον τοῦ τόπου

Ἐπὶ τῇ πεποιθήσει ταύτῃ εὔχομαι, ἵνα ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ τῆς εἰρήνης σκέπῃ ὑπὸ τὴν κραταιὰν καὶ ἁγίαν Αὐτοῦ χεῖρα τὴν φιλτάτην Κρήτην».

Μετά τινας ἡμέρας (13/25 Φεβρουαρίου 1899) ἐδέχθην ἐπισήμως τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως, ὁ δὲ Πρόεδρος αὐτῆς Σφακιανάκης μὲ προσεφώνησεν ὡς ἑξῆς :

«Ὑψηλότατε,

Τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως λαμβάνει τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλῃ τῇ Ὑμετέρᾳ Βασιλικῇ Ὑψηλότητι τὰ σέβη τῆς Ἀντιπροσωπείας τοῦ τόπου.

Τὸ Προεδρεῖον λογίζεται εὐτυχὲς δυνάμενον νὰ βεβαιώσῃ τὴν Ὑμετέραν Βασιλικὴν Ὑψηλότητα ὅτι ἡ Συνέλευσις συμμερίζεται τὰς σκέψεις καὶ ἐμφορεῖται ὑπὸ τῶν αἰσθημάτων ἅτινα ἡ Ὑμετέρα Βασιλικὴ Ὑψηλότης ἐξήγγειλε κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν της.

Οἱ Πληρεξούσιοι ἐνέκυψαν ἤδη εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀσχολοῦνται εἰς τὴν συζήτησιν τοῦ ὑποβληθέντος σχεδίου τοῦ Πολιτεύματος

Ἡ κατὰ τὴν συζήτησιν ταύτην γενικῶς ἐκδηλουμένη ἀγαθὴ θέλησις παρέχει εὐλόγως τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ δυσχερὲς ἔργον θὰ ἀχθῇ ταχέως εἰς αἴσιον πέρας, καὶ ὅτι θὰ κατορθωθῇ ἡ ἁρμονικὴ σύζευξις τῶν πολλαπλῶν κοινωνικῶν συμφερόντων πρὸς ἀπαρτισμὸν εὐκόσμου Πολιτείας ἀσφαλιζούσης τὴν εἰρηνικὴν συμβίωσιν τῶν πολιτῶν, ἐπιτρεπούσης τὴν ἱκανοποίησιν τῶν νομίμων αὐτῶν ἀναγκῶν καὶ ἐπιδεκτικῆς ἀναπτύξεως καὶ προόδου.

Χειραγωγοῦσα τὸν Κρητικὸν Λαὸν εἰς ἐπίτευξιν τοῦ ὑψηλοῦ τούτου σκοποῦ, ἡ Ὑμετέρα Βασιλικὴ Ὑψηλότης ἔχει ἐκ τῶν προτέρων ἠσφαλισμένην τὴν ἀγάπην, τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην πάντων».

Εἰς ταῦτα ἀπήντησα ὡς ἑξῆς :

«Κύριοι,

Μετὰ χαρᾶς δεχόμενος τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως, εὐχαριστῶ θερμῶς ἐπὶ τοῖς αἰσθήμασιν ἅτινα ἡ Ἀντιπροσωπεία τοῦ τόπου μοὶ ἐκφράζει δι' αὐτοῦ.

Ἡ εὐφρόσυνος διαβεβαίωσις ὅτι ἡ Συνέλευσις, συμμεριζομένη τὰς σκέψεις μου καὶ ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἐμφορουμένη αἰσθημάτων, ἀσχολεῖται ἐνδελεχῶς καὶ μετ' ἀγαθῆς θελήσεως ἵνα ἀγάγῃ ταχέως εἰς αἴσιον πέρας τὸ σπουδαῖον ἔργον ὅπερ ἀνέλαβεν, ἐνισχύει τὴν πεποίθησίν μου, ὅτι τὸ πόρισμα τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς ἔσται ἀντάξιον τῆς μεγάλης ἀποστολῆς της καὶ τῶν δικαίων εὐχῶν παντὸς κηδομένου ὑπὲρ τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεως πάντων τῶν κατοίκων τῆς Νήσου καὶ τῆς εὐημερίας καὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τόπου.

Τὸ ἐπ' ἐμοί, πάντα προθύμως θὰ καταβάλλω κόπον καὶ πᾶσαν εὐχαρίστως θυσίαν ἵνα συντελέσω εἰς ἐπίτευξιν τῆς εἰρηνεύσεως, τῆς ἀγαθῆς διοικήσεως καὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, εὔχομαι δὲ ἵνα ὁ Ὕψιστος εὐλογῇ τὸ ἔργον ἡμῶν καὶ φυλάττῃ ὑπὸ τὴν Ἁγίαν αὐτοῦ σκέπην τὴν ἀγαπητὴν ἡμῶν Κρήτην».

Ὅπως ἤδη ἀνέφερα, ἡ Γενικὴ αὐτὴ Συνέλευσις περιελάμβανε περίπου 700 μέλη καὶ ἦτο ἡ ἰδία πού ἀποτελοῦσε τὴν ἐπαναστατικὴν Συνέλευσιν τοῦ 1896 κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν κατὰ τῶν Τούρκων.

Μεταξὺ τούτων περιελαμβάνετο μέγας ἀριθμὸς ἀγραμμάτων καὶ ἄλλων οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν τὰς ἀναγκαίας γνώσεις διὰ ν' ἀναλάβουν ἔργον τοιαύτης σημασίας διὰ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης.

Κατὰ γενικὴν γνώμην, τὰ πολυάριθμα ταῦτα μέλη ἦσαν περιττὰ καὶ θὰ παρεκώλυαν τὴν ἐργασίαν.

Συνεπῶς παρεκάλεσα τὴν Συνέλευσιν νὰ ἐκλέξῃ περιωρισμένον ἀριθμὸν μελῶν της τὰ ὁποῖα θ' ἀνελάμβαναν τὸ ἔργον καὶ ἐπίσης θὰ προητοίμαζαν νέας ἐκλογάς.

Ἡ Συνέλευσις συνήνεσεν ἀμέσως μετὰ προθυμίας καὶ ἀνέθεσε τὸ ἔργον τοῦτο εἰς 150 περίπου μέλη.

Οἱ Μουσουλμάνοι ἐξέλεξαν τὰ πρόσωπα τῆς ἐμπιστοσύνης των, καὶ οὕτω τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος ὑπεβλήθη εἰς περιωρισμένην Γενικὴν Συνέλευσιν.

Ἤμουν εὐγνώμων πρὸς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν διὰ τὴν τόσον πρόθυμον ἀποδοχὴν τῆς προτάσεώς μου, πού τὴν ἐθεώρησα καὶ ἀκόμα θεωρῶ σαφῆ ἀπόδειξιν τοῦ πατριωτικοῦ πνεύματος μὲ τὸ ὁποῖον ἦσαν οἱ Κρῆτες ἱκανοὶ νὰ θέτουν τὴν μέριμναν διὰ τὸ ζήτημα τῆς Νήσου των ὑπεράνω τῶν προσωπικῶν συμφερόντων των.

Εὐθὺς ὡς τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος ἦτο ἕτοιμον, τὸ ἀπέστειλα πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Προστατίδων Δυνάμεων, ἵνα ἐπιτύχω τὴν ἔγκρισιν αὐτῶν πρὸ τοῦ ἡ Γενικὴ Ἐθνοσυνέλευσις περατώσῃ τὸ ἔργον της.

Ἐν τῷ μεταξὺ αἱ Δυνάμεις εἶχαν ἀποφασίσει νὰ ἐξετάσουν διὰ τῶν ἐν Ρώμῃ Πρεσβευτῶν των ὅλα τὰ ἀφορῶντα τὴν Κρήτην ζητήματα.

Ἑπομένως εἰς τοὺς τελευταίους ἐναπόκειτο νὰ τὸ ἀναγνώσουν. Συζητήσαντες τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ἐνέκριναν τοῦτο πλὴν τοῦ ἄρθρου 38, προταθέντος ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, τὸ ὁποῖον καθώριζε ὅτι ἐν ᾗ περιπτώσει θὰ ἐχήρευε ἡ θέσις «τοῦ Πρίγκιπος», θὰ συνήρχετο ἡ Συνέλευσις διὰ νὰ ἐκλέξῃ τὸν ἀντικαταστάτην του.

Οἱ Πρεσβευταὶ ἀντετάχθησαν κατὰ τοῦ ὅρου τούτου αἱ δὲ Κυβερνήσεις των ἀπεφάσισαν καὶ μᾶς ἐκοινοποίησαν τὴν ἀπόφασίν των ὅπως, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐκεῖναι διορίσουν τὸν διάδοχόν μου.

Ἀφοῦ ἡ Συνέλευσις ἐπεράτωσε τὸ ἔργον της, ὁ Πρόεδρος ἀνεκοίνωσεν

πρὸς αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῶν Δυνάμεων, τὸ δὲ ἄρθρον 38 διεγράφη.

Ὅταν τὸ Σύνταγμα ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς Συνελεύσεως, αὕτη παμψηφεὶ ἀπεφάσισεν ὅτι ἡ πρώτη Βουλὴ δὲν θὰ συνεκαλεῖτο πρὸ δύο ἐτῶν—τοῦτο ὅπως δώση εἰς ἐμὲ καὶ τήν Κυβέρνησίν μου τὸν ἀναγκαῖον χρόνον ἵνα μὲ πᾶσαν ἄνεσιν δυνηθῶμεν να ἐδραιώσωμεν τὴν νέαν Διοίκησιν.

Εἰς τὸ μεταξὺ ἡ Κυβέρνησις θὰ ἐξέδιδε τοὺς ἀναγκαίους προσωρινοὺς Νόμους, οἱ ὁποῖοι βραδύτερον θὰ συνεζητοῦντο καὶ θὰ ἐπεκυροῦντο ὑπὸ τῆς μελλούσης Βουλῆς. Τοῦτο ἀποτελοῦσε δεῖγμα τῆς καλῆς θελήσεως τῶν Κρητῶν, ὅπως συνεισφέρουν εἰς τὸν κοινὸν σκοπόν. Ἡ πρότασις αὕτη προήρχετο ἀπὸ τὸν Βενιζέλον, καί, φυσικῷ τῷ λόγῳ, συνεφώνησα, εὐτυχὴς διότι ἡ προθεσμία αὕτη θὰ μᾶς ἔδιδε τὸν χρόνον καὶ τὴν δυνατότητα νὰ ἐκπληρώσωμεν μὲ τὴν ἡσυχίαν μας, χωρὶς τὴν ἀνάμιξιν τῆς πολιτικῆς, ἔργον σπουδαῖον καὶ χρήσιμον διὰ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης.

Ἐσχημάτισα τότε τὴν πρώτην συνταγματικὴν Κυβέρνησιν τῆς Κρήτης, ἀποτελουμένην ἐκ τῶν ἑξῆς οἱ ὁποιοι, συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμά μας, ὠνομάζοντο Σύμβουλοι :

Βενιζέλος ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης, Κούνδουρος ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, Κ. Φούμης ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν καὶ Γεωργίας, Γιαμαλάκης ἐπὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν Θρησκευμάτων, τέλος ὁ Γενιτσαράκης, Μουσουλμάνος, ἐπὶ τῆς Συγκοινωνίας καὶ τῆς Δημοσίας Ἀσφαλείας

Ἐπειδὴ ἐγὼ ἔπρεπε νὰ ἐκλέξω τοὺς μέλλοντας ν' ἀποτελέσουν τὴν πρώτην ἐκείνην Κυβέρνησιν, ἐκάλεσα τοὺς Σφακιανάκην καὶ Βενιζέλον καὶ τοὺς παρεκάλεσα νὰ μετάσχουν εἰς τὴν Κυβέρνησιν.

Ὁ Σφακιανάκης ἠρνήθη ρητῶς : εἶπεν ὅτι ἤθελε νὰ ἀποσυρθῇ εἰς τὸ σπίτι του εἰς τὸ Ἡράκλειον.

Ὁμολογῶ ὅτι ἐξενίσθηκα ἀπὸ τὴν ἀπότομον αὐτὴν ἄρνησιν, θεωρήσας αὐτὴν ὡς ἥκιστα πατριωτικήν, καὶ ἐλυπήθηκα διότι ἦτο ὁ πρῶτος Κρὴς πού ἀπεποιεῖτο νὰ διαθέση τὰς δυνάμεις καὶ τοὺς κόπους του ὑπὲρ τῆς Πατρίδος του κατὰ τὰς ἱστορικὰς ἐκείνας στιγμὰς ὅτε ἐπρόκειτο νὰ θεμελιωθῇ ἡ Κρητικὴ Πολιτεία.

Τοῦ εἶπα ὅτι δὲν ἠμποροῦσα νὰ δεχθῶ οὔτε τὴν ἄρνησίν του οὔτε τὴν ἀπόφασιν νὰ λείψῃ τόσον ἐνωρὶς ἀπὸ τὴν κοινήν μας προσπάθειαν. Ἦτο ἡ κρίσιμος στιγμὴ διὰ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης, ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν ἔμελλαν νὰ τεθοῦν αἱ βάσεις νέας καὶ ἀκεραίας διοικήσεως.

Ἐσκεπτόμην ὅτι, μετὰ τοὺς κόπους τοὺς ὁποίους εἶχεν ἤδη καταβάλει, ἦτο καθῆκον του νὰ μείνῃ μεταξύ μας ἐπί τινα χρόνον π.χ. τὰ δύο πρῶτα

ἔτη, ἵνα φέρῃ εἰς καλὸν πέρας τὴν ἐργασίαν του. Θὰ ἠδύνατο τότε ν' ἀποσυρθῇ μὲ ἥσυχον συνείδησιν.

Ἀλλὰ δὲν κατώρθωσα νὰ τὸν μεταπείσω. Ὁ Σφακιανάκης δὲν ἠθέλησε ν' ἀλλάξῃ γνώμην. Θὰ ἠρκεῖτο, εἶπε, νὰ διορισθῇ εἰς τὴν θέσιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Ὑποκαταστήματος τῆς Κρητικῆς Τραπέζης εἰς τὸ Ἡράκλειον, τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα.

Δὲν ἦτο ἄλλως τε ἡ πρώτη φορὰ ποὺ ἐξεδήλωνε ἀπροθυμίαν νὰ μὲ συνδράμῃ.

Ὅταν, ἀκριβῶς μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς Κρήτην, εἶχα μακρὰν συνομιλίαν μαζύ του καὶ μὲ τὸν Βενιζέλον σχετικῶς μὲ τὸν διορισμὸν τῆς Ἐπιτροπῆς πρὸς ἐκπόνησιν τοῦ σχεδίου Συντάγματος, τοῦ εἶχα προτείνει ν' ἀναλάβῃ τὴν Προεδρίαν, ἕνεκα τῆς σπουδαιότητος διὰ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης τοῦ ἔργου ποὺ θὰ εἶχε νὰ ἐκτελέσῃ ἡ Ἐπιτροπή.

Εἶχα τότε συναντήσει μεγάλην δυσκολίαν νὰ τὸν πείσω νὰ δεχθῇ τὸν διορισμὸν ἐκεῖνον, μόνον δὲ μετὰ μακρὰν καὶ κάπως ὀδυνηρὰν συζήτησιν, συνήνεσεν ἐπὶ τέλους νὰ προεδρεύσῃ τῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἀλλὰ μετ' ὀλίγας ἡμέρας, χωρὶς οὔτε νὰ μὲ εἰδοποιήσῃ, ὅλως αἰφνιδίως ἐπέστρεψεν εἰς τὸ Ἡράκλειον.

Ἐγκατέλειπεν οὕτω τὴν Προεδρίαν τῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὸν Ἀντιπρόεδρον Πετεινάκην, γέροντα Τοῦρκον δικηγόρον, ποὺ εἶχε διατελέσει Ἐφέτης ὑπὸ τὸ Τουρκικὸν καθεστὼς καὶ ἀπελάμβανε φήμης ἀκεραίου ἀνδρὸς τόσον μεταξὺ τῶν Τούρκων ὅσον καὶ μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν.

Πρέπει νὰ ὁμολογήσω ὅτι ὑπῆρξε μεγάλη ἀπογοήτευσις δι' ἐμὲ ὁ τρόπος αὐτὸς ἐνεργείας, ἰδίως κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἐπιτροπῆς. Ἡ τοιαύτη συμπεριφορὰ ἐκ μέρους τοῦ Σφακιανάκη εἰς στιγμὴν τόσον σημαντικὴν διὰ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης ἐδείκνυε λυπηρὰν ἔλλειψιν εὐσυνειδησίας καὶ πατριωτισμοῦ ἔναντι τῆς σπουδαίας ἀποστολῆς ποὺ τοῦ εἶχα ἀναθέσει καὶ εἶχεν ἀποδεχθεῖ.

Τοῦ ἔστειλα ἀμέσως τηλεγράφημα ἐκφράζον τὴν ἔκπληξίν μου διὰ τὴν ἀναχώρησίν του καὶ παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ διὰ τὸ συμφέρον τοῦ τόπου.

Ὅταν κατόπιν τοῦ τηλεγραφήματος τούτου ἐπανῆλθεν, ἐξέφρασα ἐκ νέου τὴν ἔκπληξίν μου, προσθέτων ὅτι δὲν ἠμποροῦσα νὰ ἐννοήσω πῶς τὸ ἔκανε αὐτό.

«Μοῦ φαίνεται τοὐλάχιστον περίεργον» τοῦ εἶπα «νὰ ἐγκαταλείψετε τὴν Προεδρίαν τῆς Ἐπιτροπῆς εἰς ἕνα Τοῦρκον εὐθὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τῶν ἐργασιῶν μας.

«Δὲν ἔχω τίποτε κατὰ τοῦ κυρίου Πετεινάκη—ἀντιθέτως μοῦ ἔκαμεν ἀρίστην ἐντύπωσιν—ἐντούτοις εἶναι Τοῦρκος φορῶν φέσι εἶναι δὲ πρωτάκουστον σεῖς νὰ ἐγκαταλείψετε τὴν Προεδρίαν τῆς τόσον σημαντικῆς Ἐπι-

τροπῆς αὐτὴν τὴν στιγμὴν εἰς ἄνθρωπον πού, οἱαδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὰ προσόντα του, ἀντιπροσωπεύει μ' ὅλα ταῦτα τὸ στοιχεῖον τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἐπὶ αἰῶνας ὑπῆρξεν ὁ κύριος ἐχθρὸς τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

Ἐφάνη στενοχωρημένος καὶ προσεπάθησε νὰ δικαιολογηθῇ, πρᾶγμα ποὺ δὲν τὸν ἠμπόδισε νὰ ἐπαναλάβῃ δὶς τὴν μετάβασίν του εἰς Ἡράκλειον. Ἐτηλεγράφησα καὶ τὸν ἐπανέφερα καὶ τὰς δύο φοράς. Ὁ τοιοῦτος τρόπος ἐνεργείας ἆραγε δὲν χαρακτηρίζει τὸν ἄνθρωπον ;

Εὐθὺς ὡς ἐσχημάτισα τὴν Κυβέρνησιν καὶ διωρίσαμεν καὶ ἐγκατεστήσαμεν τὰς Διοικητικὰς Ἀρχάς, αἱ Διεθνεῖς Ἀρχαὶ ἀπεσύρθησαν ἀπέμειναν δὲ μόνον στρατιωτικὰ τινὰ ἀποσπάσματα εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Νήσου, ἐκτελοῦντα καθήκοντα χωροφυλακῆς, ἐν ἀναμονῇ τῆς ὀργανώσεως τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς.

Οὕτω σχεδὸν ὅλα τὰ ξένα στρατεύματα ἐπέστρεψαν εἰς τὰς χώρας των παρέμειναν δὲ ἀνὰ ἓν περίπου τάγμα στρατοῦ ἐξ ἑκάστης Δυνάμεως εἰς τὰς τέσσαρας μεγαλυτέρας πόλεις, ὅπως συνδράμουν τὴν χωροφυλακὴν ἐν περιπτώσει ταραχῶν.

Τὸ Σύνταγμα ἦτο πλέον τετελεσμένον γεγονός, ἤμουν δὲ εὐτυχὴς διότι ἡ Ἐπιτροπὴ καὶ ἡ Συνέλευσις εἶχαν ἐννοήσει καὶ παραδεχθεῖ τὰς πλείστας τῶν ὑποδείξεων καὶ συστάσεών μου, καὶ ὅτι ὁ ψευδοκοινοβουλευτισμος εἶχε παρεμερισθεῖ. Οἱ Σύμβουλοι, διατηροῦντες τὴν ἀνεξαρτησίαν των, ἦσαν ἐλεύθεροι ν' ἀφιερωθοῦν ἐν πλήρει συνειδήσει εἰς τὰ ἔργα των καὶ νὰ συνεργασθοῦν μεταξύ των καὶ μαζύ μου.

Μοῦ ἐχορηγήθη συμφώνως πρὸς τὴν ἐκφρασθεῖσαν ἐπιθυμίαν μου τὸ δικαίωμα τῆς ἐπιλογῆς καὶ τοποθετήσεως τῶν Νομαρχῶν.

Ἤμουν βαθέως εὐγνώμων, διότι πάντα ταῦτα ἐδείκνυαν γενικῶς καλὴν θέλησιν πρὸς πραγματοποίησιν ἀκεραίας διοικήσεως, μακρὰν τῶν ὀλεθρίων καὶ ὑπονομευτικῶν ἐπιδράσεων τὰς ὁποίας ἡ ἀνάμιξις τῶν πολιτικῶν συμφερόντων πάντοτε συνεπιφέρει.

Ἐκάλεσα τοὺς Νομάρχας τῶν πέντε Νομῶν νὰ ὁρκισθοῦν ἐνώπιόν μου καὶ λάβουν τὰς ὁδηγίας μου προτοῦ μεταβοῦν εἰς τὰς θέσεις των.

Τοὺς προσεφώνησα ὡς ἑξῆς:

«Ἐπιθυμῶ νὰ παραμείνητε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν καθηκόντων σας ἔξω πάσης ἐπιρροῆς ἢ ἀναμίξεως τῆς πολιτικῆς.

Θὰ ὑπακούετε εἰς τοὺς νόμους καὶ θὰ ἀπαιτήσετε ἀπὸ πάντας νὰ τοὺς σέβωνται.

«Κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος, εἴσθε ἀνεξάρτητοι ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντός σας, ἀφοῦ ἐγὼ σᾶς ἐκλέγω καὶ σᾶς διορίζω.

Ἡ διάταξις αὕτη ἐγένετο δεκτὴ πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ σᾶς ἀπαλλάξῃ πάσης πολιτικῆς ἐπιρροῆς. Συνεπῶς εἴσθε ἐλεύθεροι νὰ ἐκτελῆτε τὸ καθῆκον σας, ἀκολουθοῦντες τὴν συνείδησίν σας.

Σᾶς διαβεβαιῶ ὅτι οὐδέποτε θὰ μετατεθῆτε ἢ θ' ἀπολυθῆτε ἕνεκα πολιτικῶν λόγων

'Εννοεῖται ὅτι εἴσθε ὑπὸ τὰς διαταγὰς καὶ τὸν ἔλεγχον τῶν Συμβούλων,. ὅπως καὶ πάντες οἱ λοιποὶ ὑπάλληλοι, ἀλλ' ἡ θέσις σας ἐξαρτᾶται, ὡς εἶπα, ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἐμέ.

'Επιθυμῶ νὰ βασιλεύσῃ εἰς τὴν Νῆσον μας ἡ εἰρήνη, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξις, καὶ νὰ πράξητε τὸ κατὰ δύναμιν διὰ νὰ ἐπιφέρητε τὴν ἀμοιβαίαν κατανόησιν καὶ συμφιλίωσιν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων.

Αὐτὸ θὰ τὸ κατορθώσητε μόνον ἐὰν εἴσθε δίκαιοι καὶ ἀμερόληπτοι.

Οἱ Τοῦρκοι τώρα ἀποτελοῦν μικρὰν μειοψηφίαν καὶ δὲν πρέπει νὰ διστάσητε νὰ δώσητε τὸ δίκαιον εἰς Τοῦρκον, ἐὰν εὑρίσκεται ἐν δικαίῳ.

Διαβεβαιώσατε αὐτοὺς ὅτι ἡ πρόθεσίς μου εἶναι νὰ μὴ κάμω τὴν ἐλαχίστην διάκρισιν μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων.

Ἡ θρησκεία εἶναι θέμα πεποιθήσεως καὶ συνειδήσεως, τὸ ὁποῖον ἕκαστος δέον νὰ κανονίζῃ μεταξὺ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς συνειδήσεώς του—ἐγὼ δὲν ἀναμιγνύομαι εἰς τοῦτο.

Τὸ Σύνταγμα διακηρύσσει τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν Νῆσον ταύτην ἡ δὲ διάταξις αὐτὴ ἐξυπακούεται ὅτι πρέπει νὰ τηρῆται ἐπακριβῶς.

Δι' ἐμὲ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς Νήσου εἶναι Κρῆτες, οὐδὲν ἄλλο. Ζητῶ μόνον τὴν ἠρεμίαν, τὴν εἰρήνην καὶ τὸν σεβασμὸν πρὸς τοὺς Νόμους. 'Επιθυμῶ νὰ μοῦ στέλλητε μηνιαίας ἀναφορὰς ἐπὶ παντὸς συμβαίνοντος εἰς τὰς ἐπαρχίας σας, καὶ νὰ μοὺ ὑποβάλητε ἔκθεσιν περὶ τῶν προόδων ποὺ ἐπραγματοποιήθησαν, καθὼς καὶ περὶ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ παραπόνων τοῦ πληθυσμοῦ».

'Αφοῦ ἐνεκαινιάσθη κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον ἡ ὀργάνωσις τῆς Διοικήσεως, ἤμουν τώρα ἐλεύθερος νὰ στρέψω τὴν προσοχήν μου πρὸς τὰ ἄλλα μεγάλα ζητήματα ποὺ περιελάμβανεν ἡ 'Εντολή μου. 'Εκ τούτων τὸ σημαντικώτερον ἦτο ἡ ὀργανωσις τῆς Χωροφυλακῆς. Ἤλπιζα ὅτι, χάρις εἰς αὐτήν, θὰ ἠμποροῦσα νὰ ἑδραιώσω καὶ νὰ διατηρήσω μίαν μόνιμον εἰρήνην μεταξὺ ἑνὸς πληθυσμοῦ ποὺ ἐξ αἰτίας τῶν πολλῶν ἐπαναστάσεων καὶ τῆς ἐκ τούτων ἀκαταστασίας εἶχε συνηθίσει νὰ ζῇ εἰς τὴν παρανομίαν καὶ εἰς κατάστασιν διαρκοῦς ἀντιστάσεως πρὸς τὰς 'Αρχάς.

Τί ἠδύναντο νὰ κάμουν οἱ Τοῦρκοι χωροφύλακες ἔναντι πληθυσμοῦ ποὺ τοὺς ἔβλεπε μόνον ὡς ἐχθροὺς ὄχι δὲ ὡς ὑποστηρικτὰς τῆς τάξεως;

'Αφ' ἑτέρου, πῶς ἦτο δυνατὸν εἰς τοὺς Κρῆτας νὰ ὑποταχθοῦν εἰς μίαν χωροφυλακὴν ποὺ τοὺς θεωροῦσε πάντοτε ὡς ἐχθροὺς καὶ ἀντάρτας;

'Εννοεῖται ὅτι, ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας, ἦτο ἀδύνατος ἡ τήρησις τοῦ Νόμου καὶ τῆς τάξεως.

'Ακόμα καὶ ἡ φύσις εἰς τὴν ὀρεινὴν ταύτην χώραν ἤρχετο ἐπίκουρος εἰς τοὺς Κρῆτας κατὰ τὸν πατριωτικὸν των ἀγῶνα ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ συνέπεια ὅμως ἦτο ὅτι ὅλοι οἱ Κρῆτες, ἰδίως εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Νήσου, περιεφέροντο πάντοτε ὡπλισμένοι, ὅτι τὰ παιδιὰ ἐγεννῶντο καὶ ἀνετρέφοντο εἰς τὴν ἀναρχίαν, καὶ ὅτι ἡ παρανομία κυριαρχοῦσε παντοῦ καὶ πάντοτε.

Ἡ ἀναρχία αὐτὴ εἶχεν ὡς ἐπακόλουθον ὅτι δὲν ἐξεδηλοῦτο μόνον ὑπὸ Χριστιανῶν κατὰ Τούρκων, ἀλλ' ἀκόμη καὶ μεταξὺ Χριστιανῶν· ἡ χρονία

ἀναρχία εἶχε γεννήσει τὴν ἀντεκδίκησιν, τὸ ἐγκληματικὸν δὲ τοῦτο ἔθιμον ἐπικρατοῦσε καθ' ὅλην τὴν Νῆσον. Ὅταν ἔφθασα εἰς τὴν Κρήτην, αἱ ὑπὸ τῆς Τουρκικῆς Διοικήσεως ἀφεθεῖσαι στατιστικαὶ ἐδείκνυαν ὅτι διεπράττοντο ἐτησίως 150 μέχρι 200 ἐγκλήματα!

Ἀλλ' οἱ Κρῆτες, εὐθὺς ὡς ἐλυτρώθησαν ἐκ τοῦ μισητοῦ ζυγοῦ, κατέδειξαν ὅτι διεπνέοντο ὑπὸ αἰσθήματος ὄντως θαυμαστοῦ καὶ ἐμφύτου δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ φιλότιμον. Ἀσφαλῶς—καὶ τὸ λέγω πρὸς τιμήν των—δὲν ὑπάρχουν πολλοὶ λαοὶ ποὺ μετεβλήθησαν τόσον ταχέως καὶ τόσον ριζικῶς πρὸς τὸ καλόν, ὅσον οἱ Κρῆτες, τοῦτο δὲ ὠφείλετο εἰς τὸν πατριωτισμόν των καὶ τὸ βαθέως ἐρριζωμένον φιλότιμον.

Ἡ Κρήτη, ἐλευθερωθεῖσα ἀπὸ τὸν προαιώνιον ἐχθρόν, ἐζοῦσεν τώρα ὑπὸ Ἕλληνα Κυβερνήτην. Ἡ Κρήτη, τῆς ὁποίας οἱ κάτοικοι ἦσαν προηγουμένως γνωστοὶ ὡς ταραξίαι μὲ χαρακτῆρα ἀτίθασον καὶ ἀκυβέρνητον, αἰφνιδίως μετεμορφώθη εἰς τὴν πλέον ἥσυχον καὶ νομοταγῆ ὅλων τῶν μεγάλων νήσων τῆς Μεσογείου.

Οἱ Κρῆτες μοῦ ἔδωσαν ἀπεριορίστους ἀποδείξεις τῆς ἐμπιστοσύνης καὶ ἀφοσιώσεώς των, δὲν ἦτο δὲ ἡ μικροτέρα ἐξ αὐτῶν ἡ ἀπότομος παῦσις τῶν ἀπὸ αἰώνων ἀντεκδικήσεων, μόλις ἐνεφανίσθην εἰς τὴν Νῆσον. Ἡ ἐγκληματικότης κατέπεσεν, εὐθὺς μετὰ τὴν ἄφιξίν μου, εἰς τέσσαρα ἐγκλήματα ἐτησίως, καθ' ὅλα δὲ τὰ ἔτη τῆς παραμονῆς μου εἰς τὴν Κρήτην ὁ ἐτήσιος ἀριθμὸς ἐγκλημάτων δὲν ὑπερέβη τὰ 12.

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστην νὰ σκεφθῇ τί τοῦτο μπορεῖ νὰ σημαίνη, ὅταν εἶναι παγκοίνως γνωστὸν ὅτι ἡ ἀντεκδίκησις ἀκμάζει καὶ λυμαίνεται ἀκόμη τὴν Σικελίαν, τὴν Σαρδηνίαν καὶ τὴν Κορσικήν, μολονότι αἱ νῆσοι αὗται οὐδέποτε ἐγνώρισαν Τουρκικὸν ζυγόν, ἀνήκουν δὲ εἰς πολιτισμένα ἔθνη, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν. Ὁ Ἀρχηγὸς τῶν ἐν Κρήτῃ Ἰταλῶν Καραμπινιέρων ἦτο πλήρης θαυμασμοῦ διὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο, καὶ μοῦ ἀπεκάλυψε ὅτι εἰς τὰς ἀνηκούσας εἰς τὴν Ἰταλίαν νήσους ἐφονεύοντο περίπου 40 καραμπινιέροι ἐτησίως.

Δὲν ἔχω δίκαιον νὰ εἶμαι εὐγνώμων καὶ ὑπερήφανος διὰ τοὺς Κρῆτας μου, τοὺς ὁποίους ἠγάπησα καὶ ἀγαπῶ πάντοτε;

Τὰ αἰσθήματά μου διὰ τὸν ἡρωϊκὸν αὐτὸν Λαὸν θὰ μὲ ἀκολουθήσουν εἰς τὸν τάφον!

Πρὶν συνεχίσω καὶ ἀφηγηθῶ πῶς ἐσχηματίσθη ἡ Κρητικὴ Χωροφυλακή, πρέπει νὰ ἀναφέρω μερικὰ μικροχαρακτηριστικὰ τῶν Κρητῶν, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὅμως ψυχολογικὴν ἀξίαν καὶ ἐξηγοῦν τὸ γεγονὸς τῆς τόσον αὐθορμήτου καὶ ταχείας ἐξελίξεως τῶν Κρητῶν.

Ὁσάκις εἶχα μερικὰς ὥρας ἐλευθερίας τὰ ἀπογεύματα, ἰδίως κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐν Κρήτῃ παραμονῆς μου, ἔβγαινα καβάλα διὰ νὰ γνωρίσω τοὺς κατοίκους καὶ τὸ τοπίον.

Μὲ συνώδευαν μόνον οἱ ὑπασπισταί μου χωρὶς συνοδείαν ξένων χωροφυλάκων, καὶ τοῦτο διὰ νὰ μπορῶ νὰ ἔρχωμαι εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς κατοίκους, Χριστιανοὺς καὶ Τούρκους. Κατὰ τὰς ἐκδρομὰς ταύτας, διερχόμενος πλησίον τῶν οἰκιῶν τῶν Τούρκων χωρικῶν, παρατηροῦσα ὅτι τὰ παιδιὰ ἔβγαιναν καὶ μὲ ἐχαιρετοῦσαν φιλικῶς.

Συνεπέρανα ὅτι οἱ γονεῖς των, ποὺ κατοικοῦσαν μέσα εἰς ἐκεῖνα τὰ σπίτια, θὰ ὡμιλοῦσαν καλὰ δι' ἐμέ, διότι ἐσκεπτόμην ὅτι ἐὰν συνέβαινε τὸ ἀντίθετον, τὰ παιδιὰ θὰ ἔτρεχαν νὰ κρυφθοῦν ἢ νὰ μποῦν εἰς τὰς οἰκίας των.

Τοῦτο μὲ συνεκίνησε, διότι ὅπως καὶ ἐὰν εἶναι, οἱ Τοῦρκοι δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν ἐπελθοῦσαν μεταβολὴν εἰς τὴν Νῆσον, ὅπου ἦσαν ἕως τότε κυρίαρχοι. Θὰ ἠσθάνοντο τώρα ὅτι εἶχαν παραμερισθεῖ καὶ διηρωτῶντο βεβαίως ποία θὰ ἦτο ἡ τύχη των, διότι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ γνωρίζουν ποῦ ὅλα ταῦτα θὰ κατέληγαν.

Ἐπειδὴ εἶχα φθάσει εἰς τὴν Κρήτην μὲ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν νὰ πράξω πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ ἐπιφέρω τὴν συμφιλίωσιν μεταξὺ τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς Νήσου, βλέπων τὴν φιλικὴν στάσιν τῶν παιδιῶν, ἀφίππευα καὶ ἔμπαινα εἰς τὰ Τουρκικὰ σπίτια διὰ νὰ συνομιλήσω μὲ τοὺς χωρικούς. Τοὺς διαβεβαίωνα περὶ τῶν αἰσθημάτων ποὺ ἔτρεφα πρὸς αὐτούς, καὶ ἐκεῖνοι μοῦ ἐξεδήλωναν τὸν σεβασμόν των μὲ μεγάλην ἁβρότητα.

Ἐκεῖνο ποὺ μὲ εὐχαριστοῦσε ἀκόμα περισσότερον ἦτο ὅτι οἱ Χριστιανοὶ χωρικοί, οἱ γείτονές των, τοὺς ὁποίους φυσικὰ ἐπεσκεπτόμην ἐπίσης, μοῦ ἐξέφραζαν πάντοτε τὴν εὐχαρίστησίν των ἐκ τῆς στάσεώς μου πρὸς τοὺς Τούρκους.

Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, ποὺ πρότερον ἐμισοῦντο καὶ ἐπολεμοῦντο ἀκατάπαυστα μεταξύ τους, συνεφιλιώθησαν μετ' ὀλίγον, ὁσάκις δὲ Δῆμος ἢ Κοινότης μοῦ ἔστελλεν ἀντιπροσωπείαν διὰ νὰ ὑποβάλῃ αἰτήματα, αὕτη περιελάμβανε πάντα καὶ Τούρκους.

Τοιουτοτρόπως Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι μοῦ ἀπεδείκνυαν τὴν καλήν των θέλησιν καὶ σταθερὰν πρόθεσιν νὰ ζήσουν εἰς τὸ μέλλον ἐν καλῇ συμπνοίᾳ καὶ συναδελφωμένοι. Δὲν ἠδυνάμην νὰ ζητήσω περισσότερον.

Ἄλλην μίαν ἡμέραν ἀνεχώρησα ἔφιππος καὶ διὰ τῆς πεδιάδος τῶν Χανίων ἔφθασα μέχρι τῶν ὑπωρειῶν τῶν ὀρέων ποὺ τὴν περιβάλλουν. Ἐκεῖ εἰσελθὼν εἰς μίαν χαράδραν, ἀφίππευσα καὶ καθίσας ἐπάνω εἰς μίαν πέτραν μὲ τὸν ὑπασπιστήν μου, συνωμιλούσαμεν ἀποθαυμάζοντες συγχρόνως τὴν θαυμασίαν θέαν τῆς καταφύτου μὲ ἐλαιόδενδρα πεδιάδος ποὺ ἐπεκτείνετο μέχρι τῆς θαλάσσης.

Αἴφνης παρετήρησα ὀλίγον ὑψηλότερον ἐπὶ τῶν βράχων κάποιον Κρητικὸν ποὺ μᾶς παρατηροῦσε, κατήρχετο δὲ βραδέως πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νὰ μᾶς ὁμιλήσει, ἀλλὰ δὲν ἐτολμοῦσε νὰ πλησιάσῃ. Τοῦ ἔκαμα νόημα νὰ κατέβῃ. Ὅταν ἐπλησίασε, τὸν ἠρώτησα τί ζητοῦσε. Μὲ συνεσταλμένον ὕφος μοῦ ἀπήντησε: «Καταδιωκόμεθα ἀπὸ τοὺς ξένους χωροφύλακας, ἐγὼ καὶ οἱ ἄλλοι ποὺ εἶναι ἐκεῖ ἐπάνω».

Τὸν ἠρώτησα διατί; Τί εἶχε κάμει!

«Ἐκλέψαμε πρόβατα» μοῦ ἀπήντησε «καὶ τὰ μεταφέραμεν πάνω εἰς τὸ βουνό».

Ὡμιλοῦσε μὲ ἀφέλειαν καὶ εἰλικρίνειαν, ὡς ἐὰν νὰ ἐπρόκειτο διὰ φυσικώτατον πρᾶγμα. «Τελευταίως συνέβηκε;» τὸν ἠρώτησα, καὶ μοῦ ἀπήντησεν, «Ὄχι. Συνέβηκε πρὸ πολλοῦ, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσαν ἀκόμα νὰ μᾶς πιάσουν».

«Ὁ κόσμος δὲν πρέπει νὰ φέρεται ἔτσι», τοῦ παρετήρησα. «Ἐγὼ θέλω νὰ ὑπάρξῃ τώρα εὐνομία εἰς τὴν Κρήτην, καὶ δὲν μπορῶ νὰ σὲ βοηθήσω»

«Ὄχι,» μοῦ ἀπήντησεν «αὐτὸ εἶναι σωστό, πρέπει νὰ βασιλεύῃ ἡ τάξις, τώρα ποὺ ἦλθες ἐδῶ. Θέλομεν πολὺ νὰ παραδοθῶμεν εἰς ἐσὲ ἀλλ' ὄχι εἰς τοὺς ξένους. Θὰ μεταβῶμεν μόνοι μας εἰς τὴν φυλακὴν τῶν Χανίων». «Μοῦ τὸ ὑπόσχεσθε;» ἠρώτησα. «Μάλιστα,» μοῦ εἶπεν, «αὔριον τὸ πρωῒ θὰ εἴμεθα ἐκεῖ ὅλοι, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι οἱ ξένοι χωροφύλακες θὰ μᾶς ἀφήσουν ἡσύχους.» «Ἐμπιστεύομαι εἰς τὸν λόγον σου» τοῦ εἶπα, «θὰ κάμω ὅτι πρέπει ὥστε οἱ ξένοι χωροφύλακες νὰ μὴ ἀσχοληθοῦν δι' ἐσᾶς». Μὲ ηὐχαρίστησε καὶ ἀναρριχήθηκε εἰς τοὺς βράχους διὰ νὰ συναντήσῃ τοὺς συντρόφους του, φαινόμενος πολὺ εὐχαριστημένος.

Τοὺς εἶδα νὰ ὁμιλοῦν μεταξύ τους, κατόπιν παρετήρησαν ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν βράχων, μὲ ἐχαιρέτησαν καὶ ἀνεχώρησαν.

Ἵππευσα ἐκ νέου, ὅταν δὲ συνήντησα τὴν πρώτην περίπολον χωροφυλάκων, τοὺς παρεκάλεσα νὰ μὴν ἀνησυχήσουν τοὺς ἀνθρώπους ποὺ θὰ συναντοῦσαν ἐκεῖ ἐπάνω, διότι μοῦ εἶχαν ὑποσχεθεῖ ὅτι τὴν ἑπομένην θὰ κατήρχοντο εἰς τὴν πόλιν διὰ νὰ παραδοθοῦν.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης, ὅλοι εὑρίσκοντο πρὸ τῆς θύρας τῆς φυλακῆς τῶν Χανίων.

Ἡ ἀφελὴς αὕτη, παιδικὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ εἴπῃ, ἐμπιστοσύνη μοῦ ἐνεποίησεν ἰσχυρὰν καὶ βαθεῖαν ἐντύπωσιν.

Ἐγνώριζα τώρα τί ἦσαν οἱ Κρῆτες μου, πῶς ἔπρεπε νὰ τοὺς φέρωμαι καὶ νὰ τοὺς μεταχειρίζωμαι.

Εἶχαν τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς πολὺ ἀνεπτυγμένον.

Ἡ ἀπεριόριστος ἐμπιστοσύνη ποὺ μοῦ ἐπεδείκνυαν ἦτο δι' ἐμὲ μέγα τονωτικὸν διὰ τὸ ἔργον μου ἀπὸ δὲ τῆς στιγμῆς ἐκείνης αἰσθάνθηκα ὅτι ἤμουν ἐγκαρδίως ἡνωμένος μαζύ των. Ναί, ἐσεβόμην τὸν Κρῆτα χω-

ρικόν. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι ὑπερήφανοι, ἀρκεῖ ἡ Πολιτικὴ νὰ μὴ τοὺς ἀνακατώση.

Ὅπως εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου μου ἀνέφερα, πάντοτε εἶχα τὴν πεποίθησιν ὅτι οἱ Ἕλληνες κατέχουν εἰς μέγαν βαθμὸν τὸ αἴσθημα τῆς τιμῆς ἀλλὰ τὸ ἀνωτέρω ἐπεισόδιον ὑπερέβαινε πᾶσαν προσδοκίαν.

Οὕτω δὲ συμπεριεφέρθησαν καθ' ὅλα τὰ ὀκτὼ ἔτη ποὺ διῆλθα εἰς τὴν Κρήτην.

Δὲν πρόκειται διὰ ἐπουσιώδη πράγματα. Εἶναι μία ἀπόδειξις σπανίου ψυχικοῦ σθένους καὶ πραγματικῆς συναισθήσεως τῆς δικαιοσύνης.

Ὑποκλίνομαι πρὸ τοιούτου λαοῦ. Ὑπῆρξα καὶ εἶμαι πάντοτε ὑπερήφανος διὰ τοὺς Κρῆτας μου, μολονότι τόσα ἔτη παρῆλθαν ἀφότου τοὺς ἀφῆκα.

Ὅπως ἦτο ὁ νεαρὸς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἐγνώριζεν ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, τοιοῦτος εἶναι εἰς τὸ βάθος ὁ Ἕλλην. Πράγματι δὲ ἡ Ἑλλὰς θὰ ἠδύνατο νὰ λάμπη ὡς ἄστρον ἔναντι πολλῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ἐκεῖνο ποὺ καταστρέφει τὰ πάντα, εἶναι ὁ κομματισμὸς καὶ οἱ πολιτευόμενοι, ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ Ἑλλὰς θὰ ἦτο παράδεισος.

Ὁ νεαρὸς ζωοκλέπτης καὶ ὅλοι οἱ συνένοχοί του, ὅταν ἀνέμεναν τὴν ἀπάντησίν μου, εἶχαν συνείδησιν ποὺ τοὺς ἔλεγεν ὅτι ἦσαν ἄξιοι τιμωρίας· ἀλλὰ δὲν παρεπονοῦντο, δὲν κατέφευγαν εἰς προφάσεις οὔτε εἰς παρακλήσεις, δὲν ἐπεζητοῦσαν νὰ μὲ μαλακώσουν μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀποφύγουν τὴν ποινήν.

Ἐπεπνέοντο μόνον ἀπὸ τὴν εὐγενῆ σκέψιν, προερχομένην ἀπὸ τὴν ὑπερηφάνειαν τῆς φυλῆς των, νὰ μὴ συλληφθοῦν ἀπὸ ξένους.

Πολλοὶ θὰ εἴπουν ὅτι ἐνήργησαν κατὰ τρόπον ἀφελῆ καὶ παιδικόν Πιθανόν, ἀλλ' εἰς ἐμὲ ἐφαίνοντο ὡς παιδιὰ ποὺ προσέφευγαν στὸν πατέρα τους, πλήρη πεποιθήσεως καὶ ἐμπιστοσύνης, ὑπῆρχε δὲ εἰς τοῦτο τόση ἀπόδειξις πίστεως, ὥστε ἀπὸ ἐκεῖ νὰ ἀντλήσω θάρρος καὶ δύναμιν διὰ νὰ συνεχίσω τὰς προσπαθείας μου.

Κατώρθωσα οὕτω νὰ ἐγκαταστήσω εἰς τὴν νῆσον διοίκησιν πράγματι ἀκεραίαν, ἡ ὁποία ἄνευ δυσκολιῶν διατηρήθηκε τοιαύτη μέχρις ὅτου, μετὰ τὴν πάροδον ἑπτὰ ἐτῶν, ὁ Βενιζέλος, ἕνας πολιτευόμενος κινούμενος ἀπὸ μῖσος ἐναντίον μου, στηριζόμενος καὶ βοηθούμενος ὑπὸ ξένων, κατέστρεψε τὰ πάντα, ἀδιαφορῶν διὰ τὸ συμφέρον καὶ τὸ καλὸν τῆς Πατρίδος.

Ποῖος ἐκ τῶν δύο τούτων πολιτῶν ἔδειξε περισσότερον πατριωτισμὸν καὶ συνείδησιν: ὁ ἀγράμματος χωρικὸς ἢ ὁ πολιτευόμενος, ὁ μορφωμένος, ὁ εὐφυὴς καὶ νομομαθής;

Ποῖος ὑπηρετοῦσε καλλίτερον τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδας;

Θὰ ἀναφέρω ἓν ἐπεισόδιον ἀκόμη, μικρὸν καὶ ἄνευ σημασίας, τὸ ὁποῖον ὅμως δεικνύει καλῶς ποία ἀτμόσφαιρα καὶ ποῖα αἰσθήματα ἐπικρατοῦσαν εἰς τὴν Κρήτην διαρκούσης τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως.

Ἡ κυρία τροφὴ τῶν Κρητῶν εἶναι αἱ ἐλαῖαι τὸ δὲ ἐλαιόλαδον ἀποτελεῖ τὸ κυριώτερον προϊὸν ἐξαγωγῆς πρὸς τὴν Ἑλλάδα, τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Γαλλίαν.

Κατὰ τὴν περίοδον τῆς συλλογῆς τοῦ ἐλαιοκάρπου ἤρχετο εἰς Κρήτην μέγας ἀριθμὸς γυναικῶν ἐκ βορείου Ἀφρικῆς, κυρίως ἐκ Βεγγάζης, διὰ νὰ βοηθήσουν εἰς τὴν συλλογήν.

Μίαν ἡμέραν, ὅτε ἔφιππος διέσχιζα τὴν κατάφυτον πεδιάδα τῶν Χανίων, εὑρέθηκα ἔναντι νέας ἐκ Βεγγάζης, εἴκοσι περίπου ἐτῶν, μὲ χαλκόχρουν δέρμα καὶ μὲ γυμνὸν τὸν κορμόν, ἡ ὁποία ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν δένδρων μὲ παρατηροῦσε.

Ἐσταμάτησα τὸ ἄλογόν μου καὶ τὴν ἠρώτησα ἐὰν ἦτο εὐχαριστημένη εἰς τὴν Κρήτην.

Μὲ ἠτένισε τότε μὲ τόσην ἔντασιν, ὥστε ἐνόμισα ὅτι ἔβλεπα εἰς τοὺς ὀφθαλμούς της τὸ μῖσος τῆς Μουσουλμανίδος κατὰ τοῦ Χριστιανοῦ σκύλου.

Ἀλλ' αἰφνιδίως, χωρὶς ν' ἀλλάξῃ ἔκφρασιν, εἶπεν: «Εἶσαι καλὸς ἄνθρωπος». «Εὐχαριστῶ» τῆς εἶπα «ἀλλ' ἀπὸ ποῦ τὸ ἔμαθες; Δὲν μὲ γνωρίζεις.»

«Ὄχι» μοῦ ἀπήντησε. «Ἀλλὰ εἶσαι πασᾶς ἐδῶ εἰς τὴν Κρήτην. Ἤδη εἶναι τρεῖς μῆνες καὶ ἀκόμα δὲν ἐσκότωσες κανέναν». Ἐγέλασα καὶ τῆς εἶπα: «Καὶ οὔτε ἔχω τὴν πρόθεσιν νὰ τὸ κάμω».

Δὲν ἀπήντησε καὶ ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον της.

Αὐτὸ δεικνύει τί συνέβαινεν εἰς τὴν Κρήτην ὑπὸ τοὺς Τούρκους, καὶ πόσον ὀλίγην ἀξίαν εἶχεν ἡ ἀνθρωπίνη ζωή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄

Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΦΥΛΑΚΗ

Ἐπανέρχομαι ἐπὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Νήσου, καὶ θὰ ὁμιλήσω ἐν συντομίᾳ περὶ τῆς δημιουργίας τῆς Χωροφυλακῆς.

Ὅταν ἔφθασα εἰς τὴν Κρήτην, εὑρῆκα τὴν Νῆσον διῃρημένην εἰς πέντε Τομεῖς. Εἰς τὸν Γαλλικὸν Τομέα ἡ ὑπηρεσία τῆς Χωροφυλακῆς εἶχεν ἀνατεθεῖ εἰς Γάλλους χωροφύλακας, εἰς δὲ τὴν Ἰταλικὴν εἰς τοὺς Ἰταλοὺς Καραμπινιέρους.

Οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ρῶσοι, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχαν Χωροφυλακήν, ἐξησφάλιζαν τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην διὰ στρατιωτικῶν ἀποσπασμάτων.

Ἐκτὸς τῶν χωροφυλάκων τούτων, ὑπῆρχαν μερικοὶ ἔφιπποι χωροφύλακες—Ρῶσοι, Γάλλοι καὶ Ἰταλοί— ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν ἰδιαιτέραν συνοδείαν μου κατὰ τὰς ἐπισήμους περιστάσεις. Ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐφίππων χωροφυλάκων ἦσαν εἷς Ρῶσος ἴλαρχος καὶ εἷς Γάλλος ὑπολοχαγὸς τῆς Χωροφυλακῆς.

Συνεκέντρωσα τοὺς διαφόρους ξένους ἀξιωματικοὺς τῆς χωροφυλακῆς καὶ συνέστησα Ἐπιτροπὴν μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ ἑτοιμάσουν σχέδιον ὀργανώσεως τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς.

Ἐπειδὴ ἤθελα νὰ εἶμαι τελείως ἀμερόληπτος, μολονότι οἱ Ἄγγλοι δὲν εἶχαν χωροφυλακήν, προσέθεσα εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν ἕναν Ἄγγλον ἀξιωματικὸν τοῦ πεζικοῦ.

Τοῦτο ἦτο μόνον χειρονομία διπλωματικῆς ἁβροσύνης διὰ νὰ ἀποφευχθοῦν αἱ παρεξηγήσεις καὶ αἱ ἀντιζηλίαι, συχναὶ μεταξὺ τῶν ξένων.

Εἶχα πράγματι παρατηρήσει ὅτι, εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, ὅταν εἶχα ἔλθει εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν τεσσάρων Ἐθνῶν, ἐβασίλευε μεταξύ των μία ὑπόκωφος ἀντιζηλία, ἕκαστον δὲ ἔθνος μὲ ὑπωπτεύετο ὅτι ἐπροτιμοῦσα τοὺς ἄλλους.

Ἡ Ἐπιτροπὴ συνῆλθε ἀλλά, μετά τινας συνεδριάσεις, ὡμολόγησεν ὅτι δὲν μποροῦσε νὰ καταλήξῃ εἰς οὐδὲν ἀποτέλεσμα.

Ὁ Ἄγγλος ἐδήλωσε καθαρά, ὅτι οὐδεμίαν εἰδικότητα εἶχεν εἰς τὸ ζη-

τηθὲν ἔργον. Ὁ Ρῶσος ἐπίσης ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν ἐντολήν, καθόσον αἱ συνθῆκαι εἰς τὴν Ρωσίαν ἦσαν τελείως διάφοροι. Ὁ Γάλλος ἦτο πολὺ ἐπιφυλακτικὸς καὶ δὲν ἔδειχνε κανὲν ἐνδιαφέρον. Ὁ Ἰταλὸς ἦτο ὁ μόνος πού, ὡς εἰδικὸς εἰς τὸ θέμα τοῦτο, ὑπέβαλε σοβαρὰν καὶ ἱκανοποιητικὴν ἔκθεσιν.

Ἤμουν συνεπῶς ἐλεύθερος νὰ ἐνεργήσω κατὰ βούλησιν.

Κατόπιν τούτου ἀπετάθηκα πρὸς τὴν Ἰταλικὴν Κυβέρνησιν καὶ ἐζήτησα τὴν συνδρομήν της, παρακαλῶν νὰ μοῦ στείλῃ τὸν ἀναγκαῖον ἀριθμὸν ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν τῶν Καραμπινιέρων, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ ἀνετίθετο ἡ δημιουργία καὶ ὀργάνωσις Κρητικῆς χωροφυλακῆς.

Ἡ Ἰταλικὴ Κυβέρνησις ἐδέχθη εὐνοϊκῶς τὴν αἴτησίν μου καὶ ἀπέστειλε μερικοὺς ἐκπαιδευτὰς ἱκανοὺς ν' ἀναλάβουν τὸ τόσον ἀναγκαῖον διὰ τὸν τόπον τοῦτον ἔργον.

Μοῦ διέθεσαν τὸν λοχαγὸν Κράβερι, πέντε ὑπολοχαγοὺς καὶ σημαντικὸν ἀριθμὸν ὑπαξιωματικῶν τῶν Βασιλικῶν Καραμπινιέρων. Ὁ λοχαγός, ποὺ διηύθυνε τὸ ὀργανωτικὸν ἔργον καὶ διοικοῦσε ὁλόκληρον τὴν Χωροφυλακήν, ἔμενε εἰς τὰ Χανιά, εἰς ἕκαστον δὲ Τομέα διετέθη ἀνὰ εἷς ὑπολοχαγὸς μετὰ τῶν ἀναγκαίων ὑπαξιωματικῶν. Τὸ ἀξιόλογον ἔργον, ποὺ ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ἐξετέλεσαν οἱ Ἰταλοὶ Καραμπινιέροι, εἶναι ἄξιον παντὸς ἐπαίνου.

Ἵδρυσαν πλεῖστα ὅσα σχολεῖα καὶ στρατῶνας καὶ βαθμηδὸν ἐσχημάτισαν τὸ Σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς ἐξ ἐθελοντῶν ποὺ ἐπρόκειτο νὰ ὑπηρετοῦν δι' ὡρισμένην θητείαν ἐκ τούτων δὲ ἐξέλεγα τοὺς ἀρίστους, ὅσοι ἐφαίνοντο κατάλληλοι διὰ τὸ ἔργον τοῦ χωροφύλακος, ἀντικαθιστῶν τοὺς ἄλλους διὰ νέων ἐθελοντῶν.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου συνεκροτήθη σῶμα ὄντως ἐπίλεκτον, πραγματικῶς μοναδικόν, τὸ ὁποῖον τελικῶς ἀπετελέσθη ἐκ 1.500 ἀνδρῶν ἐπιλεγέντων μεταξὺ τῶν 8.000 ποὺ εἶχαν ὑποβληθεῖ εἰς δοκιμασίαν. Πολλὰ κράτη θὰ ἦσαν ὑπερήφανα νὰ ἔχουν τοιαύτην Χωροφυλακήν.

Ἔτρεφα πάντοτε μέγαν θαυμασμὸν διὰ τὸ ὑπὸ τῶν Βασιλικῶν Ἰταλῶν Καραμπινιέρων συντελεσθὲν ἔργον, καὶ διετήρησα εὐγνώμονα ἀνάμνησιν αὐτῶν.

Μετὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν Κρητῶν ὑπαξιωματικῶν διὰ τὴν Χωροφυλακήν, οὗτοι ἀντικατέστησαν εἰς τὰ καθήκοντά των τοὺς Ἰταλοὺς ὑπαξιωματικοὺς οἱ ὁποῖοι ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των.

Ὅταν ἀνεχώρησα τὸ 1906 ἐκ Κρήτης, παρέμειναν ἐκεῖ μόνον ὁ Ἰταλὸς Διοικητὴς καὶ πέντε μοίραρχοι, μὲ ὀλιγαρίθμους ὑπαξιωματικούς.

Δὲν δύναμαι νὰ παραλείψω ν' ἀπευθύνω φιλικὸν καὶ εὐγνώμονα χαιρετισμὸν πρὸς ὅλους τοὺς παλαιούς μου χωροφύλακας ὅλων τῶν βαθμῶν διὰ τὴν ἀφοσίωσιν καὶ τὴν πίστιν των καὶ διὰ τὴν νομιμόφρονα στάσιν

ποὺ ἐτήρησαν ἔναντί μου μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας τῆς ἐν Κρήτῃ παραμονῆς μου.

Τὸ ὄντως ἐκλεκτὸν καὶ μοναδικὸν αὐτὸ Σῶμα, ἡ Κρητικὴ Χωροφυλακή, δυστυχῶς δὲν ὑφίσταται πλέον.

Ὅταν ἐσήμανεν ἡ ὥρα τὴν ὁποίαν πάντες μὲ πάλλουσαν καρδιὰν καὶ νοσταλγίαν ἀναμέναμεν, ὅταν ἡ Κρήτη ἡνώθη μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἡ Κρητικὴ Χωροφυλακὴ διελύθη καὶ συνεχωνεύθη μὲ τὴν Ἑλληνικήν, ὑπαχθεῖσα εἰς τὴν ὀργάνωσιν της.

Ἐὰν ἡ τότε Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις δὲν ἦτο ἐμποτισμένη μὲ τὸ δηλητήριον τοῦ κομματισμοῦ, θὰ εἶχε προβεῖ εἰς ἀναδιοργάνωσιν τῆς Χωροφυλακῆς της, κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Κρητικῆς, μὲ τὰς νεαρὰς ἀλλὰ ὑγιεῖς παραδόσεις της, καὶ θὰ εἶχεν ἐκτιμήσει τὰς ἀρετάς της.

Ἀλλὰ δυστυχῶς εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν ἐπικρατοῦσεν ἕνα πνεῦμα στενοκάρδου γραφειοκρατίας ποὺ ὑπέκειτο εἰς τὴν ἐπιρροὴν τῶν πολιτικῶν κομμάτων, εἰς βαθμὸν ὥστε καμμία διάθεσις δὲν ὑπῆρχε περὶ διορθώσεως τῶν κακῶς κειμένων.

Ἡ καλλιτέρα ἀπόδειξις περὶ ὅσων διατείνομαι εἶναι τὸ ἑξῆς γεγονός, διὰ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη σχολίων.

Ὅταν ὁ νικηφόρος Ἑλληνικὸς στρατός, ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἀδελφοῦ μου, τότε Διαδόχου Κωνσταντίνου, ἐνίκησε κατὰ τὸ 1912 τοὺς Τούρκους, καὶ χάρις εἰς τὴν κεραυνοβόλον προέλασίν του κατέλαβε τὴν Θεσσαλονίκην πρὶν εἰσέλθουν οἱ Βούλγαροι, ἐξασφαλίσας οὕτω τὴν τόσον σπουδαίαν γεωγραφικῶς καὶ στρατηγικῶς Μακεδονικὴν πρωτεύουσαν, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις μετεκάλεσε τὴν Κρητικὴν Χωροφυλακὴν διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν τάξιν καὶ ἀναλάβῃ ἀστυνομικὰ καθήκοντα εἰς τὴν πόλιν αὐτὴν τῶν 200.000 κατοίκων ὅπου ἀνεμιγνύοντο ἄνθρωποι πάσης φυλῆς. Ὑπῆρχε ἐκεῖ Ἑλληνικὸς καὶ Βουλγαρικὸς στρατός, 80.000 Ἰσπανοεβραῖοι, καὶ πάμπολλοι Χριστιανοὶ καὶ Μουσουλμάνοι.

Τοιαύτη ἦτο ἡ φήμη τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς ὥστε ἡ Κυβέρνησις ἐπροτίμησε ν' ἀναθέσῃ τὰ δύσκολα ἐκεῖνα καθήκοντα εἰς αὐτὴν παρὰ εἰς τὴν ἰδικήν της Χωροφυλακήν, ἂν καὶ ἡ Κρήτη δὲν εἶχεν ἀκόμη ἐνσωματωθεῖ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος καὶ ἐξακολουθοῦσε νὰ τελῇ ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

Σημειωτέον ὅτι, ὅταν ἀνεχώρησα ἐκ τῆς Νήσου, ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων εἶχε λάβει παρὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων τὸ δικαίωμα νὰ ὑποδείξῃ τὸν Ἕλληνα Ἁρμοστὴν ποὺ θὰ μὲ διεδέχετο. Εἶχαν ἐπίσης δώσει τὴν ἄδειαν ὅπως Ἕλληνες ἀξιωματικοὶ ἀντικαταστήσουν τοὺς Ἰταλοὺς ἀξιωματικοὺς τῶν Καραμπινιέρων εἰς τὴν διοίκησιν τῆς Χωροφυλακῆς.

Ἡ Κρητικὴ Χωροφυλακὴ ἔφερεν ἀκόμη εἰς τὴν Θεσσαλονίκην τὴν ἰδίαν

στολὴν ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Ἁρμοστείας μου, μὲ τὸ μονόγραμμά μου ἐπὶ τοῦ πηλικίου.

Ὅταν Ἕλλην συνταγματάρχης ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῆς Χωροφυλακῆς, ἔκρινεν ὅτι, ἐφ' ὅσον δὲν ἤμουν πλέον Ἁρμοστής, ἔπρεπε τὸ μονόγραμμά μου ν' ἀφαιρεθῇ ἀπὸ τὰ πηλίκια τῶν χωροφυλάκων. Ἐπίσης ὅταν, κατὰ τὴν ἐπιθεώρησιν τῶν κιβωτίων ἱματισμοῦ τῶν χωροφυλάκων, εὗρε τὴν φωτογραφίαν μου κολλημένην εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πώματος τῶν κιβωτίων, διάταξεν ὅπως αἱ φωτογραφίαι αὗται ἀφαιρεθοῦν καθὼς καὶ τὸ μονόγραμμα ἀπὸ τὰ πηλίκια.

Ἀλλ' οἱ πιστοί μου χωροφύλακες διεμαρτυρήθησαν ἐντόνως κατὰ τῆς διαταγῆς αὐτῆς, καὶ ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Διοικητήν των ὅτι ἐὰν ἐξετελεῖτο, θὰ ἐγκατέλειπαν τοὺς στρατῶνας καὶ θὰ ἔπαιρναν τὰ βουνά.

Αἱ Κυβερνήσεις τῶν Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων τόσον ἐντυπωσιάσθησαν ἀπὸ τὴν σταθερὰν αὐτὴν στάσιν τῶν Κρητῶν καὶ τὴν συνεχιζομένην νομιμοφροσύνην των ἀπέναντι τοῦ προσώπου μου, ὥστε ἔλυσαν τὸ ζήτημα τοῦτο ταχύτερον οἱουδήποτε ἄλλου ζητήματος ἀφορῶντος τὴν Κρήτην. Ἔδωσαν ἀμέσως τὴν διαταγὴν νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ τῶν πηλικίων τὸ μονόγραμμά μου, ταυτοχρόνως δὲ μοῦ ἐγνωστοποίησαν (εὑρισκόμην τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα) ὅτι ἡ Κρητικὴ Χωροφυλακὴ θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ φέρῃ τὸ μονόγραμμά μου εἰς ἀνάμνησιν καὶ ἀναγνώρισιν τῆς πολυετοῦς παραμονῆς μου εἰς τὴν Κρήτην.

Οἱ πιστοί μου χωροφύλακες ἔδωσαν οὕτω νέον καὶ συγκινητικὸν δεῖγμα τῆς ἀδιαλείπτου ἀφοσιώσεώς των. Συνεκινήθην βαθέως καὶ ἐξετίμησα ἰδιαιτέρως τὴν τιμητικὴν αὐτὴν χειρονομίαν, μὲ τὸ συναίσθημα ὅτι ἤμουν ἀκόμη περισσότερον, ἂν τοῦτο ἦτο δυνατόν, συνδεδεμένος μὲ τὸ ἐκλεκτὸν ἐκεῖνο Σῶμα καὶ μὲ τὴν Κρήτην.

Μετὰ τὴν παρέκβασιν ταύτην, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησα ἀναγκαίαν νὰ κάμω πρὸς τιμὴν τῶν Κρητῶν, ἐπανέρχομαι εἰς τὰ ἄλλα καθήκοντα ποὺ εἶχα νὰ ἐκπληρώσω εἰς τὴν Νῆσον.

Καθ' ὃν χρόνον ἠσχολούμην μὲ τὴν δημιουργίαν Χωροφυλακῆς, ἐπελήφθην μὲ τὸ τρίτον καὶ σπουδαιότερον ἔργον ποὺ μοῦ ἐπέβαλεν ἡ ἐντολή, δηλαδὴ τὸν ἀφοπλισμὸν τοῦ πληθυσμοῦ.

Ἐνόμιζα ὅτι εἰς τοῦτο θὰ συναντοῦσα τὴν μεγαλυτέραν δυσκολίαν. Ἐγνώριζα πράγματι τί ἐσήμαινε διὰ τὸν Κρῆτα τὸ ὅπλον του. Ἐγνώριζα ὅτι ἐθεωροῦσε τοῦτο ὡς μέλος τῆς οἰκογενείας του, ὡς τμῆμα τοῦ ἑαυτοῦ του, καὶ ὅτι δὲν θὰ τὸ ἐστερεῖτο εὔκολα.

Τὸ ὅπλον εἶναι διὰ τὸν Κρῆτα ὁ φίλος του, ὁ σύντροφός του, ποὺ τὸν

ἀκολουθεῖ πανταχοῦ, ποὺ κοιμᾶται μαζί του. Τὸ νὰ περιφέρεται μὲ τὸ ὅπλον του ἐπ' ὤμου ἦτο διὰ τὸν Κρῆτα κάτι διὰ τὸ ὁποῖον ὑπερηφανεύετο.

Καὶ ὅμως οἱ Κρῆτες, ὁ πολεμικὸς αὐτὸς λαός, ἔδειξαν καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην πόσον βαθὺ ἦτο τὸ πατριωτικόν των αἴσθημα καὶ ἡ φιλοτιμία τους.

Ἔδωσαν τὴν μεγαλυτέραν ἀπόδειξιν τῆς ἀποφάσεώς των ὅπως ἡ ἀγαπητή των Νῆσος, ἡ Κρήτη, καταστῇ τόπος ὅπου θὰ ἐβασίλευεν ἡ εἰρήνη, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξις, οὐχὶ δὲ πλέον οἱ πολεμικοὶ καὶ ἐπαναστατικοὶ ἀγῶνες.

Βεβαίως πολὺ ὀλίγοι εἶναι οἱ λαοὶ ποὺ ἐκδηλώνουν τόσον εὐγενῆ αἰσθήματα, τόσην κατανόησιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλος λαὸς δύναται νὰ διδάσκεται ταῦτα διὰ τῆς πείρας, εἰς τοὺς Κρῆτας ὅμως τοῦτο ἦτο ἔμφυτον.

Ἐξέδωκα προκήρυξιν διὰ τῆς ὁποίας παρακαλοῦσα τοὺς Κρῆτας νὰ μοῦ παραδώσουν τὰ ὅπλα των καὶ ἐξήγησα εἰς αὐτοὺς τοὺς λόγους. Τοῦτο ἤρκεσε. Ἤρχοντο καθ' ἑκάστην κατὰ μικρὰς ὁμάδας ἀπὸ τὰ ὀρεινὰ χωριὰ καὶ μοῦ παρέδιδαν τὰ ὅπλα των.

Πολλοὶ ἐδάκρυαν καὶ τὰ φιλοῦσαν, ἀποχαιρετοῦντες αὐτὰ πρὶν μοῦ τὰ παραδώσουν.

Εὐγενεῖς Κρῆτες! Ἀληθεῖς πολεμισταί, ἀγωνισθέντες ἐντίμως διὰ τὴν Ἐλευθερίαν καὶ τὴν Πατρίδα, ἔδειξαν ὅτι ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ἀφοσιωθοῦν εἰς εἰρηνικὰ ἔργα.

Τοιουτοτρόπως μοῦ παρέδωσαν 80.000 τουφέκια, χώρια περίστροφα, πιστόλια καὶ μαχαίρια.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ σύντομος καὶ εἰλικρινὴς ἀπολογισμὸς τῶν σκέψεων, γνωμῶν καὶ ἀπόψεών μου ὅταν ἐτέθην ἐπὶ τὸ ἔργον πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος ποὺ μοῦ εἶχεν ἀνατεθεῖ ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων τῶν καλουμένων «Προστατίδων», ὅταν μὲ ὠνόμασαν Ὕπατον αὐτῶν Ἁρμοστὴν ἐν Κρήτῃ.

Ἤμουν πεπεισμένος ὅτι μόνον διοίκησις ἀκεραία, μὲ κατάλληλον ὀργάνωσιν τῆς δικαιοσύνης, ποὺ θὰ ἐγγυᾶτο τὴν ἰσονομίαν καὶ εἰς τὰ δύο συμβιοῦντα στοιχεῖα τῆς Κρήτης, Χριστιανοὺς καὶ Μουσουλμάνους, μόνον αὐτὴ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἠρεμίαν καὶ τὴν τάξιν.

Ἤμουν βέβαιος ὅτι τοῦτο θὰ ἐπετυγχάνετο χάρις εἰς Χωροφυλακὴν καλῶς ὠργανωμένην καὶ ἀπολύτως ἀμερόληπτον, ποὺ ἐπίσης ἔπρεπε νὰ τηρηθῇ μακρὰν οἱασδήποτε ἐπεμβάσεως πολιτικῆς.

Νομίζω ὅτι τὸ κατώρθωσα, ἐργαζόμενος ἀπὸ συμφώνου μὲ τοὺς Ἰταλοὺς ἐκπαιδευτὰς καὶ μὴ ἐπιτρέψας ποτὲ εἰς οἱονδήποτε ἐκ τῶν Συμβούλων, πλὴν τοῦ ἁρμοδίου διὰ τὴν Ἀστυνομίαν καὶ Χωροφυλακήν, ν' ἀναμιχθῇ οὔτε εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς Χωροφυλακῆς οὔτε καὶ εἰς τὴν δρᾶσιν της.

Αἱ βάσεις εἶχαν τώρα τεθεῖ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἠδυνάμεθα νὰ ἀρχίσωμεν ἀνοικοδομοῦντες τὸ Κράτος, καὶ ἐτέθημεν ἀμέσως μὲ ἀποφασιστικότητα εἰς τὸ ἔργον.

Τὰ Ὑπουργεῖα ὠργανώθηκαν, οἱ Νομάρχαι ἐγκατεστάθησαν ἀφοῦ ἔλαβον λεπτομερεῖς ὁδηγίας, καὶ ἤρχισεν ἡ στρατολόγησις ὑπαλλήλων.

Τὸ Δικαστικὸν Σῶμα εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔδειξε πνεῦμα δίκαιον καὶ ἀμερόληπτον. Ἱδρύθη ἡ Τράπεζα Κρήτης, ἐπειδὴ δὲ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ἐπίσης καὶ τὸ νόμισμά μας, παρεκάλεσα προσωπικῶς τὸν Σὲρ Ἔντουαρτ Λῶ, Οἰκονομικὸν Σύμβουλον τῆς ἐν Ἀθήναις Βρεταννικῆς Πρεσβείας, νὰ ἔλθῃ εἰς Κρήτην διὰ νὰ μᾶς καθοδηγήσῃ εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῶν Κρητικῶν οἰκονομικῶν.

Εἰργαζόμουν ἐν πλήρει ἁρμονίᾳ μὲ τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως, τὰ πάντα ἔβαιναν καλῶς καὶ μὲ καταπληκτικὴν ταχύτητα.

Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐπεσκεπτόμην τὰς ἐπαρχίας, τὰς πόλεις καὶ τὰ χωριά, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ παραμείναντα εἰς τὴν Νῆσον στρατεύματα.

Τὰ στρατεύματα ταῦτα δὲν ἀνεμιγνύοντο πλέον εἰς τὴν διοίκησιν. Διέμεναν εἰς παλαιοὺς Τουρκικοὺς στρατῶνας καὶ ὁ μόνος προορισμός των, ὡς αἱ Δυνάμεις ἐπανειλημμένως μοῦ ἐγνωστοποίησαν, ἦτο νὰ παράσχουν βοήθειαν πρὸς τὴν Κρητικὴν Χωροφυλακὴν ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ τάξις καὶ ἡ εἰρήνη θὰ διεσαλεύοντο.

Συνέβη τοῦτο κατὰ τὸ 1905, ἀλλ' ὅπως θὰ ἴδωμεν περαιτέρω, τὰ στρατεύματα ταῦτα τότε δὲν ἐκινήθησαν καὶ μὲ ἀφῆκαν χωρὶς ὑποστήριξιν.

Ἔκαμνα πάντοτε ἔφιππος τὰς περιοδείας μου ἀνὰ τὴν νῆσον, εἴτε μακρὰς εἴτε συντόμους, διότι δὲν ὑπῆρχαν δρόμοι. Ἔπρεπε τὰ πάντα νὰ δημιουργηθοῦν ἐξ ἀρχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

ΑΓΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΣ ΛΕΠΡΑΣ

Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ σημαντικοῦ τούτου ὀργανωτικοῦ ἔργου, ὑφίστατο καὶ ἄλλη μεγάλη μάστιξ εἰς τὴν Κρήτην, τὰ δὲ μέτρα ποὺ ὅλως ἀπροσδοκήτως ἀπεδείχθησαν ἀναγκαῖα πρὸς καταπολέμησιν αὐτῆς ἐπέφεραν μεγάλην ἐπιβάρυνσιν τῶν Κρητικῶν οἰκονομικῶν.

Ἀπὸ αἰώνων, ἕνεκα τῆς τότε πλήρους παραμελήσεως τῶν ὅρων τῆς ὑγιεινῆς, οἱ Κρῆτες ἐμαστίζοντο ὑπὸ τῆς λέπρας. Ἠναγκάσθημεν ἑπομένως νὰ χρησιμοποιήσωμεν πᾶν μέσον διὰ νὰ ἐμποδίσωμεν τὴν ἐπέκτασίν της.

Πολλοὶ ὑπέφεραν ἐκ τῆς φρικτῆς καὶ ἀνιάτου ταύτης νόσου, δὲν ὑπῆρχε δὲ εἰς τὴν Νῆσον εἰδικὸς ἰατρός. Ἡ γενικῶς ἐπικρατοῦσα γνώμη ἦτο ὅτι ἡ λέπρα ἦτο κληρονομικὴ καὶ ὄχι μεταδοτική.

Ὡς ἐκ τούτου, τὰ λαμβανόμενα προφυλακτικὰ μέτρα ἦσαν πρωτόγονα, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἐσφαλμένα.

Εἰς ἑκάστην περιφέρειαν ἅπαντες οἱ λεπροὶ συνεκροτοῦντο εἰς μικροὺς συνοικισμοὺς παρὰ τὴν εἴσοδον τῶν προαστείων τῶν μεγάλων πόλεων καὶ ἔζοῦσαν ἐκεῖ μεταξύ των.

Πιθανῶς ἡ συγκέντρωσις αὕτη ἐγένετο συμφώνως πρὸς παλαιὰν Βιβλικὴν παράδοσιν, διότι, ἀφοῦ τὸ κακὸν ἐθεωρεῖτο κληρονομικὸν καὶ ὄχι μεταδοτικόν, δὲν ὑπῆρχε κανεὶς λόγος νὰ παραμένουν οἱ δυστυχεῖς λεπροὶ μακρὰν ἀπὸ τὰς οἰκογενείας των, καὶ νὰ στεροῦνται τῶν περιποιήσεών των.

Ἀλλὰ μὲ τὴν πάροδον τῶν ἐτῶν εἶχε διαμορφωθεῖ τὸ ἔθιμον τοῦτο, οἱ δὲ λεπροὶ συνεμορφοῦντο πρὸς τὴν τύχην των χωρὶς νὰ παραπονοῦνται.

Ἄλλωστε οἱ ἀσθενεῖς ἐπρόσεχαν νὰ μὴ ἔρχωνται εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς ὑγιεῖς συνέβαινε δὲ τοῦτο περισσότερον ἢ τὸ ἀντίθετον.

Οὕτω οἱ λεπροὶ ἐδέχοντο τὰς ἐπισκέψεις τῶν συγγενῶν καὶ φίλων, οὐδέποτε ὅμως τοὺς ἐπετρέπετο νὰ ἐπισκεφθοῦν τὰ σπίτια τους. Εἰς ἓν ἐκ τῶν προαστείων τῶν Χανίων, πρωτευούσης τῆς Νήσου, ὑφίστατο ἐπίσης μικρὰ συνοικία λεπρῶν ὅπου ὅλα ἐγίνοντο κατὰ πρωτόγονον τρόπον καὶ κατὰ παράβασιν παντὸς κανόνος ὑγιεινῆς.

Τὸ ὑδραγωγεῖον Χανίων διήρχετο διὰ μέσου τῆς συνοικίας αὐτῆς καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ πλακός. Ὅταν οἱ λεπροὶ εἶχαν ἀνάγκην νεροῦ ἀνεσήκωναν ἁπλῶς μίαν πλάκα καὶ ἔπαιρναν τὸ νερό. Πρακτικὸς ἀλλ᾽ ἐλάχιστα ὑγιεινὸς τρόπος!

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνοτουρκικοῦ Πολέμου τοῦ 1897 καὶ τὴν ἀποστράτευσιν, ἀφοῦ παρέδωκα εἰς τὸν Ναύσταθμον τῆς Σαλαμῖνος τὸν «Κανάρην» καὶ τὰ τορπιλλοβόλα μου, μετέβην κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1898 εἰς Κοπεγχάγην πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν πάππων μου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μου ἐκείνης εἰς τὴν Δανίαν ἡ Ρωσία ἐπρότεινε, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1898, νὰ παραχωρηθῇ αὐτονομία εἰς τὴν Κρήτην, μὲ ἐμὲ ὡς Ὕπατον Ἁρμοστὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Ὁ Καθηγητὴς Ehlers, ὁ μέγας εἰδικὸς τῆς λέπρας, ἦτο τότε γενικὸς γραμματεὺς τῆς Διεθνοῦς Ἐπιτροπῆς πρὸς Καταπολέμησιν τῆς Λέπρας. Ἦλθε μίαν ἡμέραν νὰ μὲ ἴδῃ εἰς τὸ Ἀνάκτορον τοῦ Μπέρνστορφ καὶ μοῦ ἐξέφρασε τὴν ζωηρὰν ἐπιθυμίαν του νὰ μεταβῇ εἰς Κρήτην ὅταν θὰ εὑρισκόμην ἐκεῖ, διὰ νὰ μελετήσῃ τὴν λέπραν καὶ τὰς κρατούσας εἰς Κρήτην συνθήκας.

Οὕτω διὰ πρώτην φορὰν ἐπληροφορήθην ὅτι ἡ φρικτὴ αὕτη νόσος ἦτο τόσον διαδεδομένη εἰς τὴν Νῆσον καὶ ἔμαθα ἐπὶ πλέον ὅτι ἡ λέπρα εἶναι μεταδοτικὴ καὶ ὄχι κληρονομική.

Ὁ καθηγητὴς μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ Γερμανὸς ἰατρὸς Cahnheim, ποὺ ἦτο πλούσιος, εἶχε θέσει σημαντικὸν ποσὸν εἰς τὴν διάθεσίν του καὶ εἶχε προσφερθεῖ χάριν τῆς ἐπιστήμης νὰ μεταβῇ εἰς τόπον μαστιζόμενον ὑπὸ τῆς λέπρας, ἵνα προβῇ εἰς ἐρεύνας ἐπὶ τῆς τρομερᾶς ταύτης νόσου.

Ἡ Κρήτη, μοῦ εἶπεν ὁ καθηγητής, ἦτο ἕνας ἐκ τῶν τόπων τούτων, καὶ ἠρώτησεν ἐὰν εἶχα ἀντίρρησιν εἰς τὸ νὰ μεταβοῦν ἐκεῖ αὐτὸς καὶ ὁ Γερμανὸς συνάδελφός του.

Ηὐχαρίστησα φυσικὰ τὸν καθηγητὴν διὰ τὴν εὐμενῆ του πρόθεσιν ἀλλὰ τοῦ εἶπα ὅτι, πρὸς τὸ παρόν, δὲν ἐγνώριζα ποῦ θὰ κατέληγεν ἡ Ρωσικὴ πρότασις, καὶ ἐὰν αὐτὴ θὰ ἐγίνετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ τῶν ἄλλων Μεγάλων Δυνάμεων. Ἐὰν πράγματι ἡ Ρωσικὴ πρότασις ἐγίνετο δεκτὴ καὶ ἐστελλόμην εἰς Κρήτην, θὰ ἐξήταζα ἐπὶ τόπου τὰ πράγματα μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως καὶ εὐγνωμοσύνης καὶ θὰ τοῦ ἔγραφα σχετικῶς.

Δὲν παρέλειψα νὰ τὸ κάμω μόλις ἔφθασα εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1898. Ἦτο ὁλοφάνερον ὁποίαν εὐεργεσίαν διὰ τὴν Κρήτην καὶ τοὺς Κρῆτας θὰ ἀποτελοῦσεν ἡ ἄφιξις τῶν δύο εἰδικῶν, καὶ πόσον πολύτιμοι θὰ ἦσαν αἱ συμβουλαί των, προκειμένου νὰ καταπολεμήσωμεν τὴν λέπραν.

Μόλις ἔφθασαν τοὺς ἐγκατέστησα εἰς τὸ Διοικητήριον τῶν Χανίων. Ὁ ἰατρὸς Μυλωνογιάννης, ποὺ ὡμιλοῦσε καλὰ τὴν γαλλικήν, ἐτέθη εἰς τὴν διάθεσίν των, καὶ ἐκάμαμεν πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ τοὺς βοηθήσωμεν εἰς τὸ ἔργον των.

Παρέμειναν εἰς τὴν Κρήτην ἐπὶ ἓξ μῆνας καὶ διέτρεξαν ὅλην τὴν Νῆσον μελετῶντες κατὰ βάθος τὰς συνθήκας τόσον εἰς τὴν ὕπαιθρον ὅσον καὶ εἰς τὰς πόλεις.

Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σπουδαίας ταύτης ἐργασίας ἀπέβη εὐεργετικὸν διὰ τὴν Νῆσον καὶ σωτήριον διὰ τὸ μέλλον τῶν κατοίκων, διότι ἀπεκαλύφθη ὅτι ἡ κατάστασις ἦτο πολὺ χειροτέρα παρ' ὅσον ἐνομίζετο.

Οἱ ἰατροὶ οὗτοι ἐξηκρίβωσαν ὅτι ἐπὶ πληθυσμοῦ 320.000 ὑπῆρχαν 600 λεπροί, ὁ δὲ ἀνησυχητικὸς αὐτὸς ἀριθμὸς ἦτο πολὺ μεγαλύτερος ἀπὸ ὅ,τι ἐδείκνυαν τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως.

Οἱ δύο ἰατροὶ μοῦ ὑπέβαλαν λεπτομερῆ ἔκθεσιν περὶ τῶν σχετικῶν πρὸς τοὺς λεπροὺς ὑγιειονομικῶν συνθηκῶν.

Ἐκ τῆς ἐκθέσεως ταύτης οἱ Κρῆτες ἐπληροφορήθησαν διὰ πρώτην φορὰν ὅτι ἡ λέπρα δὲν ἦτο κληρονομική, ἀλλὰ μεταδοτική, καὶ συνεπῶς πολὺ περισσότερον ἐπικίνδυνος παρ' ὅ,τι ἕως τότε ἐνομίζετο εἰς τὴν Νῆσον.

Ὁ τρόπος τῆς μεταδόσεως, κατὰ τὸν καθηγητὴν Ehlers, ἦτο ἀκόμα ἄγνωστος, διότι ἡ ἐπώασις τῆς νόσου διαρκοῦσε περίπου ὀκτὼ ἔτη, καὶ συνεπῶς ἦτο δύσκολον νὰ ἐξακριβωθῇ ποῦ καὶ ἀπὸ ποῖον εἶχε προέλθει ἡ μόλυνσις.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὅμως ἡ μετάδοσις συνήθως προήρχετο ἀπὸ τὰς οἰκογενειακὰς σχέσεις.

Μόνον ἓν μέσον ὑπῆρχε περιορισμοῦ τῆς μεταδόσεως — ἡ ἀπόλυτος ἀπομόνωσις τῶν ἀσθενῶν. Οἱ γάμοι μεταξὺ λεπρῶν, προσέθεταν οἱ ἰατροί, ἔπρεπε νὰ ἐπιτραποῦν ὑπὸ τὸν ρητὸν ὅρον ὅτι, εὐθὺς ἅμα τῇ γεννήσει των, τὰ παιδιὰ θὰ ἀφῃροῦντο ἀπὸ τοὺς γονεῖς των διὰ νὰ ἀνατραφοῦν ὑπὸ ὑγιῶν ἀτόμων.

Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀπομονώσεως δημιουργοῦσε δύσκολον καὶ ἀπρόβλεπτον πρόβλημα, ἀλλὰ ἔπρεπε οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ἀντιμετωπισθῇ.

Συνηθροίσαμεν λοιπὸν ὅλους τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ἀνθρώπους εἰς τὴν μικρὰν νῆσον Σπιναλόγκα πλησίον τῆς πολίχνης τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς ἐπαρχίας Μιραμπέλου – Σητείας εἰς τὸ ἀνατολικώτερον τμῆμα τῆς Νήσου. Ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἓν παλαιὸν Ἑνετικὸν φρούριον ὅπου τοὺς ἐγκατεστήσαμεν ἐκ τῶν ἐνόντων.

Ἡ καλὴ θέλησις ὑφίστατο, ἀλλὰ τὸ ταμεῖον τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ἦτο κενόν, αἱ δὲ Δυνάμεις (συγγνώμην, αἱ «Προστάτιδες» Δυνάμεις) δὲν εἶχαν ἀκόμη προκαταβάλει τὰ ὑπεσχημένα ἑκατομμύρια.

Βεβαίως, ἡ τοιαύτη τακτοποίησις ἦτο κατόρθωμα ἀπὸ ὑγιειονομικῆς ἀπόψεως, ἦτο δὲ ἀπολύτως ἀπαραίτητον νὰ τὴν ἐφαρμόσωμεν, οὐχ' ἧττον ὅμως συνεπέφερε βαρὺ φορτίον διὰ τὸν πτωχὸν προϋπολογισμὸν τῆς Νήσου, διότι αἱ ἀναγκαῖαι δαπάναι διὰ τὸ μέγα ἐκεῖνο λεπροκομεῖον,

μὲ τοὺς 600 ἀσθενεῖς καὶ τὸ ἀπαιτούμενον προσωπικόν, ὑπερέβαιναν κατὰ πολὺ τὰς δυνατότητάς μας.

Ἐξ ἄλλου, μετ' ὀλίγον οἱ δυστυχεῖς ἐκεῖνοι ἤρχισαν παραπονούμενοι διὰ τὸν ἀποκλεισμόν των καὶ τὴν στέρησιν πάσης ἐλευθερίας. Εἰς τὸ ἤπιον ἐκεῖνο κλῖμα, οἱ λεπροὶ ζοῦν βίον ὁπωσοῦν ὑποφερτόν, ἠμποροῦν νὰ περιφέρωνται καὶ φθάνουν μέχρι προχωρημένης ἡλικίας. Πολλοὶ λοιπὸν ἐξ αὐτῶν ἐγκατέλειψαν κρυφὰ τὴν νησίδα καὶ μετέβησαν ἄλλοι εἰς Ἑλλάδα, ἄλλοι εἰς Μικρὰν Ἀσίαν.

Ὅταν τοῦτο μοῦ ἀνεφέρθη, ὁμολογῶ ὅτι ἀνέπνευσα, διότι οὕτω ἀπηλλασσόμεθα ἀπὸ πολλὰς φροντίδας, ἰδίως οἰκονομικάς.

«Ἂς τοὺς ἀφήσωμεν νὰ φύγουν καί, ἐφόσον τὰ ἄλλα Κράτη δὲν παραπονοῦνται, ἂς σιωπήσωμεν».

Ὅταν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1899 μετέβηκα διὰ τὰ Χριστούγεννα εἰς Ἑλλάδα, ὁ Καθηγητὴς τῆς Ὑγιεινῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν ἦλθε καὶ μοῦ παραπονέθηκε διότι τόσον μέγας ἀριθμὸς λεπρῶν ἔφθανεν εἰς Ἑλλάδα. «Εἶμαι εὐτυχὴς ποὺ τὸ ἀκούω», τοῦ ἀπήντησα, «διότι ἀποδεικνύει ὅτι ἐγὼ μὲν κάμνω τὸ καθῆκον μου εἰς τὴν Κρήτην, ἐνῷ σεῖς δὲν κάμνετε τὸ ἴδιον ἐδῶ. Διότι ἐὰν καὶ σεῖς τοὺς ἀπομονώνατε, ὅπως κάμνω ἐγώ, οἱ δυστυχεῖς αὐτοὶ δὲν θὰ εἶχαν λόγον νὰ ἔλθουν ἐδῶ».

Ἐγνώριζα ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως ὅτι ὑπῆρχεν εἰς τὸν Μαραθῶνα λεπροκομεῖον ποὺ εἶχεν ἱδρύσει πατριώτης Ἕλλην τοῦ ἐξωτερικοῦ καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε δωρήσει εἰς τὸ Κράτος, ἔμενεν ὅμως κενὸν καὶ ἀχρησιμοποίητον ἀπὸ ἐτῶν ἕνεκα κομματικῶν συμφερόντων. Αἱ Κυβερνήσεις—ἤλλασσαν δὲ συχνὰ εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἤθελαν νὰ δημιουργήσουν δυσαρεσκείας. Οἱ λεπροί, καθὼς καὶ οἱ συγγενεῖς των, ἦσαν ψηφοφόροι. Ἐὰν λοιπὸν πολιτικόν τι κόμμα ἀπεφάσιζε νὰ τοὺς ἀπομονώσῃ, οὗτοι θὰ ἐψήφιζαν ἐναντίον του εἰς τὰς ἐκλογὰς καὶ τὸ κόμμα θὰ ἔχανε ψήφους, πρᾶγμα μεγάλης σημασίας διὰ τὸ ψευδοκοινοβουλευτικὸν καθεστώς.

«Δὲν μπορῶ νὰ ἐμποδίσω τοὺς λεπροὺς ἀπὸ τοῦ νὰ ἀναχωροῦν ἐκ Σπιναλόγκας», ἐσυνέχισα, «διότι δὲν ἔχω Ναυτικὸν οὔτε ἀρκετοὺς χωροφύλακας ὥστε νὰ διατηρῶ μόνιμον ἀπόσπασμα ἐπὶ τῆς νησίδος».

Ἐκ Τουρκίας οὐδέποτε μᾶς παρεπονέθησαν, τοῦθ' ὅπερ θὰ ὠφείλετο εἰς τὴν χαλαρὰν διοίκησιν καὶ εἰς ἄγνοιαν τοῦ τί συνέβαινε εἰς τὰ τόσον ἐκτεταμένα παράλια τῆς χώρας ἐκείνης. Δι' ἡμᾶς εἰς τὴν Κρήτην ἦτο μέγα εὐτύχημα.

Οὕτω ἐτακτοποιήθη τὸ ζήτημα τῶν λεπρῶν, διότι εἰς τὴν Σπιναλόγκαν παρέμειναν μόνον 200—300, ὁ δὲ μικροσκοπικὸς προϋπολογισμός μας ἀνεκουφίσθη ἀπὸ δυσβάστακτον φορτίον, ποὺ θὰ μᾶς εἶχε γονατίσει.

Ὁ Καθηγητὴς Ehlers μετὰ τοῦ συναδέλφου του ἐξέδωκε βραχεῖαν πραγματείαν περὶ τῆς ἀποστολῆς των εἰς τὴν Κρήτην, ποὺ περιεῖχε λεπτομερείας ἐξαιρετικοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐνδιαφέροντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ΄

ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ κοπιώδους θέρους τοῦ 1900 συνέβη γεγονὸς λίαν σημαντικὸν δι' ἐμέ.

Ἡ Α.Μ. ἡ Βασίλισσα Βικτωρία μοῦ ἔκαμε τὴν τιμὴν νὰ μοῦ ἀπονείμῃ τὸν Μεγαλόσταυρον τοῦ Τάγματος τοῦ Λουτροῦ.

Ἦτο τοῦτο μεγάλη διάκρισις καὶ ἀπόδειξις τῆς ἐκτιμήσεως τῆς Βασιλίσσης πρὸς τὸ ἔργον μου, καὶ τὴν ἀπεδέχθην μετ' εὐγνωμοσύνης.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔδιδε μεγαλυτέραν αἴγλην εἰς τὴν ἀπονεμηθεῖσαν τιμὴν ἦτο ὅτι ἡ Βασίλισσα διέταξε τὸν Ναύαρχον Σὲρ Τζὼν Φίσσερ, Ἀρχηγὸν τοῦ Στόλου τῆς Μεσογείου, νὰ ἔλθῃ μὲ δώδεκα θωρηκτὰ καὶ καταδρομικὰ εἰς Κρήτην διὰ νὰ μοῦ ἐγχειρίσῃ τὸν Μεγαλόσταυρον.

Ὡς ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ, ἐθεώρησα τὴν χειρονομίαν ταύτην ὡς ἀπόδειξιν ἐξαιρετικῆς εὐνοίας ἐκ μέρους τῆς Βασιλίσσης.

Ὁ Ἀγγλικὸς στόλος κατέπλευσεν εἰς ὅρμον Σούδας τὸ ἀπόγευμα τῆς 19 Αὐγούστου τὴν ἐπομένην δὲ τὸ πρωῒ ὁ Ναύαρχος μεθ' ὅλων τῶν κυβερνητῶν τῶν πλοίων ἦλθε νὰ μὲ ἐπισκεφθῇ εἰς τὸ Διοικητήριον, μὲ προσεφώνησε διὰ βραχέων, καὶ μοῦ ἐπέδωκε τὸν Μεγαλόσταυρον.

Ἀπήντησα δι' ὀλίγων λέξεων ὡς ἑξῆς:

«Θὰ παρακαλέσω ὑμᾶς νὰ διαβιβάσητε πρὸς τὴν Αὐτῆς Μεγαλειότητα τὴν Βασίλισσαν τὰς θερμοτέρας εὐχαριστίας μου διὰ τὴν μεγάλην τιμὴν τὴν ὁποίαν ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης μοὶ ἀπένειμε. Συγχρόνως παρακαλῶ ὑμᾶς νὰ ἐκφράσητε πρὸς τὴν Αὐτῆς Μεγαλειότητα τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης τὸ ὁποῖον αἰσθάνομαι διότι ἡ τιμητικὴ αὕτη διάκρισις μοὶ ἀπονέμεται διὰ χειρὸς τοῦ Ἀρχηγοῦ τοῦ Στόλου».

Τὴν ἑσπέραν παρετέθη πρὸς τιμήν μου γεῦμα ἐπὶ τῆς Ναυαρχίδος κατὰ τὸ ὁποῖον ὡμίλησα ὡς ἑξῆς :

«Δὲν εἶναι μόνον μετὰ γενικοῦ αἰσθήματος σεβασμοῦ ποὺ ἐγείρομαι τὴν στιγμὴν ταύτην ἵνα προπίω ὑπὲρ τῆς ὑγείας τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος, ἀλλὰ καὶ μὲ αἴσθημα βαθείας καὶ εἰλικρινοῦς εὐγνωμοσύνης διὰ τὴν μεγάλην τιμὴν ποὺ μοὶ ἀπένειμεν. Εἶμαι βέ-

βαιος ὅτι ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης δὲν ἐσκόπει ἁπλῶς νὰ τιμήσῃ τὸ ἄτομόν μου διὰ τῆς απονομῆς τοῦ παρασήμου τούτου ἀλλὰ ἐπίσης πάντας τοὺς Κρῆτας, οἱ ὁποῖοι, εὐγνωμονοῦντες τὰς Τέσσαρας Δυνάμεις δι' ὅσα ἔπραξαν ὑπὲρ τῆς Νήσου ταύτης, μοὶ παρέχουν τὴν βοήθειαν καὶ τὴν ὑποστήριξίν των εἰς τὸ ἔργον μου διὰ τῆς λαμπρᾶς των διαγωγῆς, ἥτις θέλω νὰ πιστεύω ὅτι τοὺς ἐκέρδισε τὴν συμπάθειαν ὁλοκλήρου τοῦ πολιτισμένου κόσμου.

Ἡ Χώρα σας, Κύριοι, εἶναι ἡ πρώτη πρὸς τὴν ὁποίαν οἱ Κρῆτες ἠδυνήθησαν νὰ ἐκδηλώσουν τὴν εὐγνωμοσύνην καὶ τὴν συμπάθειάν των. Δύναμαι νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἕκαστος ἐκ τῶν ἀνδρῶν καὶ ἀξιωματικῶν ὅσοι ὑπηρέτησαν ἐνταῦθα καὶ ἤδη μάχονται μακράν(¹), παρακολουθεῖται μετὰ μεγάλου ἐνδιαφέροντος καὶ συμπαθείας. Πόσα χωριὰ δὲν ἐπένθησαν ὁσάκις ὁ πρώην Ἐπίτροπος τῆς Ἐπαρχίας των (²) ἐδόξασε τὸ ὄνομά του πεσὼν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ὑπὲρ τῆς Βασιλίσσης του καὶ τῆς Πατρίδος.

Πέραν τῆς τιμῆς τὴν ὁποίαν μοὶ ἀπένειμεν ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης, νομίζω ὅτι διαβλέπω εἰς αὐτὴν μίαν ἔνδειξιν στοργῆς καὶ μίαν ἐπιθυμίαν νὰ μὲ ἐνθαρρύνῃ εἰς τὸ ἔργον μου, διότι ὅπως ἡ Αὐτῆς Μεγαλειότης ἐνδιαφέρεται διὰ τοὺς ἀσθενεῖς καὶ τοὺς τραυματίας τοῦ πολέμου, ἐξ ἴσου ἐνδιαφέρεται διὰ τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς τὸ Ναυτικόν της καὶ δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ἐκτελοῦν ἀποστολὴν ἐν ὀνόματι της εἰς τὸ ἐξωτερικόν (³).

Κύριοι, πίνω εἰς ὑγείαν τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος, καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ ζητωκραυγάσητε τρὶς ὑπὲρ τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος».

Τὴν ἑπομένην ἐπεσκέφθην ἐπισήμως τὸν Ναύαρχον, τὴν δὲ ἑσπέραν παρέθεσα μέγα δεῖπνον.

Τὴν πρωΐαν τῆς ἑπομένης ὁ Ἀγγλικὸς στόλος ἀπέπλευσε διὰ τὴν Νότιον Ἀφρικὴν ὅπου ἐμαίνετο ὁ πόλεμος.

Ὅλα τὰ ἔργα ταῦτα καὶ ἡ λύσις τῶν διαφόρων ζητημάτων, ἕνεκα τοῦ χρόνου ὅστις ἀπῃτεῖτο, μᾶς ἔφεραν πλησίον πρὸς τὸ τέρμα τῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου ὡς Ἁρμοστοῦ.

Ἐσκέφθην ὅτι θὰ ἦτο ὀρθὸν καὶ ἐπιβεβλημένον εἰς ἐμέ, πρὸ τοῦ πέρατος τῆς Ἐντολῆς μου, νὰ ἐπισκεφθῶ τὰς Κυβερνήσεις τῶν Τεσσάρων Προστατίδων Δυνάμεων διὰ νὰ τὰς ἐνημερώσω ἐπὶ τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν τῆς Νήσου καὶ ἐπὶ τῶν ἐλπίδων καὶ τῆς ἀνυπομονησίας τοῦ Λαοῦ της νὰ ἴδῃ ἐπὶ τέλους λυόμενον τὸ Κρητικὸν ζήτημα.

Ὅταν ἔφθασα εἰς τὴν Κρήτην, μοῦ εἶχεν ἀνακοινωθεῖ ὅτι ὅλη ἡ ἀλληλογραφία μου μὲ τὰς Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων ἔπρεπε νὰ διαβιβάζεται μέσῳ τῶν Γενικῶν Προξένων.

Ἀνήγγειλα ὅθεν εἰς τοὺς κυρίους τούτους τὰς προθέσεις μου καὶ τοὺς

---

1. Ὁ Πρίγκηψ ὑπονοεῖ τὴν Νότιον Ἀφρικὴν ὅπου ἐπολεμοῦσαν τότε οἱ Ἄγγλοι ἐναντίον τῶν Μπόερς.

2. Κατὰ τὴν περίοδον ποὺ ἡ Κρήτη ἐκυβερνᾶτο ὑπὸ τῶν Ναυάρχων τῶν Δυνάμεων, κάθε ἐπαρχία ἐδιοικεῖτο ἀπὸ ἀξιωματικῶν.

3. Ὁ Πρίγκηψ ὑπαινίσσεται τὴν ἰδιότητά του ὡς Ἁρμοστοῦ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων.

παρεκάλεσα νὰ ἀνακοινώσουν εἰς τὰς Κυβερνήσεις των τὴν ἐπιθυμίαν μου. Ἡ ἀπάντησις τῶν Κυβερνήσεων ἦτο ὅτι εὐχαρίστως θὰ μὲ ἔβλεπαν.

Ἐπρόκειτο νὰ ἀναχωρήσω κατὰ τὸ τέλος τοῦ θέρους τοῦ 1900 καὶ ἐσκεπτόμην σοβαρῶς περὶ τῶν συνομιλιῶν τὰς ὁποίας θὰ εἶχα μὲ τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Τεσσάρων Προστατίδων Δυνάμεων. Ἐπιθυμοῦσα νὰ τοὺς γνωστοποιήσω τὸ ἐν Κρήτῃ συντελεσθὲν ἔργον, ἤθελα ὅμως κυρίως νὰ τοὺς ἀνακοινώσω τὰ κυριαρχοῦντα εἰς τὴν Νῆσον αἰσθήματα, καὶ τὰς ἐλπίδας τὰς ὁποίας ἔτρεφεν ὁ Λαὸς περὶ προσεχοῦς λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, διότι ὁ διορισμός μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ διὰ βραχὺν χρόνον εἶχε δημιουργήσει τόσον εἰς τὴν Κρήτην ὅσον καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ πρόθεσις τῶν Δυνάμεων ἦτο νὰ δώσουν εἰς τὸ Ἐθνικὸν τοῦτο ζήτημα τὴν τελικὴν λύσιν του κατὰ τὸ πέρας τῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου.

Ἡ ἐντύπωσις αὐτὴ ἐπικρατοῦσε καὶ εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις διπλωμάτας, ὅταν τοὺς εἶχα συναντήσει πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου διὰ τὴν Κρήτην.

Μάλιστα καὶ αὐταὶ αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις πιθανὸν νὰ εἶχαν τοιαύτην σκέψιν, διότι σχεδὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν εἶχεν ἀποφασισθεῖ ὅτι θὰ μετέβαινα εἰς Κρήτην, εἶχα παρακαλέσει τὸν ἐξάδελφόν μου Δοῦκα τῆς Ὑόρκης (1) νὰ ἐρωτήσῃ ἐμπιστευτικῶς τὸν Λόρδον Σώλσμπμερυ ποία κατὰ τὴν γνώμην του θὰ ἦτο ἡ πιθανὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς μου ἐκεῖνος δὲ ἀπήντησεν: «Ἂς κάμῃ ὑπομονήν, αὐτὸ θὰ διαρκέσῃ ἓξ μῆνας ἢ ἓν ἔτος».

Ἀλλά, ἐκτὸς τῶν σκέψεων τούτων, μὲ ἐβασάνιζε καὶ ἄλλο ζήτημα. Ἡ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Συντάγματος πρώτη ἐκλεγησομένη Βουλὴ θὰ συνεκαλεῖτο ἓξ μῆνας πρὸ τοῦ τέρματος τῆς Ἐντολῆς μου. Ὡς ἐκ τῆς ἀνυπομονησίας καὶ τῆς ἐντάσεως ποὺ κυριαρχοῦσαν εἰς τὴν Κρήτην, ἐγνώριζα ὅτι, ἅμα τῇ συγκλήσει της, ἡ Βουλὴ ἀσφαλῶς θὰ ἐψήφιζε τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα. Διηρωτώμην πῶς αἱ Δυνάμεις θὰ ἔβλεπαν τοιαύτην ἐνέργειαν ἐκ μέρους τῶν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων τῆς Κρήτης, ἐφόσον μοῦ εἶχαν ἐπιμόνως συστήσει ὅτι ὅσον περισσότερον ἥσυχος ἔμενεν ἡ Κρήτη καὶ ὅσον ὀλιγώτερον ἐγίνετο λόγος περὶ Κρητικοῦ ζητήματος, τόσον ταχύτερον ἡ Νῆσος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν Ἐθνικῶν της πόθων.

Εἶχα βεβαίως γνωστοποιήσει πρὸς τοὺς Νομάρχας καὶ τοὺς Δημάρχους τὴν σύστασιν ἐκείνην, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οὕτω θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ καταπραΰνουν τὴν ἀνυπομονησίαν τοῦ Λαοῦ. Οἱ Κρῆτες ἠννόησαν τοῦτο καὶ ὑπετάγησαν πλήρως εἰς τὸ νέον καθεστώς. Ἀπὸ ἀτίθασοι ποὺ ἦσαν καὶ ποὺ ἐθεωροῦντο ὑπὸ ὁλοκλήρου τῆς Εὐρώπης, μετεβλήθησαν εἰς τοὺς εἰρηνικωτέρους καὶ πειθαρχικωτέρους τῶν ἀνθρώπων.

---

(1) Τὸν μετέπειτα Βασιλέα τῆς Ἀγγλίας Γεώργιον Ε΄.

᾿Αλλ᾿ ἐσκεπτόμην: τί θὰ κάμουν οἱ ἐκ γενετῆς αὐτοὶ πολεμισταί, ὅταν θὰ ἔβλεπαν ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουν νὰ πραγματοποιήσουν τὰς ἐλπίδας των, ὅταν θὰ νομίσουν ὅτι τοὺς ἠπάτησαν, κυρίως ὅταν οἱ κατὰ τὸ Σύνταγμα νόμιμοι ἀντιπρόσωποί των θὰ ψηφίσουν τὴν Ἕνωσιν;

Ἕνεκα τῶν σκέψεων τούτων, ποὺ μὲ ἀπασχολοῦσαν διαρκῶς, ἀπεφάσισα νὰ ἐκτελέσω τὸ σχέδιόν μου περὶ περιοδείας μου εἰς Εὐρώπην, καὶ μάλιστα κατὰ τὸ φθινόπωρον ἐκεῖνο, ὥστε νὰ δώσω εἰς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων χρόνον διὰ νὰ συσκεφθοῦν, πρὶν λάβουν τὰς ἀποφάσεις των.

Ἔγραψα πρὸς τὸν πατέρα μου τὰς σκέψεις μου καὶ ἐζήτησα τὴν γνώμην του. Μὲ ἐπεδοκίμασε καὶ μὲ συνεβούλευσε νὰ μεταβῶ πρῶτον εἰς Ρωσίαν, ποὺ εἶχε λάβει τὴν πρωτοβουλίαν διὰ τὸν διορισμόν μου.

Ὁ ἐξάδελφός μου Αὐτοκράτωρ Νικόλαος Β' ἀπήντησε προσωπικῶς εἰς τὸ τηλεγράφημά μου, καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ μεταβῶ εἰς Λειβάδια τῆς Κριμαίας κατὰ τὸν Σεπτέμβριον.

Ἔχων ὑπ' ὄψιν μου τὴν περιοδείαν ταύτην ἀνὰ τὴν Εὐρώπην, ἤρχισα τὴν σύνταξιν Ὑπομνήματος ποὺ θὰ ἐπέδιδα πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Προστατίδων Δυνάμεων.

Καθ' ὃν χρόνον ἐσκεπτόμην περὶ τῶν συνομιλιῶν τὰς ὁποίας ἔμελλα νὰ ἔχω μετὰ τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν, μοῦ ἦλθεν ἡ ἰδέα, (μολονότι ὅλαι αἱ πληροφορίαι ποὺ μοῦ ἐδίδοντο μέσῳ τῶν Γενικῶν Προξένων ἐδείκνυαν ὅτι αἱ Δυνάμεις, τοὐλάχιστον μέχρι τῆς στιγμῆς, ἐθεωροῦσαν ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ τροποποιήσουν τὸ ὑπάρχον καθεστὼς τῆς Κρήτης), ὅτι ἴσως δὲν θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ δεχθοῦν μίαν λύσιν ἐνδιάμεσον μεταξὺ τοῦ «Στάτους κβὸ» καὶ τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ «Στάτους κβὸ» ἐσήμαινε τὴν διατήρησιν τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος τῆς Κρήτης ἐν σχέσει πρὸς τὴν Τουρκίαν. ᾿Αλλὰ ποία ἦτο αὐτὴ ἐν τῇ πραγματικότητι;

Ἡ Κρήτη ἦτο Κράτος αὐτόνομον, μὲ ἰδικήν της κυβέρνησιν καὶ σημαίαν, εὑρίσκετο ὅμως πάντοτε ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ὅταν ἔλαβα παρὰ τῶν Δυνάμεων τὴν Ἐντολήν, ἐδέησε νὰ ἀναγνωρίσω τὴν ἐπικυριαρχίαν ταύτην, ἥτις ἐν τούτοις ἦτο ἁπλῶς θεωρητική, διότι συνίστατο μόνον εἰς τὸ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἔχω ἐπηρμένην μίαν Τουρκικὴν σημαίαν ἐπὶ ἑνὸς ὠχυρωμένου σημείου τῆς Νήσου.

Δὲν ὑπῆρχεν οὔτε Γενικὸς Πρόξενος, οὔτε Πρόξενος, οὔτε ἄλλο τι ἐπίσημον πρόσωπον ἐν Κρήτῃ, ποὺ ἀντεπροσώπευεν ἐκεῖ τὴν ἐπικυριαρχίαν τῆς Α.Μ. τοῦ Σουλτάνου.

Συνεπῶς τὸ «Στάτους κβὸ» ἐσήμαινε τὴν ἐπικυριαρχίαν ταύτην, ὡς ἐσυμβολίζετο ὑπὸ Τουρκικῆς σημαίας ἐπηρμένης ἐπὶ τῆς μικρᾶς νήσου τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὴν εἴσοδον τοῦ ὅρμου τῆς Σούδας.

Ἔπρεπεν ὅθεν νὰ εὕρω μέσην λύσιν ποὺ θὰ καθιστοῦσε στενωτέρους

τοὺς δεσμοὺς τῆς Κρήτης μὲ τὴν 'Ελλάδα ἀλλ' ἡ ὁποία συγχρόνως δὲν θὰ μετέβαλε τὸ «Στάτους κβὸ» ἐκεῖνο.

Μοῦ ἐφαίνετο τοῦτο δυνατόν, ἐὰν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις συναινοῦσαν νὰ χορηγήσουν εἰς τὴν Κρήτην τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας—'Ερζεγοβίνης.

Τὸ Βερολίνειον Συνέδριον τοῦ 1878 καθώρισεν ὅτι αἱ δύο Τουρκικαὶ ἐπαρχίαι, Βοσνία καὶ 'Ερζεγοβίνη, θὰ κατελαμβάνοντο ὑπὸ τῶν Αὐστροουγγρικῶν στρατευμάτων καὶ θὰ διοικοῦντο ὑπὸ τῆς Αὐστροουγγαρίας, ἀλλὰ θὰ παρέμεναν ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

'Ομοίως, ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἐπέτρεπαν εἰς τὸν Βασιλέα τῶν 'Ελλήνων διὰ τῶν στρατευμάτων του νὰ καταλάβῃ τὴν Νῆσον καὶ νὰ τὴν διοικῇ, διατηρουμένης τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου, τὸ «Στάτους κβὸ» δὲν θὰ ἐτροποποιεῖτο.

'Υπῆρχεν ἐπομένως ἓν «προηγούμενον» ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἠμποροῦσα νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχὴν τῶν Δυνάμεων, καὶ ποὺ αὐταί, ἐὰν ἐδείκνυαν ὀλίγην καλὴν θέλησιν καὶ πρακτικὸν πνεῦμα, θὰ ἠδύναντο νὰ παραδεχθοῦν διὰ τὴν Κρήτην, διὰ νὰ καταπραΰνουν τὴν αὐξάνουσαν ἀνυπομονησίαν τῶν Κρητῶν οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ ἡ λύσις αὕτη δὲν θὰ ἦτο ἡ ἐπιδιωκομένη ὁριστική, ἐν τούτοις θὰ τὴν ἐθεωροῦσαν ὡς ἓν βῆμα πρὸς αὐτήν.

'Εσκεπτόμουν ὅτι, διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἡ εἰρήνη καὶ ἡ ἡσυχία θὰ διετηροῦντο εὐκολώτερον εἰς τὴν Κρήτην, πρὸς ὠφέλειαν τῆς Κρήτης ἀλλὰ καὶ τῆς 'Ελλάδος, ἀκόμη δὲ καὶ τῶν ἰδίων Μεγάλων Δυνάμεων, ποὺ δὲν θὰ εἶχαν πλέον φροντίδας ἐξ ἑνὸς τοὐλάχιστον σημείου τῆς περιοχῆς τὴν ὁποίαν συνήθιζαν ν' ἀποκαλοῦν «τὰ ταραχώδη Βαλκάνια».

Τὴν λύσιν ταύτην, διὰ λόγους ἐχεμυθείας, δὲν εἶχα ἀναγράψει εἰς τὸ 'Υπόμνημά μου, ἐπιφυλασσόμενος νὰ τὴν ἀνακοινώσω προφορικῶς πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων.

'Εννοεῖται ὅτι ἐνημέρωσα τὴν Κυβέρνησιν τῶν 'Αθηνῶν ἐπὶ τῶν προθέσεών μου, καὶ ἀφοῦ ἐξησφάλισα τὴν συγκατάθεσίν της, συνεζήτησα τὰς ἰδέας μου ταύτας μὲ τὰ μέλη τῆς Κρητικῆς Κυβερνήσεως. Τοὺς εἶπα ὅτι μόνον τότε θὰ προέτεινα τὸ καθεστὼς Βοσνίας - 'Ερζεγοβίνης ἐὰν ἔβλεπα ὅτι δὲν ὑπῆρχεν οὐδεμία πιθανότης ν' ἀποδεχθοῦν αἱ Δυνάμεις τὴν τόσον ἐπιθυμητὴν λύσιν τῆς πλήρους 'Ενώσεως μετὰ τῆς 'Ελλάδος.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συνομιλιῶν τούτων ἀντελήφθην διὰ πρώτην φορὰν ὅτι ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὁ Βενιζέλος δὲν συμφωνοῦσε οὔτε μὲ ἐμέ, οὔτε μὲ τὰ ἄλλα μέλη τῆς Κυβερνήσεως. 'Οσάκις ὡμιλοῦσα μαζί του ἐπὶ τοῦ θέματος, δὲν μοῦ ἔδιδε σαφῆ ἀπάντησιν ἀλλὰ ἠρκεῖτο μόνον εἰς ἕνα «ναὶ» ἢ «ἀλλά».

"Απαξ μόνον ἐξῆλθε τῆς ἐπιφυλακτικῆς του στάσεως διὰ νὰ δηλώσῃ: «Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ μείνωμεν πάντοτε ὑποτεταγμένοι ἡ δὲ πραγ-

ματική αὐτονομία ποὺ μᾶς ὑπεσχέθησαν δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ παρὰ μόνον ὅταν θὰ γίνωμεν ἀνεξάρτητοι».

Τοῦ ἀπήντησα: «Δὲν καταλαβαίνω τὶ ἐννοεῖτε, ὅταν ὁμιλεῖτε περὶ τῆς ὑποσχεθείσης αὐτονομίας. Ἡ αὐτονομία ποὺ μᾶς ὑπεσχέθησαν εἶναι ἐκείνη τῆς ὁποίας ἀπολαμβάνομεν σήμερον. Ἡ Κρήτη εἶναι τώρα αὐτόνομον Κράτος, μὲ τὸ Σύνταγμά της, τὴν Κυβέρνησίν της, καὶ τὴν ἰδικήν της Σημαίαν. Δὲν μποροῦμεν ποτὲ νὰ γίνωμεν πλήρως αὐτεξούσιοι παρὰ ὅταν ἑνωθῶμεν μὲ τὴν Ἑλλάδα, λύσιν τὴν ὁποίαν ὅλοι μας θερμῶς εὐχόμεθα».

Ἐκείνην τὴν ἡμέραν δὲν εἶπε τίποτε ἄλλο, ἀλλὰ ἦτο φανερὸν ὅτι εἶχε τὰς ἰδικάς του σκέψεις τὰς ὁποίας δὲν ἤθελε ν' ἀποκαλύψῃ.

Ἡμέρας τινὰς βραδύτερον ἀνεκίνησεν ἐκ νέου τὸ ζήτημα, καὶ ἀφοῦ μᾶς ἐξέθεσε τὰς ἰδέας του, κατέληξεν ὅτι ἡ καλλιτέρα λύσις θὰ ἦτο νὰ γίνῃ ἡ Κρήτη ἀνεξάρτητος Ἡγεμονία σὰν τὴν Βουλγαρίαν.

Ὁμολογῶ ὅτι τοῦτο μὲ ἐξέπληξε, διότι ἐνεθυμούμην τὴν ὑποδοχὴν τῆς ὁποίας ἔτυχεν ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου παρομοία πρότασις ποὺ μᾶς εἶχε κάμει ἡ Ρωσία κατὰ τὸ 1897, πρὸς ἀποσόβησιν Ἑλληνοτουρκικοῦ πολέμου.

«Οὐδέποτε θὰ δεχθῶ τοιαύτην ἰδέαν», τοῦ εἶπα.

Εἶχα τὴν ἐντύπωσιν ὅτι τόσον ὁ Βενιζέλος ὅσον καὶ ἐγὼ καὶ ὅλοι οἱ συνάδελφοί του εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἀναζητούσαμεν μίαν ἐνδιάμεσον λύσιν ἐξασφαλίζουσαν μεγαλυτέραν ἀνεξαρτησίαν εἰς τὴν Κρήτην. Ἀκόμη καὶ ἐὰν τὸ σχέδιόν του ἦτο ἐφαρμόσιμον, θὰ ἐγίνετο ἀφορμὴ ἀτελειώτων παρεξηγήσεων ἐκ μέρους τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου καὶ τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης καὶ ἐπομένως θὰ προξενοῦσε περισσότερον κακὸν παρὰ καλόν (1). «Ἂς

---

1. Περὶ τῆς ἀντιδράσεως ποὺ θὰ προκαλοῦσε τοιαύτη πρότασις, οἱ ἐν Ἀθήναις ἰθύνοντες εἶχαν ἤδη προειδοποιηθεῖ ὅταν ἡ Ρωσία κατὰ τὸ 1897, διὰ νὰ προλάβῃ τὸν Ἑλληνοτουρκικὸν πόλεμον, εἶχε προτείνει ν' ἀποσταλῶ εἰς την Νῆσον ὡς Πρίγκηψ τῆς Κρήτης, μεθ' Ἑλληνικῶν στρατευμάτων.

Ὁ ὑπερεθνικισμὸς εἰς τὰς Ἀθήνας ἦτο τότε τόσον ἔντονος καὶ τόσον ἐπιπόλαιος ὥστε ὁ Πρωθυπουργὸς Δηλιγιάννης τὴν πρότασιν ἐκείνην ἀπέρριψεν. Ἐφοβεῖτο μήπως εὑρεθοῦν μερικοὶ εἰς τὰς Ἀθήνας νὰ κάνουν τὴν σκέψιν ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἤθελε νὰ μοιράσῃ τὸν Ἑλληνισμὸν εἰς τμήματα διὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ τὰ παιδιά του.

Ἡ τόσον ἀδικαιολόγητος αὐτὴ δυσπιστία πρὸς τὸν Βασιλέα ἐστοίχισεν ἀκριβὰ εἰς τὴν ἀτυχῆ Ἑλλάδα: τὸν πόλεμον τοῦ 1897.

Τὰ πνεύματα ἦσαν τόσον ἐξημμένα, ὥστε πολλοὶ πολιτευόμενοι, λογικοὶ κατὰ τὰ ἄλλα καὶ ἱκανοί, ἐξεδηλώθησαν ἐναντίον τῆς Ρωσικῆς προτάσεως.

Ὁ Σκουλούδης, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ ὁποῖος βραδύτερον ἔμελλε ν' ἀναδειχθῇ ὡς ψύχραιμος καὶ σώφρων Ὑπουργὸς καὶ Πρωθυπουργός, καὶ ποὺ εἶχε μητέρα Κρητικιὰ καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχαιρε κάποιας ἐπιρροῆς εἰς τὴν Κρήτην, οὐδὲν καλλίτερον εὗρε νὰ πράξῃ παρὰ νὰ στείλῃ 1.200 ἀντίτυπα ἀνοικτῆς ἐπιστολῆς πρὸς τοὺς Κρῆτας, τοὺς ὁποίους ἐξώρκιζε ν' ἀντιταχθοῦν πάσῃ δυνάμει εἰς τὴν Ρωσικὴν πρότασιν, «διότι ἦτο πασίγνωστον πόθεν προήρχετο».

ἐνθυμηθῇ ἐπίσης ὁ κ. Βενιζέλος, εἶπα, ὅτι ἐγὼ ἦλθα εἰς τὴν Κρήτην κατόπιν ἑνὸς ἀτυχοῦς πολέμου». Προσέθεσα ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ κάμνῃ ἕκαστος ἰδίαν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, ἀλλὰ ὅτι τοῦτο ἦτο ἔργον τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεώς του.

Ἤμουν βέβαιος ὅτι αὐτοὶ οὐδέποτε θὰ ἐνέκριναν τοιαύτην λύσιν, ἔστω καὶ προσωρινήν.

Ἐπὶ τούτων ὁ Βενιζέλος ἀντέταξεν ὅτι δὲν συμφωνοῦσε μαζί μου, ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἦτο ἡ μόνη ἁρμοδία νὰ κατευθύνῃ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν μας.

Κατ' αὐτόν, ἡ Κρήτη εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἔχῃ ἰδίαν γνώμην εἰς ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ ἰδικόν της μέλλον.

Εἶδα ὅτι δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ μεταπεισθῇ, καὶ διὰ νὰ θέσω τέρμα εἰς τὴν συζήτησιν καὶ νὰ τονίσω σαφέστερα τὴν ἄποψίν μου, ἐδήλωσα ὅτι ἡ πρότασίς του μοῦ ἦτο τόσον ἀντιπαθής, ὥστε καὶ ἐὰν κατώρθωνε νὰ πείσῃ τοὺς Κρῆτας νὰ μὲ ἐκλέξουν Ἡγεμόνα τῆς Κρήτης, δὲν θὰ ἀπεδεχόμην τὴν ἐκλογήν μου ἀλλὰ θὰ διεκήρυσσα ὅτι, «ἐὰν θέλετε ὅλοι νὰ γίνετε προδόται, κάμετε ὅπως σᾶς ἀρέσει, ἀλλ' ἐγὼ δὲν εἶμαι - καὶ θὰ ἀποχωρήσω».

Ὁ ἰδιαίτερος γραμματεύς μου Παπαδιαμαντόπουλος εἶχε φύγει τότε μὲ ἄδειαν εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ δὲ Βενιζέλος, ὁ ὁποῖος διατηροῦσε μὲ πεῖσμα τὰς ἀπόψεις του, τοῦ ἐζήτησε νὰ ἐκθέσῃ ταύτας πρὸς τὸν Βασιλέα, τὴν Κυβέρνησιν καὶ τοὺς μᾶλλον ἐξέχοντας πολιτευτὰς ὅλων τῶν κομμάτων. Ὁ γραμματεύς μου ἐξεπλήρωσε τὴν ἐπιθυμίαν αὐτήν, ὅταν δὲ ἐπέστρεψεν εἰς Κρήτην, ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Βενιζέλον ὅτι ὁ Βασιλεύς, ὡς ἐπίσης ἡ Κυβέρνησις καὶ οἱ πολιτικοί, ἀνεξαρτήτως κομμάτων, ἀπήντησαν ὅτι δὲν ἤθελαν οὔτε ν' ἀκούσουν περὶ τοιούτου σχεδίου.

Τὴν 21 Σεπτεμβρίου 1900 ἀνεχώρησα ἐκ Κρήτης καὶ μετέβηκα μέσον Ἀθηνῶν εἰς Λειβάδιαν τῆς Κριμαίας ὅπου ὁ Τσάρος εἶχε φθάσει τὸ ἴδιο πρωΐ.

Τὴν ἐπομένην τοῦ ἐξέθεσα τὸ Κρητικὸν πρόβλημα καὶ τὰς κρατούσας εἰς τὴν Νῆσον συνθήκας, τοῦ παρέδωσα δὲ ἀντίτυπον τοῦ Ὑπομνήματός μου, τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Τὰ πολιτικὰ γεγονότα ἅτινα ἐξειλίχθησαν ἐν Κρήτῃ ἀπὸ τῆς ἐκρήξεως τῶν ταραχῶν κατὰ Μάϊον 1896 εἶναι εἰσέτι λίαν πρόσφατα, ὥστε δὲν εἶναι δυνατὸν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις νὰ ἐλησμόνησαν τὴν κατάστασιν ἀνωμαλίας καὶ τελείας ἀναρχίας εἰς ἣν ἦτο βυθισμένη ἡ δυστυχὴς αὕτη Νῆσος. Ἡ ἀγαθοποιὸς ἐπέμβασις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εἶχε μὲν τερματίσει τοὺς αἱματηροὺς ἀγῶνας οἱ ὁποῖοι κατέστρεψαν τὸν τόπον, κατηύθυνε δὲ τὴν Κρήτην πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς πολιτικῆς ἀνεξαρτησίας, ἡ ἐξουσία ὅμως τοῦ Συμβουλίου τῶν Ναυάρχων ὑπῆρξε πάντοτε κατ' ἐξοχὴν προσωρινή, ἀσκουμένη ἐντὸς περιωρισμένης

ακτίνος καὶ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν ἔχουσα τὴν παρεμπόδισιν τῶν διαμαχῶν καὶ τὴν κατάπαυσιν τῆς αἱματοχυσίας.

Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις εἶχαν βεβαίως πρὸς στιγμὴν σκεφθεῖ νὰ ἐμπιστευθοῦν εἰς τὸ Συμβούλιον τῶν Ναυάρχων τὴν φροντίδα ὅπως, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς ὁριζομένης ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, καθορίσουν τὰς βάσεις μιᾶς προσωρινῆς ὀργανώσεως.

Ἀλλ' ἡ προσπάθεια αὐτὴ διεκόπη τελείως συνεπεία τῶν ἐν Ἡρακλείῳ σφαγῶν καὶ τῆς ἐπιθέσεως κατὰ τῶν Διεθνῶν Στρατευμάτων, αἵτινες ἠνάγκασαν τὰς Εὐρωπαϊκὰς Κυβερνήσεις ν' ἀπαιτήσουν τὴν ἄμεσον ἀποχώρησιν τῶν Τουρκικῶν στρατευμάτων καὶ τὴν ἀνάκλησιν τῶν Ὀθωμανῶν ὑπαλλήλων.

Ἡ ταχύτης μὲ τὴν ὁποίαν ἐξειλίχθησαν τὰ τελευταῖα ταῦτα γεγονότα ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε, ἵνα ἐξασφαλισθῇ ἡ λειτουργία τῶν ἀπαραιτήτων δημοσίων ὑπηρεσιῶν, παρέστη ἀνάγκη ὅπως τὸ Συμβούλιον τῶν Ναυάρχων ἐμπιστευθῇ εἰς ἀξιωματικοὺς τῶν Εὐρωπαϊκῶν στρατευμάτων τὴν φροντίδα ν' ἀντικαταστήσουν προσωρινῶς τοὺς Ὀθωμανοὺς ὑπαλλήλους, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀποχωρήσει ἀποτόμως. Τὸ καθεστὼς τοῦτο, προωρισμένον ἁπλῶς διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν πλέον ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν, δὲν ἠδύνατο παρὰ νὰ ἔχῃ λίαν περιωρισμένην διάρκειαν καὶ ἔθετε τὴν νέαν Κυβέρνησιν τῆς Αὐτονόμου Κρήτης ἐνώπιον τοῦ βαρέως ἔργου τῆς ἀναδιοργανώσεως τῶν διοικητικῶν, δικαστικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τῆς Νήσου.

Πρὶν ἀναληφθῇ τὸ τόσον λεπτὸν τοῦτο ἔργον, ἔδει πρὸ παντὸς νὰ ἐπέλθῃ ἡ εἰρήνευσις τῶν πνευμάτων καὶ ν' ἀρχίσῃ ὁ ἀφοπλισμὸς τοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τὴν πρόσκλησίν μου ἀνταπεκρίθησαν οἱ Κρῆτες μὲ προθυμίαν ἀπροσδόκητον καὶ ἀξίαν παντὸς ἐπαίνου, ἂν καὶ ὑπῆρξαν πάντοτε ὑπερήφανοι διὰ τὸ προνόμιον ποὺ τοὺς ἔδιδε τὸ δικαίωμα νὰ διατηροῦν εἰς τὰ σπίτια τους τὰ πολεμικά των ὅπλα, καὶ ἀφήσαντες τοὺς παλαιούς των τούτους συντρόφους τῶν ἀγώνων των, παρέδωσαν τὰ τόσον προσφιλῆ ὅπλα των εἰς χεῖρας τῶν Ἀρχῶν.

Ἤρκεσαν ὀλίγαι ἡμέραι διὰ νὰ γίνῃ ὁ ἀφοπλισμὸς τὸν ὁποῖον οἱ Τοῦρκοι διοικηταὶ οὐδέποτε κατώρθωσαν, εἴτε διὰ τῆς ἠπιότητος εἴτε διὰ τῆς ἀπειλῆς καὶ τῆς βίας, νὰ ἐπιβάλουν.

Τὸ μέτρον τοῦτο καὶ αἱ ἐπίσημοι ὑποχρεώσεις αἱ ὑπὸ τοῦ Χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ ἀναληφθεῖσαι ἔναντι τῶν Μουσουλμάνων, ἔδωσαν ἀμέσως εἰς τοὺς τελευταίους θάρρος καὶ ἐμπιστοσύνην. Ἠννόησαν ταχέως ὅτι ἔμελλον νὰ ζήσουν ὑπὸ μίαν Κυβέρνησιν ἀποφασισμένην νὰ προστατεύσῃ ὄχι ἁπλῶς διὰ λόγων τὴν ζωήν, τὴν τιμὴν καὶ τὴν περιουσίαν των. Ὑπὸ τοὺς εὐτυχεῖς καὶ ενθαρρυντικοὺς τούτους οἰωνοὺς προέβησαν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν βουλευτῶν ποὺ προωρίζοντο ν' ἀντιπροσωπεύσουν εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν τὸ Μουσουλμανικὸν στοιχεῖον, καὶ οἱ ὁποῖοι, μόλις ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Χριστιανῶν βουλευτῶν, ἀντελήφθησαν ἀμέσως τὰ πρὸς αὐτοὺς αἰσθήματα δικαιοσύνης καὶ εὐμενείας ὑφ' ὧν ἐνεπνέοντο οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Χριστιανικῆς πλειοψηφίας.

Ὑπὸ παρομοίας συνθήκας δὲν δύναταί τις νὰ ἐκπλαγῇ ὅτι ἡ περίοδος λειτουργίας τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως διηνύθη ἄνευ τῶν παραμικρῶν επεισοδίων, καὶ διότι ἐπεκράτησαν ἰδέαι συναδελφώσεως καὶ ὁμονοίας, καὶ διότι οἱ Νόμοι ἐψηφίσθησαν κοινῇ συμφωνίᾳ τῶν βουλευτῶν, Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων.

Ἡ προπαρασκευή, ἡ συζήτησις καὶ ἡ ψήφισις τοῦ Συντάγματος τοῦ προωρισμένου ν' ἀποβῇ ὁ Κρητικὸς καταστατικὸς χάρτης, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ κατάρτισις εἶχε διαταχθεῖ ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, ἐπέτρεψεν ἐπίσης τὴν πιστοποίησιν τῆς τελείας ἁρμονίας ἥτις ὑπῆρχε μεταξὺ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν δύο στοιχείων τοῦ πληθυσμοῦ.

Πάντα τὰ ἄρθρα τὰ ἀφορῶντα τὰ ἰδιαίτερα συμφέροντα τῶν δύο Κοινοτήτων ὑπῆρξαν ἀντικείμενον συζητήσεως βαθείας, ἐντίμου καὶ ἀμερολήπτου, ἡ δὲ Χριστιανικὴ πλειο-

ψηφία πολλάκις ἐθυσίασε τὰς ἰδέας της, ἵνα ἱκανοποιήσῃ πλήρως καὶ ἐξ ὁλοκλήρου τὰς ἐπιθυμίας τῆς Μουσουλμανικῆς μειονότητος. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις τέλος ἐκάλυψαν διὰ τῆς υψηλῆς των κυρώσεως τὸ ὑπὸ τῆς πρώτης Κρητικῆς 'Εθνοσυνελεύσεως ψηφισθὲν Σύνταγμα.

Μετὰ τὴν διάλυσιν τῆς 'Εθνοσυνελεύσεως ἔπρεπε κατὰ πρῶτον νὰ δημιουργηθοῦν αἱ Δικαστικαὶ ὑπηρεσίαι. 'Από δύο ἐτῶν καὶ πλέον δικαιοσύνη δὲν ἀπενέμετο ἐν Κρήτῃ, καὶ δὲν ἀπέμενεν ἴχνος τῆς παλαιᾶς δικαστικῆς ὀργανώσεως. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀνελήφθη τῇ συνδρομῇ ἀνδρῶν ειδικῶν, εντιμων, καὶ ἀφωσιωμένων.

Σήμερον ὑπάρχουν ἐν τῇ Νήσῳ 26 Εἰρηνοδικεῖα, 5 Πρωτοδικεῖα, 1 'Εφετεῖον, 5 Πταισματοδικεῖα καὶ 2 ὁρκωτὰ δικαστήρια. Οἱ κώδικες 'Αστικός, 'Εμπορικός, Ποινικὸς καὶ Δικονομικός—ἀνεκαινίσθησαν.

Πάντα τὰ Δικαστήρια ταῦτα, τὰ ὁποῖα ἀπὸ τῆς ἐγκαταστάσεώς των εὑρέθησαν πρὸ κοπιώδους ἐκκαθαρίσεως τοῦ παρελθόντος, ἐργάζονται μὲ τελείαν τάξιν, οἱ δὲ 'Αντιπρόσωποι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων θὰ ἠδύναντο νὰ μαρτυρήσουν περὶ τῆς τιμιότητος καὶ ἀμεροληψίας ἣν ἐπιδεικνύουν οἱ νέοι Κρῆτες δικασταί.

'Η ὀργάνωσις τῆς Χωροφυλακῆς ἀνετέθη εἰς 'Ιταλοὺς ἀξιωματικοὺς οἵτινες, ἐντὸς ὀλίγων μηνῶν, ἐπέτυχον ἀνέλπιστα ἀποτελέσματα. Οἱ Κρῆτες χωρικοὶ ὑπετάγησαν εἰς τὴν στρατιωτικὴν πειθαρχίαν μὲ εὐκολίαν ἣν δὲν θ' ἀνέμενέ τις ἐκ μέρους ἀνδρῶν εἰθισμένων ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας νὰ ζοῦν ἐν καταστάσει συνεχοῦς ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν 'Αρχῶν.

'Ο πληθυσμὸς τόσον καλῶς κατενόησεν ὅτι νέον γεγονὸς εἶχε συμβεῖ ἐν Κρήτῃ, ὥστε σήμερον ἔχει τελείως μεταβληθεῖ τὸ αἴσθημα περιφρονήσεως ὅπερ ἀνέκαθεν ἔτρεφε κατὰ τῆς παλαιᾶς Χωροφυλακῆς, τὴν ὁποιαν οὐδέποτε ὑπελόγιζε καὶ ἥτις πάντοτε εὑρίσκετο ἐν ἀπολύτῳ ἀδυναμίᾳ.

Σήμερον ὁ Κρητικὸς λαὸς ἀγαπᾷ, σέβεται καὶ φοβεῖται τὴν νέαν Χωροφυλακήν, ἡ δὲ ἀσφάλεια εἶναι τοιαύτη ἐν τῇ Νήσῳ, ὥστε οἱ Μουσουλμάνοι, οἱ ὁποῖοι ἄλλοτε δὲν ἐτόλμων νὰ ἐξέλθουν τῆς ἀκτῖνος τῶν μεγάλων πόλεων καὶ νὰ κυκλοφοροῦν ἐκτὸς τῶν περιοχῶν εἰς τὰς ὁποίας δὲν εὑρίσκοντο ἐν πλειοψηφίᾳ, δύνανται σήμερον νὰ διατρέχουν τὴν Νῆσον ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον χωρὶς νὰ φοβοῦνται τὴν ἐλαχίστην περιπέτειαν.

'Η ἐγκατάστασις τῶν διοικητικῶν ὑπηρεσιῶν ἐπροχώρησε μὲ τὴν αὐτὴν τάξιν. 'Εδέησε νὰ διορισθοῦν 5 Νομάρχαι, 11 Ἔπαρχοι, 86 Δήμαρχοι καὶ 86 Κοινοτικὰ Συμβούλια. 'Ο πληθυσμός, μολονότι εἶχε συνειθίσει ν' ἀναγνωρίζῃ τὴν ἰσχὺν μόνον τῶν παρ' αὐτοῦ ἐκλεγέντων ἢ ὑποδειχθέντων ὑπαλλήλων, ἐδέχθη τοὺς ὑπὸ τοῦ 'Υπάτου 'Αρμοστοῦ διορισθέντας καὶ ἐπιδεικνύει πρὸς τοὺς νέους ὑπαλλήλους σεβασμὸν καὶ ὑποταγήν.

'Ανασυνεστήθη πλήρως ολόκληρος ἡ διοικητικὴ ὀργάνωσις, περιλαμβάνουσα τὰς ὑπηρεσίας Δημοσίας 'Υγείας, τὴν 'Αστυνομίαν Λιμένων, τὰ Δημόσια Ἔργα κλπ.

Τὸ αὐτὸ ἐγένετο διὰ τὰς Οἰκονομικὰς ὑπηρεσίας αἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἐξ ἀρχῆς, καθόσον εἶχον ἐξαφανισθεῖ οἱ ὑπάλληλοι τῆς παλαιᾶς Τουρκικῆς ὀργανώσεως, ὁ δὲ τόπος ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν διετέλει ἐν ἐπαναστάσει, ἥτις συνεπήγετο τὴν ἀναστολὴν καταβολῆς φόρων.

Σήμερον οἱ φόροι εἰσπράττονται κανονικῶς παρὰ τὰ ἐρείπια ἅτινα συνεσωρεύθησαν ἐπὶ τοῦ ἀτυχοῦς τούτου τόπου, καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν οἴκτου πενίαν τῶν ἀγροτικῶν πληθυσμῶν, ἐὰν δὲ ἡ οικονομικὴ κατάστασις τῆς Κρήτης παρέχει ἀνησυχίας, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν πολιτικὴν ἀβεβαιότητα, ἥτις βαρύνει, καὶ εἰς τὸ ὅτι δὲν δύναται νὰ διαθέσῃ τὸ σύνολον τῶν προσόδων αἵτινες ἔδει κανονικῶς νὰ περιέρχωνται εἰς αὐτήν.

Νομίζω χρήσιμον νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ἐπὶ τῆς μεταβολῆς ἥτις ἐπῆλθεν εἰς τὸν Κρητικὸν πληθυσμόν, καὶ ποὺ ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἄγρια ἤθη ἅτινα τοῦ ἀπεδίδοντο ἦσαν μόνον αἱ συνέπειαι τῶν σκληρῶν ἀγώνων τοὺς ὁποιους

οἱ Κρῆτες ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ διεξαγάγουν πρὸς κατάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας των, καὶ τῆς κακῆς διοικήσεως ἥτις τοῖς εἶχεν ἐπιβληθεῖ.

Ἐνῷ κατὰ τὰς περιόδους σχετικῆς ἠρεμίας συνέβαινον κατὰ μέσον ὅρον ἐτησίως 150 δολοφονίαι, μόνον τέσσαρες τοιοῦται ἐγένοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δώδεκα τελευταίων μηνῶν.

Ἡ ζωοκλοπή, ἥτις ὑπῆρξε πάντοτε ἡ κυριαρχοῦσα πληγὴ εἰς τὸν τόπον, σχεδὸν ἐξηφανίσθη, τὰ δὲ Δικαστήρια θὰ εἶχον τώρα εὔκολον ἔργον, ἐὰν δὲν ἦσαν υποχρεωμένα νὰ ἐκκαθαρίσουν ὑποθέσεις ἐκκρεμούσας ἀπὸ προηγούμενα ἔτη.

Τόσον ριζικὴ ἐπανάστασις εἰς τὰ δημόσια ἤθη, τόσον ταχεῖα καὶ πλήρης ἀνασύνταξις τῶν δικαστικῶν, διοικητικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν, τόσον ἀπόλυτος εἰρήνευσις τῶν πνευμάτων, ὁ ἀφοπλισμὸς τῶν κατοίκων, ἐν μιᾷ δὲ λέξει ἡ εἰλικρινὴς καὶ ἔντιμος εἴσοδος τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν θὰ ἐπετυγχάνοντο, ἐὰν ὁ λαὸς οὗτος δὲν ἐνισχύετο ὑπὸ τοῦ ζωηροῦ πατριωτισμοῦ του καὶ τῆς πίστεως πρὸς τὴν προσεχῆ πραγματοποίησιν τῶν προαιωνιων πόθων του.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Κρητικὸς Λαὸς ἀπεδέχθη τὴν προσφερθεῖσαν Αὐτονομίαν μόνον ἵνα δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἡ γενναιόφρων ἐπέμβασις ἐξησφάλισε τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι θὰ ἐπραγματοποιεῖτο βραδύτερον ἡ Ἕνωσις τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μητέρα Πατρίδα του. Οὗτος εἶναι ὁ ἱερὸς σκοπὸς τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουν οἱ Κρῆτες, τοῦτο εἶναι τὸ Ἐθνικὸν Ἰδανικὸν χάριν τοῦ ὁποίου ἐπέβαλον εἰς εαυτοὺς τὴν κολοσσιαίαν ταύτην προσπάθειαν, καὶ τὸ ὁποιον ἤρκεσε πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θαυμαστῆς μεταμορφώσεως ἑνὸς τόπου κλυδωνιζομένου πρότερον ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἐπαναστάσεων καὶ ζῶντος συνεχῶς ἐν μέσῳ ἀχαλινώτων παθῶν καὶ ἀξιοθρηνήτων ταραχῶν, εἰς τόπον ἤρεμον καὶ εἰρηνικὸν, ἐπιθυμοῦντα τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας καὶ μονίμου εἰρήνης.

Πλησιάζει ὅμως ὁ χρόνος καθ' ὃν ὁ Λαὸς οὗτος ἀναμένει τὴν πραγματοποίησιν τῶν Ἐθνικῶν πόθων του. Ἐκ σοβαρωτάτων πληροφοριῶν συνάγεται ὅτι ἡ μέλλουσα νὰ συγκληθῇ κατὰ τὸν προσεχῆ Ἀπρίλιον Κρητικὴ Ἐθνοσυνέλευσις θὰ θεωρήσει παράλειψιν τῶν ὑποχρεώσεών της καὶ τῶν καθηκόντων της ἔναντι τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, ἐὰν δὲν ψηφίσῃ τὴν Ἕνωσιν τῆς Νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Εἶναι πιθανὸν ὅτι καὶ οἱ Μουσουλμάνοι βουλευταί, ἀντιπροσωπεύοντες τὸ δέκατον μόνον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νήσου, θὰ συναινέσουν καὶ αὐτοὶ εἰς μίαν πρότασιν ἥτις θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν μελλοντικὴν ἠρεμίαν καὶ εἰρήνην, ἐνῷ πᾶσα ἀντίθετος λύσις ἤθελεν ἐπιφυλάξει εἰς αὐτοὺς ἀβεβαιότητα καὶ κινδύνους.

Εἰς ποίαν θέσιν θὰ εὑρεθῇ ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς τῶν Δυνάμεων ἐνώπιον τοιούτου ψηφίσματος τῆς Κρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως; Ἐὰν αἱ Δυνάμεις, μὴ ὑπολογίζουσαι τοὺς ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ἐκφραζομένους πόθους, ἀποκρούσουν τὸ αἴτημά του, δὲν εἶναι φανερὸν ὅτι θὰ ἀνατραπῇ ἐκ βάθρων ἡ τόσον ἱκανοποιητικὴ κατάστασις εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκεται ἡ Κρήτη;

Ἡ ἀπογοήτευσις καὶ ἡ δυσαρέσκεια θὰ διαδεχθοῦν τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πατριωτικὴν χαρὰν αἵτινες σήμερον βασιλεύουν εἰς ὅλας τὰς καρδίας. Ἡ Δημαγωγία θέλει εὕρει τὸ κατάλληλον ἔδαφος πρὸς ἀνάπτυξιν ὁ δὲ Λαός, ταραγμένος καὶ ἀνήσυχος διὰ τὸ μέλλον του, θὰ εἶναι ἕτοιμος ν' ἀκούσῃ ἄφρονας συμβουλὰς καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὰς ὑποκινήσεις τῶν δημεγερτῶν. Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Νήσου θὰ γίνουν συγκεντρώσεις καὶ διαδηλώσεις ἴσως δὲ καὶ στάσεις, αἱ ὁποῖαι θὰ ταράξουν τὴν παραδειγματικὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν αἵτινες βασιλεύουν σήμερον.

Ἄραγε θὰ ἦτο ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς τὸ κατάλληλον πρόσωπον νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν πληθυσμὸν καὶ νὰ ἐμποδίσῃ τὰς τοιαύτας ἐκδηλώσεις; Δὲν θὰ ἦτο πολὺ σκληρὸν νὰ τοῦ ζητηθῇ νὰ λησμονήσῃ ὅτι εἶναι Πρίγκηψ τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας τῆς Ἑλλάδος,

καὶ νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ ἐνεργήσῃ εναντίον τῆς 'Εθνικῆς 'Ιδέας, θυσιάζων τὸ Πριγκιπικόν του κῦρος καὶ τὴν ἐπιβολὴν τὴν ὁποίαν σήμερον ἀσκεῖ ἐφ' ὅλων τῶν Κρητῶν;

Θ' ἀνατεθῇ ἡ ἐντολὴ αὕτη τῆς καταστολῆς εἰς τὰ Διεθνῆ στρατεύματα; Δὲν θὰ ἦτο ὅμως Ιεροσυλία νὰ διαταχθοῦν Χριστιανοὶ στρατιῶται νὰ βαδίσουν εναντίον Χριστιανικοῦ Λαοῦ ὅστις δὲν ζητεῖ παρὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν 'Εθνικῶν του πόθων;

Θὰ ἐπιφορτίσουν ἴσως μὲ τὸ ἔργον τοῦτο τὴν Κρητικὴν Χωροφυλακήν; 'Ασχέτως ὅμως τοῦ ὅτι εἶναι λίαν ὀλιγάριθμος, λόγῳ τῆς στενότητος τῶν χρηματικῶν μέσων, περιλαμβάνουσα χιλίους περίπου ἄνδρας, θὰ ἦτο ἄραγε δυνατόν, ἀπὸ τοὺς νέους τούτους στρατιώτας, πρὸς τοὺς ὁποίους καθημερινῶς ἐπαναλαμβάνεται ὅτι τὸ καθῆκον των εἶναι νὰ επιβάλουν τὸν σεβασμὸν πρὸς τὰς 'Αρχάς, νὰ καταδιώκουν καὶ συλλαμβάνουν τοὺς κακοποιοὺς καὶ νὰ προστατεύουν τοὺς τιμίους πολίτας, ν' ἀπαιτηθῇ ὅπως χρησιμοποιήσουν τὰ ὅπλα των ἐναντίον τῶν ἀδελφῶν των, ἀγωνιζομένων ὑπὲρ μιᾶς ὑποθέσεως δικαίας καὶ ἱερᾶς δι' ὅλους τοὺς Κρῆτας;

Πάντα ταῦτα εἶναι ἀρκετὰ σοβαρὰ ὥστε ν' ἀξιωθοῦν τῆς προσοχῆς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων. Δὲν εἶναι ὅμως αἱ μόναι περιπτώσεις αἵτινες δέον νὰ ἐξετασθοῦν.

Αἱ Εὐρωπαϊκαὶ Κυβερνήσεις, αἱ ὁποῖαι τόσας ἤδη θυσίας ἔκαμαν διὰ τὴν Κρήτην, δὲν θὰ δυνηθοῦν βεβαίως νὰ διατηρήσουν ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη τὰ Διεθνῆ στρατεύματα ὧν ἡ συντήρησις εἶναι ἀρκούντως δαπανηρά. Δέον ὅθεν νὰ προβλέψουν τὴν πιθανότητα τῆς ἀντικαταστάσεως τῆς στρατιωτικῆς ταύτης δυνάμεως. Διὰ τοῦτο ἡ δημιουργία Κρητικῆς Πολιτοφυλακῆς, ἐπιφορτισμένης μὲ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τῶν Διεθνῶν στρατευμάτων, ἀποτελεῖ πρωτίστην ἀνάγκην. 'Αλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν οὔτε νὰ διανοηθῇ τις τὴν δημιουργίαν της, λόγῳ τῆς ἐπισφαλοῦς θέσεως τοῦ Κρητικοῦ Θησαυροφυλακείου.

Διὰ πληθυσμὸν 300.000, κατεστραμμένον καὶ ἐξηντλημένον ἀπὸ τὰς ἀνωμαλίας αἱ ὁποῖαι ἠρήμωσαν τὸν τόπον, θὰ ἦτο ἐπιβάρυνσις ὑπερβαίνουσα τὰς δυνάμεις του τὸ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸ βάρος τῆς συντηρήσεως Πολιτοφυλακῆς, ἐνῷ ἐὰν προκηρυχθῇ ἡ Ἕνωσις, θ' ἀρκέσῃ ἡ παρουσία ἑνὸς μόνον τάγματος 'Ελληνικοῦ στρατοῦ πρὸς ἀντιμετώπισιν οἱουδήποτε ἐνδεχομένου.

Νομίζω περιττὸν νὰ ἐπιμείνω ἐπὶ πλέον ἐφ' ὅλων τῶν λόγων οἵτινες ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ Κρήτη, παραμένουσα χωρισμένη ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα, δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἑαυτὴν καὶ νὰ ζήσῃ μόνη.

Δὲν ὑπάρχει ὅθεν εἰμὴ μία λύσις τῆς παρούσης καταστάσεως, καὶ αὕτη εἶναι ἡ Ἕνωσις τῆς Νήσου μὲ τὴν 'Ελλάδα. Εἶναι ἄλλωστε ἡ λύσις τὴν ὁποίαν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἀφῆκαν τὸν Κρητικὸν πληθυσμὸν νὰ διαβλέψῃ, ὅταν ἀνέθεσαν εἰς Πρίγκιπα τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας τῆς 'Ελλάδος τὴν 'Εντολὴν τοῦ 'Υπάτου 'Αρμοστοῦ ἐν Κρήτῃ.

Εἶναι ἐξ ἄλλου ἡ μόνη λύσις τὴν ὁποίαν ὁ Κρητικὸς Λαὸς θὰ ἦτο διατεθειμένος ν' ἀποδεχθῇ, ἡ μόνη τὴν ὁποίαν ὁ ἀνθρωπισμός, ἡ δικαιοσύνη, οἱ Ιστορικοὶ νόμοι καὶ τὸ συμφέρον τῶν δύο στοιχείων, Χριστιανῶν καὶ Μουσουλμάνων, ἐπιβάλλουν εἰς τὴν συνείδησιν τῶν Χριστιανικῶν Δυνάμεων, τῶν Εὐεργετίδων τῆς Νήσου.

'Αφ' ἑτέρου, ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθῇ καὶ ἡ παραμικρὰ ἀμφιβολία σχετικῶς μὲ τὰ αἰσθήματα καὶ τοὺς πόθους τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, αἱ Δυνάμεις θὰ ἠδύναντο ἤδη νὰ ἐπανέλθουν εἰς τὸ σχέδιον τὸ ὁποῖον εἶχεν ἐξετασθεῖ παρ' αὐτῶν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπαναστάσεως, σχέδιον τοῦ ὁποίου ἡ ἐπικαιρότης, συζητήσιμος τότε, σήμερον εἶναι καταφανής, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ πραγματοποίησις δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἐλάχιστον κίνδυνον.

Ἄς καλέσουν τὸν Κρητικὸν Λαὸν νὰ συνέλθῃ καί, ὑπὸ τὴν μορφὴν Δημοψηφίσματος ἐλευθέρου, νὰ ἐκδηλώσῃ τὰς πραγματικὰς ἐπιθυμίας του καὶ τὰς ρητὰς ἀποφάσεις του ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον τοῦ τόπου του.

'Η ἐπίσημος καὶ εἰρηνικὴ αὕτη ἐξέτασις, ἥτις θὰ ἠδύνατο νὰ γίνῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχον

καὶ τὴν διεύθυνσιν τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, θὰ παρουσίαζε κάθε ἐγγύησιν γνησιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας, ὥστε θὰ ἐπέτρεπεν εἰς τὰς Εὐεργέτιδας Δυνάμεις νὰ περατώσουν ἐν πλήρει γνώσει τὸ ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβον ἐν Κρήτῃ, καί, διὰ τῆς πλήρους ἱκανοποιήσεως τῶν ἐθνικῶν πόθων τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, νὰ θέσουν ὁριστικὸν τέρμα εἰς παλαιόθεν ὑφισταμένην σύγκρουσιν ἥτις συχνότατα διετάραξε τὴν εἰρήνην καὶ ἡσυχίαν τῆς Εὐρώπης».

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὁ Τσάρος ἔδειξεν ἀρίστας διαθέσεις ἀλλ' ἀντέτεινεν ὅτι ὑπῆρχαν προσκόμματα διὰ τὴν Ρωσίαν ν' ἀνακινήσῃ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ ζήτημα τῆς προσαρτήσεως εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἦτο ὅτι τὰ Ρωσικὰ στρατεύματα, ἐπιστρέφοντα ἐκ Κίνας, θὰ ἔπρεπε νὰ διέλθουν ἀπὸ τὰ Δαρδανέλλια καὶ τὸν Βόσπορον. Ἑπομένως θὰ ἦτο πολὺ λεπτὸν ν' ἀναλάβῃ ἡ Ρωσία τὴν πρωτοβουλίαν τῆς προτάσεως περὶ Ἑνώσεως τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν στιγμὴν καθ' ἣν θὰ εὑρίσκετο εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ ἀπὸ τὸν Σουλτάνον τὴν ἔγκρισιν τῆς διὰ τῶν Δαρδανελλίων διελεύσεως τῶν Ρωσικῶν στρατευμάτων.

Ὁ Τσάρος μὲ παρεκάλεσε νὰ συνομιλήσω μὲ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Κόμητα Λάμσντορφ, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐπίσης ἀφιχθεῖ εἰς Λειβάδιαν διὰ τὴν συζήτησιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος.

Τὴν ἑπομένην πρωΐαν ὡμίλησα μὲ τὸν Κόμητα, τοῦ ἐνεχείρησα τὸ Ὑπόμνημά μου καὶ προσεπάθησα νὰ τὸν πείσω ὅτι ἡ μόνη δικαία καὶ πρέπουσα λύσις ἦτο νὰ τεθῇ τέρμα εἰς τὸ αἰώνιον Κρητικὸν ζήτημα διὰ τῆς ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ἀναγνωρίσεως τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα, καὶ τὸν παρεκάλεσα ν' ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν πρωτοβουλίαν τῆς τοιαύτης ὁριστικῆς λύσεως ἡ ὁποία θὰ ἔθετε τελειωτικὸν τέρμα εἰς τὰς ἀνησυχίας τῶν Κρητῶν.

Ὁ Κόμης Λάμσντορφ ἔφερε τὰς ἰδίας ὡς καὶ ὁ Τσάρος ἀντιρρήσεις ἀλλὰ προσέθεσεν ὅτι, ἀναγνώσας τὸ Ὑπόμνημά μου, ἀντελαμβάνετο ὅτι κάτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ. Τόσον ρηταὶ ὅμως ὑπῆρξαν αἱ δοθεῖσαι πρὸς τὸν Σουλτάνον ὑποσχέσεις τῶν Δυνάμεων αἱ ἀποκλείουσαι τὴν Ἕνωσιν, ὥστε δὲν ἦτο καθόλου πιθανὸν ὅτι καὶ ἐὰν ἀκόμη ἡ Ρωσία ἀνελάμβανε τὴν πρωτοβουλίαν νὰ προτείνῃ τὴν Ἕνωσιν, αἱ ἄλλαι Δυνάμεις θὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν.

Βλέπων ὅτι οὐδεμία δυνατότης ὑπῆρχε νὰ μᾶς παραχωρηθῇ ἡ Ἕνωσις, ἀλλ' ὅτι, ἐν τούτοις, ὁ Κόμης Λάμσντορφ ἀντελαμβάνετο ὅτι ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ γίνῃ κάτι πρὸς καταπράϋνσιν τῆς ἀνυπομονησίας τῶν Κρητῶν καὶ ἀποφυγὴν ταραχῶν εἰς τὴν Νῆσον, τοῦ ἐξέθεσα τὴν ἰδέαν νὰ τεθῇ ἡ Κρήτη, ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὑπὸ τὸ αὐτὸ καθεστὼς ὅπως ἡ Βοσνία—Ἐρζεγοβίνη ἔναντι τῆς Αὐστρίας.

Εἶπα ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὁ Σουλτάνος δὲν θὰ εἶχε κανένα ἔγκυρον λόγον νὰ παραπονεθῇ διὰ τὴν τοιαύτην λύσιν, ἀφοῦ αὕτη δὲν θὰ τὸν ἐστέρει τοῦ μόνου δικαιώματος ποὺ ἐκέκτητο ἀκόμη ἐπὶ τῆς Κρήτης,

δηλαδὴ τῆς ἐπικυριαρχίας. Τοιουτοτρόπως θὰ διετηρεῖτο τὸ «Στάτους κβὸ» ἀνέπαφον.

Ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Κρῆτας, ἤμουν βέβαιος ὅτι θὰ ἱκανοποιοῦντο ἐκ τῆς προσωρινῆς ταύτης λύσεως, διότι θὰ συνήνωνε στενώτερον τὴν Κρήτην μὲ τὴν Ἑλλάδα παρὰ τὸ σημερινὸν καθεστώς, τὸ ὁποῖον μᾶς συνέδεε μόνον μέσῳ τοῦ προσώπου μου.

Ἐπὶ πλέον, θὰ ἦτο μέγα ἀντιστάθμισμα διὰ τοὺς Κρῆτας νὰ ἴδουν εἰς τὴν Νῆσον των Ἑλληνικὰ στρατεύματα, τὸν Βασιλέα των καὶ τὴν Ἑλληνικὴν Σημαίαν.

Ἐφάνη ὅτι εἰς τὸν Ὑπουργὸν ἤρεσεν ἡ ἰδέα αὐτὴ ἀλλὰ δὲν ἠδύνατο νὰ μοῦ δώσῃ ὁριστικὴν ἀπάντησιν πρὶν σκεφθῇ ἐπὶ τοῦ ζητήματος καὶ συζητήσῃ μὲ τὸν Τσάρον.

Τὸ ἴδιον ἀπόγευμα ἀνέφερα εἰς τὸν Τσάρον τὰ τῆς συνομιλίας μου μὲ τὸν Κόμητα Λάμσντορφ.

Ὀκτὼ ἡμέρας βραδύτερον ὁ Τσάρος μοῦ ἀνεκοίνωσεν ὅτι αὐτὸς καὶ οἱ Ὑπουργοί του ἦσαν σύμφωνοι νὰ προτείνουν πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις τὴν παραδοχὴν τῆς προτάσεώς μου περὶ χορηγήσεως εἰς τὴν Κρήτην τοῦ καθεστῶτος τῆς Βοσνίας—Ἐρζεγοβίνης.

Πρὸς μεγάλην μου ἔκπληξιν καὶ χαράν, ἀλλὰ καὶ ἀπορίαν μου, ὁ Αὐτοκράτωρ μοῦ εἶπε, κατὰ τὴν διάρκειαν ἐφίππου περιπάτου, ὅτι εἶχε διατάξει τὸν Κόμητα Λάμσντορφ, νὰ γράψῃ τὴν πρότασιν ταύτην ὑπὸ τύπον Μνημονίου (Aide - Mèmoire), τὸ ὁποῖον θὰ ἔπαιρνα μαζί μου κατὰ τὴν εἰς Εὐρώπην περιοδείαν μου καὶ θὰ τὸ ὑπέβαλα εἰς τοὺς ἄλλους Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν.

Ὡς εἰκός, ηὐχαρίστησα θερμότατα τὸν Αὐτοκράτορα διὰ τὴν μεγάλην εὐμένειάν του, εἰς ὃ ἐκεῖνος μοῦ εἶπεν ὅτι ἐνήργησε κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διότι δὲν ἤθελε νὰ φύγω ἀπὸ τὴν Ρωσία χωρὶς νὰ λάβω θετικὴν τινὰ ἀπάντησιν.

Μὲ παρεκάλεσαν νὰ παραδώσω ἀντίγραφον τοῦ Μνημονίου εἰς τοὺς λοιποὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν, καὶ νὰ τηλεγραφήσω εἰς τὸν Τσάρον, μέσῳ τῶν Ρώσων Πρέσβεων, τὰς ἀπαντήσεις ποὺ θὰ μοῦ ἔδιδαν εἰς τὰς λοιπὰς πρωτευούσας.

Ἠρώτησα τὸν Αὐτοκράτορα τί θὰ ἔκαμε εἰς τὴν περίπτωσιν ἀντιθέσεως τοῦ Σουλτάνου πρὸς τοιαύτην λύσιν.

Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἐὰν ὁ Σουλτάνος διεμαρτύρετο, θὰ τοῦ ἀπαντοῦσεν ὅτι, ἐὰν δὲν ἐδέχετο τὴν λύσιν ταύτην, τότε ἡ Ρωσία θὰ ἐπρότεινε τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Μετά τινας ἡμέρας μοῦ ἐπέδωσαν τὸ κάτωθι Μνημόνιον:

«Ἐπὶ τῇ προσεγγίσει τοῦ τέρματος τῆς Ἐντολῆς τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου τῆς Ἑλλάδος ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ τῶν Τεσσάρων Μεγάλων Δυνάμεων ἐν Κρήτῃ, θὰ ἦτο κατὰ τὴν γνώμην τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως ἀπαραίτητον ὅπως ἀπὸ τοῦδε γίνῃ σκέψις περὶ τῶν μέτρων τὰ ὁποῖα δέον νὰ ληφθοῦν ὅπως τύχῃ ἡ Νῆσος μιᾶς σταθερᾶς ὀργανώσεως.

Συμφώνως πρὸς βασίμους πληροφορίας, ὑπάρχει πιθανότης ὅτι ἡ Κρητικὴ Συνέλευσις, ἥτις θὰ συνέλθῃ ἐντὸς τοῦ Ἀπριλίου 1901, θέλει θεωρήσει ὑποχρέωσίν της πρὸς τὸν Κρητικὸν Λαὸν νὰ κηρύξῃ τὴν Ἕνωσιν τῆς Νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἐν ᾗ περιπτώσει ἤθελον πραγματοποιηθεῖ αἱ ἀνησυχητικαὶ αὗται προβλέψεις, ποία θὰ ἦτο ἡ θέσις τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ καὶ ποίας ὁδηγίας θὰ ὤφειλαν νὰ δώσουν αἱ Δυνάμεις πρὸς τὴν Αὐτοῦ Βασιλικὴν Ὑψηλότητα;

Ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις πιστεύει ὅτι ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἤθελον ἀγνοήσει τὰς ὑπὸ τοῦ Λαοῦ τῆς Κρήτης ἐκφραζομένας εὐχὰς καὶ ἀπορρίψει τὴν παράκλησίν του, θὰ ἦτο δύσκολον ν' ἀναμένῃ κανεὶς ἀπὸ τὸν Ὕπατον Ἁρμοστήν, ἐν περιπτώσει ταραχῶν καὶ διαδηλώσεων, νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Διεθνῶν στρατευμάτων διὰ νὰ καταπνίξῃ τὴν ἐξέγερσιν, καὶ νὰ ἔλθῃ οὕτω ἀντιμέτωπος τῆς Ἐθνικῆς Ἰδέας.

Εἶναι συνεπῶς ἐπιβεβλημένον ὅπως διεξαχθοῦν τὸ ταχύτερον συνεννοήσεις ἐπὶ τῶν ληπτέων μέτρων πρὸς πρόληψιν γεγονότων τὰ ὁποῖα εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ διαταράξουν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἠρεμίαν ἐν Κρήτῃ.

Περιττὸν νὰ λεχθῇ ὅτι τὸ προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ διατηρηθῇ τὸ καθεστὼς διὰ τῆς παρατάσεως ἐπί τινα χρόνον τῶν ἐξουσιῶν τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ὅστις κατώρθωσεν ἐντὸς τόσου βραχέος διαστήματος χρόνου νὰ δώσῃ εἰς τὴν Κρήτην μίαν ἡσυχίαν καὶ εὐημερίαν τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἐγνώρισε μέχρι τοῦδε.

Ἀλλά, ἐν ᾗ περιπτώσει ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος δὲν θὰ ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐντολὴν ταύτην ἄνευ τροποποιήσεως τινὸς τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος τῆς Νήσου, ἐπιβάλλεται νὰ εὑρεθῇ κάποια ἄλλη λύσις.

Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, μήπως θὰ ἦτο σκόπιμον ν' ἀποσυρθοῦν τὰ ξένα στρατεύματα καὶ νὰ παρακληθῇ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων νὰ καταλάβῃ τὴν Νῆσον με δικά του στρατεύματα καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπὶ βάσεων παρομοίων πρὸς τὸν προσωρινὸν διακανονισμὸν ὅστις ἐθεσπίσθη ὑπὸ τοῦ Συνεδρίου τοῦ Βερολίνου ὑπὲρ τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐν Βοσνίᾳ καὶ Ἐρζεγοβίνῃ;

Ἐὰν ἅπασαι αἱ Δυνάμεις ἤθελον συμφωνήσει ἐπὶ παρομοίας λύσεως, ἡ Ρωσία οὐδεμίαν θὰ εἶχεν ἀντίρρησιν, τοσούτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον αἱ Δυνάμεις, πράττουσαι οὕτω, οὐδόλως θὰ παρεβίαζον τὰ δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου τὰ πηγάζοντα ἐκ τῆς ὑποσχέσεως ἥτις ἐδόθη διὰ τῆς Συλλογικῆς Διακοινώσεως τῆς 19ης Νοεμβρίου/1 Δεκεμβρίου 1898, τῆς ἐγχειρισθείσης εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν ἐπ' εὐκαιρίᾳ τοῦ διορισμοῦ τοῦ Πρίγκιπος ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ἐν Κρήτῃ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι΄

ΕΠΙΣΚΕΨΙΣ ΜΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΔΥΤΙΚΑΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑΣ (1900)

Φέρων τὸ ἔγγραφον τοῦτο εἰς τὴν τσέπην μου καὶ μὲ τὸ αἴσθημα ὅτι εἶχα ἐπιτύχει περισσότερα παρ' ὅσα ἤλπιζα, ἀνεχώρησα μετ' ὀλίγας ἡμέρας δι' Ὀδησσὸν ἐπιβαίνων τῆς Αὐτοκρατορικῆς θαλαμηγοῦ «Στάνταρτ», γεμᾶτος χαράν. Ἔφθασα ἐκεῖ τὴν ἑπομένην πρωΐαν, καὶ συνέχισα τὸ ταξίδι μου, μέσῳ Κοπεγχάγης, διὰ Λονδῖνον.

Ὁ Πρίγκηψ τῆς Οὐαλλίας καὶ ἡ θεία μου Πριγκήπισσα Ἀλεξάνδρα ἔδειξαν μεγάλον ἐνδιαφέρον διὰ τὸ Κρητικὸν ζήτημα, τὸ ὁποῖον τοὺς ἐξέθεσα ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Ὁ Διάδοχος μὲ παρεκάλεσε νὰ ἐνημερώσω ἐπὶ τοῦ θέματος τὸν Σὲρ Μακένζυ Οὐώλλας (1), ὁ ὁποῖος, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς του, θὰ ἠδύνατο κάπως νὰ βοηθήσῃ τὰς προσπαθείας μου. Ὁ Σὲρ Μακένζυ μὲ ἐδικαίωσεν ἐξ ὁλοκλήρου ἔγραψε δὲ ἀγγλιστὶ ὑπόμνημα σχετικὸν μὲ τὰ ζητήματα ποὺ τοῦ εἶχα ἀναπτύξει, παρέδωσε δὲ τοῦτο εἰς τὸν Διάδοχον καὶ βραδύτερον εἰς τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ.

Μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχε διορισθεῖ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὁ Λόρδος Λάνσνταουν. Συνωμίλησα διὰ μακρῶν μαζί του, καὶ κατόπιν τοῦ ἔδωσα τὸ Ρωσικὸν Μνημόνιον.

Ἔδειξε ἐξαιρετικὸν ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ δὲ ἀνέγνωσε τὸ Ὑπόμνημά μου καὶ συνεζήτησε τὴν Ρωσικὴν πρότασιν, ἐδήλωσεν ὅτι ἦτο ἕτοιμος νὰ τὴν υἱοθετήσῃ, ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦσε νὰ μοῦ δώσῃ ὁριστικὴν ἀπάντησιν πρὶν συνομιλήσῃ μὲ τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ.

Μετά τινας ἡμέρας μετέβηκα εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν διὰ νὰ ἴδω τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ. Τοῦ εἶπα τὰς ἀπόψεις μου, διὰ τὰς ὁποίας ἔδειξε μέγα ἐνδιαφέρον.

Τοῦ ἐξέθεσα πᾶν ὅ,τι εἶχε γίνει καὶ ὀργανωθεῖ εἰς τὴν Κρήτην, τοῦ ἐξήγησα ὅμως ὅτι ἡ παραδειγματικὴ ἡσυχία καὶ τάξις ποὺ ἐβασίλευαν

---

1. Τότε διπλωματικὸς ἀρχισυντάκτης τῶν «Τάϊμς».

ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὴν Νῆσον, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ διατηρηθοῦν ἐπ' ἀόριστον.

Τοῦ εἶπα ὅτι αἱ Δυνάμεις ἔπρεπε νὰ λάβουν ὑπ' ὄψιν τὸν χαρακτῆρα τῶν Κρητῶν, οἱ ὁποῖοι, μετὰ τόσα ἔτη ἀγώνων καὶ στερήσεων, καὶ κατόπιν τοῦ προσωρινοῦ διορισμοῦ μου διὰ τρία ἔτη, ἐζοῦσαν μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι, κατὰ τὸ πέρας τῆς Ἐντολῆς μου, τὸ Κρητικὸν ζήτημα θὰ εὕρισκε τὴν ὁριστικήν του λύσιν. Ὑπῆρχε μεγάλη ἀνυπομονησία, ἡ δὲ ἔντασις μὲ τὴν ὁποίαν ἀνεμένετο ἡ μεγάλη ἐκείνη στιγμὴ ἦτο ἔτι μεγαλυτέρα.

Ἤκουσα πάλιν τὴν τετριμμένην ἐκείνην ἐπῳδὸν περὶ τοῦ «Στάτους κβὸ» καὶ τῶν κινδύνων πολέμου.

Ὁ Λόρδος Σώλσμπερυ κατέληξεν εἰπὼν ὅτι ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐννοήσουν οἱ Κρῆτες ὅτι αἱ Δυνάμεις ἀδυνατοῦσαν ἀπολύτως, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην, νὰ τροποποιήσουν τὸ «Στάτους κβό».

Ἀπήντησα ὅτι τοῦτο ἦτο μὲν εὔκολον νὰ λέγεται, ἀλλὰ πῶς ἤθελαν ἐγὼ νὰ καταπραΰνω τὴν δικαιολογημένην αὐτὴν ἀνυπομονησίαν, ὀφειλομένην κυρίως εἰς τὸ ὅτι ὁ διορισμός μου ἦτο διὰ μίαν μόνον τριετίαν; Μόνον αἱ Δυνάμεις εἶχαν τὴν δύναμιν νὰ τὸ κάμουν, διὰ τῆς ἐπιδείξεως καλῆς θελήσεως καὶ ἐνδιαφέροντος ἔναντι τῶν Κρητῶν. Ἐὰν δὲν ἠμποροῦσαν ἀκόμη νὰ ἐγκρίνουν τὴν τελικὴν λύσιν, θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ κάμουν τοὐλάχιστον μερικὰς μικρὰς παραχωρήσεις ποὺ θὰ ἔδιδαν εἰς τοὺς Κρῆτας τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προοιωνίζουν τὴν λύσιν ἐκείνην.

Παρέδωσα τὸ Ρωσικὸν Μνημόνιον εἰς τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ, ὁ ὁποῖος εἶπεν ὅτι θὰ τὸ μελετοῦσεν.

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς συνομιλίας μας ἐφαίνετο ζωηρὸς καὶ μάλιστα συχνὰ ἀστεϊζετο. Ὡμιλήσαμεν διὰ μακρῶν περὶ Ἑλλάδος καὶ Κρήτης, ἐπωφελήθηκα δὲ τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ τὸν βολιδοσκοπίσω, ἐλπίζων νὰ ἐξακριβώσω τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους αἱ Δυνάμεις, καὶ εἰδικώτερον ἡ Ἀγγλία, δὲν ἠδύναντο νὰ λύσουν τὸ Κρητικὸν ζήτημα.

Τὸν ἠρώτησα ἐὰν ἡ ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων ἐπιμονὴ ἐν σχέσει πρὸς τὸ «Στάτους κβὸ» καὶ τὸν κίνδυνον προκλήσεως Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου ἦτο, ὅπως πάντοτε ὑπωπτευόμην, μία ἁπλῆ ὑπεκφυγὴ διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἀδράνειάν των. Ἐπίσης τὸν ἠρώτησα διατί ἡ Ἀγγλία δὲν ἐδείκνυε μεγαλυτέραν εὔνοιαν πρὸς τὴν μικρὰν Ἑλλάδα, ἡ ὁποία, ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς της θέσεως, ἠμποροῦσε πράγματι νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὰ Βρεταννικὰ συμφέροντα εἰς τὴν Μεσόγειον. Ἂν ἡ Ἀγγλία ἐπεδείκνυε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ διάφορα ἐθνικὰ ζητήματα τῆς Ἑλλάδος, ὅπως ἐπὶ παραδείγματι διὰ τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης, τότε ὁλόκληρος ἡ εὐρεῖα λεκάνη τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου θὰ ἦτο ἐντελῶς εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Μεγάλης Βρεταννίας.

Ὅλαι αἱ ἀκταὶ τῆς ἀνατολικῆς Μεσογείου, τοῦ εἶπα, κατοικοῦνται

ὑπὸ Ἑλλήνων ὁμιλούντων ἑλληνικά, ὁμοίως δὲ καὶ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἡ Ἑλλάς, χάρις εἰς λόγους ἐκκλησιαστικούς, ἱστορικούς, καὶ γλωσσικούς, εἶχεν ἐπιρροὴν τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ μὴ ὑποτιμοῦν. Ἡ Ἑλλὰς ἠσθάνετο πάντοτε ὅτι ἦτο συνδεδεμένη μὲ τὴν Ἀγγλίαν ἕνεκα τῆς ἀναμνήσεως τῆς ἐν Ναυαρίνῳ ναυμαχίας καί, εἰς ὄχι ὀλιγώτερον βαθμόν, ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτὴν λατρείας τοῦ Λόρδου Βύρωνος, ἀλλὰ ἡ Ἀγγλία, διὰ νὰ ὁμιλήσω εἰλικρινῶς, εἶπα, ἐδείκνυε πάντοτε περισσότερον ἐνδιαφέρον καὶ μεγαλυτέραν συμπάθειαν πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ τὴν Τουρκίαν, παρὰ διὰ τὴν Ἑλλάδα. «Ἔχετε ἀπολύτως δίκαιον, καὶ αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ ἰδική μου γνώμη», ἀπήντησεν ὁ Λόρδος Σώλσμπερυ», ἀλλὰ δὲν μπορῶ νὰ μεταβάλω τὴν κοινὴν γνώμην ἐδῶ. Τὸ ὅλον ζήτημα ἐπηρεάζεται σημαντικῶς ἀπὸ τὴν τόσον σπουδαίαν γεωγραφικὴν θέσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν Δαρδανελλίων καὶ ἀπὸ τὰς ἀπὸ αἰώνων ἀξιώσεις τῆς Ρωσίας νὰ γίνῃ κυρία τῆς εἰσόδου καὶ ἐξόδου τοῦ Εὐξείνου Πόντου. Πρὸς ἀντιστάθμισιν τοῦ κινδύνου τούτου, ἡ κοινὴ γνώμη ἔχει τὴν ἀντίληψιν ὅτι πρέπει νὰ παραμένωμεν καλοὶ φίλοι μὲ τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Βουλγαρίαν, αἱ ὁποῖαι γειτονεύουν μὲ τὴν Ρωσίαν».

Ἀποχαιρετῶν τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ δώσῃ ἀπάντησιν σχετικῶς μὲ τὴν Ρωσικὴν πρότασιν, διότι ὁ Τσάρος μὲ εἶχε παρακαλέσει νὰ τοῦ τηλεγραφήσω μέσῳ τῆς Ρωσικῆς Πρεσβείας καὶ νὰ τὸν πληροφορήσω ἐὰν ἡ Ἀγγλία θὰ συνετάσσετο μὲ τὴν πρότασίν του.

Ἤμουν, τοῦ εἶπα, πάντοτε εἰς τὴν διάθεσίν του καὶ θὰ ἐπανηρχόμουν νὰ τὸν ἴδω εὐθὺς ὡς θὰ τὸ ἐπιθυμοῦσεν.

Συντόμως ἐκλήθην εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ὅπου συνήντησα καὶ πάλιν τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ μοῦ εἶπεν ὅτι εἶχε διαβάσει τὸ Μνημόνιον, μὲ ἠρώτησεν: «Ἀλλὰ εἶσθε βέβαιος ὅτι ἡ Ρωσία θὰ θελήσῃ ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο;»

«Μάλιστα», ἀπήντησα, «οὐδένα λόγον ἔχω ν' ἀμφιβάλλω ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ πρόθεσις τῆς Ρωσίας, ἀφοῦ τὸ Μνημόνιον μοῦ ἐδόθη ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Τσάρου καὶ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν». «Διὰ νὰ σᾶς εἴπω τὴν ἀλήθειαν», προσέθεσεν ὁ Λόρδος Σώλσμπερυ, κυττάζων μὲ μ' ἕνα πονηρὸν μειδίαμα καὶ μισοκλείων τὸ μάτι, «σκέπτομαι ὅτι μόνον δύο ἄνθρωποι μποροῦν νὰ σᾶς ἐξαγάγουν ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδον τοῦτο: ἕνας εἶναι ὁ Τσάρος ὁ δὲ ἄλλος ὁ Σουλτάνος».

Ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἠμποροῦσα νὰ μὴ γελάσω.

«Ὁ Σουλτάνος;» ἠρώτησα ἔκπληκτος.

«Ναί, ὁ Σουλτάνος», ἐπανέλαβεν.

«Ἀντιλαμβάνομαι βεβαίως ὅτι ὁ Τσάρος εἶναι εἰς θέσιν νὰ μὲ βοηθήσῃ ἀλλ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν Σουλτάνον, ὁμολογῶ ὅτι δὲν ἐννοῶ».

«Μάλιστα, θὰ σᾶς τὸ εἴπω λοιπόν» προσέθεσεν. «Ἐὰν ὁ Αὐτοκράτωρ

τῆς Ρωσίας λάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν—εἰς τὴν περίπτωσιν βεβαίως καθ' ἣν θὰ τὸ κάμῃ πράγματι, δὲν ὑπάρχει καμμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ ἄλλαι Δυνάμεις θὰ τὸν ἀκολουθήσουν. Ὅσον διὰ τὸν-Σουλτάνον, μπορεῖ νὰ σᾶς βοηθήσει— ἀποθνήσκων! Ἔλαβα πληροφορίας ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὅτι πιθανώτατα θὰ δολοφονηθῇ προσεχῶς. Ἄς ἐλπίσωμεν, διότι τότε πηγαίνουν περίπατο ὅλαι αἱ ὑποσχέσεις ποὺ τοῦ ἐδώσαμεν ὅτι δὲν θὰ ἐπιτρέψωμεν τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα».

Δὲν ἠμποροῦσα νὰ συγκρατήσω τὰ γέλια διὰ τὸν τρόπον αὐτὸν μὲ τὸν ὁποῖον ἕνας πρωθυπουργὸς ὡμιλοῦσε περὶ ἑνὸς ξένου μονάρχου.

Κατόπιν συνομιλίας μιᾶς καὶ ἡμισείας ὥρας περίπου, μοῦ ὑποσχέθηκε τέλος ὅτι, ἐὰν πράγματι ἡ Ρωσία θὰ ἔκαμνε τὴν πρότασιν περὶ τῆς ὁποίας διελάμβανε τὸ Μνημόνιον, ἡ Ἀγγλία δὲν θὰ ἀντετίθετο ἀλλὰ ἀπ' ἐναντίας θὰ συγκατετίθετο.

Ἐπειδὴ ἤμουν πεπεισμένος ὅτι ἡ Ρωσία, παραδίδουσα εἰς ἐμὲ τὸ Μνημόνιον καὶ παρακαλέσασα ὅπως τὸ ἐπιδώσω εἰς τὰς ἄλλας Δυνάμεις, εἶχεν ἐκδηλώσει τὴν πρόθεσίν της ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς ὅλης ὑποθέσεως, ἡ ἀπάντησις τοῦ Λόρδου Σώλσμπερυ μοῦ ἐφάνηκεν εὐνοϊκή.

Τὸ νὰ μὴ ἀντιταχθῇ εἰς τὴν πρότασιν ἡ Ἀγγλία, μοῦ ἐφαίνετο πολὺ σημαντικόν, ἴσως δὲ καὶ ἀποφασιστικόν.

Τὴν ἐπομένην ἡμέραν μετέβην νὰ ἴδω τὸν Λόρδον Λάνσνταουν καὶ ἀφοῦ τοῦ μετεβίβασα τὴν μακρὰν συνομιλίαν μου μὲ τὸν Λόρδον Σώλσμπερυ, κατέληξα λέγων: «Ἐν πάσῃ περιπτώσει, παρακαλῶ τὴν Βρεταννικὴν Κυβέρνησιν νὰ ἐνθυμηθῇ ὅτι τὴν εἰδοποίησα ἐγκαίρως καὶ ὅτι ἐὰν συμβοῦν ταραχαὶ εἰς τὴν Κρήτην, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ μοῦ ἀποδοθοῦν δι' αὐτὰς εὐθῦναι».

Μὲ ἐδικαίωσεν εἰς τοῦτο, καὶ προσέθεσεν ὅτι τὸ Ὑπόμνημα τὸ ὁποῖον ἐπεδόθη παρ' ἐμοῦ εἰς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων θὰ μὲ δικαιολογοῦσε πλήρως, ἐν περιπτώσει καθ' ἣν συνέβαινεν ὅ,τιδήποτε εἰς τὴν Κρήτην.

Τὴν ἐπομένην ἐπεσκέφθηκα τὸν Πρέσβυν τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ μετεβίβασα τὰς συνομιλίας μου μὲ τοὺς Λόρδους Σώλσμπερυ καὶ Λάνσνταουν, παρακαλέσας αὐτὸν νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα.

Ὁ πρέσβυς ἦτο λίαν φιλόφρων καὶ μοῦ ἐξέφρασε τὴν ἱκανοποίησίν του διὰ τὴν Ἀγγλικὴν σύμπραξιν.

Συνεχίζων τὴν περιοδείαν μου μετέβην εἰς Παρισίους ὅπου ἐπεσκέφθηκα τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας Αἰμίλιον Λουμπὲ καὶ τὸν Ὑπουργὸν τῶν Ἐξωτερικῶν Δελκασσὲ ὁ ὁποῖος ἐδείχθη λίαν εὐπροσήγορος καὶ φιλόφρων καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς συνομιλίας.

Φυσικά, ἀναγκάσθηκα νὰ ἐπαναλάβω ὅλα ἐξ ἀρχῆς. Παρέδωσα εἰς τὸν Ὑπουργὸν τὸ Ὑπόμνημα μου, ἀφοῦ δὲ τοῦ ἐξέθεσα τὰς συνομιλίας μου μὲ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας καὶ μὲ τὸν Κόμητα Λάμσντορφ, τοῦ παρέδωσα ἐπίσης ἀντίγραφον τοῦ Ρωσικοῦ Μνημονίου.

Τὸν παρεκάλεσα νὰ μοῦ ὁρίσῃ ἡμέραν ὅπως ἐπανέλθω, διὰ νὰ λάβω τὴν ἀπάντησίν του σχετικῶς μὲ τὴν Ρωσικὴν πρότασιν, διότι ὁ Τσάρος μὲ εἶχε παρακαλέσει νὰ τοῦ τηλεγραφήσω τὰς ἀπαντήσεις τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν.

«Νὰ ἐπανέλθετε;» μοῦ ἀπήντησεν, ὡσὰν νὰ ἐξεπλάγη, ἀλλὰ φιλικῶς. «Δὲν ὑπάρχει καμμία ἀνάγκη. Μπορεῖτε νὰ τηλεγραφήσητε σήμερα ὅτι εἴμεθα ἕτοιμοι νὰ συνεννοηθῶμεν μὲ τὴν Ρωσίαν ἀμέσως».

Ἤμουν φυσικὰ πολὺ εὐτυχὴς διότι δὲν ἐπερίμενα τόσον κατηγορηματικὴν ἀπάντησιν.

Τὴν ἐπομένην μετέβηκα πρὸς ἐπίσημον ἐπίσκεψιν παρὰ τῷ Προέδρῳ τῆς Δημοκρατίας. Ἐφάνη καὶ αὐτὸς λίαν φιλόφρων καὶ κατηγορηματικὸς καὶ μοῦ εἶπεν ὅτι δὲν ἔβλεπε οὐδένα λόγον ἐμποδίζοντα τὴν Γαλλίαν ν' ἀκολουθήσῃ τὴν Ρωσίαν, εἰς ὅ,τι ἐπρότεινε διὰ τοῦ Μνημονίου.

Τὰ δείγματα ταῦτα εὐμενείας ἐκ μέρους τῶν δύο αὐτῶν ἐξεχόντων ἀνδρῶν τῆς Γαλλίας καὶ ἡ ὅλη στάσις των ἔναντι τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος μοῦ ἐνέπνεαν πολλὰς ἐλπίδας περὶ ἐπιτυχίας τῆς ἀποστολῆς μου.

Ἔσπευσα νὰ συναντήσω τοὺς Πρέσβεις Ρωσίας καὶ Ἀγγλίας διὰ νὰ τοὺς γνωστοποιήσω τὴν εὐνοϊκὴν ἀπάντησιν τοῦ Δελκασσέ.

Πρέσβυς τῆς Ρωσίας ἦτο τότε ὁ Πρίγκηψ Οὐρούσωφ, ἕνας συμπαθὴς γέρων, ὁ ὁποῖος μοῦ ἐφάνηκεν ὅτι εἶχε καθωρισμένας καὶ ἀνεξαρτήτους γνώμας. Ἀφοῦ τὸν ἐνημέρωσα ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ ζητήματος, τοῦ ἐπέδειξα τὴν Ρωσικὴν πρότασιν καὶ τοῦ εἶπα τί ὁ Λόρδος Σώλσμπερυ μοῦ εἶχεν ἐπιτρέψει νὰ τηλεγραφήσω εἰς τὸν Αὐτοκράτορα. Τέλος τοῦ ἐγνωστοποίησα τὴν τόσον ἱκανοποιητικὴν συνομιλίαν μου μὲ τὸν Δελκασσέ.

Μὲ ἤκουσε σιωπῶν, ὅταν δὲ ἐτελείωσα τὴν ἀνάπτυξίν μου, δὲν ἐπρόφερεν οὔτε λέξιν, ἀλλὰ ἐξακολούθησε νὰ κάθεται ἥσυχα εἰς τὴν πολυθρόναν του, κυττάζων πρὸς τὸ πάτωμα, βυθισμένος εἰς τὰς σκέψεις του καὶ χωρὶς νὰ βγάλῃ μιλιά.

Δὲν τὸν διέκοψα, ἀναμένων μὲ ὑπομονὴν πότε θ' ἀπεφάσιζε νὰ ὁμιλήσῃ. Ἀνέγνωσεν ἐκ νέου τὸ Ρωσικὸν Μνημόνιον καὶ μετὰ νέαν παρατεταμένην σιωπήν, μὲ ἐκύτταξε σοβαρῶς καὶ εἶπεν:

«Δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ εὕρετε κανέναν ἄλλον ν' ἀναλάβῃ τὴν πρωτοβουλίαν τῆς προτάσεως ταύτης;»

Ἐξεπλάγην πολὺ καὶ τοῦ ἀπήντησα ὅτι: Ὄχι, δὲν μοῦ εἶναι δυνατόν. Ἔρχομαι κατ' εὐθεῖαν ἀπὸ τὴν Ρωσίαν, ὅπου ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Κόμης Λάμσντορφ μοῦ ἔδωσαν τὸ Μνημόνιον τοῦτο διὰ τοῦ ὁποίου δηλοῦται ὅτι

ἐὰν αἱ Δυνάμεις κατορθώσουν νὰ συμφωνήσουν, θὰ ἔπρεπε νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὴν Κρήτην τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας—Ἐρζεγοβίνης ἀντὶ τοῦ σημερινοῦ, ποὺ εἶναι προσωρινὸν καὶ ἀσταθές. Πεπεισμένος περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῶν ἀπόψεών μου καὶ ἔχων πεποίθησιν εἰς τὸν λόγον τοῦ Τσάρου καὶ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Ρωσικῆς Κυβερνήσεως, ἦλθα τώρα νὰ συνομιλήσω μὲ τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν λοιπῶν Δυνάμεων διὰ νὰ τοὺς ζητήσω τὰς ἀπαντήσεις των συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας μου. Ἡ Ἀγγλία μοῦ ἀπήντησεν ὅτι θ' ἀκολουθήσῃ τὴν Ρωσίαν, ἐὰν αὐτὴ ἀναλάβει τὴν πρωτοβουλίαν. Ἦλθα εἰς Παρισίους καὶ ἔλαβα τὴν εὐνοϊκὴν ἀπάντησιν ποὺ σᾶς ἀνεκοίνωσα. Πῶς θὰ δείξω τοιαύτην ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης πρὸς τὸν Τσάρον, ὥστε νὰ παρακαλέσω ἄλλον ν' ἀναλάβῃ αὐτὴν τὴν πρωτοβουλίαν;»

«Ὅλα αὐτὰ εἶναι πολὺ καλά», μοῦ ἀπήντησεν, «ἀλλὰ κάμετε ὅπως σᾶς εἶπα. Μεταβαίνετε τώρα εἰς Ἰταλίαν. Προσπαθήσατε νὰ πείσετε τὴν Ἰταλικὴν Κυβέρνησιν ν' ἀναλάβῃ ἐκείνη τὴν πρωτοβουλίαν».

«Μοῦ εἶναι ἀδύνατον νὰ κάμω τέτιον πρᾶγμα. Θὰ ἦτο ἀπρεπὲς ἐκ μέρους μου καὶ πολὺ προσβλητικὸν διὰ τὸν Αὐτοκράτορα».

«Πολὺ καλά» ἀπήντησεν, «ἀλλὰ μὴ λησμονήσετε αὐτὸ ποὺ σᾶς εἶπα».

Παρεκάλεσα τὸν Πρέσβυν νὰ διαβιβάσῃ εἰς τὸν Τσάρον τὰ ὅσα μοῦ εἶχεν εἴπει ὁ Δελκασσέ. Φεύγων ἀπὸ τὴν πρεσβείαν εἶχα ἀνήσυχα προαισθήματα.

Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης μὲ ἐγκατέλειψεν ἡ ἀρχική μου ἐντύπωσις ὅτι τὰ πράγματα ἔβαιναν ἐξαίρετα, αἱ δὲ μεγάλαι μου ἐλπίδες ἠμβλύνθησαν.

Ἀπὸ τὸ Παρίσι μετέβηκα εἰς Ρώμην ὅπου εὑρῆκα τὴν Κυβέρνησιν ὀλιγώτερον καλὰ διατεθειμένην ἀπέναντί μου ἀπὸ ὅ,τι ἐπερίμενα. Ἐζήτησα νὰ ἴδω τὸν Βασιλέα καὶ ἐγενόμην δεκτὸς τὸ ἴδιον ἀπόγευμα, τὴν 1ην Δεκεμβρίου.

Ὁ Βασιλεὺς ἐδείχθη λίαν εὐπροσήγορος καὶ φιλόφρων, ὅπως πάντοτε μαζί μου. Ἤκουσε μὲ μεγίστην προσοχὴν ὅσα τοῦ ἐξέθεσα, καὶ ἰδιαιτέρως ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τῆς ὀργανώσεως τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν Καραμπινιέρων. Τέλος μοῦ ὑπεσχέθηκε ὅτι θὰ μὲ ἐβοηθοῦσε ὅσον θὰ ἦτο δυνατόν.

Τὴν ἑπομένην μὲ ἐδέχθη ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Μαρκήσιος Βισκόντι—Βενόστα.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς συνομιλίας αἰσθάνθηκα σὰν νὰ μοῦ ἔκαναν μίαν ἔνεσιν ἀπαισιοδοξίας. Προέβαλε παντὸς εἴδους δυσκολίας καὶ μοῦ ἐτόνισεν ὅτι αἱ δοθεῖσαι ὑπὸ τῶν Δυνάμεων ὑποσχέσεις πρὸς τὸν Σουλτάνον θὰ προκαλοῦσαν ἀπείρους δυσκολίας κατὰ τὴν συζήτησιν παντὸς σχεδίου τείνοντος νὰ μεταβάλῃ τὴν παροῦσαν πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης.

Ἡ ἀτμόσφαιρα ἦτο τόσον φορτωμένη ἀπὸ κακὴν θέλησιν καὶ παντελῆ

ἔλλειψιν ἀνιδιοτελοῦς πολιτικῆς κατανοήσεως, ὥστε δὲν ἐσυνέχισα τὴν συνομιλίαν, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἴσως ὁ Ὑπουργὸς θὰ ἦτο καλλίτερον διατεθειμένος τὴν ἑπομένην ἡμέραν.

Ὁ Μαρκήσιος ἦλθε τὴν ἑπομένην εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον «Μπριστὸλ» ὅπου διέμενα, διὰ νὰ μοῦ ἀποδώσῃ τὴν ἐπίσκεψιν. Εἴχαμεν μακροτέραν συνομιλίαν, διότι εἶχε διαβάσει τὸ Ὑπόμνημά μου, καθὼς καὶ τὸ Ρωσικὸν Μνημόνιον, τὰ ὁποῖα τοῦ εἶχα ἐγχειρίσει τὴν προηγουμένην ἡμέραν.

Ἦτο σήμερον περισσότερον φιλόφρων, ἀνέπτυξε ἐπιχειρήματα καὶ γνώμας περισσότερον συμβιβαστικάς, πρὶν δὲ ἀναχωρήσῃ μοῦ εἶπεν ὅτι ἐὰν ἡ Ρωσία ἀνελάμβανε τὴν πρωτοβουλίαν τῆς προτάσεως, ἡ Ἰταλία θὰ ἦτο ἑτοίμη νὰ τὴν συζητήσῃ μὲ τὴν ἴδιαν συμπάθειαν ποὺ εἶχε πάντοτε δείξει ἔναντι τῶν ζητημάτων τὰ ὁποῖα ἐνδιέφεραν τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην.

Ὡραῖα λόγια, ἀλλὰ ποὺ ἀπέκρυπταν κάποιαν διπλοπροσωπίαν.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνομιλίας ὁ Ὑπουργός, διὰ νὰ δικαιολογηθῇ, εἶχε προβάλει τὴν γενικὴν πολιτικὴν κατάστασιν ποὺ καθιστοῦσε δύσκολον νὰ ἀνακινηθῇ ἐκ νέου τὸ Κρητικὸν ζήτημα ἐπὶ τοῦ ὁποίου αἱ Δυνάμεις προσφάτως μόνον, καὶ κατόπιν τόσων δυσχερειῶν, εἶχαν καταλήξει εἰς λύσιν.

Δὲν ἠμποροῦσα νὰ βασταχθῶ, καὶ τοῦ ἀπήντησα ὅτι ὅσον περισσότερον θὰ καθυστεροῦσεν ἡ τελικὴ λύσις, τόσον περισσότεραι δυσκολίαι θὰ ἀνεφύοντο, ἀφοῦ ὁ διορισμός μου διὰ μίαν τριετίαν εἶχε γεννήσει μεταξὺ τῶν Κρητῶν τὴν σταθερὰν πεποίθησιν ὅτι ἐπέκειτο ἡ λύσις, πρᾶγμα ποὺ δημιουργοῦσε αὔξουσαν ἀνυπομονησίαν καὶ ἔντασιν.

Ἡ Ἕνωσις τῆς Κρήτης ἦτο ἀδύνατος κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμήν, εἶπεν ὁ Ὑπουργός, καὶ μοῦ ἐπανέλαβε τὴν αἰωνίαν ἐπωδὸν περὶ τῆς ἀνάγκης διατηρήσεως τοῦ «Στάτους κβὸ» κ.τ.λ.

Τοῦ παρετήρησα ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν τὰ ἴδια μοῦ εἶχαν εἴπει, ἐν τούτοις ὅμως ἡ Ρωσία εἶχεν ἐννοήσει ὅτι ἔπρεπε νὰ προληφθῇ ἐνδεχομένη ἀναταραχὴ εἰς τὴν Κρήτην, καὶ συνεπῶς εἶχε προτείνει τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας—Ἐρζεγοβίνης ὡς τὸ μᾶλλον ἐνδεδειγμένον, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς διεθνοῦς καταστάσεως.

Τοιουτοτρόπως θὰ διετηρεῖτο τὸ «Στάτους κβὸ», αἱ Δυνάμεις δὲν θὰ ἔθιγαν τὰ δικαιώματα τοῦ Σουλτάνου, καὶ συνεπῶς δὲν θὰ παρέβαιναν τὰς ὑποσχέσεις ποὺ εἶχαν δώσει διὰ τῆς Συλλογικῆς Διακοινώσεως πρὸς τὴν Ὀθωμανικὴν Κυβέρνησιν, ὅταν διωρίσθην Ὕπατος Ἁρμοστὴς τῶν Δυνάμεων εἰς τὴν Κρήτην.

Ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ ἦσαν εἰς μάτην. Ἦτο φανερὸν ὅτι ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας θὰ ἦτο σοβαρὸν ἐμπόδιον διὰ τὴν ὑπόθεσίν μας, μόλις αἱ Δυνάμεις θὰ ἤρχιζαν νὰ τὴν συζητοῦν.

Εἶχα ἐπίσης μακρὰς συνομιλίας μὲ τοὺς Πρέσβεις τῆς Μεγάλης Βρε-

ταννίας, Ρωσίας καὶ Γαλλίας πού, ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας, ἀποτελοῦσαν τὴν Ἐπιτροπὴν εἰς τὴν ὁποίαν αἱ Δυνάμεις εἶχαν ἀναθέσει τὴν ἐξέτασιν τῶν διεθνῶν ζητημάτων τῶν ἀφορώντων τὴν Κρήτην.

Ἡ Ἐπιτροπὴ αὐτὴ ἦτο ἐκείνη ποὺ εἶχε μελετήσει καὶ τροποποιήσει τὸ σχέδιον τοῦ Κρητικοῦ Συντάγματος πρὶν τοῦτο κυρωθῇ παρ' ἐμοῦ ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ.

Ἐπρογευμάτισα μίαν ἡμέραν παρὰ τῷ Λόρδῳ Κάρρη, Πρέσβει τῆς Ἀγγλίας, καὶ κατόπιν συνωμιλήσαμεν ἐπὶ μακρὸν εἰς τὸν κῆπον.

Ἦτο καλλίτερα διατεθειμένος παρὰ ὁ Πρέσβυς τῆς Ρωσίας, ἀλλ' ἔτρεφεν ἀμφιβολίας περὶ τοῦ δυνατοῦ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ Ρωσικὴ πρότασις τόσον εὔκολα ὅσον μερικοὶ ἄλλοι τὸ ἐνόμιζαν. Κατὰ τὴν συνομιλίαν μοῦ εἶπεν: «Ὅλα ὅσα λέγετε περὶ τοῦ τί θὰ συμβῇ ἢ τί δύναται νὰ συμβῇ εἰς τὴν Κρήτην εἶναι καλὰ καὶ ἅγια, ἀλλὰ δὲν βλέπετε ὅτι ἡ Κρητικὴ Βουλὴ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐκδηλωθεῖ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα;»

Ἐξεπλάγην πολὺ μὲ τὴν παρατήρησιν αὐτὴν καὶ ἀπήντησα:

« Μήπως σημαίνει αὐτὸ ὅτι δὲν μπορεῖτε νὰ λάβετε ἀπόφασιν παρὰ ὅταν σᾶς ἀναγκάσουν τὰ γεγονότα; Ἐὰν ἐκεῖνο ποὺ ἐπιθυμεῖτε εἶναι νὰ συμβῇ κάτι τί διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς δικαιολογία πρὸς δρᾶσιν, ἀναλαμβάνω νὰ προκαλέσω τὰ ἀναγκαῖα γεγονότα ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν.

«Ἐκεῖνο ποὺ ζητῶ νὰ ἐπιτύχω εἶναι ὅπως αἱ Δυνάμεις λύσουν τὸ ζήτημα προτοῦ οἱ Κρῆτες ἐπιχειρήσουν δι' ἑνὸς τρόπου ἢ τοῦ ἄλλου νὰ ἐπιβάλουν τὴν γνώμην των διὰ τῆς βίας.

«Ἕως τώρα μοῦ ἐλέγατε πάντοτε, ὅτι ὅσον πιὸ ἥσυχα κάθονται οἱ Κρῆτες καὶ ὅσον ὀλιγώτερον γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν, τόσον ταχύτερον θὰ ἠδύναντο νὰ ἐπιτύχουν τὴν πραγματοποίησιν τῶν πόθων των».

Ὁ Πρέσβυς μὲ ἐκύτταξε καὶ ἔκαμε μίαν χειρονομίαν ὡς διὰ νὰ δείξῃ ὅτι ἐνίοτε τὰ γεγονότα δικαιολογοῦν τὸ πᾶν.

Ὁ Πρέσβυς τῆς Ρωσίας Νελίντωφ ἐφάνη πολὺ δυσμενὴς ὅσον ἀφορᾷ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης. Εἶχεν ἐπὶ μακρὸν διατελέσει Πρέσβυς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ ἦτο γνωστὸς καθ' ὅλην τὴν Μεσόγειον ὡς λίαν φιλότουρκος. Δὲν ἔπαυε ἀπὸ τοῦ νὰ ὁμιλῇ περὶ τῶν ἐμποδίων ποὺ προέκυπταν μόλις ἐθίγετο τὸ Κρητικὸν ζήτημα, καὶ ὅλοι οἱ λόγοι του ἐδείκνυαν ὅτι ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ζητηθῇ ἡ γνώμη του ἐπὶ τούτου, δὲν θὰ μᾶς βοηθοῦσεν ἀλλ' ὅλως ἀντιθέτως θὰ ἐπρόβαλλε κάθε δυνατὴν ἀντίρρησιν διὰ νὰ διατηρήσῃ ἄθικτον τὸ «Στάτους κβὸ» ὅσον ἀφορᾶ τὴν Τουρκίαν.

Ἕνα βράδυ ἐδείπνησα παρὰ τῷ Πρέσβει, ἡ δὲ σύζυγός του μοῦ ὡμίλησεν ἀρκετὰ ἀνοικτὰ ἐπὶ τοῦ ὅλου ζητήματος ἀλλὰ τελείως ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἀπόψεις μου. Ἐπεχείρησε νὰ μὲ πείσῃ ὅτι τὸ καλύτερον ποὺ εἶχα νὰ κάμω ἦτο νὰ μὴ θίξω τὰ καλῶς κείμενα. «Παντρευθῆτε μίαν ὡραίαν

Πριγκήπισσαν», μοῦ εἶπεν, «όργανώσατε μίαν μικρὰν Αὐλὴν εἰς τὴν Κρήτην, καὶ θὰ ἰδῆτε πῶς ὅλα θὰ πηγαίνουν καλά, καὶ θὰ εἶσθε εὐτυχής. Μόνον μὴ διαλέξατε ὡς σύζυγον τὴν νεαρὰν Πριγκήπισσαν Χ., διότι ἐκείνην τὴν θέλομεν διὰ τὸν ἰδικόν μας Διάδοχον, τὸν Μέγαν Δοῦκα».

« Κυρία μου», τῆς ἀπήντησα, «δὲν πρόκειται νὰ κάνω οὔτε τὸ ἓν οὔτε τὸ ἄλλο. Ἐδέχθην νὰ μεταβῶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ προωθήσω τὴν Ἐθνικὴν ὑπόθεσιν, καὶ ὄχι διὰ νὰ δημιουργήσω Αὐλήν, ἢ νὰ θέσω στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου ».

Μετὰ τὸ δεῖπνον συνδιελέχθη καὶ μετὰ τοῦ ὑπασπιστοῦ μου πλοιάρχου Καρμπούνη, ὑπὸ τὸ αὐτὸ πάντα πνεῦμα, καὶ προσέθεσεν ὅτι τίποτε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ, διότι τὰ πράγματα εἰς τὴν Κρήτην ἔπρεπε νὰ μείνουν ὡς ἔχουν. Ὅσον διὰ τὸ Μνημόνιον, ἡ Ρωσία μοῦ τὸ εἶχε δώσει ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ μὲ καθησυχάσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος.

Ὁ Καρμπούνης ἀπήντησεν ὅτι τοῦτο ἦτο ἀδύνατον, διότι δὲν θὰ ἦτο ἔντιμον.

Τότε ἡ Πρέσβειρα ἤλλαξε θέμα ὁμιλίας.

Τὴν ἑσπέραν ἐκείνην ἐπέστρεψα εἰς τὸ ξενοδοχεῖον πολὺ ἀπογοητευμένος. Ἦτο φανερὸν ὅτι ἐδῶ εἰς τὴν Ἰταλίαν τίποτε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτευχθῇ, διότι ὁ Πρέσβυς τῆς Ρωσίας, ἐκ συμφώνου μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας, ἦσαν ἀποφασισμένοι νὰ ἐργασθοῦν ἐναντίον μου, οἱαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ προσπάθειαί μου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Η ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ
Η ΑΠΟΛΥΣΙΣ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ

᾿Από τὴν Ρώμην ἐπέστρεψα εἰς ᾿Αθήνας καὶ ἔμεινα δι᾿ ὀλίγον μὲ τὴν οἰκογένειάν μου. Εἶχα μακρὰν συνομιλίαν μὲ τὸν πατέρα μου, ἐπίσης μὲ τὸν Πρωθυπουργὸν Γεώργιον Θεοτόκην.

᾿Ανεκοίνωσα εἰς αὐτοὺς ὅλας τὰς συνομιλίας μου μὲ τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν ᾿Εξωτερικῶν.

Κατόπιν ἐπανῆλθα εἰς Κρήτην ὅπου ἐπανέλαβα τὰς συνήθεις ἀσχολίας μου, ἀφοῦ ἐνημέρωσα τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως περὶ τῶν διαβημάτων μου, ὡς εἶχα πράξει εἰς ᾿Αθήνας.

Ὅπως καὶ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου, διέκρινα εἰς τὸν Βενιζέλον μίαν σιωπηλὴν ἀντίδρασιν, ὁσάκις ἀνέφερα περὶ Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Πρὸ τῶν Χριστουγέννων ἀνεχώρησα πάλιν εἰς ᾿Αθήνας. Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις εἶχαν ἤδη ἀρχίσει τὴν συζήτησιν τοῦ Ὑπομνήματός μου καὶ τοῦ Ρωσικοῦ Μνημονίου. Δὲν εἶχα χάσει τὰς ἐλπίδας μου, δεδομένου ὅτι οἱ τρεῖς ἐκ τῶν τεσσάρων Ὑπουργῶν τῶν ᾿Εξωτερικῶν μοῦ εἶχαν δώσει ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν, ὅσον καὶ ἐὰν ὁ ᾿Ιταλὸς Ὑπουργὸς τῶν ᾿Εξωτερικῶν καὶ ὁ ἐκεῖ Πρέσβυς τῆς Ρωσίας μὲ εἶχαν ἀπογοητεύσει. Αἱ Δυνάμεις ἐπελήφθησαν τοῦ ζητήματος κατὰ ᾿Ιανουάριον καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ ληφθῇ ἡ ἀπάντησίς τους.

᾿Επληροφορήθην ἐπισήμως μέσῳ τῶν ἐν ᾿Αθήναις Πρεσβευτῶν (1) ὅτι αἱ Δυνάμεις εἶχαν ἀποφασίσει νὰ μὴ λύσουν τὸ ζήτημα ἀπ᾿ εὐθείας μεταξύ των, ἀλλὰ νὰ τὸ παραπέμψουν εἰς τὴν ἐν Ρώμῃ Διάσκεψιν τῶν Πρέσβεων. (2).

(1 καὶ 2). Πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως, χρησιμοποιοῦμεν πάντοτε εἰς τὴν παροῦσαν μετάφρασιν τὸν τίτλον «Πρεσβευτής» ὡς ἀντιστοιχοῦντα πρὸς Ministre τὸν δὲ τίτλον «Πρέσβυς» ὡς ἀντιστοιχοῦντα πρὸς Ambassadeur.

Τοῦτο ἦτο λίαν ἀποθαρρυντικόν, διότι οὕτω ἐματαιοῦντο ἅπασαι αἱ ἐλπίδες μου.

Τίποτε χειρότερον δὲν ἠμποροῦσε νὰ συμβῇ.

Τὴν 22αν Φεβρουαρίου 1901 οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι μὲ ἐπεσκέφθησαν διὰ νὰ μοῦ ἀνακοινώσουν ὅτι αἱ Δυνάμεις εἶχαν καταρτίσει τὴν ἀπάντησίν των καὶ τοὺς εἶχαν δώσει τὴν ἐντολὴν νὰ μοῦ τὴν γνωστοποιήσουν.

Τὴν ἐπομένην μὲ ἐπεσκέφθησαν ἐκ νέου. Ἕκαστος ἐκρατοῦσε πανομοιότυπον ἔγγραφον. Ἀκολούθως ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Γαλλίας Μπλάν, ὡς Πρύτανις, μοῦ ἀνέγνωσε τὸ κάτωθι κείμενον :

«Αἱ τέσσαρες Προστάτιδες τῆς Κρήτης Δυνάμεις, λαβοῦσαι σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν ἀφ' ἑνὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ἔκθεσιν τῆς καταστάσεως ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰς πολιτικὰς καὶ διοικητικὰς συνθήκας τῆς Νήσου, μολονότι εἶναι ἕτοιμαι νὰ ἐξετάσωσι συμπαθῶς πάσας τὰς πρὸς αὐτὰς γενησομένας προτάσεις πρὸς τὸν σκοπὸν βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῆς Νήσου, ἔχουσιν ὁμόφωνον γνώμην ὅτι δὲν δύνανται ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας νὰ κυρώσωσιν οἱανδήποτε τροποποίησιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως, ἐν τῷ πνεύματι τῷ ὑποδεικνυομένῳ ὑπὸ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου.

Ἔμπλεοι εἰλικρινοῦς ἐπιθυμίας ὅπως λάβωσιν ὑπ' ὄψει τοὺς νομίμους πόθους τῶν Κρητῶν, ὡς ἐπίσης καὶ τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντά των, κυρίως δὲ ὅπως ἀποτρέψωσι τὴν Ἑλλάδα καθὼς καὶ τὴν Κρήτην ἀπὸ τῶν κινδύνων εἰς οὓς θὰ τὰς ἐξέθετεν οἱαδήποτε παραβίασις τῆς κειμένης καταστάσεως, αἱ Δυνάμεις δὲν δύνανται παρὰ νὰ ἐπιμείνωσιν ὅπως ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἑνώσῃ τὰς προσπαθειας του μετὰ τῶν ἰδικῶν των, ἵνα προλάβῃ καὶ σταματήσῃ πάσας ἀκαίρους ἐκδηλώσεις. Τοιαῦται ἐκδηλώσεις μοιραιως θὰ εἶχον ὡς ἀποτέλεσμα τὴν διακοπὴν τῆς κανονικῆς πορείας τῶν ἐν τῇ Νήσῳ πραγματων, καὶ τὴν ἐπιβράδυνσιν τῆς ἀναπτύξεώς της.

Αἱ Δυνάμεις, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των νὰ μὴ ἀφήσωσι νὰ διακυβευθῇ τὸ μέλλον, δὲν θὰ ἦσαν κατ' οὐδένα τρόπον διατεθειμέναι νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τοιαύτας ἐκδηλώσεις.

Ἐλπίζουσιν ὅθεν ὅτι ἡ Αὐτοῦ Βασιλικὴ Ὑψηλότης, συναισθανομένη τὰ πολλαπλᾶ συμφέροντα ἅτινα συνδέονται πρὸς τὴν ἐν Κρήτῃ παραμονήν του, θὰ συνεχίσῃ ἐκπληρῶν τὴν Ἐντολὴν ἣν τοῦ ἀνέθεσαν αἱ Δυνάμεις, καὶ τὴν ὁποίαν θὰ ἐπεθύμουν αὗται ν' ἀνανεωθῇ κατὰ τὸ πέρας της».

Ἡ Ρωσικὴ ἐκείνη πρότασις εἶχε διατυπωθεῖ μὲ τόσην σαφήνειαν, χωρὶς τὰς συνήθεις διπλωματικὰς περιστροφὰς πρὸς τὰς ὁποίας εἶναι τόσον πρόσφορος ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα, ὥστε ἡ ὡς ἄνω ἀπάντησις εἰς τὸ Ὑπόμνημά μου μὲ ἀπεγοήτευσε βαθύτατα. Τὸ Ρωσικὸν Μνημόνιον ἐπὶ πλέον εἶχε γραφεῖ κατὰ πρωτοβουλίαν τῆς Ρωσίας. Οὐδέποτε θὰ εἶχα διανοηθεῖ νὰ τὸ προκαλέσω, οὔτε ἀνέμενα τοιαύτην χειρονομίαν, δι' ὃ καὶ τὴν ἐθεώρησα ὡς ἐξαιρετικὴν ἔνδειξιν ἐμπιστοσύνης, συμπαθείας καὶ εὐνοίας. Ἦτο ὡσὰν νὰ μοῦ εἶχαν εἴπει οἱ Ρῶσοι : « Ἐσὺ εἶσαι ὁ ὑποψήφιός μας. Σκοπεύομεν νὰ σὲ βοηθήσωμεν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς σου, καὶ εἰς τὰς προσπαθείας σου πρὸς ὑπερνίκησιν τῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας φοβεῖσαι ».

Μετὰ τὰς τόσον καλοπροαιρέτους ἀπαντήσεις τοῦ Λόρδου Σώλσμπερυ καὶ τοῦ κ. Δελκασσὲ καὶ τὰς ὑποσχέσεις των νὰ συνδράμουν τὴν πρωτοβουλίαν τῆς Ρωσίας, ἠσθάνθην ὅτι μὲ εἶχαν ἐμπαίξει καὶ ἐξαπατήσει. Εἶχα τὴν πεποίθησιν ὅτι, ἐὰν αἱ τρεῖς Δυνάμεις τὸ ἤθελαν, θὰ ἠμποροῦσαν νὰ εἶχαν ἐπιβάλει εἰς τὴν Ἰταλίαν τὴν θέλησίν των, χωρὶς τοῦτο νὰ ὁδηγήσῃ εἰς πόλεμον.

Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ μὲ ἀπεγοήτευσε περισσότερον ἦτο ὅτι ἡ Ρωσία, ἡ ὁποία μοῦ εἶχε δώσει τὸ Μνημόνιον, ἀντὶ ν' ἀναλάβῃ εἰς χεῖρας της τὸ ὅλον ζήτημα καὶ νὰ προτείνῃ τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας—Ἐρζεγοβίνης, ὡς εἶχεν ὑποσχεθεῖ, ἀντ' αὐτοῦ εἶχε συμφωνήσει νὰ παραπεμφθῇ ἡ ὅλη ὑπόθεσις εἰς τὴν Ρώμην.

Ἀργότερα ἔμαθα ὅτι ἡ Ρωσία οὐδέποτε εἶχεν ἐπισήμως προτείνει πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις τὸν διακανονισμὸν ἐκεῖνον, ἀλλὰ ὅτι τὸ ὅλον ζήτημα εἶχε ρυθμισθεῖ ὑπὸ τῆς ἐν Ρώμῃ Διασκέψεως τῶν Πρέσβεων.

Πρέπει ἐδῶ νὰ ἀναφέρω μίαν χαρακτηριστικὴν συνομιλίαν τοῦ τότε Ἕλληνος Πρωθυπουργοῦ Γ. Θεοτόκη μετὰ τοῦ ἐν Ἀθήναις Ρώσου Πρεσβευτοῦ Ὀνοῦ.

Ὅταν ἀργότερον ἐπεσκέφθηκα τὰς Ἀθήνας, ἔκαμα λόγον διὰ τὴν ὑπόθεσιν εἰς τὸν Θεοτόκην καὶ ἐξέφρασα τὴν ἀγανάκτησίν μου διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον μοῦ ἐφέρθησαν αἱ Δυνάμεις, καὶ εἰδικῶς ἡ Ρωσία. Ὁ Θεοτόκης μοῦ εἶπε τότε ὅτι εἶχεν ἐπὶ τοῦ θέματος μακρὰν συνομιλίαν μὲ τὸν Ρῶσον Πρεσβευτὴν εἰς τὸν ὁποῖον εἶχεν ἐκφράσει τὴν ἔκπληξίν του διότι ἡ Ρωσία, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Τσάρος καὶ ἡ Κυβέρνησίς του μοῦ εἶχαν δώσει τὸ Μνημόνιον διὰ νὰ τὸ ἐπιδώσω πρὸς τὰς ἄλλας Δυνάμεις, δὲν εἶχε κάμει τίποτε διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ ἐπισήμως τὴν πρότασιν καὶ εἶχεν ἀφήσει νὰ ρυθμισθῇ τὸ ζήτημα ἀπὸ τὴν Πρεσβευτικὴν Διάσκεψιν τῆς Ρώμης. Ὁ Πρεσβευτὴς τοῦ ἀπήντησεν : «Ὁ Πρίγκηψ μόνος του συνέταξε τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο».

Ὥστε ὄχι μόνον μὲ εἶχαν ἐμπαίξει, ἀλλ' ἐπὶ πλέον ἐπιζητοῦσαν ν' ἀπαλλαγοῦν τῆς ὑποχρεώσεώς των, συκοφαντοῦντές με κατ' ἐπαίσχυντον τρόπον !

Ὡς εἰκός, ἐπέδειξα τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων τῆς 22 Φεβρουαρίου 1901 πρὸς τὰ μέλη τῆς Κρητικῆς Κυβερνήσεως, τὰ ὁποῖα ἀπεγοητεύθησαν ὅσον καὶ ἐγώ, πλὴν τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος, ἀντιθέτως, παρετήρησε μὲ σαρκαστικὸν μειδίαμα : «Ἡ ἀπάντησις αὕτη εἶναι ὁ δάκτυλος τῆς Θείας Προνοίας ».

« Τί ἐννοεῖτε ;» τὸν ἠρώτησα «Ὅλοι εἴμεθα ἡνωμένοι ἐν τῇ ἐλπίδι νὰ πείσωμεν τὰς Δυνάμεις νὰ τερματίσουν τὸ Κρητικὸν ζήτημα, καὶ ὅμως ἰδοὺ ὅτι ἐσεῖς βλέπετε τὸν δάκτυλον τῆς Θείας Προνοίας εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι δὲν ἐπετύχαμεν οὔτε τὸ καθεστὼς Βοσνίας—Ἐρζεγοβίνης, τὸ ὁποῖον

θὰ μᾶς ἤνωνε στενώτερα μὲ τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ σημερινὸν καθεστώς ! Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω τί θέλετε νὰ πῆτε ».

Δὲν ἐπρόσθεσα τίποτε ἄλλο, διότι ᾐσθανόμην νὰ μοῦ ἀνεβαίνει τὸ αἷμα στὸ κεφάλι.

Περιωρίσθηκα νὰ τοῦ παραδώσω τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων καὶ τὸν παρεκάλεσα ὅπως, ἐκ συμφώνου μετὰ τῶν συναδέλφων του, καταρτίσῃ τὸν ἐν αὐτῇ ἀναφερόμενον πίνακα προτάσεων πρὸς βελτίωσιν τῶν συνθηκῶν τῆς Νήσου, τὰς ὁποίας αἱ Δυνάμεις ὑπέσχοντο νὰ ἐξετάσουν συμπαθῶς.

Ὁ Βενιζέλος ἐπῆρε τὴν Διακοίνωσιν καὶ ἀπεσύρθη.

Τὴν ἐπομένην ὁ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Σύμβουλος κ. Φούμης ἐπρόκειτο νὰ μοῦ ὑποβάλῃ τὴν ἀναφοράν του καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς συνομιλίας μας μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἀνακοινώσει πρὸς τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἐπιθυμίαν μου, ἐπρότεινεν ὅμως ὅπως, ἀντὶ νὰ καταρτίσουν τὸν ζητηθέντα πίνακα, μοῦ ὑποβάλουν ὑπόμνημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις θὰ ἐδήλωνεν ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην της, ἡ καλυτέρα λύσις θὰ ἦτο νὰ παρακληθοῦν αἱ Δυνάμεις νὰ χορηγήσουν εἰς τὴν Κρήτην τὸ ἴδιον καθεστὼς ὅπως τῆς Βουλγαρίας, δηλαδὴ νὰ κάμουν τὴν Κρήτην Ἡγεμονίαν. Ὁ Βενιζέλος εἶχε προσθέσει, μοῦ εἶπεν ὁ Φούμης, ὅτι ἡ ἰδέα προήρχετο ἀπὸ τὸν Γάλλον Πρόξενον Μπλάν, καὶ ὅτι τινὲς ἐκ τῶν ἄλλων Προξένων ἦσαν τῆς ἰδίας γνώμης.

Ἡ πρότασις αὐτη, εἶπεν ὁ Φούμης, ἔγινε δεκτὴ μὲ ἀπόλυτον σιγήν, τόσον ἦτο ἀπροσδόκητος.

Τὸν ἠρώτησα τί εἶχαν ἀπαντήσει οἱ λοιποὶ Σύμβουλοι, μόλις εἶχαν συνέλθει. Εἶπεν ὅτι αὐτὸς μὲν ὁ ἴδιος εἶχε κάμει τὴν παρατήρησιν ὅτι τὸ ζήτημα τοῦτο οὐδόλως ἀφοροῦσε τὴν Κρητικὴν Κυβέρνησιν ἀλλά, ὅπως ἦσαν ὅλοι σύμφωνοι μὲ τὸν Πρίγκιπα, ἀνῆκεν εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεώς του.

« Φελλάχοι εἴμεθα, ὥστε νὰ πρέπῃ νὰ κάμνωμεν πᾶν ὅ,τι ὁ Πρίγκηψ διατάσσει ; Ἐμεῖς οἱ Κρῆτες πάντοτε ὠρθώσαμεν τὸ ἀνάστημά μας ἔναντι τῶν Πασάδων », ἐξεφώνησεν ὁ Βενιζέλος.

Ἂς σημειώσω ἐδῶ κάτι ποὺ ρίχνει φῶς εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ Κ. Φούμη. Αὐτὸς ποὺ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐξεδήλωσε τόσην ἔκπληξιν καὶ ἀγανάκτησιν διὰ τὴν στάσιν τοῦ Βενιζέλου, ὑπῆρξεν ἀργότερα ἀπὸ τὰ κύρια πρόσωπα τῶν γεγονότων τοῦ Θερίσου τὸ 1905. Περὶ τούτου ἐν καιρῷ.

Ὁ Κούνδουρος, ποὺ ἦτο Σύμβουλος ἐπὶ τῶν Ἐσωτερικῶν, εἶπεν ἁπλῶς ὅτι ἡ πρότασις τοῦ Βενιζέλου ἔπρεπε ν' ἀναγραφῇ εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς συνεδριάσεως, μεθ' ὃ θὰ διετύπωνε τὴν περὶ αὐτῆς γνώμην του.

Αἱ πληροφορίαι αὐταὶ τοῦ Φούμη μοῦ προκάλεσαν δυσάρεστον ἐντύ-

πωσιν, καθόσον διὰ πρώτην φορὰν ἐδημιουργεῖτο διαφωνία μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς Κυβερνήσεως, καὶ δὴ ἐπὶ ζητήματος μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὸ μέλλον τῆς Νήσου.

Ἡμέρας τινὰς βραδύτερον ὁ Βενιζέλος ἦλθεν ἐπίσης νὰ μοῦ ὑποβάλῃ τὴν ἀναφοράν του, καὶ τὸν ἠρώτησα καθαρὰ τί ἐννοοῦσε μὲ αὐτὰ ποὺ εἶχεν εἴπει εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον σχετικῶς μὲ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης μετὰ τὸ πέρας τῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου. Δὲν ἔκαμα μνείαν τῆς ἀπρεποῦς παρατηρήσεώς του περὶ «Πασάδων» καὶ «φελλάχων», ἵνα ἀποφύγω ὅπως ἡ συζήτησις λάβῃ τόνον προσωπικόν.

Ἐξέθεσε τότε, ὡς εἶχεν ἤδη πράξει πρὶν ἀρχίσω τὴν περιοδείαν μου εἰς Εὐρώπην, τὴν θεωρίαν του περὶ ὑποσχεθείσης αὐτονομίας, προσθέσας: « Ἐφόσον ἡ Κρήτη δὲν θὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέγῃ τὸν Ἡγεμόνα της ἢ Ἀρχηγὸν τοῦ Κράτους, δὲν θὰ ἀπολαύσῃ πραγματικῆς αὐτονομίας ».

« Δὲν σᾶς ἐννοῶ», τοῦ ἀπήντησα. « Ποῦ θέλετε νὰ καταλήξετε; Διὰ ποῖον λόγον θέλετε ἕναν αἱρετὸν Ἀρχηγὸν τοῦ Κράτους, ἢ Πρίγκιπα τῆς Κρήτης, ἐὰν καλῶς ἤκουσα; ».

«Διότι», εἶπε, «θέλομεν νὰ εἴμεθα ἀνεξάρτητοι. Ἐὰν ὅμως ὁ τίτλος 'Πρίγκηψ τῆς Κρήτης' δὲν σᾶς ἀρέσει, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σᾶς δώσωμεν ἄλλον τίτλον π.χ. 'Κυβερνήτης', ὅπως ἀποκαλοῦσαν τὸν Καποδίστριαν ».

« Αὐτὸ ποὺ προτείνετε» εἶπα « δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ δημιουργήσῃ παρεξηγήσεις εἰς τὴν Κρήτην, ὅπως καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἔχομεν τὴν αὐτονομίαν μας, καὶ δὲν μᾶς χρειάζεται τίποτε παραπάνω, μέχρις ὅτου σημάνῃ ἡ ὥρα τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα. Ἐφόσον χρόνον οἱ Κρῆτες μὲ θέλουν, νομίζω ὅτι εἶναι ἀδιάφορος ὁ τίτλος τὸν ὁποῖον φέρω. Εἶμαι ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος, καὶ οὕτω ὑπογράφομαι εἰς ὅλα τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα. Νομίζω ὅτι τοῦτο ἀρκεῖ. Ἡ πρότασις ποὺ ἔκαμα πρὸς τὰς Δυνάμεις ἐν γνώσει τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεως ἐγένετο μὲ τὸν σκοπὸν νὰ μᾶς συνδέσῃ περισσότερον μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα, χωρὶς ἐκ τούτου νὰ τροποποιήσῃ τὸ «Στάτους κβὸ» ἐπὶ τοῦ ὁποίου μετὰ τόσου πείσματος ἐπιμένουν αἱ Δυνάμεις. Ἐπὶ πλέον, σᾶς ἔχω πάντοτε δηλώσει ἐδῶ ὅτι, δι' ὅλα τὰ ζητήματα τὰ θίγοντα τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Κρήτην, ἔπρεπε νὰ ἐπαφιέμεθα εἰς μόνον τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησίν του. Περὶ τούτου ἤσασθε σύμφωνοι ἐσεῖς, κύριε Βενιζέλε, καὶ ὅλοι οἱ συνάδελφοί σας, ὅταν συνεζητήσαμεν περὶ ὅλων αὐτῶν τῶν πραγμάτων κατὰ τὴν κατάρτισιν τοῦ σχεδίου τοῦ Συντάγματος ».

Μοῦ ἀντεῖπεν ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ ἔχῃ ἰδικήν της γνώμην εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ μέλλον της.

« Ὀρθότατα », τοῦ ἀπήντησα. « Ἔχετε δίκαιον, ἡ δὲ Κρήτη ἔχει τὴν

γνώμην της, καὶ τὴν ἐξέφρασε συχνά: δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ ἡ Ἕνωσις μὲ τὴν Ἑλλάδα. Σᾶς παρακαλῶ νὰ εἶσθε πολὺ συνετὸς εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ ζήτημα τὸ ὁποῖον ἠγείρατε, διότι, ἐὰν τυχὸν ἤθελε γίνει γνωστόν, δὲν δύναται παρὰ νὰ δημιουργήσῃ παρεξηγήσεις.

«Ὁ κόσμος εἰς τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἰδιαιτέρως δὲ ὁ Τύπος, ποὺ οὐδένα χαλινὸν γνωρίζει καὶ καραδοκεῖ τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ κάμῃ θόρυβον, θὰ ἁρπάξῃ ἀμέσως τὴν πρότασίν σας περὶ Ἡγεμονίας, διὰ νὰ ἐπιτεθῇ ἐναντίον σας, ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐναντίον τοῦ Βασιλέως, καὶ διὰ νὰ μᾶς κατηγορήσῃ ὅλους ἐπὶ προδοσίᾳ κατὰ τῆς Πατρίδος.

«Περὶ τοῦ Βασιλέως θὰ εἴπουν, ὅπως εἶπαν εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ὅτι ἐπιζητεῖ μόνον νὰ κομματιάσῃ τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ τακτοποιήσῃ τοὺς υἱούς του. Ἡ πρότασίς σας τοὐλάχιστον θὰ ἐδικαιολογεῖτο ἐὰν δι' αὐτῆς ἐπρόκειτο νὰ φθάσωμεν ταχύτερον εἰς τὸν τελικὸν σκοπόν μας, ἀλλὰ φοβοῦμαι πολὺ ὅτι μόνον ζημίας θὰ προκαλέσῃ εἰς βάρος τῆς διεθνοῦς θέσεώς μας καὶ θὰ δώσει εἰς τὰς Δυνάμεις ἓν ἀκόμη ἐπιχείρημα διὰ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν λύσιν τοῦ Κρητικοῦ Ζητήματος, μὲ τὴν πρόφασιν ὅτι οἱ Κρῆτες εἶναι διῃρημένοι, καὶ διότι δὲν εἶναι τὸ σύνολον τοῦ πληθυσμοῦ ποὺ ἐπιθυμεῖ τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα».

Ἀντελαμβανόμουν καλῶς ὅτι ὅσον περισσότερον συζητοῦσα μαζί του, τόσον ἐκεῖνος ἐπείσμωνε καὶ ἐπέμενεν εἰς τὴν ἰδικήν του γνώμην.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα τοιούτου εἴδους μυστικὰ δὲν μένουν μυστικὰ ἐπὶ πολὺν χρόνον. Μετ' ὀλίγον τὸ πρᾶγμα ἐψιθυρίζετο εἰς τὰ καφενεῖα. Παντὸς εἴδους φῆμαι ἐκυκλοφοροῦσαν, καὶ εἰς τὸ τέλος ἡ πρότασις τοῦ Βενιζέλου συνεζητεῖτο ἀπὸ ὅλους.

Πρέπει νὰ τὸ εἴπω πρὸς τιμὴν τῶν Κρητῶν: ἐξαιρέσει μιᾶς ἐλαχίστης μερίδος, ὅλοι ἀπεδοκίμαζαν τὴν τόσον ἀπροσδόκητον πρότασιν τοῦ Βενιζέλου. Ἀκόμα καὶ μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ὀπαδούς του ἐξεδήλωναν τὴν ἔκπληξίν των καὶ ἐξεφράζοντο ἐναντίον του.

Ἐννοεῖται ὅτι, καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦτο, ἐτηροῦσα ἐνήμερον τὸν πατέρα μου, καὶ μέσου αὐτοῦ τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, περὶ τῆς προτάσεως τοῦ Βενιζέλου, ὅσον καὶ περὶ τοῦ τρόπου ἐνεργείας καὶ τῶν λόγων του, ὁ δὲ ἰδιαίτερος γραμματεύς μου Παπαδιαμαντόπουλος, ποὺ ἦτο διπλωματικὸς ὑπάλληλος, ἐτηροῦσε τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν ἐνήμερον τῆς πορείας τῆς ὑποθέσεως.

Ὅλοι ἐλυποῦντο διότι, ἀκριβῶς ὅταν τὰ πάντα εἰς τὴν Κρήτην ἔβαιναν καλῶς ἡ δὲ διοίκησις ἔκαμε πραγματικὰ ἅλματα πρὸς τὰ ἐμπρός, ὁ Βενιζέλος, μὲ τὴν πρότασίν του περὶ Ἡγεμονίας, διήγειρε δυσαρεσκείας καὶ παρεξηγήσεις. Πάντες συμφωνοῦσαν ὅτι ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπεδοκίμαζε τὴν στάσιν τοῦ Βενιζέλου, καὶ ὅτι ἡ πρότασίς του αὐτὴ ἦτο ἀπαράδεκτος.

Τὰ ἀνεκοίνωσα ὅλα εἰς τὸν Βενιζέλον ἀλλὰ ἐκεῖνος δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποχωρήσῃ καὶ νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ὁμόφωνον γνώμην τῶν κορυφῶν τῆς Χώρας.

Διὰ νὰ δείξω πόσον ὅλοι ἐνδιεφέροντο διὰ τὴν τόσον ἐπιζήμιον ἐκείνην διαφωνίαν, θὰ μνημονεύσω τὸ ἀκόλουθον γεγονός. Ὁ συντάκτης τῆς Κρητικῆς ἐφημερίδος « Πατρὶς » εἶχε μεταβεῖ νὰ ἴδῃ τὸν Βενιζέλον καὶ νὰ λάβῃ συνέντευξίν του ἐπὶ τοῦ ζητήματος ὀλίγον μετὰ τὴν πρότασίν του πρὸς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, ἀναφέρω δὲ ἐνταῦθα τὴν συνέντευξιν ταύτην, (τὴν ὁποίαν σημειωθήτω οὐδέποτε διέψευσεν ὁ Βενιζέλος), διότι ρίπτει φῶς ζωηρὸν ἐπὶ τοῦ πείσματός του καὶ τῆς ἥκιστα πολιτικῆς ἐπιμονῆς του.

Ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Βενιζέλον νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ δημοσιεύσῃ ἐν ὀνόματί του μίαν δήλωσιν ὅτι «πᾶν ὅ,τι ὁ Βενιζέλος εἶχεν εἴπει εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον ἀπετέλει ἁπλῆν ἔκφρασιν προσωπικῆς γνώμης καὶ οὐδόλως πρόγραμμα πολιτικόν, οὔτε ἐξ ἄλλου ἦτο ἐπίσημος δήλωσις μέλους τῆς Κυβερνήσεως, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ταύτην ».

Ὁ διευθυντὴς εἶπεν εἰς τὸν Βενιζέλον ὅτι μία τοιαύτη δήλωσις θὰ ἔκαμνε τὸν Ἀθηναϊκὸν τύπον νὰ θεωρήσῃ λῆξαν τὸ ζήτημα, ἐπὶ πλέον δὲ δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ λέγουν ὅτι εἰς τὴν Κρήτην ἡ δημοσία γνώμη ἦτο διχασμένη ἐπὶ τοῦ ζητήματος τῆς Ἑνώσεως τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ πρότασις αὕτη τοῦ διευθυντοῦ τῆς « Πατρίδος » τὰ μέγιστα ἠρέθισε τὸν Βενιζέλον, ὁ ὁποῖος ἀπήντησεν ὅτι δὲν ἐφοβεῖτο νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν γνώμην του. « Εἶμαι εὐτυχὴς» , εἶπε « διότι ἡ ἱστορία αὐτὴ μοῦ παρέχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐκθέσω δημοσίᾳ τὴν γνώμην μου ταύτην, τὴν ὁποίαν ἀπὸ καιροῦ ἔχω καὶ θεωρῶ ὡς τὴν μόνην ἐφαρμοστέαν πολιτικήν.

« Θὰ ἐκθέσω τὴν γνώμην μου εἰς Ἀθηναϊκὴν ἐφημερίδα καὶ θὰ πείσω τοὺς ἐκεῖ Ἕλληνας καθὼς καὶ τοὺς Κρῆτας, ὅτι ἡ πρότασίς μου ἀποτελεῖ τὴν μόνην πρακτικὴν λύσιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, τὴν μόνην ποὺ εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Κρήτης καὶ τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ».

Κατὰ τὴν τελευταίαν συνάντησίν μου μὲ τὸν Βενιζέλον, πρὶν ἀναγκασθῶ νὰ τὸν ἀπολύσω, οὗτος ὑπῆρξε λίαν ἀναιδὴς καὶ μὲ ἠπείλησε, λέγων ὅτι εἶχε τὰ τρία τέταρτα τῶν Κρητῶν μαζύ του, ὅτι θὰ ἐξετίθετο ὡς ὑποψήφιος εἰς τὰς προσεχεῖς ἐκλογὰς διὰ τὴν ἀνάδειξιν τῆς πρώτης Κρητικῆς Βουλῆς, καὶ ὅτι ἦτο βέβαιος ὅτι θὰ ἔπειθε τὸν Λαόν.

Οὐδὲν ἐκ τούτων συνέβη, ὅταν δὲ συνῆλθεν ἡ Κρητικὴ Βουλή, ἐψήφισεν ὁμοφώνως ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου 1901 ὁ Βενιζέλος, ἄνευ οὐδεμιᾶς προειδοποιήσεως, ἐδημοσίευσε τὰς πλήρεις προτάσεις του εἰς δύο Ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν οἷον ἀνεμένετο καὶ προεβλέπετο

παρ' ὅλων τῶν ὀρθῶς φρονούντων. Ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνικὸς Τύπος ἄνευ ἐξαιρέσεως καὶ ἡ κοινὴ γνώμη ἀπήτησαν τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν Κρητικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ ἀγανάκτησις ἦτο τόσον μεγάλη ὥστε ἦτο φανερὸν ὅτι ἔπρεπε νὰ γίνῃ μία ἄμεσος ἐνέργεια διὰ ν' ἀποφευχθῇ μία ἔκρηξις, ἔπρεπε δὲ τοῦτο νὰ γίνῃ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ὥστε νὰ μὴ χωρῇ ἡ παραμικρὰ παρεξήγησις καὶ νὰ φανῇ ὅτι οἱ ἰθύνοντες τόσον ἐν Ἑλλάδι ὅσον καὶ ἐν Κρήτῃ ἀπεδοκίμαζαν τὴν πρότασίν του.

Ἐπειδὴ διεκινδυνεύετο τὸ μέλλον τῆς Ἐθνικῆς ὑποθέσεως, ἐτηλεγράφησα εἰς τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ ἠρώτησα ἐὰν θεωροῦσαν ὅτι ἐπεβάλλετο ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ Βενιζέλου ἀπὸ τὴν Κρητικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ ἀπάντησις, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ὑπῆρξεν ὅτι, πρὸ τῆς γενικῆς κατακραυγῆς, τοῦτο ἦτο εὐκταῖον.

Ὁ γραμματεύς μου Παπαδιαμαντόπουλος, ὅστις ἀπεκρυπτογράφησε τὸ τηλεγράφημα, μὲ ἠρώτησε πῶς ἐπιθυμοῦσα νὰ ἐνεργήσω.

Ἀπήντησα: «Ἐὰν παρακαλοῦσα τὸν κ. Βενιζέλον νὰ ὑποβάλῃ τὴν παραίτησίν του, θὰ ἦτο τοῦτο ἀβρώτερον ἐκ μέρους μου, ἀλλά, ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, θὰ εἶναι πολιτικῶς σκοπιμώτερον νὰ τὸν ἀπολύσω, διότι ἐὰν τὸν παρακαλοῦσα νὰ παραιτηθῇ, ὁ Τύπος καὶ ὁ κόσμος εἰς τὰς Ἀθήνας θὰ εἴπουν, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ σημερινοῦ ἐρεθισμοῦ, ὅτι ὑφίσταται συνεννόησις, διὰ νὰ μὴ εἴπω συμπαιγνία, μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ, καὶ ὅτι ἴσως ἐνδομύχως νὰ ἐκολακευόμην ἐκ τῆς προτάσεώς του. Οἱ ἐν Ἀθήναις θὰ εἴπουν ὅτι ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀπεμακρύνθη τῆς Κυβερνήσεως ὁ Βενιζέλος, δηλαδὴ διὰ παραιτήσεως ὑποβληθείσης παρὰ τοῦ ἰδίου, δεικνύει ὅτι οὐδεμία βαθεῖα καὶ ριζικὴ διαφωνία ὑφίσταται μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ, καὶ ὅτι, ἐκ συμφώνου, ἀνεβάλαμεν ἁπλῶς τὴν πρότασίν του διὰ νὰ τὴν ἐπαναφέρωμεν ἐν εὐθέτῳ χρόνῳ.

« Τοὐναντίον, ἐὰν τὸν ἀπολύσω, ὅπως τὸ ἄρθρον 65 τοῦ Συντάγματος μοῦ δίδει τὸ δικαίωμα, τοῦτο θ' ἀποδείξῃ ὅτι ὑπάρχει σοβαρὰ καὶ οὐσιώδης διαφωνία μεταξύ μας, ὅπερ ἄλλως τε εἶναι ἀληθές».

Τὸ Διάταγμα τῆς ἀπολύσεως συνετάχθη, ὑπεγράφη καὶ ἐδημοσιεύθη, εἶχε δὲ ὡς ἑξῆς:

«Ἡμεῖς, Πρίγκηψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος, Ὕπατος Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ,

Ἔχοντες ὑπ' ὄψιν τὸ ἄρθρον 65 τοῦ Συντάγματος, ἐπειδὴ ὁ ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης Σύμβουλος Ἐλευθέριος Βενιζέλος ὅλως ἀναρμοδίως ὑπεστήριξε καὶ ἐξέθηκε γνώμας αντιθέτους πρὸς τὸ ἡμέτερον φρόνημα καὶ τὴν ἐντολὴν ἡμῶν, ἀπολύομεν αὐτὸν τοῦ ἀξιώματος τοῦ Συμβούλου ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης».

Ἐν Χαλέπᾳ τῇ 31ῃ Μαρτίου 1901

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐξάψεως ἐξέλιπεν ἀμέσως, ὁ δὲ ἥλιος ἐφώτισεν ἐκ νέου μίαν Κρήτην, ἤρεμον καὶ εὐτυχῆ, ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον τετραετίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄

Η ΔΥΣΧΕΡΗΣ ΘΕΣΙΣ ΜΟΥ

Προτοῦ συνεχίσω θὰ ἤθελα νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου πού παρακολούθησε τὰς λεπτομερείας τῶν τοπικῶν ἐξελίξεων μέχρι τοῦ σημείου αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς δυσκόλου καὶ λεπτῆς προσωπικῆς μου θέσεως κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Τονίζω τὰς λέξεις « προσωπικῆς μου θέσεως », διότι ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν ἤμουν Κυβερνήτης ξένος, ἀφοῦ ἤμουν ἐντολοδόχος τῶν Δυνάμεων, ἀλλ᾽ ἐξ ἄλλου δὲν ἔπαυσα νὰ εἶμαι Ἕλλην Πρίγκηψ, ἔχων τὴν αὐτὴν ἐθνικότητα καὶ θρησκείαν καὶ τὰ αὐτὰ αἰσθήματα ὅπως οἱ κάτοικοι τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης Νήσου.

Ἤμουν δηλαδὴ ἓν πρόσωπον ἀλλὰ μὲ διπλῆν ἰδιότητα, μὲ διπλὰ ἠθικὰ καθήκοντα καὶ ὑποχρεώσεις, ποὺ κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην στιγμὴν ἐκινδύνευαν νὰ συγκρουσθοῦν.

Ὄντως, ἀπὸ τὴν μίαν πλευρὰν εἶχα τὰς ἐντολοδότιδας Δυνάμεις, τὰς ὁποίας εἶχα ἐπισκεφθεῖ, εἶχα συνομιλήσει διὰ μακρῶν μὲ τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν, ἐπιδώσας εἰς αὐτοὺς Ὑπόμνημα σαφὲς καὶ εἰλικρινές, ἀληθὲς κάτοπτρον τῆς ἐν Κρήτῃ κρατούσης καταστάσεως καὶ τῶν ἐμπνεόντων τοὺς κατοίκους αἰσθημάτων.

Εἰς τὸ Ὑπόμνημα τοῦτο εἶχα τονίσει εἰς ποίαν ὀδυνηρὰν καὶ λεπτὴν θέσιν θὰ εὑρισκόμην ὑπὸ τὴν πίεσιν τῶν περιστάσεων, εἰς ἣν περίπτωσιν αἱ Δυνάμεις δὲν θὰ ἐλάμβαναν ἐγκαίρως μέτρα διὰ νὰ προλάβουν τὰ γεγονότα ποὺ ἐγὼ προέβλεπα ὡς μέλλοντα νὰ προκύψουν.

Ἀλλ᾽ αἱ Δυνάμεις, σκεπτόμεναι μόνον τὰ ἰδικά των συμφέροντα, ἠρνοῦντο πεισμόνως νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειάν μου.

Ἀπὸ τὴν ἄλλην πλευρὰν εἶχα τοὺς Κρῆτας, μὲ τὴν πολὺ φυσικὴν ἀνυπομονησίαν των καὶ μίαν κατάστασιν ἐντάσεως ποὺ ἠμποροῦσε νὰ ἐκραγῇ ἀπὸ στιγμὴν εἰς στιγμήν, καὶ ἐπὶ πλέον τὴν πρώτην ἐπίσημον Κρητικὴν Ἀντιπροσωπείαν ποὺ θὰ συνήρχετο κατ᾽ αὐτὰς διὰ πρώτην φοράν.

Ὅλοι φυσικὰ ἀνέμεναν ὅτι τὸ Σῶμα θὰ ἐθεωροῦσεν ὡς πρώτιστόν

του καθῆκον ν' ἀνακηρύξῃ ἐνώπιον τῆς Οἰκουμένης τὸν Κρητικὸν πόθον διὰ τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ θέσῃ τὰς Δυνάμεις ἐνώπιον τετελεσμένου γεγονότος.

Ἀλλ' ἀκριβῶς τοῦτο μὲ ἔθετεν ἐνώπιον διλήμματος.

Ἠμποροῦσα ἐγώ, ὡς Ἕλλην Πρίγκηψ, νὰ ἐναντιωθῶ ;

Ἡ ἀπάντησις δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ εἶναι μία : «Ὄχι».

Ὡς ἐντολοδόχος ὅμως τῶν Δυνάμεων, εἶχα καθῆκον νὰ συμμορφωθῶ πρὸς τὰς ἐπιθυμίας των καὶ τὰς ἀποφάσεις των, ἢ ἄλλως νὰ παραιτηθῶ.

Ἡ παραίτησίς μου ὅμως θὰ ἔθετε τὰς Δυνάμεις, τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην ἐνώπιον μεγάλων δυσχερειῶν, ποὺ τελικῶς θὰ κατέληγαν εἰς βάρος τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Κρήτης.

Καθῆκον μου λοιπόν, ὑπὸ τὴν διπλῆν μου ἰδιότητα, ἦτο νὰ προσπαθήσω νὰ ὁδηγήσω τὸ σκάφος μου μεταξὺ Σκύλλας καὶ Χαρύβδεως.

Ὅπως εἴδαμεν, αἱ Δυνάμεις, διὰ τῆς Διακοινώσεως αὐτῶν ἀπὸ 22 Φεβρουαρίου 1901 εἰς ἀπάντησιν τοῦ Ὑπομνήματός μου, εἶχαν δηλώσει ὅτι ἦσαν ὁμοφώνως τῆς γνώμης πώς, ὑπὸ τὰς παρούσας συνθήκας, δὲν μποροῦσαν νὰ ἐγκρίνουν οἱανδήποτε τροποποίησιν τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος τῆς Νήσου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τὴν ὁποίαν εἶχα ὑποδείξει.

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ἡ ἀπάντησις, ὅπως ἦτο διατυπωμένη, ὑπῆρξε σκληρὰ καὶ αὐστηρά. Αἱ Δυνάμεις ἀπέκρουαν ψυχρῶς κάθε λέξιν μου περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτραποῦν αἱ ὑπ' ἐμοῦ προβλεπόμεναι ἀνωμαλίαι, καὶ τοῦτο ἂν καὶ κατὰ τὴν περιοδείαν μου οἱ Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν μοῦ εἶχαν δώσει κάποιαν ἐλπίδα διὰ τῆς ὁμολογίας των ὅτι ἀντελαμβάνοντο πολὺ καλὰ τὰς δυσκολίας ποὺ εἶχα ν' ἀντιμετωπίσω.

Ἀπὸ τὰς Δυνάμεις δὲν εἶχα τίποτε πλέον νὰ περιμένω καὶ συνεπῶς ἤμουν ὑποχρεωμένος νὰ ἐναποθέσω πάσας μου τὰς ἐλπίδας εἰς τοὺς πιστοὺς Κρῆτας καὶ νὰ τοὺς πείσω νὰ λογικευθοῦν κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν φάσιν τῆς Κρητικῆς ὑποθέσεως.

Τοὺς παρεκάλεσα λοιπὸν νὰ ἐννοήσουν τὰς σοβαρὰς συνεπείας ποὺ θὰ προέκυπταν ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Βουλὴ προέβαινε εἰς ἀπροκάλυπτον κήρυξιν τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Τοὺς ἔδειξα τὸ Ὑπόμνημά μου διὰ νὰ τοὺς ἀποδείξω ὅτι εἶχα κάμει πᾶν τὸ δυνατὸν ὅπως ἐπιτύχω τὴν τόσον ποθητὴν Ἕνωσιν, καὶ τοὺς ἐξήγησα ὅτι, εἰς ἀπάντησιν, αἱ Δυνάμεις εἶχαν δηλώσει ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ συναινέσουν εἰς οἱανδήποτε τροποποίησιν τοῦ πολιτικοῦ καθεστῶτος τῆς Νήσου πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ποὺ εἶχα ὑποδείξει.

Ἔκαμα ἔκκλησιν πρὸς αὐτούς, πρὸς αὐτὸ τὸ συμφέρον τῆς Κρητικῆς ὑποθέσεως, νὰ μὴ προκαλέσουν τὰς Δυνάμεις καὶ ὠθήσουν τὰ πράγματα εἰς τὰ ἄκρα, κηρύσσοντες ἀναφανδὸν τὴν Ἕνωσιν. Τοὺς συνέστησα νὰ

περιορισθοῦν εἰς τὸ νὰ ἐκφράσουν τὰς εὐχαριστίας των πρὸς τὰς Δυνάμεις δι' ὅσα μέχρι τότε αὗται εἶχαν πράξει ὑπὲρ τῆς Κρήτης, καὶ νὰ διατυπώσουν τὴν εὐχὴν ὅπως ἐπισπεύσουν τὴν τελικὴν λύσιν, λύσιν σύμφωνον πρὸς τοὺς πόθους των.

Ὡς ἦτο φυσικόν, συνήντησα κάποιαν ἀντίδρασιν, καὶ δικαίως κατηγόρησαν τοὺς Προξένους καὶ τὸν Βενιζέλον οἱ ὁποῖοι ἐκ συμφώνου εἶχαν παρουσιάσει τὴν ἐν Κρήτῃ κατάστασιν κατὰ τρόπον ἀνακριβῆ. Ἅπαξ ἔτι οἱ Κρῆτες ἔδειξαν τὰ εἰλικρινῆ τους πατριωτικὰ αἰσθήματα καὶ τὴν συγκινητικὴν ἐμπιστοσύνην καὶ ἀφοσίωσίν των πρὸς ἐμέ, δι' ὃ καὶ θὰ τοὺς εἶμαι ἐσαεὶ εὐγνώμων διότι ἠκολούθησαν τὰς συμβουλάς μου.

Τοιουτοτρόπως κατώρθωσα νὰ παρακάμψω τὴν ἐπικίνδυνον ἐκείνην κρίσιν ἡ ὁποία λόγῳ τῆς στάσεως τῶν Δυνάμεων θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἶχεν ἀνάψει πυρκαϊὰν εἰς τὰ Βαλκάνια. Δὲν εἶναι δὲ τοῦτο ὑπερβολή. Ἐκεῖνο ποὺ εἶχεν ὁδηγήσει εἰς τὴν κρίσιν ἦτο ἡ ἄμεσος ἀνάμιξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς Κρήτης τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας Μπλὰν καὶ ἡ προθυμία τοῦ Βενιζέλου νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ.

Εἶναι γεγονὸς ἀδιάψευστον ὅτι ὁ Μπλὰν εἶχεν εἰσηγηθεῖ εἰς τὸν Βενιζέλον τὴν ἰδέαν νὰ ὑποδείξουν πρὸς τὰς Δυνάμεις τὴν μετατροπὴν τοῦ καθεστῶτος τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν, μετὰ τὸ τέλος τῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου.

Εἰς τὴν Κρήτην ἀπασχολοῦσε τοὺς πάντας τὸ ζήτημα τί θὰ συνέβαινεν εἰς τὸ τέλος τοῦ 1901, τότε δὲ ὁ Μπλὰν ἐπρότεινε τὴν λύσιν ταύτην εἰς τὸν Βενιζέλον ὁ ὁποῖος βραδύτερον τὴν υἱοθέτησε. Κατ' αὐτοὺς θὰ συνεκαλεῖτο ἡ Ἐθνοσυνέλευσις νὰ ἐκλέξῃ τὸν Ἡγεμόνα.

Ἡ ἰδέα αὕτη εἶχε κάποιον προηγούμενον. Ὅταν ἡ Δεκαεξαμελὴς Ἐπιτροπὴ κατήρτιζε τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, ἐγένετο συζήτησις περὶ τοῦ τίτλου τὸν ὁποῖον θὰ ἔφερεν ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Πολιτείας. Ὁ Βενιζέλος ἐπρότεινε τότε ν' ἀποκληθῇ Πρίγκηψ, ὅστις ἦτο ὁ συνήθης τίτλος τῶν ἀρχηγῶν Κρατῶν. Θὰ ἦτο ἀρκετόν, εἶπε, νὰ προστεθῇ ἀκροτελεύτιον ἄρθρον εἰς τὸ Σύνταγμα, καθορίζον ὅτι ὁ τίτλος καὶ ὅλαι αἱ σχετικαὶ προνομίαι θὰ παρεχωροῦντο εἰς τὸν Ὕπατον Ἁρμοστήν.

Ὅταν ἐπερατώθη ἡ κατάρτισις τοῦ σχεδίου Συντάγματος καὶ ὑπεβλήθη τοῦτο ὑπ' ἐμοῦ πρὸς ἔγκρισιν εἰς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, αὗται ἐπεφόρτισαν τοὺς ἐν Ρώμῃ Πρέσβεις των, ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Ναυάρχου Κανεβάρο, τότε Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Ἰταλίας, νὰ μελετήσουν τὸ σχέδιον καὶ νὰ ὑποβάλουν τὴν γνώμην των περὶ τῶν ἐπενεκτέων τροποποιήσεων ἢ διαγραφῶν.

Οἱ Πρέσβεις ἔκαμαν μερικὰς ἀσημάντους παρατηρήσεις διέγραψαν δὲ μόνον τὸ ἄρθρον 38, τοῦθ' ὅπερ ἐνέκριναν αἱ Δυνάμεις. Τὸ ἄρθρον 38 εἶχεν ὡς ἑξῆς:

«Εἰς ἣν περίπτωσιν τὸ Ἡγεμονικὸν Ἀξίωμα ἤθελε μείνῃ ἄνευ κατόχου, τὴν Ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν θέλει ἀσκῇ τὸ Συμβούλιον τοῦ Ἡγεμόνος ἐν ὀνόματι τοῦ Λαοῦ καὶ ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην. Τὸ Συμβούλιον θέλει συγκαλέσει ἐντὸς δύο μηνῶν τὸ βραδύτερον τὴν Συνέλευσιν, ὅπως αὕτη ἀποφασίσῃ περί τε τοῦ προσώπου τοῦ Ἡγεμόνος καὶ περὶ τῆς ἀναθεωρήσεως τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος, ὅσαι ἤθελον κριθεῖ ἀναθεωρητέαι ἕνεκα τῆς μεταβολῆς ταύτης».

Οἱ Πρέσβεις ἐδικαιολόγησαν τὴν γνώμην των περὶ διαγραφῆς τοῦ ἄρθρου τούτου ὡς ἑξῆς:

«Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἄρθρον 38, δεδομένου ὅτι τὸ παρὸν καθεστὼς εἶναι προσωρινὸν καὶ ὅτι ἡ Ἡγεμονία τῆς Κρήτης δὲν ἔχει ἀκόμη ἱδρυθεῖ, δὲν ὑφίσταται λόγος νὰ προνοήσωμεν περὶ τῆς διαδοχῆς.

Ὀψέποτε ἡ θέσις τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ἤθελε κενωθῇ πρὸ τῆς παρελεύσεως τῆς τριετίας, αἱ Δυνάμεις θέλουν μεριμνήσῃ περὶ τῆς πληρώσεως τῆς θέσεως.

Ἑπομένως οἱ Ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων φρονοῦσι προτιμότερον νὰ διαγραφῇ τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ Συντάγματος».

Ἐν Ρώμῃ τῇ 6ῃ Ἀπριλίου 1899

ΚΑΝΕΒΑΡΟ, ΚΑΡΡΗ, ΜΠΑΡΡΕΡ, ΝΕΛΙΔΩΦ

Ἡ ἀπόφασις ἐκοινοποιήθη καὶ τὸ ἄρθρον 38 διεγράφη ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως.

Τὸ ἐπιχείρημα τῆς Πρεσβευτικῆς Διασκέψεως διὰ τὴν διαγραφὴν τοῦ ἄρθρου καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ υἱοθέτησαν οἱ Ὑπουργοὶ τῶν Ἐξωτερικῶν οἱ ὁποῖοι ἐτόνισαν ὅτι « τὸ παρὸν καθεστὼς εἶναι προσωρινὸν καὶ ὅτι ἡ Ἡγεμονία τῆς Κρήτης δὲν ἔχει ἀκόμη ἱδρυθεῖ » ἐνεποίησεν, ὡς ἦτο φυσικόν, βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τὴν Κρήτην.

Τὸ ὅτι τὸ καθεστὼς τῆς Κρήτης ἐχαρακτηρίσθη ὡς προσωρινὸν ἦτο ἐνθαρρυντικὸν σημεῖον καὶ ἐγένετο εὐμενῶς δεκτόν. Τί ὅμως νὰ ἐσήμαινε ἡ φράσις « Ἡ Ἡγεμονία τῆς Κρήτης δὲν ἔχει ἀκόμη ἱδρυθεῖ » ; Ὅταν ἀνεχώρησα τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1900 διὰ τὴν εἰς Εὐρώπην περιοδείαν μου, ἀναμφιβόλως ὁ Μπλὰν ἠθέλησε νὰ δώσῃ μέσον τοῦ Βενιζέλου εἰς τὰ μέλη τῆς Κρητικῆς Κυβερνήσεως μίαν καλὴν συμβουλὴν καὶ τοὺς ὑπέδειξε μίαν ἔξοδον ἐκ τοῦ προσωρινοῦ καθεστῶτος, συνιστῶν ὅπως παρακληθοῦν αἱ Δυνάμεις νὰ προβοῦν εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἡγεμονίας τῆς Κρήτης.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἀφετηρία μεταγενεστέρας διαφωνίας πού, μετὰ τὴν ἐπιστροφήν μου, ἀνεφύη δυστυχῶς μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ. Ὁ μὲν Βενιζέλος ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὴν ἐμπνευσθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Μπλὰν λύσιν, ἐνῷ ἐγώ, κατόπιν τῶν βολιδοσκοπήσεών μου εἰς τὰς Ἀθήνας, δηλαδὴ εἰς τὸ Ἐθνικὸν κέντρον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑπεστήριζα ὅτι ἡ μετατροπὴ τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν δὲν ἦτο σκόπιμος, λόγῳ τῆς

βεβαίας ἀντιθέσεως πού θὰ προκαλοῦσε τὸ σχέδιον τοῦτο ἐκ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κοινῆς γνώμης.

Παρ' ὅλα αὐτὰ καὶ παρὰ τὰς προσπαθείας μου νὰ συγκρατήσω τὸν Βενιζέλον καὶ νὰ τὸν πείσω ὅπως, ὡς νομιμόφρων Ἕλλην, ἀποσύρῃ τὴν πρότασίν του, ἀφοῦ ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ ὑπεύθυνος Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις εἶχαν ἐκφρασθεῖ ἐναντίον της, ἐκεῖνος ἐξακολούθησε μὲ πεῖσμα νὰ ἐπιμένῃ καί, ὅπως εἴδαμεν, τὴν ἐδημοσίευσεν εἰς δύο Ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας.

Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε τὸ προβλεφθέν. Ἡ προκληθεῖσα ἐναντίον του ἀντίδρασις ἦτο τοιαύτη ὥστε ὑποχρεώθηκα νὰ τὸν ἀπολύσω, διὰ νὰ προλάβω μοιραίας ταραχὰς τόσον εἰς τὴν Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὴν Κρήτην.

Ἐὰν ὁ Μπλάν, ἀντὶ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸν Βενιζέλον, εἶχεν ἀποταθεῖ κατ' εὐθεῖαν πρὸς ἐμέ, θὰ τὸν εἶχα ἐνημερώσει περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις κρατούσης κοινῆς γνώμης καὶ θὰ εἴχαμεν ἀποφύγει τὰς λυπηρὰς συνεπείας τῆς ἀμέσου ἀναμίξεώς του εἰς τὰς ὑποθέσεις μας.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, προκύψαν ἐκ τῆς ἀσυλλογίστου καὶ ἀτυχοῦς ἐνεργείας ἑνὸς Προξένου, ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὴ προήρχετο ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως, ὑπῆρξεν ἡ πηγὴ ὅλων τῶν παρεξηγήσεων καὶ τῶν μετέπειτα δεινῶν τῆς Κρήτης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ΄

Η ΠΡΩΤΗ ΚΡΗΤΙΚΗ ΒΟΥΛΗ (1901)

Ἐπλησίαζεν ὁ καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖον, συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα, ἡ Κρήτη ἐπρόκειτο νὰ ἐκλέξῃ τὴν πρώτην Βουλήν της.

Ἀπὸ τότε μέχρι τῆς ἡμέρας ποὺ συνῆλθεν ἡ Βουλή, παρετήρησα κάποιαν νευρικότητα εἰς τὴν στάσιν τῶν Γενικῶν Προξένων.

Ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας Παῦλος Μπλὰν ὡμιλοῦσε πρὸς ὅσους ἤθελαν νὰ τὸν ἀκούσουν περὶ τοῦ ἰσχυροῦ κόμματος ποὺ θὰ ὑπεστήριζε τὸν Βενιζέλον εἰς τὴν Βουλήν, κόμματος κεκηρυγμένου ὑπὲρ τῆς μετατροπῆς τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν.

Ὁ Πρόξενος τῆς Ἰταλίας ἀκολουθοῦσε κατὰ πόδας τὸν συνάδελφον καὶ Πρύτανίν του. Ὁ Πρόξενος τῆς Ρωσίας Γκίερς διέτρεχε τὴν νῆσον —ἰδίως τὸν Νομὸν Ἡρακλείου—ἔφιππος ἐν στολῇ καὶ ἐρωτοῦσε τοὺς κατοίκους ἐὰν ἤθελαν τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα ἢ ἐὰν προτιμοῦσαν νὰ γίνῃ ἡ Κρήτη Ἡγεμονία.

Ὁ Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας (1) ἦτο ὁ μόνος ποὺ τηροῦσε τὴν ἁρμόζουσαν στάσιν. Ἀντελαμβανόμην ὅτι αἱ κινήσεις τῶν κυρίων αὐτῶν ἠρέθιζαν τὸν πληθυσμόν, διότι κατώρθωναν μόνον νὰ τὸν κάμνουν νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἰς τὴν Εὐρώπην δὲν ἦσαν ἀκόμη βέβαιοι περὶ τῶν ἀληθῶν αἰσθημάτων τῶν Κρητῶν..

Ἐπὶ πλέον τοὺς παρεῖχαν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐξωτερικαὶ μηχανορραφίαι ἐλάμβαναν χώραν διὰ νὰ διχάσουν τοὺς Κρῆτας οἱ ὁποῖοι ἕως τότε ὁμοθύμως παρακαλοῦσαν τὴν Εὐρώπην νὰ τοὺς παραχωρήσῃ τὴν Ἕνωσιν.

Ἐπιτροπαὶ ἤρχοντο νὰ παραπονεθοῦν πρὸς ἐμὲ διὰ τὴν στάσιν τῶν Προξένων, ἐπέσυρα δὲ ἐπὶ τούτου τὴν προσοχήν των, διότι ἐγνώριζα ἐκ τῶν ἀνακοινώσεων τῶν Δυνάμεων ὅτι αἱ δοθεῖσαι πρὸς τοὺς Προ-

(1) Ἦτο τότε ὁ κ. Ρόμπερτ Γκραῖβς.

ξένους ὁδηγίαι διελάμβαναν νὰ μὴ ἀναμιγνύωνται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικήν.

Οἱ Πρόξενοι ἤκουσαν ἡσύχως ὅσα τοὺς ἔλεγα ἀλλ' οὐδόλως τὰ ἐλάμβαναν ὑπ' ὄψιν. Ἀντιθέτως ἐξακολουθοῦσαν τὴν δρᾶσιν των, ὡς ἐὰν νὰ μὴ εἶχα εἴπει τίποτε.

Μετ' ὀλίγον ἔμαθα ἐπίσης ὅτι, εἰς τὰς ἐκθέσεις των πρὸς τὰ οἰκεῖα Ὑπουργεῖα των, ἐσημείωναν τὴν ὕπαρξιν ἰσχυροῦ κόμματος ὑπὸ τὸν Βενιζέλον, τὸ ὁποῖον ηὔχετο τὴν μετατροπὴν τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν.

Ὁμολογῶ ὅτι μετὰ σχετικῆς ἀνησυχίας ἔβλεπα νὰ πλησιάζῃ ἡ προεκλογικὴ περίοδος.

Δὲν ἐφοβούμην τὰ αἰσθήματα ἢ τὴν στάσιν τῶν Κρητῶν κατὰ τὰς ἐκλογάς, διότι μοῦ εἶχαν δώσει πάντοτε τόσας συγκινητικὰς ἀποδείξεις τῆς ἐμπιστοσύνης των καὶ τῆς νομιμόφρονος ἀφοσιώσεως των, ὥστε ἤμουν βέβαιος διὰ τὴν ἄμεμπτον συμπεριφοράν των κατὰ τὰς ἐκλογάς.

Ἐὰν ἡ κατάστασις ἦτο ὁμαλή, ὅπως πρὸ τῆς προτάσεως τοῦ Βενιζέλου, οὐδὲν θὰ εἶχα νὰ φοβηθῶ ἐκ τῶν ἐκλογῶν, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀτυχῆ ἐκείνην πρότασιν, καὶ κατόπιν τῆς ἐπιμέμπτου ἀναμίξεως τῶν Προξένων εἰς τὰ ζητήματά μας, ἡ κατάστασις δὲν ἦτο πλέον καθόλου ὁμαλή, καὶ κατεχόμην ὑπὸ ἀνησυχίας ὡς πρὸς τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον θ' ἀντιμετώπιζαν οἱ Κρῆτες τὴν νέαν ταύτην κατάστασιν.

Ἐγνώριζα πράγματι ὅτι ἡ πρότασις τοῦ Βενιζέλου, μαζὶ μὲ ὅλα ποὺ εἶχαν λεχθεῖ καὶ γραφεῖ περὶ αὐτῆς, καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀπόλυσίς του, εἶχαν προξενήσει βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Κρῆτας, ποὺ ἦσαν πάντοτε πολὺ εὔθικτοι εἰς ὅ,τι ἀφοροῦσε τὸ Ἐθνικὸν ζήτημα.

Ἡ Ἕνωσις ὑπῆρξε πάντοτε ἡ μεγαλυτέρα ἐλπὶς τῶν Κρητῶν—ὁ πόθος καὶ ὁ σκοπός των—καὶ διὰ νὰ τὸ ἐπιτύχουν τὸ ταχύτερον, εἶχαν πολεμήσει ἀκαταπαύστως ἐπὶ γενεὰς γενεῶν.

Εἰς τὴν Κρήτην δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ τούτου διαφορὰ γνώμης, οὔτε ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ συζητήσεως ἐπ' αὐτοῦ, διότι τὸ ζήτημα τοῦτο ἐτίθετο ἀφ' ἑαυτοῦ, ὡς γεγονὸς πιστοποιούμενον ἀπὸ τὴν συνείδησιν καὶ τὴν καρδιὰν ὅλων τῶν Κρητῶν. Καὶ ἰδοὺ ὅτι ἕνας πολιτικὸς ἐνεφανίζετο ὑποστηρίζων μίαν λύσιν πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἠμποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ παρεξηγήσεις. Διότι ποῦ ἔτεινεν ὁ Βενιζέλος διὰ τῆς προτάσεώς του, θὰ διηρωτῶντο οἱ Κρῆτες, ἰδίως εἰς τὴν ὕπαιθρον. Μήπως ἐθεωροῦσε τὴν μετατροπὴν τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν ὡς λύσιν ὁριστικήν, ἢ ἁπλῶς ὡς σταθμόν ; Οὐδέποτε ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου ἠθέλησε νὰ δώσῃ καθαρὰς ἐξηγήσεις, ὅλοι δὲ οἱ Κρῆτες, ἐξαιρέσει μιᾶς πολὺ μικρᾶς μειοψηφίας ἐντὸς τῶν πόλεων, ἐδεικνύοντο πολὺ σκεπτικοὶ ὅσον ἀφορᾷ τὰς προθέσεις τοῦ Βενιζέλου.

Ἡ Κρήτη εἶναι μικρὸς τόπος αἱ δὲ φῆμαι, ἀληθεῖς ἢ ψευδεῖς, πετοῦν

κυριολεκτικῶς ἀπὸ στόματος εἰς στόμα μὲ ἀπίστευτον ταχύτητα, καὶ ἀμέσως ἀρχίζουν αἱ συζητήσεις.

Οἱ Κρῆτες τῆς ὑπαίθρου ἐγνώριζαν ὅτι εἶχα ζητήσει ἀπὸ τὸν Βενιζέλον νὰ δημοσιεύσῃ εἰς τὰς ἐφημερίδας δήλωσιν διὰ νὰ ἐξηγήσῃ ὅτι εἶχε κάνει τὴν πρότασίν του μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ φθάσωμεν ταχύτερον εἰς τὴν ποθητὴν καὶ ὁριστικὴν λύσιν.

Ὁ Λαὸς ἐγνώριζεν ἐπίσης ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἀρνηθεῖ ν' ἀκολουθήσῃ τὴν συμβουλήν μου, τοῦτο δὲ βεβαίως ἐνίσχυε τὴν πρὸς αὐτὸν δυσπιστίαν. Πολλοὶ ἐκ τῶν γηραιῶν πολιτευτῶν τῆς Κρήτης ἔμεναν ἔκπληκτοι πρὸ τῆς στάσεως μερικῶν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων Γενικῶν Προξένων τοὺς ὁποίους ἀπὸ μακροῦ ἐγνώριζαν, διότι ὑπηρετοῦσαν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως π.χ. ὁ Μπλάν, ὁ Πρόξενος τῆς Γαλλίας. Ἀντελάμβάνοντο ὅτι ὁ Μπλὰν δὲν κατεδίκαζε οὔτε τὸν Βενιζέλον οὔτε τὴν πρότασίν του, ἀλλά, ἀντιθέτως, ἐδείκνυε κάποιαν συμπάθειαν πρὸς αὐτόν.

Πάντα ταῦτα ἐξηρέθιζαν τὴν κοινὴν γνώμην καί, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐγεννοῦσαν τὴν ἰδέαν ὅτι οἱ ξένοι ἀμφέβαλλαν περὶ τῶν ἀληθῶν αἰσθημάτων τῶν νησιωτῶν σχετικῶς μὲ τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα.

Μετ' ὀλίγον θὰ ἐλάμβαναν χώραν αἱ πρῶται ἐκλογαὶ μετὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Συντάγματος. Οἱ Κρῆτες ἔμελλαν τώρα νὰ ἐκλέξουν ἐλευθέρως τοὺς ἐπισήμους ἀντιπροσώπους καὶ νομοθέτας των. Ἐρωτῶ : δὲν ἦτο λοιπὸν ἐντελῶς φυσικὸν νὰ θέλουν νὰ ἐπιφορτίσουν τοὺς πληρεξουσίους των νὰ ἐκφράσουν τὰ ἀληθινὰ αἰσθήματα τῶν Κρητῶν καὶ τὴν ἀκλόνητον ἐπιθυμίαν των διὰ τὴν Ἕνωσιν, ἰδίως μετὰ τὰ ὅσα εἶχαν εἴπει αἱ Δυνάμεις περὶ τῶν 'νομίμων ἐπιδιώξεων' τῆς Κρήτης, ὥστε νὰ διαλυθῇ πᾶσα ἀμφιβολία καὶ πᾶσα παρεξήγησις ;

Πάντα ταῦτα ἦσαν τόσον καθαρὰ καὶ φανερὰ πρὶν ἀκόμη ἐπιχειρήσω τὴν περιοδείαν μου εἰς τὴν Εὐρώπην, ὥστε τὰ εἶχα ἀναφέρει εἰς τὸ Ὑπόμνημά μου. Τώρα, ὅμως, ἕνεκα τῆς ἥκιστα πατριωτικῆς στάσεως τοῦ Βενιζέλου, προέβλεπα ὅτι κάτι θὰ συνέβαινε.

Ἐπὶ πλέον ἦτο φανερὸν ὅτι ὑπῆρχε κάποια ὑπόκωφος ἀνάμιξις τῶν Γενικῶν Προξένων.

Αὐτὴ ἦτο ἡ αἰτία ποὺ ἔσπειρε τὴν σύγχυσιν, κάμνουσα τοὺς Κρῆτας νὰ πιστεύουν ὅτι εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἀμφέβαλλον περὶ τῶν πραγματικῶν αἰσθημάτων των.

Ἀνέτειλε τέλος ἡ ἡμέρα τῶν ἐκλογῶν, οἱ δὲ Κρῆτες ἔδειξαν δι' ἄλλην μίαν φοράν, πρὸς μεγάλην μου ἱκανοποίησιν, θαυμαστὴν αὐτοκυριαρχίαν. Οὔτε μιὰ μύτη δὲν ἄνοιξεν.

Ἐν τούτοις, αἱ πληροφορίαι ποὺ ἔλαβαν αἱ Δυνάμεις ἐκ Κρήτης ἦσαν ὅλαι ψευδεῖς καὶ παραπλανητικαί.

Ὁ ἐν Κωσταντινουπόλει Πρεσβευτής μας Μαυροκορδάτος ἔγραψεν ὅτι

ὁ ἐκεῖ Ἄγγλος Πρέσβυς Ο'Κόννορ τὸν εἶχε πληροφορήσει ὅτι εἰς τὰς Κρητικὰς ἐκλογὰς ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἐξασφαλίσει τριάκοντα ἕδρας, καὶ ὅτι τὸ κόμμα του θὰ ὑπεστήριζε τὴν μετατροπὴν τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν.

Ὁ ἐν Ρώμῃ Πρεσβευτὴς Κουντουριώτης ἔγραψεν ὅτι ὁ Ἄγγλος Πρέσβυς Λόρδος Κάρρη τοῦ εἶπεν ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς πληροφορίας ποὺ εἶχε λάβει, ἕνα μέγα κόμμα εἰς τὴν Κρήτην ἐπιθυμοῦσε τὴν λύσιν αὐτήν, πρᾶγμα ποὺ ἄλλωστε ἐπιστοποιεῖτο ἀπὸ τὴν παραδειγματικὴν τάξιν ποὺ εἶχεν ἐπικρατήσει κατὰ τὰς ἐκλογάς. Τοῦτο, συνέχισεν ὁ Λόρδος Κάρρη, ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὸν φόβον τὸν ἐκφρασθέντα ὑπὸ τοῦ Πρίγκιπος εἰς τὸ Ὑπόμνημά του, περὶ τοῦ τί ἠμποροῦσε νὰ συμβῇ ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἠρνοῦντο νὰ δώσουν ὁριστικὴν λύσιν εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα.

Ὁ Λόρδος Κάρρη προσέθεσεν ὅτι εἶχε μάλιστα τὴν ὑπόνοιαν ὅτι ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ Πρίγκηψ ἐγνώριζε τὴν ὕπαρξιν τοιούτου κόμματος εἰς τὴν Νῆσον, διὰ τοῦτο εἶχεν ἐπιζητήσει νὰ πείσῃ τὰς Δυνάμεις νὰ παραχωρήσουν τὴν Ἕνωσιν, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν λύσιν τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐπιθυμοῦσε πρὶν ἢ οἱ Κρῆτες δυνηθοῦν νὰ ἐκφράσουν τὰ πραγματικά των αἰσθήματα. Ποῖαι ποταπαὶ συκοφαντίαι !

Ἰδοὺ μία τρανὴ ἀπόδειξις περὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν γράφεται ἡ Ἱστορία. Εἶναι περιττὸν νὰ περιγράψω τὴν σύγχυσιν καὶ τὴν ἀγανάκτησίν μου, ὅταν μοῦ περιῆλθαν αὐταὶ αἱ πληροφορίαι.

Ἡ πρώτη Κρητικὴ Βουλὴ συνῆλθε τὴν 19 Μαΐου 1901.

Ἡ ἐνθουσιώδης ὑποδοχὴ ποὺ μοῦ ἐγένετο καὶ αἱ ἐκκωφαντικαὶ ζητωκραυγαὶ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως, ὁμοιάζουσαι μὲ ἔκρηξιν ἡφαιστείου, ποὺ μὲ συνώδευσαν ὅταν ἀπεχώρησα ἐκ τῆς αἰθούσης μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ἐπὶ τῇ ἐνάρξει τῶν ἐργασιῶν λόγου μου, ἔδειξαν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ τοὺς διπλωμάτας της ποῖος εἶχε δίκαιον καὶ ποῖος ἦτο ἐκεῖνος ποὺ ἐγνώριζε τοὺς Κρῆτας !

Αἱ σκηναὶ αὗται θὰ ἐξέπληξαν βεβαίως τοὺς Γενικοὺς Προξένους, ποὺ παρίσταντο ἐν μεγάλῃ στολῇ εἰς τὴν συνεδρίασιν καὶ ἤκουαν τοὺς Κρῆτας διαψεύδοντας τὰς ἰδικάς των ἐκθέσεις.

Ἰδοὺ τὸ κείμενον τοῦ λόγου τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησα :

«Κύριοι Βουλευταί,

Μετ' ἀληθοῦς χαρᾶς βλέπω τὴν πρώτην Κρητικὴν Βουλήν, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἡ κραταιὰ τοῦ Ὑψίστου χεὶρ ἔθηκε τέρμα εἰς τὰς μακρὰς καὶ ἀδιαλείπτους τῆς Νήσου δοκιμασίας. Τὸ κατὰ τὴν διαρρεύσασαν διετίαν ἀπὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Συντάγματος ἔργον ἦτο ὁμολογουμένως δυσχερὲς καὶ ἐπίμοχθον, διότι, μετὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους ἀνωμαλίας, ἐπε-

βάλλετο γενική ὀργάνωσις καὶ ἐν πολλοῖς ἀληθὴς ἐκ τοῦ μηδενὸς δημιουργία. Εἰς δὲ τὰς παρομαρτούσας εἰς τὴν ἵδρυσιν πάσης νεοπαγοῦς πολιτείας δυσχερείας, προσετίθεντο καὶ δύο σοβαρὰ ζητήματα: τὸ τῆς παλινοστήσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἀγροτῶν καὶ τὸ τοῦ ἀφοπλισμοῦ.

Καὶ ὑπὲρ τῆς λύσεως μὲν τοῦ πρώτου, πᾶσα ἐφικτὴ κατεβλήθη ἐνέργεια καὶ πᾶσα δυνατὴ ἐγένετο θυσία, καίτοι δὲ ἡ ἀγαθὴ Ἡμῶν πρόθεσις προσέκρουσε κατ' ἀτυχῶν προλήψεων ἐπὶ ταῖς ὁποίαις πολλοὶ μετεμελήθησαν ἤδη, κατωρθώθη οὐχ' ἧττον ἡ παραμονὴ ἐν τῇ νήσῳ τῶν ὀρθῶς σκεπτομένων Ὀθωμανῶν, οἵτινες ἐν ζηλευτῇ συζῶντες νῦν ὁμονοίᾳ μετὰ τῶν συμπατριωτῶν αὐτῶν Χριστιανῶν, ἀπολαύουσι τελείως τῶν ἀγαθῶν τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσοπολιτείας καὶ τῆς ἀσφαλοῦς προστασίας τῶν νόμων.

Ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ ἀφοπλισμοῦ, εἶναι γνωστὸν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ὑπερέβη πᾶσαν προσδοκίαν, διότι εἰς τὴν φωνὴν τοῦ νόμου καὶ τὴν προκήρυξιν Ἡμῶν ὁ λαὸς ἀνταπεκρίθη διὰ προθυμίας, ἣν ἀτελῶς θὰ κατώρθου νὰ ἐξάρῃ πᾶς ἔπαινος.

Ὑπὸ εὐφροσύνου κατέχομαι αἰσθήματος βεβαιῶν τὴν ἅμιλλαν τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ἐν τῷ πρὸς τοὺς νόμους σεβασμῷ, τῇ ἀόκνῳ φιλεργίᾳ, τῇ ὑπακοῇ καὶ προθύμῳ παροχῇ τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ εἰς τὰς Ἀρχάς, ἅμιλλαν εὐγενῆ δι' ἧς ἐπαγιώθη ἡ δημοσία ἀσφάλεια εἰς βαθμὸν δικαίως προκαλοῦντα τὴν γενικὴν ἐκτίμησιν.

Εἰς τὴν ἐπίτευξιν τοῦ ἀξιοθαυμάστου τούτου ἀποτελέσματος συνετέλεσε, προσέτι, οὐκ ὀλίγον ἡ εὐγενὴς καὶ ἐνδελεχὴς μέριμνα τῶν ἀναλαβόντων κατὰ τοὺς πρώτους μῆνας τὴν τήρησιν τῆς τάξεως Διεθνῶν στρατευμάτων, ὡς καὶ ἡ ἐπιτυχὴς εἶτα ὀργάνωσις τῆς Χωροφυλακῆς, ἡ ὀφειλομένη εἰς τὸν ἀξιέπαινον ζῆλον καὶ τοὺς ἀτρύτους κόπους τῶν διοικητῶν, ἀξιωματικῶν καὶ ὑπαξιωματικῶν τοῦ εὐλόγως πεφημισμένου Σώματος τῶν Ἰταλῶν Βασιλικῶν Καραβινοφόρων.

Αἱ κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ὀργανώσεως τῶν διαφόρων κλάδων τῆς ὑπηρεσίας δυσχέρειαι εἰσὶ βεβαίως εὐνόητοι. Κατὰ τὸ λῆξαν διετὲς διάστημα κατηρτίσθησαν καὶ ἐτέθησαν εἰς ἐφαρμογήν, ὡς ὥρισε τὸ Σύνταγμα, οἱ πρὸς λειτουργίαν τοῦ Πολιτεύματος κριθέντες ἀναγκαῖοι νόμοι, ἕτεροι δὲ παρασκευασθέντες θὰ εἰσαχθῶσιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς.

Οἱ ἀνθρώπινοι νόμοι δὲν φέρουσιν ἀναμφισβητήτως, ὡς οἱ θεῖοι, τὴν σφραγῖδα τοῦ τελείου, ἡ ἐπανειλημμένη δὲ μελέτη, ὁ χρόνος καὶ ἡ κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν πεῖρα εἰσὶν ἐφόδια πολύτιμα εἰς νομοθέτας συνετοὺς καὶ πεπειραμένους, πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἀναγκαίων διορθώσεων καὶ βελτιώσεων, ἐὰν πράγματι ἐνδείκνυνται τοιαῦται.

Ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ὑψίστου τούτου δικαιώματος καὶ καθήκοντος ἅμα, πέποιθα ὅτι θὰ δειχθῆτε, Κύριοι, ἄξιοι τῆς ἐμπιστοσύνης δι' ἧς περιέβαλεν ὑμᾶς ἡ ἁγνὴ τοῦ λαοῦ ψῆφος, μελετῶντες, συζητοῦντες, προτείνοντες καὶ ἀποφασίζοντες ἐλευθέρως καὶ πεφωτισμένως τὰ βέλτιστα.

Ἡ κατάστασις χώρας ὑποστάσης ἐπανειλημμένας καταστροφὰς καὶ ἐρημώσεις δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ προμηνύσῃ ταχεῖαν οἰκονομικὴν εὐεξίαν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ταύτην ἔχουσα ὑπ' ὄψιν ἡ Συνέλευσις, προεῖδε περὶ συνομολογήσεως δανείου μέχρι 4.000.000 φράγκων πρὸς ἀπόδοσιν τῶν προκαταβολῶν, ἃς ἡ εὐγενὴς μέριμνα τῶν Προστατίδων Δυνάμεων ἤθελε παράσχει διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς νέας ὀργανώσεως καὶ τὴν κάλυψιν ἐνδεχομένων ἐλλειμμάτων τῶν Προϋπολογισμῶν τῶν πρώτων ἐτῶν.

Τοιοῦτο δάνειον δὲν εὑρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συνομολογήσωμεν, διότι ἐκ τῆς μερικῆς προκαταβολῆς τῶν Δυνάμεων, πλὴν τοῦ ποσοῦ τοῦ διατεθέντος ὑπὸ τῶν Ναυάρχων καὶ εἶτα ὑφ' Ἡμῶν ὑπὲρ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν ἀστέγων, μόνον 500.000 φράγκα ἐδαπανήθησαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, καὶ ταῦτα ὑπὲρ τῶν γενομένων δημοσίων ἔργων καὶ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν Ἀρχῶν, τῶν προσόδων ἐπαρκεσασῶν διὰ τὰς τακτικὰς δαπάνας τῆς Νήσου.

Ἀλλ' ἡ κατασκευὴ ἀπαραιτήτων δημοσίων ἔργων καὶ ἡ ἐμψύχωσις τῆς γεωργικῆς

βιομηχανίας, ὡς καὶ ἡ παροχὴ τῆς δεούσης συνδρομῆς εἰς τοὺς ἀγρότας, χρήζουσι χρηματικῶν μέσων τὰ ὁποῖα ὀφείλομεν νὰ ἐξεύρωμεν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἴδωμεν εὐημεροῦσαν καὶ προοδεύουσαν τὴν Νῆσον. Ἡ θεραπεία τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ εἵλκυσε πάντοτε ἰδιαιτέρως τὰς σκέψεις μου. Καὶ ἐπῆλθεν ἀληθῶς ἐπίκουρος ἡ ἱδρυθεῖσα Κρητικὴ Τράπεζα, διαθέσασα πλέον τῶν 2/5 τῶν κεφαλαίων της ὑπὲρ τῆς κτηματικῆς πίστεως. Ἀλλὰ σπουδαίαν ἀρωγὴν θὰ παράσχῃ ἐπίσης σὺν τῷ χρόνῳ τὸ Κοινωφελὲς Ταμεῖον, περὶ οὗ ἰδιαίτερον νόμον θὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Βουλὴν ἡ Κυβέρνησις μου, καὶ τὸ ὁποῖον, ἀπαλλαγὲν ἤδη τῆς ὑποχρεώσεως νὰ διαθέσῃ τὰ κέρδη του ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ οδοποιίας, θὰ καταστῇ, διὰ τῆς κεφαλαιοποιήσεως αὐτῶν, ἰδίᾳ δὲ διὰ τοῦ πλουτισμοῦ ὃν μελετῶ, ἀληθὴς Γεωργικὴ Τράπεζα.

Λίαν εὐφρόσυνον γεγονὸς συνετελέσθη κατὰ τὴν παρελθοῦσαν διετίαν—ἡ ἐν πλήρει συνεννοήσει μετὰ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας διαρρύθμισις τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ἣν ἀπῄτει ἡ νέα πολιτειακὴ τοῦ τόπου κατάστασις.

Ἐπανειλημμένως ἐπισκεφθεὶς τὰ διάφορα τῆς Νήσου μέρη καὶ πανταχοῦ καὶ πάντοτε ἀκούσας τὰς ζωηρὰς τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ εὐχὰς ὑπὲρ τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν νομίμων αὐτοῦ πόθων ἐθεώρησα καθῆκον ἀπαράβατον νὰ διερμηνεύσω πιστῶς τούτους σὺν τῇ ἀδιαπτώτῳ αὐτοῦ εὐγνωμοσύνῃ εἰς τὰς Εὐεργέτιδας Δυνάμεις. Ἐν τῇ ἀπαύστῳ δὲ εὐμενείᾳ αὐτῶν ὑπὲρ τῆς Κρήτης, σπουδαίως μελετήσασαι τὸ ὑποβληθὲν Ὑπόμνημα, ἀπήντησαν ὅτι προθύμως θὰ ἐξετάσωσι μετὰ συμπαθείας πᾶσαν πρότασιν ἀφορῶσαν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῆς Νήσου, ἀλλ' ὅτι ἐν ταῖς παρούσαις περιστάσεσιν ἀδυνατοῦσι νὰ κυρώσωσιν ὁποιανδήποτε τροποποίησιν τῆς πολιτικῆς καταστάσεως ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ὑποδειχθείσης ὑφ' Ἡμῶν. Διαπνεόμεναι ὑπὸ τῆς εἰλικρινοῦς ἐπιθυμίας νὰ τηρήσωσιν ὑπὸ σημείωσιν τοὺς νομίμους πόθους τῶν Κρητῶν καὶ τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα αὐτῶν, μεριμνῶσαι δὲ ἵνα μὴ διακινδυνευθῇ τὸ μέλλον, καὶ ἐπιθυμοῦσαι ν' ἀποσοβηθῇ πᾶς κίνδυνος ἐξ ἀποπείρας κατὰ τῆς παρούσης καταστάσεως, συνέστησαν τὴν ἀποχὴν ἀπὸ πάσης ἀκαίρου καὶ ἀσκόπου διαδηλώσεως.

Ὁ Κρητικὸς λαός, ὅστις ὑπὸ ζωηρᾶς διαφλέγεται πάντοτε εὐγνωμοσύνης πρὸς τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις, θὰ ἐκτιμήσῃ βεβαίως καὶ πάλιν τὸ εὐγενὲς Αὐτῶν ἐνδιαφέρον.

Πεποιθώς, κύριοι Βουλευταί, ὅτι, ἐν τῇ ἐκπληρώσει τῶν σοβαρῶν ὑμῶν καθηκόντων, θὰ διερμηνεύσητε τὴν ἀληθῆ ἐντολὴν τοῦ λαοῦ, ὅστις πάντοτε, ἰδίᾳ δὲ κατα τὰς τελευταίας ἐκλογάς, ἔδωκε δείγματα ἀρετῶν τόσων ἐπιζήλων, καὶ ὅτι τὴν ἐργασίαν, τὰς σκέψεις καὶ τὰς ἀποφάσεις ὑμῶν θὰ διακρίνωσιν ἡ ἐμβρίθεια, ἡ πρακτικὴ σύνεσις καὶ ἡ ἀληθὴς φιλοπατρία, κηρύττω τὴν ἔναρξιν τῶν συνεδριάσεων τῆς Βουλῆς, καὶ εὔχομαι ἵνα ὁ Ὕψιστος χειραγωγῇ ὑμᾶς καὶ τηρῇ ὑπὸ τὴν Ἁγίαν Αὐτοῦ σκέπην τὴν ἀγαπητὴν Κρήτην».

Κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον ὁ Βενιζέλος δυστυχῶς ἐφέρετο κατὰ πολὺ ἀξιόμεμπτον τρόπον. Ἔκαμε τὸ πᾶν διὰ νὰ δείξῃ ὅτι εἶχε κόμμα εἰς τὴν Βουλήν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὥρισεν ἰδικόν του ὑποψήφιον διὰ τὴν Προεδρείαν τῆς Βουλῆς.

Οἱ εὐάριθμοι ὀπαδοί του ἐδήλωσαν ὅτι θὰ ψηφίσουν τὸν ὑποψήφιόν του, ἀλλὰ κατέστησαν γνωστὸν πανταχοῦ ὅτι τὸν ἀκολουθοῦσαν μόνον εἰς τὴν ἐσωτερικήν του πολιτικήν, διότι οὐδόλως συνεμερίζοντο τὰς ἀπόψεις του ὅσον ἀφορᾷ τὴν μετατροπὴν τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν. Τελικῶς ἐψήφισαν ὑπὲρ τοῦ γέροντος Μιχελιδάκη, ὅστις ἦτο ἄλλωστε ὁ κοινὸς ὑποψήφιος ὅλων τῶν κομμάτων διὰ τὴν Προεδρείαν τῆς Βου-

λῆς, τοῦτο δὲ διὰ νὰ ἀποδείξουν ὅτι ἦσαν ἡνωμένοι εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ ἐθνικοῦ σκοποῦ.

Ὁ Μιχελιδάκης ἐξελέγη οὕτω παμψηφεὶ Πρόεδρος τῆς Βουλῆς. Ἡ πρώτη πρᾶξις τῶν βουλευτῶν, πρωτοστατοῦντος τοῦ ἀρχαιοτέρου τὴν ἡλικίαν βουλευτοῦ, τοῦ γέροντος καὶ ἡρωϊκοῦ ἀγωνιστοῦ τοῦ 1866 Σκαλίδη, ἦτο ἡ σύνταξις δηλώσεως διὰ τῆς ὁποίας, ὡς ἐπίσημοι ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν, ἐξέφραζαν πρὸς τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις τὴν εὐγνωμοσύνην τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ συγχρόνως δὲ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν του πρὸς Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Οἱ Μουσουλμάνοι βουλευταὶ ὑπέβαλαν τὴν ἑξῆς διαμαρτυρίαν ἐναντίον τοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως Ψηφίσματος:

«Οἱ Χριστιανοὶ συνάδελφοί μας, κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν τῆς Βουλῆς, διετύπωσαν εὐχὴν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡμεῖς, οἱ ἀντιπροσωπεύοντες τὸ Μουσουλμανικὸν στοιχεῖον, διεμαρτυρήθημεν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἐναντίον τῆς ἐν λόγῳ εὐχῆς.

Μαθόντες ὅτι οἱ Χριστιανοὶ συνάδελφοί μας ὑπέβαλον τὴν εἰρημένην εὐχὴν εἰς τὴν Ὑμετέραν Βασιλικὴν Ὑψηλότητα μὲ τὴν παράκλησιν ὅπως τὴν διαβιβάσητε πρὸς τὰς Μεγάλας Προστάτιδας Δυνάμεις, ἔχομεν καὶ ἡμεῖς τὴν τιμὴν νὰ ὑποβάλωμεν εὐσεβάστως εἰς τὴν Υ.Β.Υ. τὴν παροῦσαν διαμαρτυρίαν ἐναντίον τῆς εὐχῆς, μὲ τὴν παράκλησιν ὅπως εὐαρεστηθῆτε νὰ τὴν διαβιβάσητε ἐπίσης πρὸς τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις.

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ ἔχομεν τὴν τιμὴν νὰ ἐκφράσωμεν πρὸς τὴν Υ.Β.Υ. τὰ αἰσθήματα τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ μας».

Χανιὰ 2/15 Ἰουνίου 1901

Ἰδοὺ καὶ τὸ κείμενον τῆς πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν διαβιβαστικῆς ἐπιστολῆς μου:

«Ἐξοχώτατε,

Σπεύδω νὰ διαβιβάσω ὑμῖν τὴν συνημμένην ἀναφορὰν τῶν Μουσουλμάνων βουλευτῶν διὰ τῆς ὁποίας διαμαρτύρονται ἐναντίον τοῦ Ψηφίσματος τῆς Βουλῆς τῆς 19 Μαΐου/1 Ἰουνίου ὅσον ἀφορᾷ τὴν εὐχὴν διὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Νήσου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Διαβιβάζων ὑμῖν τὴν περὶ οὗ πρόκειται διαμαρτυρίαν, ὀφείλω νὰ τονίσω ὅτι ἐνῷ οἱ βουλευταὶ ἐκλέγονται ἐπὶ τῇ βάσει ἑνὸς βουλευτοῦ ἀνὰ 5.000 κατοίκους ἡ δὲ τελευταία Ἀπογραφὴ ἔδειξεν ὅτι ὁ ἀριθμὸς τοῦ Μουσουλμάνων τῆς Νήσου ἀνέρχεται εἰς 30.000, μὲ δικαίωμα νὰ ἐκλέξουν ἓξ ἀντιπροσώπους, ἐξελέγησαν μόνον τρεῖς Μουσουλμάνοι.

Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἥμισυ τῶν Μουσουλμάνων ἐψήφισε τοὺς Χριστιανοὺς ὑποψηφίους, παρέχον εἰς αὐτούς, φυσικῷ τῷ λόγῳ, τὴν αὐτὴν ἐντολὴν ὅπως οἱ λοιποὶ ἐκλογεῖς.

Ὅταν διεπίστωσα ὅτι εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ρεθύμνου, μὲ πλέον τῶν 10.000 Μουσουλμάνων κατοίκων, δὲν ἐξελέγη οὐδεὶς Μουσουλμάνος, καθόσον οἱ Μουσουλμάνοι ἐψήφισαν τοὺς Χριστιανοὺς ὑποψηφίους, ἐθεώρησα σωστὸν νὰ διορίσω ἕνα Μουσουλμάνον, καθὰ μοῦ δίδει δικαίωμα τὸ Σύνταγμα.

Εἰς τὸ Ἡράκλειον ἐπίσης, ἐπὶ τριῶν Μουσουλμάνων ὑποψηφίων, ἐξελέγη μόνον εἷς Μουσουλμάνος, καὶ αὐτὸς ἦλθε τελευταῖος μεταξὺ τῶν 19 βουλευτῶν τῆς περιφερείας.

'Επίσης δέον νά σημειωθῆ ὅτι οἱ 4 Μουσουλμάνοι βουλευταὶ διεμαρτυρήθησαν μόνον κατὰ τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ Ψηφίσματος τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὴν εὐχὴν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἔκφρασιν εὐγνωμοσύνης πρὸς τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις διότι τοὺς ἀπήλλαξαν ἀπὸ τὰ δεινά τους καὶ τους ἔδωσαν τὴν ἐλευθερίαν, εὑρέθησαν σύμφωνοι μὲ τοὺς Χριστιανοὺς συναδέλφους των.

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας, Ἐξοχώτατε, ὅπως ἐκφράσω Ὑμῖν τὰ αἰσθήματα τῆς πρὸς Ὑμᾶς ἐξαιρέτου ὑπολήψεώς μου».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Πρίγκηψ τῆς Ἑλλάδος
Ὕπατος Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ

Κατὰ τὸ Σύνταγμα, οἱ Χριστιανοὶ τῆς Νήσου ἠδύναντο νὰ ἐκλέξουν 50 βουλευτάς, οἱ δὲ Μουσουλμάνοι 14, κατ' ἀναλογίαν τοῦ ἀριθμοῦ των.

Οὕτως ἐν τῇ Βουλῇ εὑρίσκοντο 64 αἱρετοὶ βουλευταί, εἰς τοὺς ὁποίους προσετίθεντο 10 ποὺ εἶχα ἐγὼ τὸ δικαίωμα νὰ διορίσω, συμφώνως πρὸς διάταξιν τοῦ Συντάγματος τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος εἶχεν εἰσηγηθεῖ εἰς τὴν Συνέλευσιν, παρὰ τὴν μεγάλην ἀπαρέσκειάν μου. Συνεπῶς οἱ βουλευταὶ ἦσαν ἐν συνόλῳ 74.

Τὸ ἀπόγευμα τῆς πρώτης συνεδριάσεως τῆς Βουλῆς, οἱ κάτοικοι τῶν Χανίων καὶ τῶν περιχώρων συνεκεντρώθησαν πρὸ τοῦ οἰκήματος ὅπου συνήρχετο ἡ Βουλή, καὶ σχηματίσαντες ἐπιβλητικὴν διαδήλωσιν, ἐβάδισαν πρὸς τὴν Χαλέπαν, ὅπου εὑρίσκοντο ὅλα τὰ Γενικὰ Προξενεῖα.

Ἐσταμάτησαν πρὸ τῆς οἰκίας μου καὶ ἐφώναξαν : « Ζήτω ἡ Ἕνωσις ! ». Κατόπιν μετέβησαν εἰς τὰς κατοικίας ἑκάστου Προξένου, καὶ ἀφοῦ ἐζητωκραύγασαν ὑπὲρ τῆς χώρας τῆς ὁποίας ἦτο ἀντιπρόσωπος, ἐφώναξαν κατόπιν πάλιν : « Ζήτω ἡ Ἕνωσις !» καὶ ἔπειτα ἐπέστρεψαν εἰς τὰς οἰκίας των ἐν ἀπολύτῳ τάξει.

Ὑπῆρξεν ἐκείνη ἡ διαδήλωσις ἀπολύτως ἀθώα καὶ εἰρηνική. Ὁ λαὸς ἔμεινεν εὐχαριστημένος, διότι ἠμπόρεσε νὰ ἐκφράσῃ τὰ αἰσθήματά του. Ἡ Χωροφυλακὴ μοῦ ἀνέφερε τὴν ἐπομένην ὅτι τὰ πάντα διεξήχθησαν ἐν ἀπολύτῳ τάξει, ἄνευ οἱασδήποτε ὑπερβάσεως.

Τὴν ἐπομένην πρωΐαν ὁ προσωρινὸς Πρόεδρος, ὁ γέρων Σκαλίδης, ἦλθε νὰ μοῦ ἐπιδώσῃ τὸ Ψήφισμα τῆς Βουλῆς καὶ μοῦ ἀνήγγειλεν ὅτι εἶχεν ἐντολὴν νὰ ἐγχειρίσῃ ἀπὸ ἕνα ἀντίτυπον πρὸς ἕκαστον τῶν Γενικῶν Προξένων, μὲ παρεκάλεσεν δὲ νὰ τοῦ εἴπω πῶς ἔπρεπε νὰ τὸ πράξῃ, διότι οὐδεμίαν ξένην γλῶσσαν ἐγνώριζε.

Τοῦ εἶπα ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκην νὰ τὸ κάμῃ, ἀφοῦ ἐγώ, ὡς Ὕπατος Ἁρμοστὴς τῶν Δυνάμεων, θὰ μετεβίβαζα πρὸς αὐτὰς τὸ Ψήφισμα, μέσῳ τῶν Γενικῶν Προξένων.

Ὑπῆρξεν εὐτυχὴς ἡ ἔμπνευσίς μου νὰ δώσω αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν.

Ἐγνώριζα τὴν ἰδιάζουσαν νοοτροπίαν τῶν κυρίων ἐκείνων καὶ τὸν περίεργον τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἀντεμετώπιζαν τὰ πράγματα εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἐπιθυμοῦσα δὲ νὰ ἀποφύγω πᾶσαν περιττὴν καὶ ἀπρεπῆ ἐκδήλωσιν. Ἔμελλα νὰ συγχαρῶ τὸν ἑαυτόν μου τὴν ἐπαύριον διὰ τὴν ἔμπνευσιν τὴν ὁποίαν εἶχα.

Ἔγραψα πρὸς ἕκαστον τῶν Γενικῶν Προξένων ἐπιστολὴν καὶ ἐσωκλείσας τὸ Ψήφισμα, τοὺς παρακαλοῦσα νὰ τὸ διαβιβάσουν πρὸς τὰς Κυβερνήσεις των.

Πρὸς μεγάλην μου ἔκπληξιν καὶ ἀπορίαν, οἱ Πρόξενοι τὴν ἑπομένην πρωΐαν μοῦ ἐπέστρεψαν τὸ Ψήφισμα, συνοδεύοντες τοῦτο ἕκαστος δι' ἐπιστολῆς, διὰ τῆς ὁποίας μοῦ ἐξηγοῦσαν ὅτι, βάσει τῶν ὁδηγιῶν τῶν Κυβερνήσεών των, δὲν ἠδύναντο νὰ τὸ διαβιβάσουν.

Ἐφ' ὅσον αἱ Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων, κατὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς Κρήτην, ὅπως ἤδη τὸ ἀνέφερα, μοῦ εἶχαν δώσει ἐντολὴν ὅπως πᾶσαν πρὸς αὐτὰς ἀλληλογραφίαν μου διαβιβάζω μέσῳ τῶν Γενικῶν Προξένων, ἐθεώρησα τὸν τρόπον καθ' ὃν οὗτοι ἐνήργησαν ὡς λίαν παράτυπον ἔναντι ἐμοῦ, τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ τῶν Δυνάμεων.

Ἤμουν λοιπὸν ὁ ὑφιστάμενος τῶν Προξένων; Ἰδοὺ ὅτι οὗτοι δὲν ἐνεργοῦσαν πλέον ὡς μεσάζοντες μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων των καὶ ἐμοῦ, ἀλλὰ ὡς λογοκριταί, οἰκειοποιούμενοι δικτατορικὴν ἐξουσίαν.

Ἦτο βεβαίως δικαίωμα τῶν Κυβερνήσεων τὸ νὰ δεχθοῦν ἢ ὄχι τοιοῦτον Ψήφισμα, καὶ νὰ τὸ ἐκτελέσουν ἢ ὄχι, ἀλλ' ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει ἦτο τοῦτο δικαίωμα τῶν Προξένων.

Ἀλλὰ ἐὰν οἱ Πρόξενοι εἶχαν λάβει ὁδηγίας ἐκ μέρους τῶν Κυβερνήσεών των νὰ μὴ δεχθοῦν Ψήφισμα τῆς Κρητικῆς Βουλῆς, διατί αἱ Δυνάμεις δὲν εἶχαν δώσει παρομοίας ὁδηγίας εἰς ἐμέ, τὸν Ὕπατον Ἁρμοστὴν αὐτῶν;

Ἀντελήφθην τότε πόσον προνοητικῶς καὶ φρονίμως εἶχα συμβουλεύσει τὸν γέροντα προσωρινὸν Πρόεδρον τῆς Βουλῆς νὰ μὴ μεταβῇ ὁ ἴδιος ὅπως ἐπιδώσῃ τὸ Ψήφισμα, ἀλλὰ νὰ μὲ ἀφήσῃ νὰ τὸ διαβιβάσω ἐγώ.

Διότι, ἐὰν εἶχε μεταβεῖ, ἢ δὲν θὰ τὸν εἶχαν δεχθεῖ, ἢ θὰ τοῦ εἶχαν εἴπει ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ δεχθοῦν τοιοῦτον Ψήφισμα, ὡς ἐκ τῶν ὁδηγιῶν τῶν Κυβερνήσεών των.

Ποῖαι θὰ ἦσαν αἱ συνέπειαι; Ὁ γέρων Πρόεδρος δικαίως θὰ ᾐσθάνετο ἑαυτὸν προσβεβλημένον, μαζύ του δὲ καὶ ὁλόκληρον τὴν Βουλήν, τοὺς ἐπισήμους ἀντιπροσώπους τῆς Κρήτης.

Ἡ ἄρνησις ἐκείνη δὲν θὰ ἦτο βεβαίως κατευναστικὴ χειρονομία, ἀλλ' ἀντιθέτως μία πρόκλησις ἠλιθία καὶ περιττή.

Οὕτως, ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου, δημιουργοῦνται παρεξηγήσεις καὶ περιτταὶ προστριβαί.

Ἐθεώρησα ὡς στοιχειῶδες καθῆκον μου νὰ γνωστοποιήσω πρὸς τὰς

Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων, ὑπὸ τύπον πληροφορίας, τί συνέβαινεν εἰς τὴν Νῆσον, τοσούτῳ μᾶλλον ποὺ ἐπρόκειτο περὶ Ψηφίσματος προερχομένου ἐκ τῶν ἐπισήμων ἀντιπροσώπων αὐτονόμου Κράτους.

Ἐὰν τὸ Ψήφισμα περιεῖχεν ἀπειλὰς ἢ ἦτο συντεταγμένον εἰς ὕφος ἀσεβές, ἢ ἐὰν ἀκόμη ἀποτελοῦσεν ἐπίσημον διακήρυξιν τῆς Ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἑπομένως ἦτο ἀπ' εὐθείας ἀντίθετον πρὸς τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων, τότε θὰ ἠδυνάμην νὰ ἐννοήσω τὴν ἄρνησιν τῶν Προξένων νὰ παραλάβουν τὸ Ψήφισμα.

Ἐδῶ ὅμως ἐπρόκειτο περὶ τῆς πρώτης Κρητικῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία συνήρχετο βάσει Συντάγματος ἐγκριθέντος ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι εἶχαν ἀπελευθερώσει τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ τῆς εἶχαν παραχωρήσει τὴν Αὐτονομίαν.

Εἰς τὴν πρώτην της συνεδρίασιν ἡ Βουλὴ αὐτὴ ἐθεώρησεν «ὡς τὸ πρῶτον της καθῆκον» νὰ ἐκφράσῃ ὑπὸ τὴν ἰδιότητά της ὡς ἐπισήμου ἀντιπροσώπου τῆς Κρήτης, τὴν αἰωνίαν εὐγνωμοσύνην τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ δι' ὅλα ὅσα αἱ Δυνάμεις εἶχαν ἐπιτελέσει ὑπὲρ αὐτοῦ, κατόπιν δὲ ἐξέφρασε μετὰ σεβασμοῦ τὸν πόθον ὅπως αἱ Δυνάμεις εὐδοκήσουν ν' ἀποπερατώσουν τὸ ἀνθρωπιστικὸν καὶ εὐγενὲς ἔργον των, ἐπισπεύδουσαι τὴν πραγματοποίησιν τῶν νομίμων ἐπιδιώξεων τοῦ Λαοῦ διὰ τῆς Ἑνώσεως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ποὺ ἦτο ὁ σκοπὸς καὶ τὸ τέρμα τῶν ἀγώνων καὶ τῶν δεινῶν ὅλων τῶν Κρητῶν ἄνευ ἐξαιρέσεως.

Τί τὸ κακὸν περιείχετο εἰς ταῦτα;

Ἀντιθέτως, ἐγὼ θὰ τὸ εἶχα θεωρήσει περίεργον ἐὰν ἡ πρώτη ἐπίσημος ἀντιπροσωπεία τῆς Κρήτης εἶχε παραλείψει νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν Κρητῶν δι' ὅσα αἱ Δυνάμεις εἶχαν πράξει.

Ἐρωτῶ τὸν ἀναγνώστην, ἐὰν θὰ ἦτο πολιτικῶς ὀρθὸν ἐκ μέρους μου νὰ παρασιωπήσω μίαν ἔκφρασιν εὐγνωμοσύνης ὑποβαλλομένην μὲ ὅλον τὸ σέβας; Νομίζω ὅτι, ἐὰν εἶχα παραλείψει νὰ διαβιβάσω πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων τὸ Ψήφισμα τῆς Κρητικῆς Βουλῆς, θὰ διέπραττα μίαν ἀπρέπειαν, διότι θὰ προσέβαλα ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου καὶ θὰ ἐξηρέθιζα τοὺς ἐπισήμους ἀντιπροσώπους τῆς Κρήτης καί, ἐν τῷ προσώπῳ τους, ὅλους τοὺς Κρῆτας.

Καὶ πῶς ἠμποροῦσα ἐγώ, Πρίγκηψ τῆς Ἑλλάδος, ν' ἀποσιωπήσω μίαν εὐχὴν ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως μετὰ τῆς Μητρὸς Πατρίδος;

Οἱ πάντες ἄλλως τε ἐγνώριζαν ὅτι, ὄπισθεν τῆς ἀρνήσεως τῶν Προξένων, εὑρίσκετο ὁ Βενιζέλος, καὶ ὅτι τινὲς ἐκ τούτων τὸν ἐνεθάρρυναν εἰς τὰς ἀνθενωτικάς του ἐνεργείας.

Δὲν ἐννοοῦσα κατ' οὐδένα τρόπον νὰ ὑποταχθῶ εἰς τὴν ἀνευλαβῆ ταύτην συμπεριφορὰν τῶν Γενικῶν Προξένων. Συνεπῶς διεβίβασα τὸ Ψη-

φισμα ταχυδρομικῶς ἀπ' εὐθείας πρὸς τοὺς 'Υπουργοὺς τῶν 'Εξωτερικῶν τῶν Δυνάμεων, συνοδεύων τοῦτο διὰ τῆς κάτωθι ἐπιστολῆς:

«'Εξοχώτατε,

'Ο Πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Κρητῶν μοῦ ἐπέδωκεν ἐπισήμως τὸ ἐσώκλειστον Ψήφισμα, παρακαλῶν ὅπως τὸ διαβιβάσω πρὸς τὰς Τέσσαρας Δυνάμεις.

Θεωρῶν καθῆκον μου νὰ τὸ φέρω εἰς γνῶσιν τῶν Τεσσάρων Κυβερνήσεων, ἐνόμισα καλλίτερον νὰ τὸ πράξω διὰ μέσου τῶν Γενικῶν Προξένων καὶ τὸ ἔστειλα πρὸς αὐτοὺς αὐθημερὸν δι' ἐπιστολῆς φερούσης τὴν ὑπογραφήν μου.

Πρὸς μεγάλην μου ἔκπληξιν, μοῦ τὸ ἐπέστρεψαν τὴν ἐπομένην μὲ τὴν ἔγγραφον παρατήρησιν ὅτι αἱ ὁδηγίαι των δὲν τοῖς ἐπέτρεπον νὰ εκπληρώσουν τὴν ἐπιθυμίαν μου.

Οἱ κ.κ. Γενικοὶ Πρόξενοι, πρὸς τοὺς ὁποίους πάντοτε συμπεριεφέρθην κατὰ λίαν ἁβρὸν τρόπον, ὤφειλαν, νομίζω, νὰ ἔλθουν καὶ νὰ μοῦ ἐξηγήσουν προφορικῶς ὅτι αἱ ὁδηγίαι των δὲν ἐπέτρεπαν νὰ διαβιβάσουν τὸ Ψήφισμα, ὅπως τοὺς παρεκάλεσα, ἀντὶ νὰ μοῦ τὸ ἐπιστρέψουν κατὰ τρόπον μὴ ἁρμόζοντα.

Προ παντὸς ὅμως, ὡς 'Ύπατον 'Αρμοστὴν τῶν Δυνάμεων, ἔδει νὰ μὲ καταστήσωσιν ἐνήμερον τῶν ὁδηγιῶν των, τοὐλάχιστον τῶν ἀφορωσῶν τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις, καὶ ὄχι νὰ τὰς ἀποκρύπτουν μέχρι σήμερον, μάλιστα μετὰ τὸ Ψήφισμα τῆς Βουλῆς.

'Ελπίζω ὅτι αἱ Τέσσαρες Κυβερνήσεις θὰ εὕρουν βασίμους τὰς αἰτιάσεις μου κατὰ τῶν κ.κ. Γενικῶν Προξένων καὶ θὰ θελήσουν νὰ ἐκδώσουν τὰς δεούσας διαταγὰς διὰ τὸ μέλλον.

'Επειδὴ δὲν ἔλαβον γνῶσιν τῶν ὁδηγιῶν των, δὲν εἶμαι εἰς θέσιν νὰ γνωρίζω τὸ πνεῦμα των. 'Υποθέτω ὅμως ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ ἀφοροῦν πᾶσαν ἐπίσημον πρᾶξιν διακηρύττουσαν τὴν 'Ένωσιν τῆς Νήσου μετὰ τῆς 'Ελλάδος, κατ' ἀντίθεσιν τῆς Διακοινώσεως τῶν Δυνάμεων.

Τὸ ἐσώκλειστον Ψήφισμα, ὅπως θὰ ἴδητε, 'Εξοχώτατε, διαδηλοῖ ἁπλῶς τὴν ἀΐδιον εὐγνωμοσύνην τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις διὰ τὸ ἀγαθοποιὸν ἔργον των, καὶ παρακαλεῖ διὰ τὴν ἐπίσπευσιν τῆς πραγματοποιήσεως τῶν προαιωνίων πόθων του.

Μὴ ἔχων τὸ δικαίωμα ν' ἀρνηθῶ τὴν διαβίβασιν τοιούτου Ψηφίσματος, τοῦθ' ὅπερ ἄλλως τε θὰ ἠδύνατο ἀνωφελῶς νὰ διεγείρῃ τὰ πνεύματα, θεωρῶ καθῆκον νὰ σᾶς τὸ ἀποστείλω ὑπὸ τύπον πληροφορίας.

'Ο Κρητικὸς Λαὸς ἔδωσε καὶ πάλιν ἀπόδειξιν τῆς εὐγνωμοσύνης καὶ τοῦ σεβασμοῦ ὃν τρέφει πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις. 'Εὰν ἐξεδήλωσε τὴν εὐχὴν ἥτις κυριαρχεῖ ἐν τῇ καρδίᾳ του, ἐὰν προέβη εἰς ἐπιβλητικὰς ἐκδηλώσεις, ἐὰν δὲν ἀπέπνιξε τὰ ἀληθῆ αἰσθήματά του, πταίουν ὡρισμένοι ἐκ τῶν Προξένων—καὶ ἰδίως ὁ κ. Μπλὰν—οἵτινες, ἀντὶ νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Δυνάμεων καὶ νὰ ἐργασθοῦν ὅπως προληφθῇ πᾶσα ἐκδήλωσις, ἀντιθέτως ἔθεσαν σοβαρὰ ἐμπόδια εἰς τὰς προσπαθείας μου, συνεννοούμενοι μεθ' ἑνὸς ἀπολυθέντος Συμβούλου, ἐνθαρρύνοντες αὐτὸν εἰς τὰς ἰδέας του, αὐξάναντες τὸν ἐρεθισμὸν τοῦ Λαοῦ, καὶ προκαλοῦντες οὕτω τὰς διαμαρτυρίας τούτου διὰ τὴν ἔκφρασιν ἀμφιβολίας περὶ τῶν ἀληθῶν αἰσθημάτων του.

'Επὶ τούτου εἶμαι ἕτοιμος νὰ δώσω πληροφορίας καὶ λεπτομερειας εἰς τὰς Τέσσαρας Κυβερνήσεις, ἐὰν τὸ ἐπιθυμοῦν,

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας, 'Εξοχώτατε, ὅπως ἐκφράσω τὴν ἐξαίρετον ὑπόληψίν μου».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Πρίγκηψ τῆς 'Ελλάδος
'Ύπατος 'Αρμοστὴς ἐν Κρήτῃ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ΄

ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΤΩΝ ΠΡΕΣΒΕΩΝ ΕΙΣ ΡΩΜΗΝ

Τὴν 18ην Ἰουνίου 1901 οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι μ' ἐπεσκέφθησαν ἐν σώματι διὰ νὰ μοῦ ἐπιδώσουν μίαν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων. Ἦτο ἡ πρώτη φορὰ ποὺ τοὺς ἀντάμωσα μετὰ τὴν τελευταίαν ἀπρεπῆ συμπεριφοράν των, ὅταν μοῦ ἐπέστρεψαν τὸ Ψήφισμα τῆς Βουλῆς. Τοὺς ἐδέχθην τυπικῶς καὶ ψυχρῶς. Τότε ὁ Μπλὰν μοῦ ἀνέγνωσε τὴν κάτωθι ἀνακοίνωσιν τῆς ὁποίας δὲν μοῦ ἐνεχείρισαν ἀντίγραφον, δεδομένου ὅτι ἀποτελοῦσεν ἁπλῶς προοίμιον εἰς τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων.

ΣΥΣΚΕΨΙΣ ΤΩΝ ΕΝ ΡΩΜΗ ΠΡΕΣΒΕΩΝ
14η Συνεδρία τῆς 9ης Ἰουνίου 1901
ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

«Τῇ ἐπιθυμίᾳ τινῶν ἐκ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Προστατίδων τῆς Κρήτης Δυνάμεων, ἡ Α. Ε. ὁ κ. Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν συνεκάλεσε σύσκεψιν ὅπως συζητήσωσιν ἐπὶ τῶν ἐκδηλώσεων αἵτινες ἔλαβον χώραν κατὰ τὴν πρόσφατον σύγκλησιν τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως.

Οἱ ἀντιπρόσωποι, ἀναφερόμενοι ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰς προηγηθείσας ἀποφάσεις των σχετικῶς μὲ τὴν διεθνῆ κατάστασιν ἐν Κρήτῃ καὶ τὴν ἐξ ὀνόματος τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων πρόσφατον δήλωσιν πρὸς τὴν Α.Β.Υ. τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὰς πληροφορίας ἃς ἔλαβον ἐσχάτως ἐκ Χανίων, ἔχουσι τὴν ὁμόφωνον γνώμην ὅτι δὲν ὑπάρχει λόγος οἱασδήποτε τροποποιήσεως τῆς διεθνοῦς θέσεως τῆς Κρήτης, οὔτε τῆς κατευθύνσεως ἣν ἔδωσαν αἱ Δυνάμεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, ἀναθέσασαι εἰς τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος τὴν Ἐντολὴν τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ.

Φρονοῦσιν ὅτι πᾶσα προσβολὴ κατὰ τῶν δικαιωμάτων τοῦ Σουλτάνου, τὰ ὁποῖα αἱ Δυνάμεις ἀνέλαβον τὴν ὑποχρέωσιν νὰ σεβασθῶσι, θὰ ἐδημιούργει σοβαρώτατον κίνδυνον διὰ τὴν εἰρήνην ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διότι θὰ ἔθετεν ἐκ νέου τὴν Ἑλλάδα ἀντιμέτωπον πρὸς τὴν Τουρκίαν, τοῦθ' ὅπερ θὰ ἠπείλει σοβαρῶς τὴν ἀσφάλειαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου.

Φρονοῦμεν ἐπίσης ὅτι τὸ τεθὲν ἐν Κρήτῃ καθεστὼς ἐξασφαλίζει προοδευτικὴν ἀνάπτυξιν, κοινωνικὴν καὶ οἰκονομικήν, χάρις εἰς τὸ δημοσιονομικὸν σύστημα ὅπερ δὲν ἐπιβαρύνει τὴν χώραν διὰ βαρέων φόρων, καὶ χάρις εἰς διοικητικὸν σύστημα ἁπλοῦν καὶ ἰσόνομον. Ἀλλαγὴ ἐπιφερομένη τόσον ἐνωρὶς εἰς τὸ καθεστὼς τοῦτο θὰ ἔβλαπτε τὴν ἠρεμίαν τῆς

Νήσου, διεγείρουσα τὴν μόλις πραϋνθεῖσαν δυσπιστίαν τοῦ Μουσουλμανικοῦ πληθυσμοῦ.

Οἱ ἀντιπρόσωποι θεωροῦσιν ὅθεν ὅτι αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις δέον νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν αὐστηρὰν διατήρησιν τοῦ «Στάτους κβὸ» καὶ νὰ ἐπιμείνωσι παρὰ τῷ Πρίγκιπι Γεωργίῳ ὅπως ἐξακολουθήσῃ πληρῶν τὴν Ἐντολήν του.

Κατὰ συνέπειαν προτείνουσιν ὅπως αἱ Δυνάμεις ἀπευθύνωσιν ἄνευ βραδύτητος πρὸς τὴν Αὐτοῦ Βασιλικὴν Ὑψηλότητα τὴν ἑπομένην συλλογικὴν δήλωσιν» :

ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

«Οἱ ὑπογεγραμμένοι Γενικοὶ Πρόξενοι Γαλλίας, Ἰταλίας, Ρωσίας καὶ Μεγάλης Βρεταννίας ἔχουσι τὴν τιμήν, κατὰ διαταγὴν τῶν Κυβερνήσεών των, νὰ φέρωσιν εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετέρας Βασιλικῆς Ὑψηλότητος τὴν κάτωθι δήλωσιν :

«Αἱ τέσσαρες Προστάτιδες τῆς Κρήτης Δυνάμεις, ἐν ὄψει τῆς ὑπὸ τῆς Κρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ἐκφρασθείσης εὐχῆς ὑπὲρ τῆς προσαρτήσεως τῆς Νήσου πρὸς την Ἑλλαδα, καὶ ἐκτιμῶσαι τὴν γενικὴν πολιτικὴν κατάστασιν, ἰδιαιτέρως δὲ τὴν τῆς Κρήτης, καθὼς καὶ τὰς ὑποχρεώσεις ἃς ἔχουσιν ἀναλάβει ἔναντι τοῦ Σουλτάνου,

Εἶναι στερρῶς ἀποφασισμέναι νὰ διατηρήσωσιν ἐν Κρήτῃ τὸ ὑπὸ τὴν αἰγίδα των ἐγκατασταθὲν «Στάτους κβό».

Αἱ Δυνάμεις φρονοῦσιν ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἡ μᾶλλον ἀνταποκρινομένη πρὸς τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τοῦ τόπου, οὗτινος ἡ θέσις, παρὰ τὰς ἤδη πραγματοποιηθείσας προόδους, ἀπέχει εἰσέτι τῆς κανονικῆς.

Νομίζουσιν ὅθεν ὅτι δέον νὰ ἐπικαλεσθῶσι τὰ πεφωτισμένα αἰσθήματα τῆς Α.Β.Υ. ἵνα ἐξακολουθήσῃ ἀσκῶν τὴν Ἐντολὴν ἣν τῷ ἐνεπιστεύθησαν, καὶ ἐκφράζουσι τὴν ἐπιθυμίαν, δοθείσης τῆς σοβαρότητος τῶν διακινδυνευομένων συμφερόντων, ὅπως γνωρίσωσι τὸ ταχύτερον τὰς προθέσεις τῆς Αὐτοῦ Βασιλικῆς Ὑψηλότητος».»

Ὁ Γεν. Πρόξενος τῆς Γαλλίας Π. ΜΠΛΑΝ	Ὁ Γεν. Πρόξενος τῆς Ρωσίας Α. ΓΚΙΕΡΣ
Ὁ Γεν. Πρόξενος τῆς Ἰταλίας Α. ΜΕΝΤΑΝΑ	Ὁ Γεν. Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας Ε. Ρ. ΓΚΡΕΗΒΣ

Προτοῦ παραθέσω τὴν ἀπάντησίν μου εἰς τὴν ὡς ἄνω Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων καὶ ἀναφέρω τὴν λυπηρὰν καὶ ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν ποὺ μοῦ ἐπροξένησαν τὰ ἐν λόγῳ δύο ἔγγραφα, ὀφείλω πρῶτον νὰ κατατοπίσω τὸν ἀναγνώστην ἐπὶ τῆς νοοτροπίας ἥτις ἐδημιουργεῖτο παρὰ τοῖς Ὑπουργείοις τῶν Ἐξωτερικῶν συνεπείᾳ τῶν ἀλλοπροσάλλων καὶ παραπλανητικῶν ἐκθέσεων τῶν Γενικῶν Προξένων, ἐκθέσεων πού, δυστυχῶς, ἐγένοντο ἀνεξελέγκτως ἀποδεκταὶ ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι ἐβασίζοντο ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτούς, μὴ δίδουσαι οὐδεμίαν προσοχὴν εἰς τὰ λεγόμενά μου. Οὕτω ὁ ἀναγνώστης θὰ εἶναι εἰς θέσιν νὰ κρίνῃ ὁ ἴδιος τὰ γεγονότα.

Μέσῳ τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῶν Ἀθηνῶν ἔλαβον γνῶσιν μιᾶς συνομιλίας τὴν ὁποίαν ἔσχεν ὁ Ἕλλην Ἐπιτετραμμένος Ἀλεξανδρόπουλος μετὰ τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν Κόμητος Λάμσντορφ εἰς Πετρούπολιν.

«Χθὲς τὴν εσπέραν ὁ Κόμης Λάμσντορφ μοῦ εἶπεν ὅτι ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος παρέλειψε νὰ λάβῃ μέτρα πρὸς παρεμπόδισιν τῶν διαδηλώσεων, καὶ ὅτι πάντως αἱ διαδηλώσεις αὗται δὲν ἀντεπροσώπευον τὰ ὁμόθυμα αἰσθήματα τῶν Κρητῶν ἀλλὰ εἶχον κατὰ μέγα μέρος ὑποκινηθεῖ ὑπὸ τοῦ περιβάλλοντος τῆς Α.Β.'Υ. τοῦ Πρίγκιπος

'Ο Κόμης Λάμσντορφ μοὶ εἶπεν ὅτι εἰς τὴν Κρήτην δὲν δύναται νὰ γίνῃ τίποτε, καὶ ὅτι ἐὰν οἱ Κρῆτες δὲν ἔμενον εὐχαριστημένοι, θὰ ἐγκαταλείποντο εἰς τὴν τύχην των παρὰ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων, αἱ ὁποῖαι θὰ ἔπαυον ν' ἀναμιγνύωνται, ἔστω καὶ ἐάν, συνεπείᾳ τούτου, θὰ ἐπήρχετο πόλεμος.

Διεμαρτυρήθην ἐντόνως ἐναντίον τῶν ὑπαινιγμῶν τούτων κατὰ τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Πρίγκιπος καὶ ἀπήντησα κατὰ τὸ πνεῦμα τοῦ τηλεγραφήματος τῆς 'Υμετέρας 'Εξοχότητος τῆς 22ας Μαΐου καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὑπ' ἀριθ 830 καὶ 1011 ὁδηγίας τῆς 'Υμετέρας 'Εξοχότητος».

(ὑπογραφὴ) ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

'Από τὴν ὡς ἄνω συνομιλίαν φαίνεται κατὰ ποῖον τρόπον εἶχε παρουσιάσει τὰ γεγονότα ὁ Γκίερς, ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ρωσίας—ὁ ἴδιος ποὺ περιήρχετο τὴν Κρήτην ἔφιππος καὶ ἐν στολῇ, κατηχῶν τὸν πληθυσμὸν ὑπὲρ τῆς μεταβολῆς τῆς Κρήτης εἰς 'Ηγεμονίαν καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ Βενιζέλου, γενόμενος οὕτω ὑπαίτιος τῆς ἀναφερομένης διαδηλώσεως, τῆς ἄλλωστε ἐντελῶς ἀνωδύνου. Καὶ τί ἐννοοῦσε λέγων ὅτι δὲν ἔπραξα τίποτε πρὸς παρεμπόδισιν τῆς διαδηλώσεως; Ἄλλως τε, δὲν ἐπρόκειτο περὶ διαδηλώσεως ἀλλὰ περὶ ἐπιβλητικῆς πανδήμου παρελάσεως διὰ τῆς ὁποίας ὁ Λαὸς ἐξεδήλωσε τὴν χαράν του καὶ τὴν ἱκανοποίησίν του διότι ἀπέκτησε τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ ἐπὶ τῇ ἀφίξει τῶν πρώτων ἐπισήμων ἀντιπροσώπων του, καὶ ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας τῆς χαρμοσύνου ταύτης ἡμέρας ἵνα διατρανώσῃ τὸ αἴσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης του πρὸς τὰς Τέσσαρας Μεγάλας Δυνάμεις χάρις εἰς τὰς ὁποίας ἀπεσύρθη ὁ Τουρκικὸς στρατὸς καὶ ἐχορηγήθη εἰς τὴν Κρήτην ἡ ἐλευθερία της. 'Εὰν τοῦτο ἦτο ἱκανὸν νὰ δυσαρεστήσῃ τὰς Δυνάμεις, τί θὰ ἔλεγαν ἐὰν δὲν εἶχα κατορθώσει ν' ἀποτρέψω τοὺς βουλευτὰς ἀπὸ τοῦ νὰ κηρύξουν ἀναφανδὸν τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν 'Ελλάδα καὶ ἐὰν οἱ Κρῆτες εἶχαν φανεῖ ὀλιγώτερον πρόθυμοι νὰ μοῦ δείξουν ἐμπιστοσύνην καὶ νὰ συμμορφωθοῦν πρὸς τὰς συμβουλάς μου; Διὰ ποῖον λόγον παρέλειψαν οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι νὰ τονίσουν εἰς τὰς ἐκθέσεις των τὴν καλὴν συμπεριφορὰν τοῦ πληθυσμοῦ καί, μάλιστα, τὴν ὅλως ἐξαιρετικὴν ἠρεμίαν, κοσμιότητα καὶ ψυχραιμίαν τὴν ὁποίαν ἐπέδειξεν ὁ πληθυσμός, πρὸς μεγάλην ἔκπληξιν τῶν ξένων, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐκλογῶν; Αἱ ἐκλογαὶ διεξήχθησαν μὲ παραδειγματικὴν τάξιν ἀλλὰ τοῦτο, ἐξ ὅσων εἶπεν ὁ Κόμης Λάμσντρορφ πρὸς τὸν 'Αλεξανδρόπουλον, ἐξελήφθη ὡς ἀποδεικνύον τὸ μὴ βάσιμον τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεχθέντων κατὰ τὴν περιοδείαν μου(1). 'Ενῷ ἐγώ, πιστὸς πρὸς τὴν ἀποστολήν μου, εἶχα κάνει πᾶν

(1) 'Εννοεῖ τὴν ἐπίσκεψίν του εἰς τὰς Πρωτευούσας τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων.

τὸ δυνατὸν διὰ νὰ καθησυχάσω τοὺς Κρῆτας, οἱ δὲ Κρῆτες μὲ ἀπόλυτον πειθαρχίαν καὶ ἐμπιστοσύνην εἶχαν ἀκολουθήσει τὰς συμβουλάς μου, οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι, ὅπως τώρα εἶναι φανερόν, εἶχαν εἰς πᾶσαν περίπτωσιν ταχθεῖ οὐραγοὶ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἀναφέρει πρὸς τὰς Κυβερνήσεις των ὅτι οἱ Κρῆτες δὲν ἦσαν ἡνωμένοι εἰς τὰς διεκδικήσεις των — ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ ὁ Βενιζέλος ἤθελε ν' ἀποδείξει. Ὅμως, ὅταν ἡ Βουλή, μόλις συνελθοῦσα, διὰ τῆς ὑποδοχῆς τῆς ὁποίας ἔτυχεν ὁ ἐναρκτήριος λόγος μου, καὶ διὰ τῆς ψήφου της, ἐξέφρασε τὴν γνησίαν καὶ μοναδικὴν ἐθνικὴν θέλησιν τῆς Κρήτης—πρᾶγμα ποὺ ἀπέδειξε τὸ ψευδὲς καὶ λανθασμένον τῶν ἐκθέσεων τῶν Γενικῶν Προξένων—αὐτοὶ προσεπάθησαν ν' ἀποφύγουν τὴν γελοιοποίησιν καὶ νὰ φωραθοῦν ὡς ψευδόμενοι καὶ πάλιν, ἐπιρρίπτοντες εἰς ἐμὲ — εἰς τὸ «περιβάλλον μου», ὅπως τὸ διετύπωσαν τόσον λεπτῶς εἰς τὰς ἐκθέσεις των—τὸ ὅλον φταίξιμον. Θὰ ἐνόμιζε κανεὶς ὅτι οἱ Κρῆτες, ποὺ ἐπὶ αἰῶνας, γενεαὶ ἐπὶ γενεῶν, εἶχαν πολεμήσει καὶ ἀγωνισθεῖ ἐναντίον τῶν Τούρκων ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς Ἑνώσεως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἦσαν παρὰ μιὰ ἀγέλη κτηνῶν, ἀντὶ τοῦ ὑπερόχου καὶ βαθέως πατριωτικοῦ λαοῦ ποὺ ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα.

Καὶ τί νὰ πιστεύσω καὶ νὰ εἴπω περὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Κόμητος Λάμσντορφ ὅστις τώρα ἀπεκάλυπτε τὸν πραγματικόν του χαρακτῆρα, ὅταν συγκρίνῃ κανεὶς τὴν σημερινήν του στάσιν μὲ ἐκείνην ποὺ εἶχε δείξει μόλις πρὸ ὀλίγων μηνῶν, τότε ποὺ εἶχα ἐπισκεφθεῖ τὴν Λειβάδιαν;

Εἰς τὸ μεταξύ, αἱ Δυνάμεις ἤρχισαν ν' ἀνησυχοῦν λιγάκι καὶ ἀνυπομονοῦσαν νὰ μάθουν ἐὰν ἐγὼ θὰ ἐδεχόμην νὰ συνεχίσω τὴν ἀποστολήν μου εἰς τὴν Κρήτην.

Συνεπῶς ἀπέστειλα τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα πρὸς τοὺς ἀντιπροσώπους τῆς Ἑλλάδος:

> «Παρακαλῶ πληροφορήσατε προσωπικῶς Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν ὅτι εἶμαι πρόθυμος ἀνανεώσω Ἐντολήν μου καὶ ὅτι λεπτομέρειαι θέλουν διαβιβασθεῖ ταχυδρομικῶς πρὸς Δυνάμεις τὸ ταχύτερον»
>
> ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ἀπὸ τὴν Ρώμην ἔλαβον τὴν ἀκόλουθον ἀπάντησιν:

> «Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν μοὶ εἶπεν ὅτι ἀποδέχεται ἀνεπισήμως τὸ προσωπικὸν μήνυμα τὸ ὁποῖον τῷ διεβίβασα ἐξ ὀνόματος τῆς Ὑμετέρας Βασιλικῆς Ὑψηλότητος, καὶ μὲ παρακαλεῖ, ἐπίσης κατὰ τρόπον προσωπικόν, νὰ ἐκφράσω πρὸς τὴν Ὑμετέραν Βασιλικὴν Ὑψηλότητα τὰς εὐχαριστίας του διὰ τὰς ὑπηρεσίας τὰς ὁποίας προσέφερεν ἡ Υ.Β.Υ. καὶ προσφέρει τόσον πρὸς τὰς Δυνάμεις ὅσον καὶ πρὸς την Ἑλλάδα καὶ τὴν Κρήτην, διὰ τῆς συνεχίσεως τῆς Ἐντολῆς του. Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν μοὶ παρεπονέθη ἐμπιστευτικῶς διὰ τὴν ἐπίθεσιν ἐναντίον τῶν ἐν Κρήτῃ Προξένων, ἰδίως ὅπως διεξάγεται

ὑπὸ τῆς ἐπισήμου ἐφημερίδος «ΠΑΤΡΙΣ», προσθέσας ὅτι οἱ Πρόξενοι ἐκτελοῦν ἁπλῶς τὰς διαταγὰς τῶν Κυβερνήσεών των».

(ὑπογραφὴ) Δ. ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΗΣ

Ἐδῶ ἀνακαλύπτομεν τοὺς ὑπαινιγμοὺς τοῦ Ἰταλοῦ Προξένου, πάλιν ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Βενιζέλου, διότι ἀπὸ αὐτὸν προῆλθε ἡ διάδοσις ὅτι πᾶν ὅ,τι ἐγράφετο ἐναντίον του εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἐφημερίδα εἶχε τὴν προέλευσίν του ἀπὸ τὸ περιβάλλον μου.

Ἀπήντησα ὡς ἑξῆς:

«Παρακαλῶ πληροφορήσατε Ὑπουργὸν Ἐξωτερικῶν ἐμπιστευτικῶς ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀπολύτως κατηγορηματικὸν ἐκ μέρους μου ὅτι ἡ ἐφημερὶς «ΠΑΤΡΙΣ» δ ἐ ν ε ἶ ν α ι καὶ δ ἐ ν ὑ π ῆ ρ ξ ε π ο τ ὲ ἐ π ί σ η μ ο ς.

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ λεγόμενον ὑφ' ὑμῶν ὅτι οἱ Πρόξενοι διεβίβασαν ἁπλῶς τὰς διαταγὰς τῶν Κυβερνήσεών των, εὐαρεστηθῆτε ν' ἀπαντήσητε ὅτι οἱ κύριοι οὗτοι οὐδέποτε μοὶ ἀνεκοίνωσαν τὰς ὁδηγίας των καὶ ὡς ἐκ τούτου, μὲ τὸ νὰ μὴ μοῦ παράσχουν τὴν υποστήριξίν των, δὲν συνεμορφώθησαν πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν Δυνάμεων, ὡς αὗται εἶναι διατυπωμέναι εἰς τὴν πρώτην Διακοίνωσιν τῶν τελευταίων.

Ἀποστέλλομεν λεπτομερείας ταχυδρομικῶς».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ

Ἀπὸ τὸ Λονδῖνον ἔλαβα τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα;

«Ἐν συνεχείᾳ τοῦ χθεσινοῦ μου τηλεγραφήματος ἔχω τὴν τιμὴν νὰ πληροφορήσω ὑμᾶς ὅτι μόλις τώρα μοῦ ἀπήντησεν ὁ Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν δι' ἰδιωτικῆς ἐπιστολῆς ἐκφράζων μεγάλην του ἱκανοποίησιν δι' ἀπόφασιν Ὑμετέρας Βασιλικῆς Ὑψηλότητος καὶ εἰλικρινῆ του ἐπιθυμίαν βοηθήσῃ Αὐτήν, ὅσον περιστάσεις θέλουν ἐπιτρέψῃ τοῦτο εἰς Βρεταννικὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς της».

ΜΕΤΑΞΑΣ

Συνεπὴς πρὸς τὴν ἀρχήν μου καθ' ἣν ἐναπόκειτο εἰς τὸν πατέρα μου τὸν Βασιλέα καὶ εἰς τὴν ὑπεύθυνον Κυβέρνησιν νὰ δίδουν τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἐθνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, ἔγραψα πρὸς τὸν πατέρα μου ἐπιστολὴν δι' ἧς τὸν ἠρώτουν τὴν γνώμην του σχετικῶς μὲ τοὺς ὅρους τοὺς ὁποίους ἐπεθύμει οὗτος νὰ θέσω διὰ τὴν ἀνανέωσιν τῆς Ἐντολῆς μου, καὶ τὴν διάρκειαν αὐτῆς. Τοῦ ἔγραψα ὅτι ἐφρόνουν ὅτι θὰ ἔδει νὰ καθορισθῇ τακτὴ περίοδος καθόσον τοῦτο θὰ μοῦ παρεῖχεν ἴσως καὶ ἄλλην εὐνοϊκὴν εὐκαιρίαν ἵνα προσπαθήσω νὰ πείσω τὰς Δυνάμεις ν' ἀσχοληθοῦν μὲ τὸ ζήτημα. Ὁ Βασιλεὺς ὅμως ἦτο τῆς γνώμης ὅτι θὰ ἦτο λάθος νὰ θέσῃ κανεὶς ὅρους ἢ ν' ἀξιώσῃ νὰ προκαθορισθῇ ἡ διάρκεια.

Ἔλαβα παρ' αὐτοῦ τὸ ἀκόλουθον τηλεγράφημα.

«Σχέδιον ἀπαντήσεως τὴν ὁποίαν θεωρῶ ἐνδεδειγμένην διὰ τὰς περιστάσεις (ἡ παροῦσα ν' ἀποσταλῇ ἄνευ χρονοτριβῆς καὶ χωρὶς νὰ διαβιβασθῇ μέσον τῶν Πρεσβευτῶν μας) :

(Κείμενον) Ἔχων ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἀπεφάσισαν χάριν τοῦ γενικοῦ συμφέροντος, ὅτι επιβάλλεται ἡ διατήρησις τοῦ ἐν Κρήτῃ καθεστῶτος, καὶ ἐξέφρασαν τὴν ἐπιθυμίαν ὅμως συνεχίσω τὴν ἀνατεθεῖσαν εἰς ἐμὲ ὑψηλὴν ἀποστολήν, θεωρῶ καθῆκον μου ν' ἀνταποκριθῶ εἰς τὴν οὕτω ἐπιδειχθεῖσαν ἐμπιστοσύνην ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων δηλῶν ὅτι εἶμαι πρόθυμος νὰ συνεχίσω τὴν ἀνατεθεῖσαν Ἐντολὴν μὲ τὴν πλήρη πεποίθησιν ὅτι ἐν τῇ ἐκτελέσει τῆς Ἐντολῆς μου, θὰ ἀπολαμβάνω τῆς εὐμενείας τῶν Δυνάμεων τῶν ὁποίων τυγχάνω ὁ ἐντολοδόχος ἐν Κρήτῃ».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Κατόπιν τούτου ἀπηύθυνα τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν:

Ἐξοχώτατε,

Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις διὰ λόγους γενικοῦ συμφέροντος ἀπεφάσισαν ὅτι πρέπει νὰ διατηρηθῇ εἰσέτι τὸ «Στάτους κβὸ» ἐν Κρήτῃ, καὶ ἐξεδήλωσαν τὴν ἐπιθυμίαν των ὅπως συνεχίσω τὴν ὑψηλὴν ἀποστολὴν ἣν μοῦ ἀνέθεσαν.

Θεωρῶ καθῆκον μου ν' ἀπαντήσω εἰς τὴν ἐμπιστοσύνην τὴν ὁποίαν εὐαρεστοῦνται νὰ μοὶ ἐπιδείξωσι, δηλῶν ὅτι εἶμαι διατεθειμένος νὰ ἐξακολουθήσω τὴν Ἐντολὴν δι' ἧς εἶμαι περιβεβλημένος, πεπεισμένος ὢν ὅτι κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ταύτης θὰ ὑποστηριχθῶ ὑπὸ τῆς εὐμενείας τῶν Δυνάμεων, ὧν εἶμαι ἐντολοδόχος ἐν Κρήτῃ.

Ἐπιφυλασσόμενος ν' ἀποστείλω προσεχῶς, τὰς προτάσεις αἵτινες, κατὰ τὴν γνώμην μου, δέον νὰ γίνωσι πρὸς τὸν σκοπὸν βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῆς Νήσου καὶ τὰς οποίας ελπίζω ὅτι αἱ Δυνάμεις θὰ εἶναι ἕτοιμαι νὰ ἐξετάσωσι συμπαθῶς, ἐν τῇ εὐμενείᾳ των πρὸς τὴν Κρήτην καὶ συμφώνως πρὸς τὴν Διακοίνωσίν των τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1901, δράττομαι τῆς εὐκαιρίας ὅπως σᾶς ἐκφράσω, Ἐξοχώτατε, τὴν διαβεβαίωσίν τῆς ἐξόχου ὑπολήψεώς μου».

ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Πρίγκηψ τῆς Ἑλλάδος
Ὕπατος Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ

Εἰς τὴν κάτωθι ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς Ἐξωτερικῶν τῶν Δυνάμεων ἐξέθεσα τὰ διάφορα ζητήματα, τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ διακανονισθοῦν ἐκ μέρους των διὰ νὰ βελτιωθοῦν αἱ συνθῆκαι εἰς τὴν Νῆσον. Εἶχαν ἤδη δώσει τὴν ὑπόσχεσιν διὰ τῆς Διακοινώσεως τῆς 9/22 Φεβρουαρίου 1901 εἰς ἀπάντησιν τοῦ Ὑπομνήματός μου, ὅτι θὰ ἐξήταζαν τὰ ἐν λόγῳ αἰτήματα ὑπὸ πνεῦμα εὐμενές. Οὐδέποτε μοὶ ἐδόθη νὰ διαπιστώσω τὴν εὐμένειαν ταύτην. Ὅταν ἐγκατέλειψα τὴν Κρήτην τὸ 1906, τὰ ζητήματα ἔμεναν ἀκόμη ἐκκρεμῆ παρ' ὅλας τὰς παρακλήσεις μου καὶ τὸ ἐπεῖγον τοῦ πράγματος, καὶ παρ' ὅλον ὅτι ἡ Αὐτόνομος Κρητικὴ Πολιτεία ἐδικαιοῦτο ν' ἀξιώσῃ ὅπως τὰ ζητήματα αὐτὰ διακανονισθοῦν, τοσούτῳ μᾶλλον ποὺ ἐξηρτᾶτο τοῦτο ἀπὸ τὰς Δυνάμεις αἱ ὁποῖαι αὐτοετιτλοφοροῦντο «Προστάτιδες Δυνάμεις» τῆς Νήσου.

«Ἐξοχώτατε,

Αἱ Τέσσαρες Δυνάμεις, ἐν τῇ εὐμενείᾳ των πρὸς τὴν Κρήτην, προσεφέρθησαν, διὰ

τῆς Διακοινώσεως τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1901, νὰ ἐξετάσωσι μετ' ἐνδιαφέροντος πάσας τὰς προτάσεις αἵτινες θὰ γίνουν πρὸς αὐτὰς πρὸς τὸν σκοπὸν βελτιώσεως τῆς καταστάσεως τῆς Νήσου.

Θεωρῶ καθῆκον νὰ ἐπισύρω τὴν προσοχήν των ἐπὶ ζητημάτων τινων, καὶ νὰ ζητήσω τὴν ὑψηλήν των παρέμβασιν ὅπως λυθῶσιν εὐνοϊκῶς.

1ον) Προστασία τῶν Κρητῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ—κυρίως ἐν Τουρκίᾳ καὶ ἀναγνώρισις τῆς Σημαίας των.

Ἡ Σημαία τῆς Κρητικῆς Αὐτονομίας, δημιουργηθεῖσα ὑπὸ τῶν Δυνάμεων, δὲν ἀναγνωρίζεται πράγματι ἐν Τουρκίᾳ. Ἔτι πλέον, οἱ κυβερνῆται καὶ τὰ πληρώματα τῶν ἱστιοφόρων ἅτινα τολμῶσι νὰ ἐπάρωσι τὴν Σημαίαν ταύτην ἐντὸς Τουρκικῶν λιμένων, διώκονται χωρὶς νὰ δύνανται νὰ εὕρωσιν ὑποστήριξιν καὶ βοήθειαν παρὰ τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων. Πλεῖσται αἰτήσεις Κρητῶν συλληφθέντων καὶ διωχθέντων ἐν Τουρκίᾳ μοῦ κατέστησαν γνωστὰς τὰς δυσκολίας ἃς συναντῶσιν ἐκεῖ, καὶ τὰ δεινὰ ἅτινα ὑφίστανται.

2ον) Παράδοσις εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τῶν εἰς τὰς Τουρκικὰς φυλακὰς κρατουμένων Κρητῶν καταδίκων.

Ὑπάρχουσιν ἐκεῖ πλείονες τῶν ἑβδομήκοντα κρατουμένων, τινὲς καταδικασθέντες ὑπὸ τῶν Δικαστηρίων τῆς Νήσου, ἄλλοι δὲ κρατούμενοι ὡς ὕποπτοι.

Ἐφ' ὅσον ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ἡ Αὐτονομία, δὲν νομίζω ὅτι δύναται νὰ ὑφίσταται λόγος δικαιολογῶν τὴν παραμονὴν τῶν ἀτυχῶν τούτων εἰς τὰς ἐν Τουρκίᾳ φυλακάς. Ἀντιθέτως θὰ εἶναι ἔργον δικαιοσύνης, χωρὶς νὰ παραβλαβῇ τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, τὸ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ παράδοσις τῶν κρατουμένων, πρὸς μεγάλην ἱκανοποίησιν τῶν γονέων καὶ συμπατριωτῶν των, οἱ ὁποῖοι, μὴ βλέποντες αὐτοὺς ἐκτίοντας τὴν ποινήν των εἰς τὰς φυλακὰς τῆς Νήσου, τοὺς θεωροῦσιν ὡς τελειωτικῶς ἀπολεσθέντας, δι' ὃ καὶ παραπονοῦνται διαρκῶς.

3ον) Ἡ ἀναγνώρισις τῶν λιμενικῶν δικαιωμάτων εἴσπλου καὶ ἔκπλου, ἀγκυροβολίας, καὶ ἑρματισμοῦ.

Αἱ ἐκ τῆς εἰσπράξεως τῶν ἀνωτέρω δικαιωμάτων πρόσοδοι θὰ ἐπέτρεπον τὴν κατασκευὴν λιμένων καὶ τῶν πρὸς αὐτοὺς ὁδῶν συγκοινωνίας, ἡ ὕπαρξις δὲ τούτων θὰ εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν σημαντικὴν αὔξησιν τοῦ ἐμπορίου. Τὸ ἐνδιαφέρον ὅπερ παρουσιάζουσιν αἱ ἰδέαι αὗται δὲν διαφεύγει τὴν Κυβέρνησιν τῆς Κρήτης, τοῦθ' ὅπερ μὲ ἄγει νὰ ζητήσω ἀπὸ τὰς Δυνάμεις νὰ συναινέσωσιν εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῶν δικαιωμάτων τούτων καὶ ἐπιτρέψωσι τὴν ἐφαρμογήν των.

4ον) Ἡ διὰ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ὑποκατάστασις τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ δικαιώματα ἐπὶ τῶν φόρων, ἃ αὕτη ἀπέκτησε βάσει ἰδιαιτέρων συμβάσεων.

5ον) Ἡ ἐπὶ τῶν ξένων ἐφαρμογὴ τοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος.

6ον) Ἡ διὰ τῆς Κρητικῆς Πολιτείας ὑποκατάστασις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν εἴσπραξιν τῶν δικαιωμάτων κατὰ τὴν μεταβίβασιν τῶν τηλεγραφημάτων τῆς Τηλεγραφικῆς Ἑταιρείας Ἥστερν, τῶν διὰ τῆς Νήσου διερχομένων.

7ον) Ἡ οριστικὴ ρύθμισις παντὸς ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴν κοινοποίησιν δικαστικῶν ἐγγράφων πρὸς διαδίκους κατοικοῦντας ἢ προσωρινῶς διαμένοντας ἐν Τουρκίᾳ.

8ον) Ἡ συμμετοχὴ τῶν Κρητικῶν Ταχυδρομείων εἰς τὴν Παγκόσμιον Ταχυδρομικὴν Σύμβασιν τὴν ἀναθεωρηθεῖσαν ἐν Βουδαπέστῃ.

9ον) Ἡ πραγματοποίησις τῶν προκαταβολῶν τὰς ὁποίας ἐν τῇ ὑψηλῇ εὐμενείᾳ των πρὸς τὴν Νῆσον αἱ Τέσσαρες Προστάτιδες Δυνάμεις ἀνέλαβον νὰ δώσωσι διὰ τοῦ Ὑπομνήματος ὅπερ τὴν 26ην Νοεμβρίου 1898 ἐπεδόθη πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων καὶ εἰς ἐμέ.

Εἶναι πράγματι ἀπαραίτητον νὰ παραχεθῇ βοήθεια εἰς τοὺς ἀγροτικοὺς πληθυσμοὺς οἵτινες κατεστράφησαν καὶ ἀκόμη ὑποφέρουσιν.

Ἐκτὸς τῶν ζητημάτων τούτων, ὑπάρχει καὶ ἕτερον ἀρκετὰ σημαντικὸν καὶ σοβαρὸν ὥστε νὰ ἐπισύρῃ καὶ νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Μεγάλων Δυνάμεων.

Εἶναι δεκτὸν ὅτι ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς εἶναι ὁ αντιπρόσωπός των κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀγαθοποιοῦ ἔργου ὅπερ ἀνέλαβον αἱ Δυνάμεις ἐν Κρήτῃ. Διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ καλῶς τόσον λεπτὸν ἔργον καὶ διὰ νὰ δυνηθῇ ν' ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν δύσκολον ἀποστολὴν ἥτις τοῦ ἔχει ἀνατεθεῖ, ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς δέον νὰ δύναται νὰ στηριχθῇ ἐπὶ τῆς καλῆς θελήσεως τοῦ τόπου καὶ ἐπὶ τῆς εἰλικρινοῦς συνδρομῆς τῶν Ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων.

Ἀλλὰ ἡ τόσον πολύτιμος συνδρομὴ αὕτη θὰ ἐγέννα ἀσφαλῶς παρεξηγήσεις καὶ σύγχυσιν, ἐὰν οἱ κ.κ. Γενικοὶ Πρόξενοι ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐσωτερικὰ ζητήματα τῆς χώρας—καὶ ἰδίως ἐὰν δεικνύωσι τάσεις τινὰς νὰ δημιουργήσωσι προσωπικὴν πολιτικήν.

Κατὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς τὴν Νῆσον, μοῦ εἶχε λεχθεῖ ὅτι οἱ κ.κ. Γενικοὶ Πρόξενοι θὰ ἀπετέλουν τὴν ὁδὸν ἣν ἔδει νὰ χρησιμοποιήσω πρὸς συνεννόησιν μετὰ τῶν Κυβερνήσεων τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων. Αἱ Κυβερνήσεις εἶχαν οὕτω τὸ δικαίωμα νὰ δεχθῶσιν ἢ νὰ μὴ ἐγκρίνωσι προτάσεις ἢ πᾶσαν ἄλλην πρᾶξιν ἀφορῶσαν τὴν Νῆσον, ἀλλ' οὐδέποτε ἐσκέφθην ὅτι τοιαύτη ἄρνησις ἦτο δυνατὴ ἐκ μέρους τῶν κ.κ. Γενικῶν Προξένων. Ἐν τούτοις τοῦτο συνέβη—λίαν ἀτυχῶς—πρό τινος, ὡς ἐξέθεσα εἰς τὴν ἀνακοίνωσίν μου τῆς 21ης Ἰουνίου.

Γνωρίζων κατὰ βάθος τὴν διάθεσιν τῶν πνευμάτων ἐν τῇ Νήσῳ, ἐθεώρησα καθῆκον μου, κατὰ τὸ τελευταῖον ταξείδιόν μου εἰς Εὐρώπην, νὰ ἐκθέσω τὴν πραγματικὴν κατάστασιν πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, καὶ νὰ τὰς προειδοποιήσω περὶ τῶν μελλόντων νὰ συμβῶσι κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς Βουλῆς τῶν Κρητῶν. Διὰ τῆς Δηλώσεως τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1901 καὶ ἐν τῇ εὐμενείᾳ των πρὸς τὴν Νῆσον, αἱ Δυνάμεις ἐξέφραζον τὴν στερρὰν ἀπόφασιν νὰ μὲ ἴδωσιν συνενοῦντα τὰς προσπαθείας μου πρὸς τὰς ἰδικάς των, ὅπως ἐμποδισθῇ καὶ σταματήσῃ πᾶσα ἄκαιρος ἐκδήλωσις, ἧς ἀποτέλεσμα θὰ ἦτο ἡ διακοπὴ τῆς κανονικῆς πορείας τῶν ἐργασιῶν ἐν τῇ Νήσῳ καὶ ἡ ἐπιβράδυνσις τῆς ἀναπτύξεώς των.

Ἀλλ' ἐνῷ συνεμορφούμην πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τῶν Δυνάμεων καταβάλλων, τὸ ἐπ' ἐμοί, πάσας μου τὰς προσπαθειας πρὸς διατήρησιν τῆς ἠρεμίας τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ —περὶ τοῦ ὁποίου ἀπόδειξις εἶναι ἡ παραδειγματικὴ τάξις ἥτις δὲν ἔπαυσε νὰ ἐπικρατῇ κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἐκλογῶν—ἀντιθέτως αἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Δυνάμεων οὐ μόνον δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ μὴ συσκεφθῶσι ποτὲ μετ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἀκόμη μοῦ ἀπέκρυψαν ἐπιμελῶς τὰς ὁδηγίας ἃς εἶχον λάβει σχετικῶς.

Ἐπὶ πλέον, τινὲς ἐξ αὐτῶν, ἐκφραζόμενοι καὶ ἐνεργοῦντες διὰ τὴν ἵδρυσιν τῆς Νήσου εἰς Ἡγεμονίαν Αὐτόνομον, ἐξηρέθισαν τὸν Λαὸν καὶ προὐκάλεσαν διαμαρτυρίας κατὰ τοιαύτης λύσεως ἥτις ἀποκρούεται ὁμοθύμως.

Ἐὰν αἱ ἐκδηλώσεις οὐδέποτε εἶχον ἀνησυχητικὸν χαρακτῆρα, ἐὰν ὅσαι ἐγένοντο δὲν εἶχον δυσάρεστον συνέπειαν, καὶ ἐὰν ταχέως ἐπῆλθε κατευνασμὸς τῶν πνευμάτων, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, διακινδυνεύων τὸ κῦρος μου, ἐχρησιμοποίησα πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν μου πρὸς καθησύχασιν τῶν πνευμάτων.

Πιθανῶς οὐδὲν τὸ ἀνώμαλον θὰ εἶχε προκύψει ἐὰν τινὲς τῶν ἀντιπροσώπων τῶν Δυνάμεων δὲν ἐνήργουν ἀντιθέτως πρὸς τὰ αἰσθήματα καὶ τὰς θελήσεις τῶν Κυβερνήσεών των, εὐνοοῦντες πρόσωπα καὶ ἰδέας ἀποκρουομένας ὑπὸ τοῦ τόπου, καὶ τοιουτοτρόπως ἐξερεθίζοντες ὡς ἂν τὸ ἔπραττον ἐσκεμμένως τὴν δημοσίαν γνώμην. Τοιαύτη κατάστασις πραγμάτων δὲν δύναται νὰ παραταθῇ ἄνευ δημιουργίας σοβαρῶν ἐμποδίων εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς ἣν μοὶ ἐνεπιστεύθησαν αἱ Κυβερνήσεις τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων.

Βέβαιος περὶ τῆς ἐμπιστοσύνης των, νομίζω ὅτι θὰ θελήσωσι νὰ μετριάσωσι πᾶν ὅ,τι τὸ λεπτὸν ἔχει ἡ θέσις μου, ἀρκετὰ ἤδη δύσκολος, καθορίζουσαι ὄχι μόνον τὴν ἔκτασιν των καθηκόντων τῶν εἰς Χανιὰ αντιπροσώπων των, ἀλλ' ἀκόμη συναινοῦσαι, ὅπως πᾶσα σπουδαία ἀνακοίνωσις, ἀφορῶσα τὰς ἐσωτερικὰς ὑποθέσεις τῆς Νήσου, φέρηται εἰς γνῶσιν μου.

Ὁ λόγος ὅστις μὲ ὑποχρεοῖ νὰ διατυπώσω τὴν εὐχὴν ταύτην εἶναι ὅτι, εἰς τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων ἧς ἀντίγραφον μοὶ ἐπεδόθη ὑπὸ τῶν κ.κ. Γενικῶν Προξένων, ὑπάρχει ἡ φράσις «ἡ κατάστασις ἀπέχει εἰσέτι τῆς κανονικῆς». Προκύπτει ἐκ τοῦ Προοιμίου τῆς αὐτῆς Διακοινώσεως, τὸ ὁποῖον μοῦ ἀνεγνώσθη μόνον καὶ δὲν μοὶ ἐπεδόθη γραπτῶς, ὅτι αἱ ἐν τῇ Διακοινώσει πληροφορίαι περὶ τῶν ὑποθέσεων τῆς Νήσου προέρχονται ἐκ Χανίων. Ἡ τοιαύτη ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως εἶναι ἰδιαιτέρως δυσάρεστος δι' ἐμὲ κατόπιν σκληροῦ κόπου δύο καὶ ἥμισυ ἐτῶν, καὶ ἀποκαρδιωτικὴ διὰ τὸν Κρητικὸν Λαὸν ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι ἐκέρδισεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν συμπάθειαν τῶν Δυνάμεων.

Ἡ ριζικὴ μεταμόρφωσις τῶν δημοσίων συνηθειῶν, τόσων διοικητικῶν, ὅσον καὶ οἰκονομικῶν, ὁ ἀφοπλισμὸς τῶν κατοίκων, ἡ ἐπενεχθεῖσα ἁρμονία μεταξὺ τοῦ Χριστιανικοῦ καὶ Μουσουλμανικοῦ στοιχείου, ἡ ἀπόλυτος ἀσφάλεια ἥτις βασιλεύει καθ' ὅλην τὴν Νῆσον, εἶναι τ' ἀποτελέσματα ἅτινα ἐπέτυχον ἐντὸς δυόμισυ ἐτῶν.

Τὰ γεγονότα ταῦτα, ἅτινα ἐκίνησαν ἤδη τὸν θαυμασμὸν πάντων ὅσοι ἐπεσκέφθησαν τὴν Νῆσον, εἶχον μέχρι σήμερον, κατὰ τὰς πληροφορίας μου, ἐκτιμηθεῖ ὑπὸ τῶν Προστατίδων Δυνάμεων.

Ἐν τούτοις, θὰ ἤμην εὐτυχὴς ἐὰν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις εὐηρεστοῦντο νὰ μοὶ ὑποδείξουν τὰ σημεῖα διὰ τὰ ὁποῖα δέον νὰ ἐπαυξήσω τὰς προσπαθείας μου ἵνα καταστήσω κανονικὴν τὴν κατάστασιν τῆς Νήσου.

Ἀποδεχόμενος ὅπως συνεχίσω ἀσκῶν τὴν Ἐντολὴν ἣν μοὶ ἀνέθεσαν αἱ Δυνάμεις, δὲν παραγνωρίζω τὰς δυσκολίας κατὰ τῶν ὁποιων μέλλω νὰ παλαίσω, κυρίως ἐπειδὴ εἶναι γνωστὴ ἡ ἀνυπομονησία μεθ' ἧς ὁ Κρητικὸς Λαὸς ἀναμένει τὴν πραγματοποίησιν τῶν Ἐθνικῶν του πόθων. Ὁπωσδήποτε θὰ διαθέσω πάσας τὰς δυνάμεις μου ὅπως ἱκανοποιήσω τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τοῦ τόπου, πεπεισμένος ὅτι θὰ ὑποστηριχθῶ ὑπὸ τῆς εὐμενείας τῶν Δυνάμεων αἵτινες, ἀναγνωρίσασαι τὴν νομιμότητα τῶν πόθων τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ, θὰ ἐπωφεληθῶσιν, εἶμαι βέβαιος, τῆς πρώτης εὐκαιρίας ἥτις θὰ ταῖς ἐπιτρέψῃ νὰ ἀποπερατώσωσι τὸ ἀγαθοποιὸν ἔργον ὅπερ ἀνέλαβον.

Δράττομαι τῆς εὐκαιρίας ταύτης ὅπως ἐκφράσω ὑμῖν, Ἐξοχώτατε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς ἐξόχου ὑπολήψεώς μου».

10 Ἰουλίου 1901

ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Πρίγκηψ τῆς Ἑλλάδος
Ὕπατος Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ΄

Η ΚΡΗΤΗ
ΚΑΤΑ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΡΙΕΤΟΥΣ ΕΝΤΟΛΗΣ ΜΟΥ

Πρὶν προχωρήσω εἶναι ἀνάγκη ν' ἀνακόψω διὰ νὰ προσπαθήσω νὰ διασαφηνίσω τὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης ὅπως ἐπαρουσιάζετο τώρα κατὰ τὴν ἐκπνοὴν τῆς τριετοῦς 'Εντολῆς μου.

'Αναγιγνώσκων ὅλα αὐτὰ τὰ γραπτὰ κείμενα, τὸ ἰδικόν μου 'Υπόμνημα ὡς καὶ ὅλα τὰ τηλεγραφήματα, τὰς ἐπιστολὰς καὶ τὰς Διακοινώσεις ποὺ ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Κρήτης, ἀποκτᾶ κανεὶς μίαν ἐντύπωσιν, πρῶτον, περὶ τῶν συνθηκῶν καὶ ἐξελίξεων εἰς τὴν Κρήτην, καὶ εἶτα περὶ τοῦ πῶς ἡρμηνεύοντο εἰς τὰ 'Υπουργεῖα 'Εξωτερικῶν, καὶ νομίζω ὅτι δύναται νὰ λεχθῇ μὲ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε λίαν ἀποκαρδιωτικόν, διότι ἐδείκνυαν ὅτι μεταξὺ τῶν δύο μερῶν—τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Κρήτης—δὲν ὑπῆρχε ἡ δέουσα καὶ ἁρμόζουσα συνεννόησις ποὺ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχῃ.

Κατὰ τὰς συνομιλίας τὰς ὁποίας ἔσχον μὲ τοὺς 'Υπουργοὺς τῶν 'Εξωτερικῶν διαρκούσης τῆς περιοδείας μου, καὶ εἰς τὸ λεπτομερὲς 'Υπόμνημά μου ποὺ ἐνεχείρισα εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν, προσεπάθησα νὰ τοὺς κατατοπίσω ἐπὶ τῆς ἐργασίας ποὺ εἶχε γίνει εἰς τὴν Κρήτην, μὲ σκοπὸν ν' ἀποκτήσῃ τὸ νεοσύστατον μικροσκοπικὸν αὐτόνομον Κράτος τὸν ἀπαιτούμενον βαθμὸν αὐτοδιοικήσεως, καὶ συνεχίζων τοὺς ἔδωσα μίαν πλήρη εἰκόνα τῆς διοικητικῆς, οἰκονομικῆς καὶ δικαστικῆς ὀργανώσεως.

'Αλλὰ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔκρινα ὡς τὸ σπουδαιότερον καὶ οὐσιωδέστερον ὅλων ἦτο νὰ ἐνημερωθοῦν αἱ Δυνάμεις σχετικῶς μὲ τὰς βλέψεις καὶ τὰ αἰσθήματα τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του ἀπὸ τὸν Τουρκικὸν ζυγὸν καὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ θεσμοῦ τῆς αὐτοδιοικήσεως ὑπὸ καθεστὼς καθ' ὁλοκληρίαν καινοφανὲς καὶ μέχρι τοῦδε ἀδοκίμαστον.

Εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ὅπου ἠγνοεῖτο περίπου ἡ Κρήτη καὶ ἡ μακρὰ καὶ ἀρχαία ἱστορία της, οἱ Κρῆτες ἐθεωροῦντο ὡς λαὸς ἀτίθασος καὶ δυσκολο-

κυβέρνητος. Εἶχαν ἀποκτήσει τὴν φήμην ταύτην διότι ὁ κόσμος ἤκουε συνεχῶς νὰ γίνεται λόγος περὶ πολέμου καὶ ἀνταρσίας εἰς τὴν Νῆσον.

Αἱ εἰδήσεις αὐταὶ ἀνεγινώσκοντο εἰς τὰς ἐφημερίδας καὶ εἰς τὰ βιβλία, καὶ ἡ κοινὴ γνώμη τὰς ἐπίστευε, νομίζουσα ὅτι πᾶν τὸ τυπωμένον πρέπει καὶ καλὰ νὰ εἶναι ἀληθές, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἔδιδε μεγάλην σημασίαν εἰς τὰ τῆς Κρήτης. 'Αλλὰ ἡ πραγματικότης ἦτο κάπως διαφορετική: οἱ Κρῆτες δὲν εὑρίσκοντο εἰς διαρκῆ πόλεμον πρὸς τὰς 'Αρχὰς ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ τὸ κέφι των, ἢ διότι ἦσαν φύσει ἀτίθασοι, ἀλλὰ διότι ἦσαν λαὸς ποὺ ἀγαποῦσε τὴν ἐλευθερίαν, λαὸς ὑπερήφανος καὶ εὐγενής, μὲ πολὺ ἀνεπτυγμένον τὸ αἴσθημα τοῦ πατριωτισμοῦ. 'Εξ αἰτίας τῆς ὑψηλῆς πολιτικῆς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶχαν ζήσει ὑπὸ τὸν σκληρὸν καὶ βάρβαρον ζυγὸν ἑνὸς ξένου ἔθνους, τὸν ὁποῖον ἤθελαν ν' ἀποτινάξουν καὶ ἐναντίον τοῦ ὁποίου εἶχαν ἀγωνισθεῖ ἐπὶ αἰῶνας, γενεαὶ ἐπὶ γενεῶν.

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ σημειώσωμεν τὴν ἀνεξήγητον διαδικασίαν ποὺ ἠκολούθησαν αἱ Δυνάμεις εἰς τὸν χειρισμὸν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν ποὺ ἐξετάζομεν, καὶ μετὰ τὴν ἐπίσκεψίν μου πρὸς αὐτάς. Καταφαίνεται ἀπὸ τὸ Προοίμιον τῆς Νότας τῶν Δυνάμεων τῆς 18ης 'Ιουνίου 1901, ὡς καὶ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, τὴν ὁποίαν ἔδωσαν εἰς τὸ Ψήφισμα τῆς Κρητικῆς Βουλῆς, ὅτι αἱ δύο αὗται Διακοινώσεις τῶν Δυνάμεων δὲν προήρχοντο ἀπ' εὐθείας ἀπ' αὐτὰς ἀλλὰ συνετάχθησαν ὑπὸ τῆς Διασκέψεως τῶν Πρέσβεων εἰς τὴν Ρώμην, ἀφοῦ ἐμελέτησαν τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὸ ἰδικόν μου 'Υπόμνημα. Μὲ ἄλλας λέξεις, αἱ Δυνάμεις οὐδέποτε συνεζήτησαν τὰ ὅσα τοὺς ὑπέβαλα ἀπ' εὐθείας καὶ μεταξύ τους, ἀλλὰ παρέπεμψαν τὴν ὅλην ὑπόθεσιν εἰς τὴν Διάσκεψιν τῶν Πρέσβεων εἰς Ρώμην, καὶ τοῦτο ἐξηγεῖ διατὶ ἡ Ρωσικὴ Κυβέρνησις, ὅπως ἀνέφερα ἤδη, δὲν ὑπέβαλε τὴν πρότασιν τὴν περιλαμβανομένην εἰς τὸ Μνημόνιον μὲ τὸ ὁποῖον μὲ εἶχεν ἐφοδιάσει.

'Εκ τῆς α' παραγράφου τοῦ Προοιμίου τῆς Διακοινώσεως τῆς 18ης 'Ιουνίου βλέπομεν ὅτι ἡ Διάσκεψις συνῆλθε τῇ προτροπῇ ὡρισμένων ἐκ τῶν ἐν Ρώμῃ Πρέσβεων.

Τὸ Προοίμιον ἐπικαλεῖται τὴν δήλωσιν τὴν τελευταίως γενομένην ἐξ ὀνόματος τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων, τοῦτ' ἔστιν οὐχὶ τὴν δήλωσιν τὴν γενομένην «ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων» ἀλλὰ «ἐξ ὀνόματος τῶν Μεγάλων Δυνάμεων»—δηλαδὴ ἐμμέσως.

Τὸ Προοίμιον τελειώνει ὡς ἑξῆς:

«Οἱ 'Αντιπρόσωποι συνεπῶς φρονοῦν ὅτι ἐπιβάλλεται εἰς τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις.....».

Δηλαδὴ δὲν εἶναι αἱ ἴδιαι Μεγάλαι Δυνάμεις αἱ ὁποῖαι, μετὰ τὴν δέουσαν ἐξέτασιν καὶ ἀπὸ κοινοῦ συζητήσεις, ὑποδεικνύουν εἰς τοὺς Πρέσβεις

των τὴν ἀκολουθητέαν ὁδόν, ἀλλὰ οἱ Πρέσβεις εἰς τὴν Ρώμην οἱ ὁποῖοι ὑποδεικνύουν εἰς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις τὴν δήλωσιν ποὺ ὀφείλουν νὰ μοῦ κάμουν.

Ἀναγκάζομαι νὰ τονίσω ὅτι ὁ ὅλος χειρισμὸς τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος κατὰ τὴν λῆξιν τῆς τριετοῦς μου ἐντολῆς μὲ ἔφερεν εἰς πολὺ δύσκολον θέσιν, διότι ἀπεκάλυψε τὴν ἄγνοιαν τῶν Δυνάμεων ὅσον ἀφορᾷ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων εἰς τὴν Κρήτην, ὡς καὶ πλήρη ἔλλειψιν ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν ὑπόθεσιν.

Δὲν ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν οὔτε τὸ Ὑπόμνημά μου, οὔτε τὴν δυσκολίαν τῆς θέσεώς μου ὡς Ἕλληνος Πρίγκιπος καὶ Ἁρμοστοῦ μιᾶς νήσου Ἑλληνικῆς ἀπὸ ἀπόψεως φυλῆς καὶ αἵματος, ποὺ ζητοῦσε μόνον τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Μητρὸς Πατρίδος.

Τὸ μόνον ποὺ ἔλαβαν ὑπ' ὄψει ἦσαν αἱ ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προξένων, ὅπως ἀνομολογεῖται εἰς τὸ Προοίμιον τῶν Πρέσβεων ὅπου οὗτοι λέγουν ὅτι «Κατὰ δεύτερον λόγον, αἱ πληροφορίαι τὰς ὁποίας ἔλαβον προσφάτως ἐκ Κρήτης ὅλαι συμφωνοῦν ὅτι δὲν ὑφίσταται λόγος μεταβολῆς τοῦ διεθνοῦς καθεστῶτος τῆς Κρήτης ἢ τῶν γενικῶν γραμμῶν αἱ ὁποῖαι καθωρίσθησαν διὰ τὴν μελλοντικὴν ἐξέλιξίν του, ὅταν (αἱ Δυνάμεις) διώρισαν τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ».

Ἐκ τούτου προκύπτει σαφῶς ὅτι ἡ ὅλη ἐκτίμησις τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Κρήτην ἐξηρτᾶτο ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν ἐκθέσεων αἱ ὁποῖαι εἶχαν περιέλθει εἰς αὐτοὺς (δηλ. εἰς τοὺς ἐν Ρώμῃ Ἀντιπροσώπους) ἐκ Κρήτης.

Ἠγνόησαν τελείως τὸ λεπτομερὲς Ὑπόμνημα ποὺ ὑπέβαλα ὡς Ὕπατος Ἁρμοστὴς καὶ ὑπεύθυνος Ἀρχὴ τῆς Νήσου, ὡς καὶ τὰς μετὰ τῶν Ὑπουργῶν τῶν Ἐξωτερικῶν συνομιλίας μου.

Ἀποδεικνύεται πλήρως καὶ περιτράνως ἡ ἀπόλυτος ἔλλειψις οἱασδήποτε ὀργανώσεως τῆς Αὐτονόμου Πολιτείας ἐκ μέρους τῶν Δυνάμεων.

Αἱ Κυβερνήσεις τῶν Δυνάμεων εἶχαν λάβει τὴν Κρήτην ὑπὸ τὴν προστασίαν των—τοὐλάχιστον ἔτσι ἔλεγαν. Ἐγὼ ὅμως, ἂν καὶ ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς τῆς Νήσου, δὲν εὑρισκόμην εἰς ἀπ' εὐθείας ἐπισήμους σχέσεις μὲ τοὺς Ὑπουργοὺς Ἐξωτερικῶν τῶν Τεσσάρων Προστάτιδων Δυνάμεων. Ὑπῆρχαν εἰς τὴν Κρήτην τέσσαρες Γενικοὶ Πρόξενοι οἱ ὁποῖοι εἶχαν μὲν ἀπ' εὐθείας σχέσεις μὲ τὰς Δυνάμεις, ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὴν διοίκησιν καὶ τὰς ὑποθέσεις τῆς Κρήτης οὐδεμίαν ἐπίσημον σχέσιν εἶχαν μετ' ἐμοῦ. Ἐγὼ τοὺς ἐθεωροῦσα ὡς ἀντιπροσώπους τῶν Κυβερνήσεων των, διαπιστευμένους παρὰ τῇ Αὐτονόμῳ Κρητικῇ Πολιτείᾳ, καθ' ὃν τρόπον Πρέσβεις εἶναι διαπιστευμένοι παρὰ οἱῳδήποτε ἄλλῳ Αὐτονόμῳ Κράτει.

Ἦτο φανερὸν ὅτι εἶχαν ὑποχρέωσιν νὰ κατατοπίζουν τὰς Κυβερνήσεις των ὅσον ἀφορᾷ τὰ συμβαίνοντα εἰς τὴν Νῆσον—τίποτε παραπάνω.

Εἶχα ἀποδεχθεῖ τὸν διορισμόν μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ὑπὸ ὡρισμένας προϋποθέσεις αἱ ὁποῖαι ἀπέρρεαν ἐκ τῆς Ἐντολῆς μου. Ἔκτοτε δὲν εὑρισκόμην εἰς ἄμεσον ἐπικοινωνίαν πρὸς τὰς Δυνάμεις ὥστε νὰ δύναμαι τακτικῶς νὰ τὰς πληροφορῶ ἐπὶ τῆς πορείας τῶν γεγονότων, δεδομένου ὅτι οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι οὐδέποτε ἀπετείνοντο πρὸς ἐμὲ διὰ νὰ ζητήσουν πληροφορίας ἢ ἐξηγήσεις. Ἔπεται ὅτι αἱ Δυνάμεις ὑφίσταντο τὴν ἀποκλειστικὴν ἐπίδρασιν τῶν ἐκθέσεων τῶν Γενικῶν Προξένων. Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, πῶς ἦτο ποτὲ δυνατὸν νὰ σχηματίσουν δικαίαν καὶ ἀμερόληπτον κρίσιν περὶ τῶν πραγματικῶς συμβαινόντων εἰς τὴν Κρήτην; Καὶ τί ἐννοοῦσαν λέγοντες ὅτι ἡ κατάστασις ἦτο ἀνώμαλος ; Ὅλα εἶναι σχετικὰ καί, προκειμένου περὶ τῶν Κρητῶν, δύναμαι νὰ βεβαιώσω ὅτι ἡ κατάστασις εἰς τὴν Κρήτην ἦτο κάτι περισσότερον ἀπὸ ὁμαλή. Ἦτο κάτι τὸ ἀπίστευτον καὶ πολὺ πρὸς τιμὴν τῶν Κρητῶν, ὅταν λάβῃ κανεὶς ὑπ' ὄψιν ὅτι αὐτὸς ὁ λαός, ὁ ὁποῖος ὅλην του τὴν ζωὴν εἶχε ζήσει εἰς κατάστασιν χρονίου παρανομίας, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἀναρχίας, εἶχε διὰ μιᾶς μεταβληθεῖ εἰς ἡσύχους καὶ νομιμόφρονας πολίτας, καὶ τοῦτο ἁπλῶς καὶ μόνον χάριν εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι Ἕλλην Πρίγκηψ εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Κρήτην νὰ τοὺς κυβερνήσῃ.

Ὁ νόμος καὶ ἡ τάξις ἐπεκράτησαν αὐθορμήτως καὶ ἀντὶ τῶν διακοσίων ἐγκλημάτων ποὺ διεπράττοντο ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὁ ἀριθμὸς εἶχε πέσει εἰς τέσσαρα. Ἡ βεντέτα, ἡ ὁποία ἄλλοτε ἦτο διαδεδομένη εἰς ὁλόκληρον τὴν Νῆσον, ἐξέλιπεν ἐντελῶς, καὶ τοῦτο πάλιν αὐθορμήτως. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐπετεύχθη χάρις εἰς τὴν διοργάνωσιν τῆς Χωροφυλακῆς, ἡ ὁποία κατέστη δυνατὸν νὰ ἀναλάβῃ τὰ κανονικά της καθήκοντα.

Ἀλλὰ ἡ παιδεία, τὰ δημόσια ἔργα, ἡ κατασκευὴ τῶν κυρίων ἀρτηριῶν πρὸς σύνδεσιν τῶν μεγάλων πόλεων ὡς καὶ τῶν ἐπαρχιακῶν δρόμων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν χωριῶν—ὅλα αὐτά, φυσικά, ἀπαιτοῦσαν χρόνον, τοῦτο δὲ ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι οὐδεμία ἐκ τῶν Δυνάμεων, ἐξαιρέσει τῆς Ἰταλίας, εἶχε καταβάλει τὸ ποσὸν τοῦ ἑνὸς ἑκατομμυρίου φράγκων, τὸ ὁποῖον ἑκάστη εἶχεν ὑποσχεθεῖ ἅμα τῷ διορισμῷ μου τὸ 1898, «πρὸς διευκόλυνσιν τῆς νέας διοικήσεως», ὅπως εἶχαν εἴπει. Τὰ χρήματα κατεβλήθησαν μόνον τὸ 1903. Ἐὰν ἡ κατάστασις τότε ἦτο ἀνώμαλος, τοῦτο συνέβαινε διότι ἡ Κρήτη ἔπασχε ἀπὸ ἔλλειψιν χρηματικῶν μέσων, πρᾶγμα διὰ τὸ ὁποῖον ἔπταιαν αἱ Δυνάμεις.

Ἐὰν ἡ κατάστασις ἦτο ἀνώμαλος, αὐτὸ ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι αἱ Δυνάμεις εἶχαν παραμελήσει νὰ διακανονίσουν τὰ διάφορα ζητήματα περὶ ὧν ἐγίνετο λόγος εἰς τὴν ἀπὸ 10 Ἰουλίου 1901 ἐπιστολήν μου.

Ἐκ τούτων μόνον δύο τρία εἶχαν κανονισθεῖ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς μου ἐκ Κρήτης τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1906. Τὰ λοιπὰ ἔμεναν ἐκκρεμῆ.

Ὡς ἐκ τούτου, οἱ Κρῆτες ἐπὶ διάστημα περίπου ἑπτὰ ἐτῶν ἐστερήθησαν

ὡρισμένα πράγματα τὰ ὁποῖα νομικῶς ἐδικαιοῦντο, καὶ μάλιστα τῶν ὁποίων ἀπελάμβαναν ἐπὶ τοῦ προηγουμένου Τουρκικοῦ καθεστῶτος.

Εἰς τὴν κατηγορίαν αὐτὴν ἀνῆκαν τὰ κάτωθι τέσσαρα ζητήματα:

1. Ἡ προστασία τῶν Κρητῶν εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἰδίως εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς σημαίας των.

2. Παράδοσις εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τῶν Κρητῶν τῶν κρατουμένων εἰς φυλακὰς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

3. Μεταβίβασις εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τῶν λιμενικῶν τελῶν ἐπὶ τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων πλοίων, ὡς καὶ ἐπίσης τῶν δικαιωμάτων ἀγκυροβολίας καὶ ἑρματισμοῦ

4. Μεταβίβασις εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τῆς ἰδιοκτησίας τῶν φάρων ποὺ εἶχαν περιέλθει εἰς τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος δυνάμει ἰδιωτικῶν συμβολαίων.

Καθένας βέβαια θ' ἀντιληφθεῖ ὅτι, ἐφόσον σπουδαῖα ζητήματα σὰν αὐτὰ παρέμεναν ἄλυτα (ὅσον καὶ ἐὰν οἱ ἔξω δὲν ἀπέδιδαν εἰς αὐτὸ σημασίαν), ἦτο ἑπόμενον νὰ ἔχουν μεγάλην ψυχολογικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἠθικοῦ τοῦ λαοῦ, καὶ ἀντὶ νὰ ἐνισχύουν τὴν πεποίθησίν του, ἀντιθέτως νὰ προκαλοῦν εἰς αὐτὸν τὸ αἴσθημα ἐρεθισμοῦ καὶ τὸν ἀνυπόμονον πόθον διὰ τὴν δημιουργίαν τῶν ὁμαλῶν καὶ πολιτισμένων συνθηκῶν ἑνὸς ἐλευθέρου καὶ κυριάρχου Κράτους.

Καὶ ὅμως ἡ μόνη ἀπάντησις ποὺ ἐδόθη εἰς τὸν κατάλογον τὸν ὁποῖον αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις μὲ παρεκάλεσαν νὰ ὑποβάλω, μὲ σκοπὸν τὴν βελτίωσιν τῶν ἐν Κρήτῃ συνθηκῶν, καὶ τὸν ὁποῖον εἶχαν δώσει τὴν ὑπόσχεσιν νὰ λάβουν εὐμενῶς ὑπ' ὄψιν, ἦτο νὰ κοινοποιήσουν μίαν ἔκθεσιν τὴν ὁποίαν εἶχαν συντάξει οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πρέσβεις κατόπιν ἐντολῆς τῶν Κυβερνήσεών των.

Εἰς τὴν ἐν λόγῳ ἔκθεσιν ἔκαμαν ἁπλῶς μίαν ἀνασκόπησιν τῶν ζητημάτων τούτων καὶ συνεζήτησαν ἐπ' αὐτῶν, χωρὶς ὅμως νὰ λάβουν καμμίαν ἀπόφασιν. Καὶ ὅμως αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις ἐπανεπαύθησαν ἐπὶ τῆς παραδόξου αὐτῆς ἐκθέσεως—λέγω «παραδόξου», διότι οἱ Πρέσβεις εἰς τὴν ἔκθεσίν των ἀποφαίνονται ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα ἠμποροῦν νὰ λυθοῦν μόνον δι' ἀπευθείας διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων τῆς Κρήτης καὶ τῆς Τουρκίας.

Ἡ Κρήτη, ὅπως θὰ ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης, ἀποτελοῦσεν ἀκόμα τμῆμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Αἱ Δυνάμεις εἶχαν θέσει τὴν Νῆσον ὑπὸ τὴν προστασίαν των, καὶ τὸ 1898 τῆς εἶχαν χορηγήσει αὐτοκυβέρνησιν, ἀφήνουσαι ὅμως αὐτὴν νὰ παραμένῃ ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν ἐπικυριαρχίαν. Οὕτως καθίστατο Αὐτόνομον Κράτος, ἐξαρτώμενον ὅμως διὰ τὰς διοικητικάς του ὑποθέσεις, ἀπὸ τὰς Τέσσαρας Προστάτιδας Δυνάμεις.

Καίτοι αὐτόνομος, ἕπεται ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἠδύνατο νὰ χαίρῃ τοῦ δικαιώματος τῆς χωριστῆς ἐπισήμου ἀντιπροσωπεύσεως πλησίον ἄλλων Κυβερνήσεων, ὅπως θὰ συνέβαινε ἐὰν ἦτο πλήρως ἀνεξάρτητον καὶ κυρίαρχον Κράτος. Ὡς ἐκ τούτου, θὰ ἦτο πολὺ δύσκολον, διὰ νὰ μὴ εἴπω ἀδύνατον, νὰ διεξαχθοῦν ἀπ' εὐθείας διαπραγματεύσεις ἐπὶ τῶν ἐν λόγῳ ζητημάτων μεταξὺ Κρήτης καὶ Τουρκικῆς Κυβερνήσεως.

Τοιαῦται διαπραγματεύσεις, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου, ἠδύναντο ν' ἀναληφθοῦν μόνον ὑπὸ τῶν Κυβερνήσεων τῶν Προστατίδων Δυνάμεων, καὶ κατὰ συνέπειαν, ἔμεναν τὰ ζητήματα ταῦτα ἐπὶ ἔτη ἐκκρεμῆ.

Ὁ ἀναγνώστης δέον νὰ σημειώσῃ ὅτι, διὰ δευτέραν φοράν, αἱ Δυνάμεις παρέλειψαν νὰ ἐπιληφθοῦν αἱ ἴδιαι τῶν ζωτικῶν ζητημάτων τοῦ Κράτους καὶ τὰ παρέπεμψαν εἰς τὴν Ρώμην ἢ εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Οὕτω ἐτερματίσθη ἡ ζωτικῆς σημασίας ἐκείνη περίοδος καθ' ἣν ἐπὶ δύο μῆνας ἡ πρώτη Κρητικὴ Συνέλευσις συνῆλθε καὶ διεξεπεραίωσε τὸ συνταγματικόν της ἔργον, χωρὶς νὰ σημειωθῇ ἡ παραμικρὰ διατάραξὶς τῆς ἡσυχίας.

Διὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο πρέπει νὰ εὐγνωμονοῦμεν τὴν σύνεσιν τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὴν ὀρθήν του ἐκτίμησιν τῆς σοβαρότητος τῶν περιστάσεων, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι αἱ Δυνάμεις οὐδὲν ἔπραξαν διὰ νὰ μὲ βοηθήσουν εἰς τὴν δυσχερῆ ἀποστολήν μου, ἀλλ' ἀντιθέτως ἀπηγοήτευσαν τὸν πληθυσμόν.

Παρὰ ταῦτα, ἡ περίοδος ὑπῆρξε κρίσιμος καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ περάσῃ χωρὶς κανένα ἀντίκτυπον.

Ἕως τότε τὸ ἠθικὸν τοῦ λαοῦ διετηρεῖτο ἀκμαῖον, διότι ὑπῆρχεν ἡ ἀπόλυτος πεποίθησις ὅτι θὰ παρεχωρεῖτο ἡ Ἕνωσις μὲ τὴν Ἑλλάδα ἢ τοὐλάχιστον ὅτι θὰ ἐγίνετο ἓν βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνσιν ταύτην.

Ἡ ἀβεβαιότης ὅμως περὶ τοῦ μέλλοντος καὶ ἡ ἀπογοήτευσις ποὺ ἐπῆλθεν ἀπεθάρρυναν ὅλους.

Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου οἱ Κρῆτες εἶχαν ὑποταχθεῖ κατὰ τρόπον νομοταγῆ καὶ ἔντιμον εἰς τὸ νέον «προσωρινὸν» καθεστὼς ὑπὸ τὸν υἱὸν τοῦ Βασιλέως, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ποθητὴ λύσις ἐπλησίαζε πρὸς τὴν πραγματοποίησίν της, καὶ εἶχαν μεταβληθεῖ, κατὰ τρόπον τὸν ὁποῖον οὐδὲν ἄλλο ἔθνος θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἶχεν ὑπερτερήσει, ἀπὸ λαὸν ἀτίθασον εἰς λαὸν πειθαρχημένον καὶ νομοταγῆ. Τώρα ὅμως ὅτε, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1901, ἐτερματίζετο καὶ ἡ Ἐντολή μου, ἡ ἀμοιβὴ τὴν ὁποίαν ὅλοι προσδοκοῦσαν—ἡ Ἕνωσις μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος—δὲν ἐπραγματοποιεῖτο.

Αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσισαν ὅτι τὸ καθεστὼς θὰ συνεχίζετο.

Ἦτο ὡσὰν νὰ εἶχαν ἴδει ἕνα κακὸν ὄνειρον, ἢ κάποιος νὰ τοὺς εἶχε καταφέρει ἕνα τρομερὸν κτύπημα μ' ἕνα μπαλτᾶ. Οἱ Κρῆτες παρέμειναν

σιωπηλοὶ καὶ ἄναυδοι, διότι τὰ εἶχαν χάσει. Δὲν προέβησαν εἰς καμμίαν διαδήλωσιν διὰ νὰ δείξουν πόσον εἶχε κλονισθεῖ ἡ ἐμπιστοσύνη τους. Ἐκύτταξαν ὁ ἕνας τὸν ἄλλον, συνεχόμενοι ὑπὸ μιᾶς βουβῆς καὶ συλλογικῆς λύπης, μὲ τὴν βαθεῖαν ἀπογοήτευσιν ἑνὸς πεινασμένου παιδιοῦ πρὸς τὸ ὁποῖον κάποιος κακόβουλος ἄνθρωπος εἶχε προσφέρει ἕνα κομμάτι ψωμὶ καὶ ὕστερα τοῦ τὸ ἐτράβηξεν ἀκριβῶς τὴν στιγμὴν ποὺ ἑτοιμάζετο νὰ τὸ πάρῃ.

Αὐτοῦ τοῦ εἴδους αἱ συγκινήσεις καὶ ἀπαγοητεύσεις κατασταλάζουν βαθειὰ μέσα στὸν ἐσωτερικὸν ἄνθρωπον καὶ δὲν λησμονοῦνται. Μὴ εὑρίσκουσαι τρόπον νὰ ἐξωτερικευθοῦν, ἐμφωλεύουν μέσα στὴν καρδιὰν καὶ τὴν ψυχήν, καὶ ὡς ἐκ τούτου εἶναι περισσότερον ἐπικίνδυνοι.

Τὸ καθεστὼς παρετείνετο!

Ἀλλὰ τὸ ὄνειρον μιᾶς μείζονος καὶ ἑνοποιημένης Κυβερνήσεως, τὸ ὁποῖον διέτρεφε τὰς ἐλπίδας καὶ διατηροῦσεν ἀκμαῖον τὸ φρόνημα, ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξηφανίζετο, ἐφόσον ὁ λαὸς ἠσθάνετο ὅτι τὸν εἶχαν γελάσει καὶ καταπροδώσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΣΤ΄

Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ ΚΑΙ Η ΔΕΥΤΕΡΑ ΒΟΥΛΗ ΤΟΥ 1903

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ὁ Βενιζέλος, ὠθούμενος ὑπὸ μιᾶς νοσηρᾶς φιλοδοξίας καὶ ἐπωφελούμενος τῆς ψυχολογικῆς στιγμῆς τὴν ὁποίαν ἐδημιουργοῦσαν αἱ ἐκνευριστικαὶ αὐταὶ συνθῆκαι, ἤρχισε διὰ δημαγωγικῶν μέσων νὰ προκαλῇ δυσαρέσκειαν καὶ νὰ ὑπονομεύῃ τὴν πειθαρχίαν τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς, ἀποβλέπων εἰς κομματικοὺς καὶ πολιτικοὺς σκοπούς.

Ὁ ἀναγνώστης θὰ ἐνθυμῆται ὅτι, ὅταν ἀνέθεσα εἰς τὴν Δεκαεξαμελῆ Ἐπιτροπὴν τὴν ἐκπόνησιν τοῦ Συντάγματος, εἴχαμεν ὅλοι μείνει σύμφωνοι ὅτι ἦτο ψυχολογικῶς σκόπιμον καὶ προφανῶς ἐπιβεβλημένον ὅπως τὸ νέον Σύνταγμα συνταχθῇ ἀρχικῶς ἐπὶ συντηρητικῶν βάσεων, λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι οἱ Κρῆτες ἐπὶ ἔτη εἶχαν συνηθίσει εἰς μίαν ἀτίθασον καὶ ἐπαναστατικὴν ζωὴν ὡς ἐκ τῶν συνεχῶν ἀγώνων ποὺ διεξήγαγαν ἀναγκαστικῶς πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας των καὶ ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τὸν βαρὺν τυραννικὸν ζυγόν, μέχρις ὅτου δυνηθοῦν νὰ ἑνωθοῦν μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος.

Ὁ Βενιζέλος, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς, εἶχε συμμερισθεῖ τὴν γνώμην μου καί, κατόπιν ἰδικῆς του προτάσεως, εἶχε συμπεριληφθεῖ εἰς τὸ Σύνταγμα ἡ διάταξις ἡ ὁρίζουσα ὅτι τοῦτο θὰ ἀνεθεωρεῖτο μετὰ παρέλευσιν πενταετίας, ἐφόσον θὰ συμφωνοῦσαν τὰ δύο τρίτα τῶν βουλευτῶν.

Ἀπὸ τώρα ὁ Βενιζέλος δὲν εἶχε παρὰ μίαν ἐπιδίωξιν καὶ ἕνα σκοπόν—τὴν ἀναθεώρησιν—καὶ τοῦτο πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς μνησικάκου φιλοδοξίας του. Ἡ πενταετία θὰ ἔληγε τὸ 1905, συνεπῶς εἶχε μπροστά του τέσσαρα χρόνια διὰ νὰ ἐργασθῇ.

Διὰ νὰ μπορέσῃ ὅμως νὰ φέρῃ τὴν νέαν του πολιτικὴν εἰς πέρας, πολιτικὴν ποὺ ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ μὲ ἐκδικηθῇ διότι τὸν ἀπέλυσα, εἶχεν ἀνάγκην νὰ ἔχῃ τὰς χεῖρας ἐλευθέρας, ἀλλὰ τὸ Σύνταγμα εἰς τὴν σύνταξιν

τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος εἶχε πρωτοστατήσει μόλις πρὸ τριῶν ἐτῶν, ἀποτελοῦσεν ἐμπόδιον, ἕνεκα τῶν συντηρητικῶν του διατάξεων. Ἦτο ἀποφασισμένος νὰ σχηματίσῃ ἰδικόν του κόμμα—κόμμα προσωπικὸν κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ἐν Ἑλλάδι πολιτικῶν κομμάτων. Πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην ἀπὸ ὀπαδούς.

Συνεπῶς κατέβαλε πᾶσαν προσπάθειαν, χρησιμοποιῶν μέσα δημαγωγικά, διὰ νὰ πείσῃ τὸν λαὸν ὅτι ὅλα εἰς τὴν Κρήτην ἐπήγαιναν στραβά, ὅτι κατεπνίγοντο αἱ ἐλευθερίαι καὶ ἐπικρατοῦσεν ἀπολυταρχία, καὶ διὰ τοῦτο ἐπεβάλλετο νὰ γίνῃ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος.

Οὐδόλως ἔλαβεν ὑπ' ὄψει ὅτι, πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κρητῶν, ὁ ἴδιος εἶχε συμφωνήσει πρὸς τὴν γνώμην ὅλων μας ὅτι ἐκεῖνο ποὺ προέῆρχε ἦτο ὅπως, διὰ μιᾶς ἀμερολήπτου καὶ ἀδεκάστου διοικήσεως, ἀποβάλουν οἱ Κρῆτες τὰς ἐπαναστατικάς των ἕξεις καὶ συνηθίσουν εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι ἡ ἐλευθερία, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ εὐημερία ἀποκτῶνται μόνον διὰ τῆς εἰρήνης, τῆς γαλήνης καὶ τῆς τάξεως.

Οὐδόλως ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, μόλις πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὁ ἴδιος εἶχε συμφωνήσει ὅτι, πρὸς ἀπόκτησιν τῶν τριῶν τούτων ἀγαθῶν, ἐπεβάλλετο ν' ἀποφευχθοῦν αἱ ἐσωτερικαὶ πολιτικαὶ διαιρέσεις καὶ ἰδίως ὁ κομματισμός, ποὺ μοιραίως θὰ ἔφεραν τὴν διαίρεσιν, τὴν διχόνοιαν καὶ πάσης φύσεως προστριβάς.

Ἦτο λυπηρὸν καὶ ἀξιοθρήνητον νὰ βλέπῃ κανεὶς αὐτόν, ὑπὲρ πάντα ἄλλον, τὸν ἔμπειρον νομικόν, διὰ τῶν ἀρχικῶν του λαθῶν καὶ τῶν πολιτικῶν του ὀλισθημάτων, νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀνίκανος νὰ ἐπιβάλῃ ἔλεγχον ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ νὰ χαλιναγωγήσῃ τὰ πολιτικά του πάθη.

Μὲ ἐπιμονὴν καὶ παιδαριῶδες πεῖσμα ἔμεινε ἐγωϊστικῶς προσκολλημένος εἰς μίαν πρότασιν τὴν ὁποίαν εἶχαν καταδικάσει τὸ σύνολον τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ ἠθική τους κεφαλή, ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἑλλήνων, μαζὺ μὲ τὴν ὑπεύθυνον συνταγματικὴν Κυβέρνησιν. Ἡ πειθαρχία, ποὺ εἶναι τὸ καθῆκον τοῦ κάθε πολίτου, καὶ ἡ πατριωτικὴ ἀλληλεγγύη, ἡ τόσον ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος, ὡς φαίνεται, εἶχαν ἐξαλειφθεῖ ἀπὸ τὴν καρδιὰν καὶ τὴν ψυχήν του, καὶ ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὸ πάθος καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἐκδικήσεως, προκαλοῦσε τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντας καὶ ἐδημιουργοῦσε τὴν διαίρεσιν ἀντὶ τῆς συμπνοίας.

Ἦτο φανερὸν ὅτι, ἀκολουθῶν τὸν νέον αὐτὸν δρόμον τῆς πολιτικῆς, ἔπαυσε νὰ ἐνδιαφέρεται καὶ ν' ἀπασχολῆται μὲ τὴν εὐημερίαν καὶ τὸ μέλλον τῆς Κρήτης, καὶ ὅτι, ἀντ' αὐτοῦ, τὸ κύριον του μέλημα ἦτο νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς προσωπικάς του πολιτικὰς ἰδέας.

Δὲν ἔχω δίκαιον, ὅταν λέγω ὅτι ὁ χαρακτὴρ εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δεικνύει τὸ ἠθικὸν ἀνάστημα ἑνὸς ἀνθρώπου;

Ὁ Βενιζέλος—τὸ ἐπαναλαμβάνω ἦτο εὐφυέστατος, καὶ ποιὸς μπορεῖ

νὰ τὸ ἀμφισβητήσῃ; Ἀλλὰ τί εἶδος χρῆσιν ἔκανε τῶν χαρισμάτων μὲ τὰ ὁποῖα ἦτο προικισμένος;

Εἰς τὴν Κρήτην τὰ ἐχρησιμοποίησε διὰ ν' ἀπαρνηθῇ τὸ παρελθόν του καὶ ὅλην τὴν λαμπρὰν του ὀργανωτικὴν ἐργασίαν κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς αὐτοκυβερνήσεως μέχρι τῆς στιγμῆς ὅπου παρεπείσθη ὑπὸ τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Γαλλίας Μπλὰν νὰ υἱοθετήσῃ μίαν πρότασιν τὴν ὁποίαν ὁλόκληρος ὁ Ἑλληνισμὸς κατεδίκαζεν. Ὁ Βενιζέλος, ὡς Ἕλλην, ὤφειλε νὰ εἶχε ταχθεῖ, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι Κρῆτες, παρὰ τὸ πλευρὸν ἐκείνων ποὺ εἶχαν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ φροντίζουν διὰ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας. Μάλιστα οἱ περισσότεροι τῶν φίλων τοῦ Βενιζέλου, μόλις ἀντελήφθησαν τί καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα ἐκινδύνευε νὰ προκαλέσῃ ἡ δημοσία συζήτησις τοῦ θέματος τούτου, ἐδήλωσαν ἀπροκαλύπτως ὅτι, ἂν καὶ ἦσαν καὶ θὰ παρέμεναν φίλοι του, δὲν ἠμποροῦσαν νὰ συμφωνήσουν μαζύ του ἐπὶ τῆς εἰδικῆς ταύτης προτάσεως. Τὸ λάθος ποὺ διέπραξαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ ἦτο νὰ λησμονήσουν ὅτι δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὑπακούῃ εἰς δύο ἀφεντικά. Κατ' ἀνάγκην πρέπει νὰ μισήσῃ τὸν ἕνα καὶ νὰ ἀγαπήσῃ τὸν ἄλλον.

Οὔτε εἶχαν αἱ γνῶμαι των καμμίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ Βενιζέλου, ἀφοῦ ὁσάκις κανένας ξένος τὸν ἐρωτοῦσε, πόσοι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ τὸν ἀκολουθοῦσαν ἐπὶ τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς προτάσεως, δὲν παρέλειπε ποτὲ ν' ἀναφέρῃ τὸν ὁλικὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν του.

Ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης ὁ Βενιζέλος ἦτο πολὺ γνωστός. Ὁ γνήσιος καὶ ἀμιγὴς πατριωτισμὸς ἐπικρατοῦσε πάντοτε εἰς τὰς ψυχάς των, καὶ ὁ Βενιζέλος δὲν ἠμπόρεσε ν' ἀρθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς μεγάλης ἀγάπης ποὺ ἔτρεφαν πρὸς τῆς Πατρίδα τους.

Τὸ αἷμα ποὺ ἔρρεεν εἰς τὰς φλέβας του δὲν ἦτο τὸ ἴδιον πατριωτικὸν καὶ γενναῖον Κρητικὸν αἷμα.

Ἦτο Κρὴς μόνον ἀπὸ τὸ μέρος τῆς μητρός του, καὶ διὰ τοῦτο οἱ Κρῆτες δὲν εὐθύνονται διὰ τὰς πράξεις του.

Ἐβασίζετο εἰς τὴν εὐφράδειάν του, καὶ μόλις ἡσύχασαν τὰ πράγματα, ἐπεδόθη μετὰ πάθους καὶ μὲ ὅλην τὴν τέχνην τοῦ γεννημένου δημαγωγοῦ διὰ νὰ ἐνσπείρῃ ζιζάνια μεταξὺ τοῦ πληθυσμοῦ διὰ συκοφαντικῶν καὶ ἀσυστάτων ἰσχυρισμῶν, οὕτως ὥστε νὰ προετοιμάσῃ τὸ ἔδαφος διὰ τὰς προσεχεῖς ἐκλογάς.

Οἱ Κρῆτες, ὅμως, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἤδη παράσχει τόσα δείγματα ἐξαιρετικῶν ἀρετῶν μετὰ τὸ 1898, ἐσυνέχισαν τὴν πρόοδόν των καὶ προσεπάθησαν νὰ μείνουν ἀμέτοχοι τῶν πολιτικῶν διχονοιῶν καὶ ἀνταγωνισμῶν ἐκ τῶν ὁποίων τόσα εἶχαν ὑποφέρει κατὰ τὸ παρελθόν, καὶ ἠρνοῦντο ν' ἀκούσουν τὸν νέον τοῦτον Ἀλκιβιάδην. Βαθμηδὸν λοιπὸν ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ διασκεδάσῃ τὴν κακὴν ἐντύπωσιν ποὺ εἶχε προκαλέσει ἡ πρότασίς του

περὶ ἱδρύσεως Ἡγεμονίας εἰς τὴν Κρήτην, καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ προσελκύση τὴν προσοχὴν τοῦ λαοῦ, ρίπτων εἰς τὸ μέσον μίαν νέαν ἰδέαν, διὰ μιᾶς διέδωσεν ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὑπεκρύπτετο ὄπισθεν τῆς προτάσεώς μου περὶ εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Κρήτην καθεστῶτος παρομοίου πρὸς ἐκεῖνο τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης, ἦτο ἡ ἐνδόμυχος ἐπιθυμία νὰ καταργήσω τὰ συνταγματικὰ δικαιώματα τοῦ λαοῦ καὶ ν' ἀποκτήσω ἀπολυταρχικὴν ἐξουσίαν.

Ἐν τοιοῦτο καθεστώς, ἔλεγεν, θὰ ἰσοδυναμοῦσε πρὸς ἐκμηδενισμὸν τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν. Κατὰ τὴν ἰδικήν του γνώμην, προτιμότερον θὰ ἦτο τὸ καθεστὼς τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας, διότι δι' αὐτοῦ θὰ παρείχετο εἰς τοὺς Κρῆτας μεγαλυτέρα ἀνεξαρτησία, μαζὶ μὲ τὸ δικαίωμα νὰ στέλλουν ἀντιπροσώπους εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ νὰ παρακάθωνται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλήν.

Ἀλλὰ πόθεν προῆλθεν ἡ διαβολὴ αὐτή, ὅτι δῆθεν ὁ πραγματικὸς σκοπὸς τῆς προτάσεως μου περὶ εἰσαγωγῆς τοῦ καθεστῶτος τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης ἦτο ἡ κατάλυσις τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις ἀπολυταρχίας; Ἦτο προϊὸν ἑνὸς νοῦ ποὺ ἔρρεπε πρὸς τὴν συκοφαντίαν, διότι ἐγνώριζε πολὺ καλά, ὡς ἐκ τῆς προτέρας μας συνεργασίας, ὅτι δὲν ἐπρόκειτο καὶ ἦτο ἀδύνατον νὰ πρόκειται περὶ τούτου.

Ἄλλο ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἀπεφάσιζαν νὰ ἐφαρμόσουν τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης εἰς τὴν Κρήτην καὶ νὰ ἐμπιστευθοῦν τὴν διοίκησιν τῆς Νήσου εἰς τὴν ὑπεύθυνον Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐπίσημος ἐλευθέρα Ἑλλὰς καὶ ἡ Κρήτη θὰ ἀπεφάσιζαν συμφώνως πρὸς τὰς κοινάς των ἐπιθυμίας καὶ τὰ κοινά των αἰσθήματα, καὶ εἰς ἐμὲ δὲν θὰ ἔπεφτε λόγος.

Εἰς τὴν Κρητικὴν Ἐθνοσυνέλευσιν, εἰς τοὺς ἐπισήμους ἀντιπροσώπους τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, θὰ ἐναπόκειτο ν' ἀποφασίσῃ.

Ἀλλὰ αἱ λέξεις «κατάλυσις τῆς ἐλευθερίας» καὶ ὅροι ὅπως «ἀπολυταρχία» καὶ «παραβίασις τῶν λαϊκῶν ἐλευθεριῶν» ἠχοῦν καλὰ εἰς τὸ στόμα παντὸς δημαγωγοῦ ὅστις θέλει νὰ δημιουργήσῃ δυσαρέσκειαν καὶ διχόνοιαν, ἡ δὲ ἰδέα ὅτι ἡ ἀποδοχὴ τοῦ καθεστῶτος τῆς Ἀνατολικῆς Ρωμυλίας θὰ καθίστα ἴσως δυνατὴν τὴν εἴσοδον Κρητῶν ἀντιπροσώπων εἰς τὴν ἐν Ἀθήναις Βουλὴν ἦτο ἕνα πολιτικὸν δόλωμα σκοπὸν ἔχον νὰ πιάσῃ τὸν ἐπιπόλαιον τύπον, μὲ τὰ ἀνώνυμά του ἄρθρα.

Εἰς τὴν Κρήτην ἡ δημαγωγία αὐτὴ καὶ ἡ προσπάθεια νὰ μοῦ ἀποδώσουν τὴν πρόθεσιν νὰ στερήσω τοὺς Κρῆτας τῶν συνταγματικῶν των ἐλευθεριῶν οὐδεμίαν ἀπολύτως εὗρεν ἀπήχησιν. Δυστυχῶς ὅμως εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ὁ ἀσύδοτος τύπος, ὁ ρέπων πάντοτε πρὸς τὴν σκανδαλοθηρίαν, ἐγύρευε κάπου νὰ εὕρῃ ἕνα πάτημα, ἥρπασαν τὴν ἰδέαν τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος ἔρριψεν εἰς τὸ μέσον κατὰ τρόπον τόσον ἐντυπωσιακόν. Ἐλησμόνησαν, ἢ δὲν ἠθέλησαν νὰ μελετήσουν τὴν διαφορὰν ποὺ ὑπῆρχε μετα-

ξὺ τοῦ καθεστῶτος τῆς Βοσνίας καὶ 'Ερζεγοβίνης καὶ ἐκείνου τῆς 'Ανατολικῆς Ρωμυλίας, καὶ οὔτε ἐσκοτίσθησαν νὰ ἐξετάσουν ἐὰν τὸ τελευταῖον τοῦτο καθεστὼς ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθῇ κὰν ὑπ' ὄψει.

Πολλοί, ὅταν διαβάσουν τὰς γραμμὰς αὐτάς, θὰ ἐρωτήσουν: ποία λοιπὸν ἦτο ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο ;

'Ιδοὺ ποία ἦτο ἡ διαφορά.

Τὸ πρῶτον ἐκ τῶν δύο τούτων καθεστώτων ἀφοροῦσε τὴν Αὐστροουγγρικὴν Μοναρχίαν, τὸ δεύτερον τὴν Βουλγαρίαν.

Αἱ δύο Τουρκικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Βοσνίας καὶ 'Ερζεγοβίνης διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου τοῦ 1878 μετεβιβάσθησαν εἰς τὴν Αὐστροουγγρικὴν Μοναρχίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐπετράπη νὰ τὰς κατέχῃ καὶ νὰ τὰς διοικῇ, τοῦ Σουλτάνου διατηροῦντος τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπικυριαρχίαν, ὡς ὥριζεν ἡ Συνθήκη. 'Εκ τούτου ἕπεται ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο τούτων ἐπαρχιῶν δὲν ἠδύναντο νὰ παρακαθήσουν εἰς τὴν Αὐστριακὴν ἢ Οὐγγρικὴν Βουλήν, καθόσον ἡ χώρα τους ἀνῆκεν εἰς ἄλλον κυρίαρχον, ἤτοι τὸν Σουλτάνον.

'Η Βουλγαρία, μετὰ τὸν Ρωσσοτουρκικὸν Πόλεμον τοῦ 1877, ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὡς αὐτόνομος 'Ηγεμονία, μὲ αἱρετὸν 'Ηγεμόνα, ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

Εἰς τὴν γειτονικὴν ἐπαρχίαν τῆς 'Ανατολικῆς Ρωμυλίας αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, διὰ τῆς Συνθήκης τοῦ Βερολίνου, παρεχώρησαν αὐτοδιοίκησιν, ἀλλὰ ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπικυριαρχίαν τῆς Τουρκίας καὶ μὲ Τοῦρκον Διοικητήν.

Μετ' ὀλίγα ἔτη ὁ 'Ηγεμὼν τῆς Βουλγαρίας 'Αλέξανδρος τοῦ Μπάττενμπεργκ εἰσέβαλεν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ του εἰς τὴν 'Ανατολικὴν Ρωμυλίαν καὶ ἀνέλαβε τὴν κατοχὴν καὶ διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας, χωρὶς ὅμως νὰ τὴν προσαρτήσῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν.

'Η νέα πολιτικὴ κατάστασις, ποὺ ἐδημιουργήθη, καὶ τὴν ὁποίαν ἀνεγνώρισαν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις, ἦτο ἡ ἑξῆς: ὁ Πρίγκηψ 'Αλέξανδρος παρέμεινεν 'Ηγεμὼν τῆς Βουλγαρίας καὶ ὑποτελὴς τοῦ Σουλτάνου, ἐνῷ συγχρόνως ἀνεγνωρίσθη ὡς Διοικητὴς τῆς 'Ανατολικῆς Ρωμυλίας.

Μὲ ἄλλας λέξεις, αἱ δύο αὐτόνομοι Τουρκικαὶ ἐπαρχίαι τῆς Βουλγαρίας καὶ τῆς 'Ανατολικῆς Ρωμυλίας παρέμειναν ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἐπικυριαρχίαν— δηλ. τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου.

'Ως ἐκ τούτου, ἐπετρέπετο εἰς τοὺς ἀντιπροσώπους τῶν δύο αὐτονόμων ἐπαρχιῶν νὰ συνέρχωνται εἰς τὴν Σόφιαν.

'Εὰν θέλωμεν νὰ παραλληλίσωμεν τὴν θέσιν τοῦ ἀνεξαρτήτου Βασιλείου τῆς 'Ελλάδος ἔναντι τῆς Αὐτονόμου Νήσου τῆς Κρήτης, εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ θέσις αὐτὴ ἠμπορεῖ νὰ συγκριθῇ μόνον πρὸς τὴν σχέσιν ποὺ ὑπῆρχε μεταξὺ Αὐστρουγγαρίας καὶ Βοσνίας καὶ 'Ερζεγοβίνης. 'Εκεῖνο ποὺ ἐχρειάζετο εἰς τὴν Κρήτην ἦτο νὰ ἐπιτύχωμεν ὥστε ἡ Νῆσος, ἡ ὁποία ἀ-

νῆκεν ἀκόμη εἰς τὴν Τουρκίαν, νὰ τεθῇ ὑπὸ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν κατοχὴν τοῦ κυριάρχου Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὑπὸ τὸν ὅρον πάντοτε τῆς διατηρήσεως τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ Σουλτάνου.

Ὁ πολὺς κόσμος παρασύρεται εὔκολα εἰς κρίσεις ἐπὶ θεμάτων τὰ ὁποῖα ἀγνοεῖ ἐντελῶς, ἀρυόμενος τὰς πληροφορίας τοῦ ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας.

Τοιαύτη ἦτο ἡ ἄγνοια ποὺ ἐπικρατοῦσε ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου, ὥστε κάποτε ποὺ ἔτυχα νὰ συνομιλήσω μ' ἕνα μέλος τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως μετὰ πάροδον πολλῶν ἐτῶν, ἀντελήφθην ὅτι οὗτος ἀγνοοῦσεν ἐντελῶς τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν δύο καθεστώτων.

Καθ' ὃν χρόνον ὁ Βενιζέλος, ἀπὸ πνεῦμα ἀντιπολιτεύσεως, ἐσυνέχιζε τὰς κατ' ἐμοῦ ψευδεῖς κατηγορίας, διότι εἶχα προτείνει τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης, ἤρχισε συγχρόνως, διὰ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Τύπου, μὴ παραλείπων καμμίαν εὐκαιρίαν, νὰ μοῦ ἐπιρρίπτῃ τάσεις ἀπολυταρχίας. Τοῦτο πράττων, ἀκολουθοῦσε τὸ γαλλικὸν ρητόν: Calomniez, calomniez. Quelque chose en restera toujours. (Συκοφαντήσατε, συκοφαντήσατε, κάτι πάντοτε θὰ μείνῃ).

Τὴν περὶ ἀπολυταρχικῶν τάσεων κατηγορίαν ἐβάσιζεν εἰς τὸ Σύνταγμα, τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος ὑπῆρξεν ὁ κύριος συντάκτης, ὅπως ἐξήγησα εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ βιβλίου τούτου. Τώρα ἤρχετο ὁ ἴδιος νὰ προσβάλῃ τὸ ἰδικόν του ἔργον καὶ τὰς ἰδικάς του ἰδέας, τὰς ὁποίας εἶχεν ὑποστηρίξει μὲ τόσην θέρμην μόλις πρὸ τριῶν τεσσάρων ἐτῶν, τόσον κατὰ τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον τῆς συντάξεως τοῦ Συντάγματος ὅσον καὶ κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν συζήτησιν εἰς τὴν Ἐθνοσυνέλευσιν, ὡς μαρτυροῦν τὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων.

Ἀλλὰ ποῖος θὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸν κόπον νὰ ἀναγνώσῃ καὶ νὰ μελετήσῃ τὰ πρακτικά, διὰ νὰ ἐλέγξῃ τὴν ἀλήθειαν;

Ἂς ἀφήσωμεν τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν ἱστορικὸν τοῦ μέλλοντος.

Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ Βενιζέλος ἐπρέσβευε λίαν συντηρητικὰς ἀρχάς, ἐπειδή, ὅπως ὁ ἴδιος μοῦ εἶχεν ἐξηγήσει, εἶχε διαπιστώσει ὁποία κατάχρησις καὶ διαστροφὴ κάθε φιλελευθέρας διατάξεως ἐγίνετο εἰς τὴν Ἑλλάδα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῇ μία παρεφθαρμένη μορφὴ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ τὴν ὁποίαν κάθε πολιτικὸν κόμμα προσπαθοῦσε νὰ ἐκμεταλλευθῇ πρὸς ἴδιον ὄφελος, σύστημα ποὺ δὲν ἐπέτρεπε νὰ σημειωθῇ καμμία πρόοδος, πρὸς μεγίστην ζημίαν τῆς Χώρας.

Μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα συμφωνοῦσα ἀπολύτως ὁ δὲ ἱστορικὸς ποὺ θὰ ἤθελε νὰ ἐξακριβώσῃ τὴν ἀλήθειαν, ἢ ὁποιοσδήποτε ποὺ θὰ ἤθελε νὰ κρίνῃ ἐπὶ τῶν γεγονότων ἢ νὰ ψυχολογήσῃ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός, δὲν ἔχει, τὸ ἐπαναλαμβάνω, παρὰ νὰ διαβάσῃ τὰ δημοσιευθέντα πρακτικά. Ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας, ἀναγιγνώσκων τὰ πρακτικά, θὰ μπορέσῃ νὰ διαπιστώσῃ ὁποῖαι ὑπῆρξαν τότε αἱ γνῶμαι τοῦ Βενιζέλου,

ἀποβλέποντος εἰς τὸ νὰ ἀποφευχθῇ ἡ ἐπανάληψις τῶν ὅσων εἶχαν συμβεῖ εἰς τὴν ἐλευθέραν 'Ελλάδα. «'Εδῶ εἰς τὴν Κρήτην», μοῦ ἔλεγε, «δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ ἀκολουθήσωμεν τὰς μεθόδους τοῦ Δηληγιάννη, τοῦ Ράλλη καὶ τοῦ Λεβίδη». Μοῦ ὁμιλοῦσε μὲ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν περὶ τῶν ἐν 'Ελλάδι πολιτικῶν συνθηκῶν, καὶ πόσας φορὰς μοῦ ἐπανέλαβεν: «'Εδῶ εἰς τὴν Κρήτην πρέπει νὰ σᾶς δώσωμεν εὐρυτέρας προνομίας ἀπ' ὅ,τι χορηγεῖ τὸ Σύνταγμα εἰς τὸν Βασιλέα τῶν 'Ελλήνων, καὶ πρέπει νὰ ἐπιμένητε ἐπὶ τῶν προνομιῶν τούτων, διότι ἄλλως τὰ πολιτικὰ κόμματα θὰ ἐκμεταλλευθοῦν τὴν κάθε ὑποχώρησιν, ὅπως γίνεται εἰς τὰς 'Αθήνας, καὶ τότε ὁ κοινοβουλευτισμὸς μοιραίως θὰ ἐκφυλισθῇ».

Αὐτὰ ἔλεγεν ὁ Βενιζέλος τότε ποὺ συνετάσσετο τὸ Σύνταγμα, καὶ ἀργότερον ὅταν ἔγινε μέλος τῆς πρώτης συνταγματικῆς Κυβερνήσεως τῆς Κρήτης.

'Αλλὰ ὅλα αὐτὰ ἀνῆκαν εἰς τὸ παρελθὸν, καὶ τώρα ποὺ παρουσιάζετο ὡς ἀρχηγὸς τῆς 'Αντιπολιτεύσεως, αἱ ἀρχαὶ ἐκεῖναι δὲν τὸν βολοῦσαν πιά. 'Η ὑπερβολικὴ προσωπικὴ φιλοδοξία του καὶ ἡ νοσηρὰ δίψα τῆς ἐξουσίας ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζεν, ἀπαιτοῦσαν εὐρύτερον πεδίον ἐνεργείας πρὸς ἐπίτευξιν τῶν σκοπῶν του.

'Αλλὰ τὸ νὰ ἐκδηλωθῇ τώρα ἀναφανδόν, διὰ τοῦ τύπου ἢ διὰ πολιτικῶν λόγων, ἐναντίον τοῦ Συντάγματος εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος εἶχε συμπράξει, καὶ τὸ νὰ ἔλθῃ τώρα καὶ ν' ἀποκηρύξῃ τὰς πολὺ συντηρητικὰς ἰδέας τὰς ὁποίας μόλις πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἶχεν ὑποστηρίξει, θὰ τὸν εἶχεν ἐκθέσει, καὶ διὰ τοῦτο ἐπροτίμησε νὰ βάλῃ ἐμμέσως ἐναντίον τοῦ Συντάγματος, συκοφαντῶν με πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ λαοῦ, ποὺ οἱ περισσότεροι δὲν ἠμποροῦσαν νὰ διαβάσουν καὶ δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κρίνουν, ὡς ἀπολυταρχικὸν Κυβερνήτην, ὁσάκις εὑρισκόμην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ κάμω χρῆσιν τῶν συνταγματικῶν προνομιῶν μου.

'Ο Τύπος τῶν 'Αθηνῶν, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἔβλεπεν εἰς τὸ νέον τοῦτο πολιτικὸν παιγνίδι μίαν νέαν πηγὴν μακρῶν ἐντυπωσιακῶν ἄρθρων, λησμονῶν, ὅπως συνήθως, τὴν κυρίαν ἀφορμὴν τῆς διαμάχης αὐτῆς τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος αὐτὸς ὁ Τύπος ἦτο προηγουμένως ὁ πρῶτος νὰ καταγγείλῃ. Σχεδὸν ὁλόκληρος ὁ Τύπος δὲν ἔπαυε νὰ γράφῃ περὶ τῶν κινδύνων ποὺ ἀπειλοῦσαν τὰς φιλελευθέρας ἀρχάς.

Συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα, αἱ γενικαὶ ἐκλογαὶ εἰς τὴν Κρήτην ἐλάμβαναν χώραν ἀνὰ διετίαν τὸ δὲ νομοθετικὸν σῶμα, ἡ Βουλή, ἐπίσης συνήρχετο ἀνὰ διετίαν. Ὅπως εἶπα, ὁ Βενιζέλος, ἀπὸ τὴν στιγμὴν ποὺ εὑρέθην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τὸν ἀπολύσω, καὶ καθ' ὁλόκληρον τὴν περίοδον 1901—1903, συνεκέντρωσεν ὅλας τὰς προσπαθείας του εἰς τὸν ἕνα καὶ μοναδικὸν σκοπόν—τοῦ ν' ἀποκτήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους ὀπαδοὺς εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ 1903. Οἱ Κρῆτες ὅμως δὲν ἐπείθοντο τόσον εὔκολα. Καὶ

αἱ ἐκλογαὶ τοῦ 1903 ὑπῆρξαν διὰ τὸν Βενιζέλον μία μεγάλη πολιτικὴ ἧττα, ἀφοῦ ἐπὶ συνόλου 64 Βουλευτῶν ἐκέρδισε μόνον 4 ἕδρας.

Τοῦτο ὑπῆρξε δι' αὐτὸν τρομερὸν ἠθικὸν κτύπημα, πολὺ χειρότερον ἐκείνου ποὺ εἶχεν ὑποστεῖ ἐκ μέρους μου ὅταν τὸν ἀπέλυσα, διότι ἀντεστρατεύετο τὰ ζωτικὰ συμφέροντα τῆς Χώρας.

Ἰσοδυναμοῦσε πρὸς μίαν ἀπροκάλυπτον καὶ γενικὴν ἀποδοκιμασίαν, εἰς μίαν καταδίκην ἐκ μέρους τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, καὶ συγχρόνως τὸν ἐμείωνε πολιτικῶς—σημεῖον ὅτι τὸ πολιτικόν του βαρόμετρον, παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας του νὰ σαγηνεύσῃ τὸν λαόν, εἶχε κατέλθει πολὺ χαμηλά.

Οἱ Κρῆτες τὸν ἔκαμαν νὰ καταλάβῃ ὅτι ἀντετίθεντο εἰς τὴν ἰδέαν του περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, καὶ ὅτι ἔμεναν ἱκανοποιημένοι ἀπὸ τὴν διοίκησιν καὶ τὴν συντελεσθεῖσαν πρόοδον, ὡς καὶ ἐπίσης ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, ὡς εἶχεν. Ἐπίσης ἀπέρριψαν τὴν πρότασίν του περὶ ἐγκαθιδρύσεως Ἡγεμονίας εἰς τὴν Κρήτην.

Δι' ἐμὲ προσωπικῶς ὅλα αὐτὰ ἦσαν μία πολὺ ἐνδιαφέρουσα καὶ σημαντικὴ ἔνδειξις τῆς κοινῆς γνώμης εἰς Κρήτην, καὶ μία πολύτιμος ἐκδήλωσις τοῦ λαϊκοῦ αἰσθήματος καὶ τῶν λαϊκῶν ἐπιδιώξεων, πρὸς καθοδήγησίν μου εἰς τὸ ἔργον μου.

Ὁ πιστὸς αὐτὸς καὶ ἀφωσιωμένος λαός μοῦ παρεῖχε διὰ τοῦ τρόπου τούτου ὑποστήριξιν εἰς τὰς προσπαθείας μου, διὰ τῆς παροχῆς μιᾶς παραδειγματικῆς καὶ ἐνθαρρυντικῆς ψήφου ἐμπιστοσύνης. Δι' ἐμὲ ἀποτελοῦσεν ἀπόδειξιν ὅτι ὁ λαὸς ἐκτιμοῦσε καὶ τὰ αἰσθήματά μου ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐθνικὴν ὑπόθεσιν καὶ τὴν ἐργασίαν μου διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Νήσου.

Τὰ πάντα ἐπανέλαβαν τὸν ἤρεμον καὶ προοδευτικὸν των ρυθμόν, εἰρηνικῶς καὶ μὲ πλήρη ἡσυχίαν. Ἡ Κυβέρνησις καὶ ἐγὼ ἠσχολούμεθα, μὲ τὰς καλυτέρας τῶν προθέσεων καὶ μὲ ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην, μὲ τὸ ἔργον τῆς προωθήσεως τῶν συμφερόντων καὶ τῆς προαγωγῆς τῆς διοικήσεως. Ὁ Βενιζέλος ὅμως, ἀντὶ νὰ πράξῃ ἐκεῖνο ποὺ θὰ ἔκαμε κάθε τίμιος καὶ ὀρθόφρονῶν Ἕλλην πολιτικός, δηλαδὴ νὰ δεχθῇ τὴν λαϊκὴν ἐτυμηγορίαν, ὡς αὕτη ἐξεφράσθη διὰ τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1903, ἐσυνέχισε μὲ πεῖσμα τὸν δρόμον του, καὶ ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὰς ἐναντίον τοῦ προσώπου μου ἐκδικητικὰς διαθέσεις του, ἐπανέλαβε μὲ ηὐξημένον πάθος τὰς δημαγωγικὰς καὶ σκολιὰς ἐνεργείας του. Διὰ δευτέραν φορὰν εἶχε μπροστά του διάστημα δύο ἐτῶν διὰ νὰ ἐργασθῇ μέχρι τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν τοῦ 1905, ὁπότε ἤλπιζε πάλιν νὰ κερδίσῃ τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὴν Βουλήν, ποὺ θὰ τοῦ ἐπέτρεπε νὰ προβῇ εἰς τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος.

Ἐὰν ὁ Βενιζέλος εἶχε περιορισθεῖ εἰς αὐτὸν τὸν σκοπόν, τοὐλάχιστον ἡ γραμμὴ ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσε θὰ ἦτο νόμιμος καὶ συνταγματική, καὶ οὐδεὶς θὰ μποροῦσε νὰ ἔχῃ ἀντίρρησιν. Δυστυχῶς ὅμως διὰ τὴν ἐθνικὴν ὑπό-

θεσιν τῆς Κρήτης καὶ διὰ τὸν είρηνικὸν δρόμον πού ὁ Κρητικὸς λαὸς κατὰ τόσον θαυμαστὸν τρόπον ἐξέλεξε—δρόμον πού ἐγγυᾶτο μίαν ὁμαλὴν ἐξέλιξιν, εἰρηνικὴν καὶ ἥσυχον, πρὸς ὄφελος τῆς Νήσου καὶ τῶν κατοίκων της—ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἄλλους σκοποὺς πού δὲν ἀνομολογοῦσε κατὰ τρόπον φανερὸν ἀλλὰ τοὺς ὁποίους ἐφανέρωναν καθαρὰ αἱ ἐνέργειαί του καὶ οἱ λόγοι του.

Δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ κερδίσῃ ἔδαφος, καὶ μόνον ἀπὸ μίαν πλευράν, ὅπως ἐπλησιάζαμεν πρὸς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1905, διέγνωσα ὅτι εὕρισκεν ὑποστήριξιν εἰς τὰς ἀνατρεπτικάς του ἐνεργείας: εἰς τοὺς κύκλους ἐκείνους πού ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Γενικοὺς Προξένους. Παρετήρησα κάποιαν συμπάθειαν πού ἐλάμβανε τὴν μορφὴν τῆς δικαιολογήσεως καὶ μὴ ἀποδοκιμασίας τῆς διφορουμένης διαγωγῆς του.

Ἐνθυμοῦμαι καλά, παραδείγματος χάριν, μίαν συνομιλίαν μὲ τὸν Γενικὸν Πρόξενον τῆς Ἀγγλίας κ. Ἔσμε Χάουαρντ κατὰ τὴν ὁποίαν, μεταξὺ ἄλλων, ἀναφερόμενος εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ Βενιζέλου, τὸν ὠνόμασα ἐπαναστάτην, καὶ εἶπα ὅτι ἡ ἐπίδρασίς του θὰ ἦτο ὀλεθρία εἰς τὸ μέλλον, προσθέσας ὅτι «ὁ ἄνθρωπος θὰ ἔπρεπε νὰ συλληφθῇ δι' ὅσα κάνει». Ἡ ἀπάντησις τοῦ Χάουαρντ, ἐντελῶς ἀπροσδόκητος καὶ ἐξαιρετικὰ ἔντονος, ὑπῆρξεν ἡ ἑξῆς: «Ἐὰν τὸν συλλάβετε, ἐμεῖς θὰ τὸν ἀπολύσωμεν». Ἡ λακωνικὴ αὐτὴ ἀπάντησις ἐκ μέρους τοῦ Βρεταννοῦ Γενικοῦ Προξένου μοῦ ἐπροξένησε πολὺ μεγαλυτέραν ἐντύπωσιν παρὰ ἐὰν προήρχετο ἀπὸ οἱανδήποτε ἄλλον ἐκ τῶν Γενικῶν Προξένων, καὶ τοῦτο διότι ὁ Ἄγγλος μόλις τελευταίως (τὸν Ἰούλιον τοῦ 1903) εἶχε φθάσει εἰς τὴν Κρήτην καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν ἐγνώριζεν ἀκόμη τὰ Κρητικὰ πράγματα. Πρὸς τούτοις, μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχε προηγηθεῖ ἡ συντριπτικὴ ἧττα τοῦ Βενιζέλου κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1903, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Ἔσμε Χάουαρντ, μοῦ εἶχεν ἤδη κάνει λόγον, ἂν καὶ δὲν ἐζήτησε ποτὲ νὰ πληροφορηθῇ διὰ τὰ αἴτια τῆς διαστάσεως μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ. Τότε δὲν ἠμπόρεσα νὰ κατανοήσω τὴν στάσιν τοῦ Χάουαρντ, ἀλλὰ ἀργότερα, ὅταν ἐδιάβασα τὰ ἀπομνημονεύματά του μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν, ἀνεκάλυψα τὸ μυστικόν. Ἐκεῖνο πού ἐπίσης μοῦ ἔκαμεν ἐντύπωσιν ἦτο ὅτι ὁ Γενικὸς Πρόξενος δὲν εἶπε: «Θὰ τὸν ἀπολύσω», ἀλλὰ «Θὰ τὸν ἀπολύσωμεν», δηλ. οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἐνεργοῦντες ἀπὸ κοινοῦ.

Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι οἱ κύριοι αὐτοὶ εἶχαν ἤδη συζητήσει τὸ ἐνδεχόμενον τοῦτο. Πράγματι ὑπῆρχαν πολλαὶ ἐνδείξεις ὅτι, τῇ ἐξαιρέσει τοῦ Ρώσου, εὑρίσκοντο εἰς ἄμεσον ἐπαφήν, ἂν ὄχι συνεννόησιν, μετὰ τοῦ Βενιζέλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ΄

ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Οὐδέποτε ἠρνήθην πάντοτε δὲ εἶπα ὅτι ὁ Βενιζέλος ἐκέκτητο εὐφυΐαν, δραστηριότητα καὶ ἱκανότητα. Πάντοτε ἀνεγνώρισα ὅτι εἶχε τὰ προσόντα αὐτά, ἀλλά, ἀπὸ τὴν στενὴν συνεργασίαν καὶ τὰς ἐπαφὰς ποὺ εἶχα μαζύ του ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν, ἔφθασα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶχε χαρακτῆρα λίαν ἀσταθῆ καὶ οὐχὶ εὐθύν, καὶ ὅτι εἰς μέγαν βαθμὸν ἀφίνετο νὰ παρασυρθῇ τυφλῶς ὑπὸ τῶν προσωπικῶν συμφερόντων του καὶ μιᾶς ἄνευ χαλινοῦ παθολογικῆς φιλοδοξίας.

Κατὰ τὰς μετ' ἐμοῦ συζητήσεις δὲν ὡμιλοῦσεν ἐλευθέρως καὶ μὲ ἀνοικτὴν καρδιὰν ἀλλὰ ἔδιδε πάντοτε τὴν ἐντύπωσιν ὅτι κάτι ἀπέκρυπτε καὶ ἔτρεφεν ὑστεροβούλους σκέψεις τὰς ὁποίας δὲν ἤθελε ν' ἀνακοινώσῃ.

Τοῦτο μοῦ προξενοῦσε πάντοτε δυσάρεστον ἐντύπωσιν, διότι θεωρῶ τὸν χαρακτῆρα ὡς τὸ βασικὸν προσὸν ἐξ οὗ τὰ πάντα εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐξαρτῶνται.

Ὁ χαρακτὴρ κυρίως προσδιορίζει τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου.

Κάθε ἄνθρωπος ἐντίμου καὶ σταθεροῦ χαρακτῆρος θὰ χρησιμοποιήσῃ πάντοτε τὴν εὐφυΐαν του καὶ τὰς γνώσεις του κατὰ τρόπον εὐθύν. Ἀντιθέτως, ἄνθρωπος μὲ χαρακτῆρα ἀσταθῆ καὶ σκολιόν, μὲ συνείδησιν ἐλαστικήν, θὰ χρησιμοποιήσῃ ἄνευ δισταγμοῦ τὰ ἴδια αὐτὰ προσόντα πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῶν προσωπικῶν του ἐπιδιώξεων.

Εἶναι φανερὸν ὅτι τοῦτο ἐφαρμόζεται ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις ἐπηρεάζεται τόσον πολὺ ἀπὸ τὰ πολιτικὰ συμφέροντα.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ὑπῆρξε ποτὲ δημοφιλὴς εἰς τὴν Κρήτην. Τοῦτο ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι, πρὸ τῆς ἀφίξεως μου τῷ 1898 εἰς τὴν Νῆσον, ὑπῆρξεν ἐκεῖ ἓν μικρὸν ἀντιδραστικὸν κόμμα τοῦ ὁποίου ἀρχηγὸς ἦτο ὁ Ἰωάννης Σφακιανάκης, κόμμα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἔλθει εἰς συνεννόησιν μὲ τὰς Τουρκικὰς Ἀρχάς.

Τὸ κόμμα ἐκεῖνο, τοῦ ὁποίου μέλος ἦτο ὁ Βενιζέλος, σκοπὸν εἶχε νὰ

ἐπιδιώξῃ τὴν δημιουργίαν περισσότερον ἀνεκτῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν Κρητῶν καὶ τῶν Τουρκικῶν Ἀρχῶν καὶ φρονοῦσεν ὅτι αἱ προσπάθειαι τῶν Κρητῶν ἔπρεπε νὰ τείνουν εἰς τὸ ν' ἀποσπάσουν παραχωρήσεις ἀπὸ τὸν Σουλτάνον, ἀντὶ νὰ ἐπιδιώκουν συνεχῶς τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Τὸ κόμμα τοῦτο ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχουν τελικῶς τὴν αὐτονομίαν τῆς Νήσου ὑπὸ τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου, ὡς ἦτο ἡ περίπτωσις τῆς Σάμου, ἥτις ἀπὸ τοῦ 1835 ἀποτελοῦσε μικρὴν Ἡγεμονίαν ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν ἐπικυριαρχίαν. Τὸ κόμμα εἶχε πολὺ ὀλίγους ὀπαδοὺς καὶ ἦτο πολιτικῶς ἀσήμαντον.

Ἡ πλειοψηφία τῶν Κρητῶν πατριωτῶν, πάντοτε λίαν εὐαίσθητος εἰς ὅ,τι ἔθιγε τὸ ζήτημα τοῦτο, ἔτρεφε μεγάλην δυσπιστίαν πρὸς τὰς ἐπιδιώξεις καὶ τὰς ἐνεργείας τοῦ κόμματος αὐτοῦ, καθόσον ἡ Ἕνωσις μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα ὑπῆρξε πάντοτε ὁ μόνος πόθος καὶ μοναδικὸς σκοπὸς τῶν γνησίων πατριωτῶν.

Κατὰ τὸ 1894, δηλαδὴ τέσσαρα ἔτη πρὶν θέσω τὸν πόδα εἰς τὸ ἔδαφος τῆς Κρήτης, ὅτε Διοικητὴς τῆς Νήσου ἦτο ὁ τυραννικὰς Μαχμοὺτ Πασᾶς, συνέβη ὥστε μεταξὺ τῶν ἀμετρήτων ἐγκλημάτων ποὺ διεπράχθησαν τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, νὰ φονευθῇ κάποιος Τοῦρκος ὀνομαζόμενος Τεβφὴκ Μπεν τρὴ Μπέης.

Δύο νέοι Κρῆτες, ὁ Γ. Παπαδάκης καὶ ὁ Α. Λορεντζάκις, συνελήφθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν ὡς ἔνοχοι τοῦ ἐγκλήματος. Ἐν τούτοις, ἡ γενικῶς κυριαρχοῦσα γνώμη εἰς τὴν Νῆσον ἦτο ὅτι αἱ συλλήψεις αὗται ἦσαν αὐθαίρετοι καὶ ὠφείλοντο εἰς πολιτικὰ ἐλατήρια, καὶ ὅτι οἱ δύο νέοι ἦσαν ἀθῶοι.

Εἰς τὴν περίστασιν ἐκείνην ὁ Βενιζέλος ἀπεκάλυψε τὸ παιγνίδι του τὸ ὁποῖον συνεβιβάζετο μὲ τὴν πολιτικὴν τοῦ μικροῦ τούτου κόμματος, δηλαδὴ τῆς συνεννοήσεως μὲ τοὺς Τούρκους.

«Εἶναι καιρὸς πιὰ νὰ βασιλεύσῃ ἡ εἰρήνη καὶ ἡ τάξις εἰς αὐτὸν τὸν τόπον», ἔλεγεν εἰς ὅλους, καὶ πρέπει νὰ βοηθηθοῦν καὶ νὰ ὑποστηριχθοῦν αἱ Τουρκικαὶ Ἀρχαὶ εἰς τὰς προσπαθείας των».

Πρὸς μεγάλην ἀγανάκτησιν τοῦ Κρητικοῦ πληθυσμοῦ, ὁ Βενιζέλος ἐδέχθη νὰ παραστῇ ὡς δικηγόρος τῆς πολιτικῆς ἀγωγῆς, δηλαδὴ τῆς οἰκογενείας Μπεντρῆ, ἐναντίον τῶν δύο κατηγορουμένων.

Ὡς εἰκός, τοῦτο ἐνεποίησε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τὸν Χριστιανικὸν πληθυσμόν, ἡ ἐντύπωσις δὲ αὐτὴ μετεβλήθη εἰς μῖσος ἐναντίον ἐκείνου πού, διὰ τῆς εὐφραδίας του, συνετέλεσεν ὥστε νὰ πεισθοῦν οἱ δικασταὶ ὅτι ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιβληθῇ διὰ νὰ δοθῇ ἕνα παράδειγμα.

Οἱ δύο νέοι κατεδικάσθησαν εἰς θάνατον καὶ ἀπηγχονίσθησαν τὴν χαραυγὴν τῆς ἐπομένης 7 Ἰανουαρίου 1894, ἔξωθι τῆς πύλης Κισσάμου τοῦ Φρουρίου Χανίων.

Αἰωνία ἡ μνήμη τῶν δύο ἀθώων ἐκείνων μαρτύρων!

Αἱ οἰκογένειαι τῶν δύο ἀτυχῶν νέων ἤσκησαν ἔφεσιν ἐνώπιον τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἐφετείου.

Ἔκτοτε οἱ Κρῆτες ἀπώλεσαν πᾶσαν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου καὶ τὸν ἐθεωροῦσαν ὡς ἀσταθῆ. Τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι ἤθελε νὰ τὰ ἔχῃ πάντα καλὰ μὲ τοὺς ξένους—κατ' ἀρχὰς μὲ τοὺς Τούρκους κατόπιν δέ,διαρκούσης τῆς ἐν Κρήτῃ παραμονῆς μου, μὲ τοὺς Γενικοὺς Προξένους.

Μόνον μετὰ τὴν ἐπανάστασιν τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1895, ὅτε οἱ Κρῆτες ἠνώθησαν ἐναντίον τοῦ καταπιέζοντος αὐτοὺς ζυγοῦ καὶ λόγοι πατριωτικοὶ τοὺς ἔκαναν νὰ λησμονήσουν τὰς ἐσωτερικάς των διαφωνίας, τότε ἡ κατὰ τοῦ Βενιζέλου ἀγανάκτησις ἐκόπασεν ὀλίγον ἐξελέγη δὲ οὗτος τὸ 1896 ὡς μέλος τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως, τῆς ὁποίας βραδύτερον διετέλεσε Γενικὸς Γραμματεύς.

Ἀλλὰ ἡ Νέμεσις ἐπῆλθεν. Ὅταν βραδύτερον, μετὰ τὴν ἄφιξίν μου εἰς τὴν Νῆσον ὡς Ἁρμοστοῦ, ὁ Βενιζέλος διωρίσθη Σύμβουλος ἐπὶ τῆς Δικαιοσύνης εἰς τὴν πρώτην Κρητικὴν Κυβέρνησιν, ἐδέησε νὰ μοῦ προσαγάγῃ, ὡς ἁρμόδιος Ὑπουργός, τὴν ἀπόφασιν τοῦ Ἐφετείου Κωνσταντινουπόλεως, δι' ἧς οἱ δύο νέοι ἐκηρύσσοντο ἀθῷοι!

Εἰς τὴν Κρήτην οὐδέποτε ὁ Βενιζέλος κατώρθωσε ν' ἀποκτήσῃ εἰς τὴν Βουλὴν πλειοψηφίαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὀκτὼ ἐτῶν τῆς ἐκεῖ παραμονῆς μου, οὔτε κατόπιν. Ὁ γέρων καὶ σεβαστὸς πατριώτης Μιχελιδάκης ἤρχετο πάντοτε πρῶτος.

Μόνον ἀρκετὰ ἔτη μετὰ τὴν ἐκ Κρήτης ἀναχώρησίν μου, τότε πού, ὡς Πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος, ὁ Βενιζέλος εἶχεν εἰς τὴν διάθεσίν του ὁλόκληρον τὸν μηχανισμὸν τοῦ ψευδοκοινοβουλευτισμοῦ, κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ μέγαν ἀριθμὸν ὀπαδῶν οἱ ὁποῖοι ἔκτοτε τὸν ἠκολούθησαν τυφλῶς διὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ προσωπικὰ καὶ κομματικά των συμφέροντα.

Βεβαίως, ὁ χαρακτήρ του θὰ μοῦ ἦτο ἀδιάφορος, ἐὰν ὁ Βενιζέλος ἦτο ἁπλοῦς ἰδιώτης. Κατέχων ὅμως ἐπίσημον θέσιν ὡς Σύμβουλος, εἶχε πλήρη ἐλευθερίαν ἐντὸς τῶν πλαισίων τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν Νόμων νὰ ἐκδηλώνῃ ὅλας τὰς ἱκανότητας καὶ τὴν δραστηριότητά του, ἀρκεῖ τοῦτο νὰ ἐγένετο μέσα εἰς τὸν κύκλον τῶν καθηκόντων του.

Ἀκριβῶς, ὅμως, εἰς τοῦτο δὲν ἠρκεῖτο.

Ἡ Κρήτη, ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικήν, μίαν μόνον εἶχεν ἐπιθυμίαν : τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Μητέρα Ἑλλάδα, ἦτο δὲ καθῆκον μας νὰ ἐξασφαλίσωμεν καὶ νὰ διατηρήσωμεν μεταξύ μας ἄθικτον τὸ πατριωτικὸν τοῦτο ἰδανικόν.

Ὁ Βενιζέλος, ἐξίσου μὲ τοὺς λοιποὺς Κρῆτας πολιτευτάς, εἶχε συμφωνήσει καθ' ὅλην τὴν γραμμήν, ὅταν κατηρτίζετο καὶ ἐψηφίσθη τὸ Σύν-

ταγμα, καὶ ὡς ἐκ τούτου πλήρης ὁμόνοια ἐβασίλευε τότε εἰς τὴν Νῆσον.

Ἀλλὰ τὸ 1900 ἐξύπνησαν αἱ πολιτικαί του φιλοδοξίαι. Αὐτὸς καὶ μερικοὶ ἐκ τῶν ὀπαδῶν του, λησμονήσαντες τελείως τὰς ὑποχρεώσεις των ἔναντι τῆς Πατρίδος, ἠκολούθησαν μίαν γραμμὴν ἐνεργείας ποὺ ἐγέννησε παρεξηγήσεις καὶ ἀνέκοψε τὴν πρόοδον τοῦ Κρητικοῦ ζητήματο, συγχρόνως δὲ διετάραξε τὴν θαυμαστὴν εἰρήνην καὶ τάξιν ποὺ ἕως τότε εἶχεν ἐπικρατήσει εἰς τὴν Νῆσον.

Χάριν τοῦ Ἐθνικοῦ συμφέροντος ποὺ ἀπαιτοῦσεν ὅπως ὅλοι οἱ Κρῆτες εἶναι σύμφωνοι εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅπως λείψῃ ἀπὸ τὰς Μεγάλας Δυνάμεις ἡ πρόφασις ὅτι ὑπάρχει εἰς τὴν Κρήτην κόμμα ποὺ προτιμοῦσε τὴν Ἡγεμονίαν ἀντὶ τῆς Ἑνώσεως, ἐπεχείρησα πολλάκις νὰ πείσω τὸν Βενιζέλον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἐπιζήμιον ἰδέαν του περὶ Ἡγεμονίας.

Εἰς πόσους μεταξὺ τῶν Κρητῶν ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἐμπιστευθεῖ τὰς πραγματικάς του ἐπιδιώξεις δὲν μπορῶ φυσικὰ νὰ εἴπω, ἀλλὰ δὲν στερεῖται ἐνδιαφέροντος ἡ ἑξῆς συνομιλία μου μεθ' ἑνὸς τῶν πιστοτέρων ὀπαδῶν του.

Κατοικοῦσα εἰς Χαλέπα ἔξω τῶν Χανίων, ἐκεῖ δὲ ἐδεχόμην τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως, τοὺς Γενικοὺς Προξένους, καθὼς καὶ ἄλλα πρόσωπα.

Ἀλλ' αἱ συνήθεις ἀκροάσεις, καθ' ἃς ἐδεχόμην οἱονδήποτε ποὺ ἀνεγράφετο διὰ νὰ μοῦ ὁμιλήσῃ ἢ ἁπλῶς διὰ νὰ μὲ ἴδῃ, ἐλάμβαναν χώραν πάντοτε εἰς τὰ Χανιά, εἰς τὸ παλαιὸν Τουρκικὸν Διοικητήριον.

Ὅταν μετέβην ἐκεῖ ἕνα πρωΐ, μεταξὺ ἄλλων ἀκροάσεων ὁ ὑπασπιστὴς τῆς ὑπηρεσίας μοῦ ἀνέφερεν ὅτι εἷς ἐκ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βενιζέλου, ὁ Βασίλειος Σκουλᾶς, ζητοῦσε νὰ μὲ ἴδῃ, καίτοι δὲν εἶχεν ἐγγραφεῖ διὰ νὰ ζητήσῃ ἀκρόασιν. Ἀπήντησα: «Παρακαλῶ, ἂς περιμένῃ μέχρις ὅτου δεχθῶ ἐκείνους ποὺ εἶναι ἐγγεγραμμένοι, καὶ θὰ τὸν δεχθῶ τότε».

Ὅταν εἰσήχθη, μοῦ εἶπεν ὅτι ἤρχετο ἀπὸ τὸ χωριό του τῆς περιοχῆς τοῦ ὄρους Ἴδη, διὰ νὰ μάθῃ τί συνέβαινεν ἐπὶ τῶν φημῶν ποὺ ἐκυκλοφοροῦσαν σχετικῶς μὲ κάποιαν πρότασιν τοῦ Βενιζέλου. Ἐνόμιζεν ὅτι εἶχε καθῆκον νὰ ἔλθῃ κατ' εὐθεῖαν εἰς ἐμὲ διὰ νὰ φωτισθῇ.

Τὸν ηὐχαρίστησα διότι ἦλθε, καὶ τὸν συνεχάρην διὰ τὸν εὐθὺν καὶ ὀρθὸν τοῦτον τρόπον σκέψεως. Τοῦ ἐξήγησα τότε περὶ τίνος ἐπρόκειτο.

Ἡ συνομιλία διήρκεσε περίπου δύο ὥρας.

Τοῦ ἐτόνισα ὁποίαν δυσάρεστον ἐπήρειαν εἶχαν αἱ δημόσιαι αὐταὶ συζητήσεις ὅσον ἀφορᾷ τὸ Κρητικὸν ζήτημα καὶ εἰδικῶς ὀλίγον πρὸ τοῦ πέρατος τῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου.

«Κάνω ὅτι μοῦ εἶναι δυνατόν», τοῦ εἶπα «διὰ νὰ πείσω τὰς Δυνάμεις ὅτι ὁλόκληρος ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης δὲν ἐπιθυμεῖ παρὰ μίαν λύσιν τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Μητέρα Πατρίδα.

«Τὸ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ μόνη ἐπιθυμία τῶν Κρητῶν, σεῖς τὸ γνωρίζετε τόσον καλὰ ὅσον καὶ ἐγώ.

«Ἐν τούτοις, ὅταν ἡ Ἐντολή μου περατωθῇ, ἄραγε θ' ἀκούσουν τὰς παρακλήσεις μου αἱ Δυνάμεις καὶ θὰ πραγματοποιήσουν τοὺς προαιωνίους πόθους τῆς Κρήτης; Ἡ ἀνανέωσις τῆς Ἐντολῆς μου κατ' ἀνάγκην θὰ φέρῃ μίαν περίοδον κρίσεως, διότι ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον θὰ παραμείνω ἐνταῦθα θὰ θεωρεῖται πάντοτε ὑπὸ τῶν Κρητῶν ὡς προσωρινός, οἱ δὲ πολιτευόμενοι θὰ τὸν ἐκμεταλλευθοῦν διὰ νὰ δοκιμάσουν νὰ προαγάγουν τὰ συμφέροντά των, ἔστω καὶ διὰ τῆς βίας. Ἡ κοινωνικὴ πειθαρχία δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσει ἰσχυρὰς ρίζας εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀκόμα δὲ ὀλιγώτερον εἰς τὴν ἀγαπητήν μας Νῆσον.

«Τὰ βουνά μας εἶναι ὑψηλὰ καὶ ἀπότομα καὶ κατάλληλα νὰ προστατεύσουν ἀντάρτας. Ἡ ἱστορία τῆς Κρήτης δὲν ἔχει γραφεῖ μὲ μελάνην, ἀλλὰ μὲ αἷμα».

Ὁ Σκουλᾶς μὲ ἐννοοῦσε καὶ χαμογελοῦσε.

Ἐξηκολούθησα:

«Ἐκεῖνο ποὺ προσπαθῶ νὰ κάμω εἶναι νὰ πείσω τὰς Δυνάμεις ὅτι ὁ μόνος τρόπος ὁριστικῆς λύσεως τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος εἶναι νὰ ἐπιτρέψουν τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα. Ἀλλά, ἐὰν αἱ Δυνάμεις δὲν θέλουν ἢ δὲν μποροῦν νὰ τὸ πράξουν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξεύρωμεν ἄλλην λύσιν, παρομοίαν πρὸς τὸ καθεστὼς τῆς Βοσνίας—Ἐρζεγοβίνης, λύσιν βεβαίως προσωρινὴν καὶ αὐτήν, ἔχουσαν ὅμως τὸ πλεονέκτημα νὰ μᾶς φέρῃ πλησιέστερα πρὸς τὴν Ἑλλάδα παρὰ τὸ σημερινόν μας καθεστὼς εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μόνος συνδετικὸς κρῖκος εἶναι τὸ πρόσωπόν μου.

«Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος δὲν θέλει ν' ἀκούσῃ τίποτα καί, κατὰ τρόπον ποὺ μᾶς δημιουργεῖ δυσκολίας, θέλει νὰ πείσῃ τὸν κόσμον ὅτι ἡ μόνη λύσις εἶναι νὰ ζητήσωμεν ἡ Κρήτη νὰ γίνῃ Ἡγεμονία σὰν τὴν Βουλγαρίαν.

«Ἐκτὸς ὅμως τοῦ ὅτι τοιαύτη λύσις εἶναι ἀντίθετος πρὸς τοὺς πόθους ὅλων τῶν Κρητῶν, ὅπως ἐσεῖς βεβαίως γνωρίζετε ἀπὸ τὰ λεχθέντα καὶ γραφόμενα ἐδῶ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅλος αὐτὸς ὁ θόρυβος θὰ χρησιμεύσῃ μόνον ὡς ἐπιχείρημα εἰς τὰς Δυνάμεις διὰ νὰ μὴ κάμουν τίποτε, μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι οἱ Κρῆτες εἶναι διῃρημένοι καὶ δὲν ἐπιθυμοῦν ὅλοι τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα.

«Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Βενιζέλου, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται νὰ τὸ καταλάβῃ, ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, μοῦ κινεῖ τὴν ὑποψίαν ὅτι, κατὰ βάθος, προτιμᾶ ἀντὶ τῆς Ἑνώσεως μὲ τὴν Ἑλλάδα τὴν Ἡγεμονίαν, ἢ ἴσως σκέπτεται περὶ μιᾶς Ἡγεμονίας ποὺ θὰ ἦτο μὲν συνδεδεμένη μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅμως χωρισμένη ἀπ' αὐτήν, ὅπως ἡ Αὐστρία καὶ ἡ Οὑγγαρία εἰς τὴν Αὐστροουγγρικὴν Μοναρχίαν».

«Τὸ πιστεύετε;» ἀνέκραξεν ὁ Σκουλᾶς, ἀναπηδῶν.

«Δὲν γνωρίζω τί νὰ σκεφθῶ», τοῦ ἀπήντησα. «Θὰ ἤθελα νὰ μὴ τὸ πιστεύσω. Δὲν τὸ λέγει καθαρά, ἀλλ' ἐπιμένει μὲ τόσον πεῖσμα εἰς τὴν γνώμην του—τοῦτο δὲ παρὰ τὰς ἀντιθέτους ἀπόψεις ὅλων τῶν ἄλλων—ὥστε δὲν μπορῶ παρὰ νὰ ὑποπτεύωμαι ὅτι κάτι ἄλλο ὑποκρύπτεται. Ἐὰν δὲν σπεύση νὰ παραιτηθῇ τῶν ἐνεργειῶν του αὐτῶν καὶ θέση χαλινὸν εἰς τὰς φήμας αὐτὰς ποὺ ὀργιάζουν, εἶναι ἐνδεχόμενον τὰ πράγματα νὰ λάβουν ἐπικίνδυνον ἐξέλιξιν».

Ὁ Σκουλᾶς ἔλαβεν ὕφος σοβαρόν, εἰπὼν ὅτι εἶχα δίκαιον, καὶ ὡμολόγησεν ὅτι ὅλος αὐτὸς ὁ θόρυβος ποὺ ἐγίνετο γύρω ἀπὸ τὴν πρότασιν τοῦ Βενιζέλου ἦτο ὀλέθριος.

Ἓν τέταρτον τῆς ὥρας μετὰ τὴν συνομιλίαν ταύτην ἐξεκίνησα μὲ τὸ ἁμάξι διὰ τὴν Χαλέπαν. Ὁ δρόμος ποὺ διασχίζει τὴν πόλιν διέρχεται διὰ τῆς Πλατείας τοῦ Συντριβανίου. Εἰς τὴν Πλατεῖαν εἶδα τὸν Σκουλᾶν καθήμενον εἰς κάποιον καφενεῖον καὶ περιστοιχιζόμενον ὑπὸ πολλῶν Κρητῶν, νέων καὶ ἡλικιωμένων, πολιτευομένων καὶ μή.

Ὅλοι ἐσηκώθησαν διὰ νὰ μὲ χαιρετήσουν.

Μίαν ὥραν μετὰ τὸ πρόγευμα, ὁ Σκουλᾶς παρουσιάζεται πάλιν εἰς τὸ Ὑπασπιστήριον καὶ παρακαλεῖ νὰ τὸν δεχθῶ, διότι εἶχε νὰ μοῦ κάνει μίαν σπουδαίαν ἀνακοίνωσιν. Τὸν ἐδέχθην ἀμέσως καὶ ἰδοὺ τί μοῦ εἶπε:

«Μὲ εἴδατε, νομίζω, καθήμενον εἰς τὸ καφενεῖον τῆς Πλατείας, περιστοιχιζόμενον ἀπὸ πολὺν κόσμον. Εὑρίσκοντο ὅλοι ἐκεῖ, ἐπειδὴ ἐγνώριζαν ὅτι πρὸ ὀλίγου σᾶς εἶχα ἴδει καὶ ἤθελαν νὰ μάθουν τί μοῦ εἴπατε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μακρᾶς συνομιλίας μας, σχετικῶς μὲ τὰς φήμας ποὺ κυκλοφοροῦν. Τοὺς εἶπα ὅλα ὅσα μοῦ ἐξεθέσατε καὶ συνεπέρανα λέγων: Ὁ Πρίγκηψ ἔχει δίκαιον, καὶ μεταβαίνω πρὸς συνάντησιν τοῦ Βενιζέλου διὰ νὰ τοῦ τὸ εἴπω, καὶ νὰ ἐπιχειρήσω νὰ τὸν κάμω ν' ἀλλάξῃ γνώμην. Ἐὰν ἀρνηθῇ, τοὺς εἶπα, σκοπεύω νὰ τοῦ δηλώσω ὅτι, ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, δὲν μπορῶ νὰ παραμείνω ὀπαδός του.

«Ὅλοι ἄνευ ἐξαιρέσεως εἶπαν ὅτι ἔπρεπε νὰ κάμω τὴν δήλωσιν ταύτην πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ ἐξ ὀνόματός των, καὶ ὄχι μόνον ὡς ἰδικήν μου. Μεταβαίνω τώρα ἀμέσως εἰς τὸν Βενιζέλον (ὁ Βενιζέλος ἦτο γείτων μου, τὰ σπίτια μας ἐχωρίζοντο ὑπὸ ἑνὸς στενοῦ δρομίσκου) (1), ἀλλὰ καθὼς κατηυθυνόμην ἐκεῖ, ἐσκέφθην ὅτι θὰ μοῦ ἦτο χρήσιμον νὰ γνωρίζω τί νομίζετε ὅτι πρέπει νὰ κάμῃ διὰ νὰ τακτοποιηθῇ τὸ ζήτημα».

«Εἶναι πολὺ εὔκολον», τοῦ ἀπήντησα, «διότι τοῦτο ἀφορᾷ τὴν Ἐθνικήν μας ὑπόθεσιν καὶ δὲν εἶναι καθόλου ζήτημα προσωπικὸν μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου. Ἐκεῖνο ποὺ ἐπιθυμῶ εἶναι ὅπως μὴ δίδεται ἀφορμὴ νὰ πιστεύεται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ὅτι εἴμεθα διῃρημένοι ὅσον ἀφορᾷ τὴν τελικὴν λύσιν

(1) Ἡ παρατήρησις αὐτὴ εἶναι τοῦ Πρίγκιπος, ὄχι τοῦ Σκουλᾶ.

τοῦ Κρητικοῦ ζητήματος. Ἐὰν λοιπὸν πράγματι ἐπιθυμεῖ ὁ Βενιζέλος τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα, δὲν ἔχει παρὰ νὰ κάμῃ μίαν δημοσίαν δήλωσιν διὰ τῶν ἐφημερίδων, παραιτούμενος τῆς προτάσεώς του, ἀφοῦ αὐτὴ ἔχει δώσει λαβὴν εἰς παρεξηγήσεις, καὶ ἐξηγῶν ὅτι εἶχε ρίψει τὴν ἰδέαν αὐτὴν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι οὕτω θὰ ἐφθάναμεν ταχύτερον εἰς τὴν μόνην ποθητὴν λύσιν : τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα».

«Μόνον αὐτὸ ζητεῖτε ; » ἠρώτησεν ὁ Σκουλᾶς, μὲ κάποιαν ἔκπληξιν.

«Ναί», ἀπήντησα, «αὐτὸ εἶναι ὅλον. Ἀλλὰ σᾶς τὸ λέγω μεταξύ μας— πολὺ φοβοῦμαι, μετὰ τὰς συνομιλίας ποὺ εἶχα μαζί του καὶ μετὰ τὴν ἐλαχίστην ἐπιτυχίαν ποὺ εἶχαν αἱ προσπάθειαί μου νὰ τὸν κάμω νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ἔβλαπτε τὴν ὑπόθεσίν μας, πολὺ φοβοῦμαι ὅτι ὁ Βενιζέλος δὲν θὰ θελήσῃ νὰ ὑπογράψῃ τοιαύτην δήλωσιν».

Ὁ Σκουλᾶς ἔγραψε τὴν δήλωσιν εἰς ἕνα χαρτὶ καὶ μὲ ἠρώτησεν ἐὰν θὰ ἠμποροῦσε νὰ ἐπανέλθῃ ἀφοῦ ἴδῃ τὸν Βενιζέλον, διὰ νὰ μοῦ ἀνακοινώσῃ τὴν ἀπάντησίν του. «Βεβαίως», τοῦ ἀπήντησα. Ὁ Σκουλᾶς μὲ ἀφῆκε, φαινόμενος πολὺ εὐχαριστημένος καὶ βέβαιος ὅτι θὰ ἐπετύγχανε τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Βενιζέλου κάτωθεν τῆς δηλώσεως ἐκείνης.

Ἀργὰ τὴν ἑσπέραν ἐπανῆλθε διὰ νὰ μοῦ εἴπῃ ὅτι ὁ Βενιζέλος ἠρνεῖτο νὰ ὑπογράψῃ. «Βλέπετε», τοῦ εἶπα, «ὅτι ἔχω δίκαιον ὅταν λέγω ὅτι δὲν ἐπιθυμεῖ τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ ὅτι πιθανὸν νὰ ὑπάρχῃ ὀπισθόβουλος σκέψις ὄπισθεν ὅλων αὐτῶν;»

Ἐφόσον διεδίδετο ἡ εἴδησις περὶ τῆς προτάσεως τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐγίνετο γνωστή, πολλοὶ Κρῆτες, πολιτευόμενοι καὶ μή, ἰδίως πολλοὶ ἐκ τῶν παλαιῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1866, ἤρχοντο νὰ μὲ ἴδουν διὰ νὰ μάθουν τί ἦτο τὸ ζήτημα τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον τὴν Νῆσον των. Ὡμιλοῦσα πάντοτε καθαρὰ πρὸς τοὺς ἁγνοὺς αὐτοὺς καὶ νομιμόφρονας πατριώτας, ποὺ εἶχαν ἀφιερώσει ὁλόκληρον τὴν ζωήν των εἰς τὴν ἱερὰν ὑπόθεσιν τῆς Ἑνώσεως. Εἶχαν κάθε δικαίωμα νὰ μάθουν τί τρέχει, καὶ εἶχα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ τοὺς εἴπω τὴν ἀλήθειαν.

«Ἡ πρότασις τοῦ Βενιζέλου», τοὺς εἶπα, «δίδει λαβὴν εἰς παρεξηγήσεις εἰς τὸ ἐξωτερικόν, αἱ δὲ Δυνάμεις, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξαρτᾶται ἡ λύσις τοῦ Ἐθνικοῦ μας ζητήματος, χρησιμοποιοῦν τὰς ἀτυχεῖς αὐτὰς συζητήσεις διὰ ν' ἀναβάλουν τὰς ἀποφάσεις των, ἰσχυριζόμεναι ὅτι ἡ Κρήτη εἶναι διῃρημένη ὑπάρχει δὲ σημαντικὴ μερὶς εἰς τὴν Νῆσον ποὺ δὲν θέλει τὴν Ἕνωσιν ἀλλὰ τὴν καθίδρυσιν Ἡγεμονίας».

Ὡμιλοῦσα εἰλικρινῶς πρὸς τοὺς γέροντας ἐκείνους ἀγωνιστάς, διότι ἠσθανόμην βαθύτατον σεβασμὸν καὶ ἀγάπην πρὸς αὐτούς.

Ἤρχοντο οἱ γενναῖοι ἐκεῖνοι πρὸς ἐμὲ ἐξ ἀφοσιώσεως πρὸς τὸν τόπον των καὶ ἔχοντες ἐμπιστοσύνην πρὸς ἐμέ, τὸν ἐντεταλμένον νὰ διαχειρισθῇ τὴν τύχην τῆς Νήσου. Εἶχαν λοιπὸν δικαίωμα νὰ μάθουν τὴν ἀλή-

θειαν, καὶ δὲν ἠμποροῦσα τίποτε νὰ τοὺς ἀποκρύψω. Γράφω τοῦτο μὲ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν, διότι ὁ Βενιζέλος μὲ κατηγόρησε, κατὰ τρόπον συκοφαντικόν, ὅτι ἀνεμιγνυόμην εἰς τὴν πολιτικήν, ὅταν ὡμιλοῦσα τοιουτοτρόπως πρὸς τοὺς ἀνθρώπους αὐτούς.

Δὲν ἔκαμα πολιτικήν, διότι αὐτὴ ἦτο ἡ ἀλήθεια, ἡ δὲ ἀλήθεια οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ τὴν πολιτικήν. Τὸ νὰ κρύψω τὴν ἀλήθειαν ἀπὸ τοὺς γέροντας πολεμιστὰς ἐκείνους, ἰδοὺ τί θὰ ἦτο πολιτική. Καὶ διατί ἔπρεπε νὰ παρασιωπήσω ἀπὸ αὐτοὺς τὰς ἀντιπατριωτικὰς ἐπιδιώξεις τοῦ Βενιζέλου;

Δὲν ὁμιλοῦσα πρὸς ἠλιθίους ἀλλὰ πρὸς ἄνδρας, ἄνδρας οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἀποδείξει τὸν πατριωτισμόν των, χύνοντες τὸ αἷμα των. Ὁμιλῶν τοιουτοτρόπως δὲν ἔκαμνα πολιτικήν, δὲν τοὺς συνιστοῦσα νὰ ψηφίσουν ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου, τοὺς παρεῖχα ἁπλῶς τὰ στοιχεῖα—ἀπέκειτο εἰς αὐτοὺς νὰ κρίνουν. Πολιτικὴν ἔκαμνεν ὁ Βενιζέλος, ἐπιζητῶν νὰ παραπλανήσῃ τοὺς γηραιοὺς αὐτοὺς πολεμιστὰς πρὸς ἐξυπηρέτησιν προσωπικῶν πολιτικῶν σκοπῶν καὶ εἰς βάρος τῆς Ἐθνικῆς ὑποθέσεως, φθάσας μάλιστα εἰς τὰ ἄκρα ὅταν τὸ 1905 κατέφυγεν εἰς τὰ βουνὰ καὶ ἀνεπέτασε τὴν Ἑλληνικὴν Σημαίαν, διὰ νὰ ρίψῃ στάχτην εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀφελῶν.

Μεταξὺ ἐκείνων ποὺ ἦλθαν νὰ μ' ἐπισκεφθοῦν διὰ νὰ ζητήσουν διευκρινίσεις ἦσαν ὁ Ἐπίσκοπος Ρεθύμνου Διονύσιος καὶ ὁ Ἐπίσκοπος Πέτρας Τίτος. Καὶ οἱ δύο τους συμπαθοῦσαν πρὸς τὸν Βενιζέλον καὶ ἤρχοντο εἰς τὰ Χανιὰ μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ χρησιμεύσουν ὡς μεσολαβηταὶ μεταξὺ ἐμοῦ καὶ ἐκείνου.

Πῶς συνέβαινεν οἱ Ἐπίσκοποι αὐτοὶ νὰ εἶναι ὀπαδοὶ τοῦ Βενιζέλου ;

Ὁ λόγος ἦτο ὅτι εὑρίσκοντο εἰς διάστασιν πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Εὐμένιον, τὸν Μητροπολίτην Κρήτης, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἕδραν του εἰς Ἡράκλειον καὶ δὲν ἦτο Βενιζελικός, ἀλλ' ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων καὶ διακεκριμένος Ἱεράρχης, πατριώτης ἀκέραιος, ἀσκῶν τὰ καθήκοντά του χωρὶς ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὴν πολιτικήν.

Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Ἑλλάδος, ἥτις εἶναι αὐτοκέφαλος ὑπὸ Ἱερὰν Σύνοδον ἑδρεύουσαν ἐν Ἀθήναις ὑπὸ τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Ἀθηνῶν καὶ Πάσης Ἑλλάδος. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ ἀνωτέρω ἀναφερόμενος Ἐπίσκοπος Διονύσιος εἶχεν ἀδελφὸν ποὺ διετέλεσε Μητροπολίτης Κρήτης πρὸ τοῦ Εὐμενίου. Ὅταν ἀπέθανεν ὁ ἀδελφός του, ὁ Διονύσιος εἶχε ζωηροτάτην ἐπιθυμίαν νὰ τὸν διαδεχθῇ, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ Συνοδικοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξέλεξαν τὸν τότε Ἐπίσκοπον Σφακίων Εὐμένιον ὡς Ἀρχιεπίσκοπον καὶ Μητροπολίτην Κρήτης, τοῦθ' ὅπερ δυσηρέστησε τὸν Διονύσιον, ἐκ τούτου δὲ καὶ ἡ αἰτία τῆς ἀντιθέσεώς του.

Ὁ Ἐπίσκοπος Τίτος, καθὼς καὶ ὁ Διονύσιος, ἦτο ἱκανὸς καὶ εὐφυής, ἀλλ' ἡ προσωπική του φιλία πρὸς τὸν Διονύσιον τὸν ὡδηγοῦσε εἰς τὸ ν' ἀκολουθήσῃ τὸν Ἐπίσκοπον Ρεθύμνου. Ἀμφότεροι οἱ ἐν λόγῳ Ἐπίσκοποι ἦσαν μορφωμένοι καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἱκανοὶ ἱεράρχαι, ἀλλὰ ἔπασχαν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν ἐκείνην ἀρρώστιαν τῆς πολιτικῆς, ποὺ ὑπὲρ πᾶν ἄλλο γεννᾷ τὸν φθόνον καὶ τὴν ζηλοτυπίαν, τὰ ἀντίθετα τῆς ἀκεραιότητος καὶ τῆς ἀμεροληψίας.

Ἦλθαν λοιπὸν οἱ δύο Ἐπίσκοποι νὰ μὲ συναντήσουν καὶ νὰ προσφέρουν τὰς ὑπηρεσίας των καὶ τὴν μεσολάβησίν των μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ. Αἱ πεποιθήσεις των δὲν ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἀντελαμβάνοντο δὲ καλῶς ὅτι ὁ Βενιζέλος, διὰ τῆς προτάσεώς του περὶ Ἡγεμονίας, εἶχε διαπράξει σφάλμα, ποὺ ἐπεβάλλετο νὰ διορθωθῇ προτοῦ ἐπέλθουν σοβαραὶ συνέπειαι.

Τοὺς ηὐχαρίστησα διὰ τὴν φιλικὴν προσφοράν των καὶ τοὺς ἐξήγησα τὴν κατάστασιν, ὡς εἶχα πράξει καὶ μὲ τὸν Σκουλᾶν. Τοὺς κατέστησα ἐπίσης γνωστὴν τὴν δήλωσιν ποὺ εἶχα γράψει διὰ τὸν Σκουλᾶν, ἐλπίζων νὰ θέσω τέρμα εἰς τὴν ὑπόθεσιν.

Τὸ γεγονὸς ὅτι οὐδὲν περισσότερον ἐζητοῦσα ἔκαμε μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς δύο Ἐπισκόπους, ὅπως δὲ καὶ ὁ Σκουλᾶς, μὲ ἐκύτταξαν μὲ ἔκπληξιν καὶ μὲ ἠρώτησαν :

«Τοῦτο εἶναι ὅλον ;»

«Μάλιστα», ἀπήντησα, «διότι ἐκεῖνο ποὺ πάσῃ θυσίᾳ πρέπει ν' ἀποφύγωμεν εἶναι αἱ παρεξηγήσεις εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ αἱ διχογνωμίαι ἐδῶ ἐν Κρήτῃ. Ἀλλά, ἔχων ὑπ' ὄψει τὰς συνομιλίας μου μὲ τὸν Βενιζέλον καὶ τὴν πρώτην του ἄρνησιν νὰ ὑπογράψῃ τὴν δήλωσιν ταύτην, φοβοῦμαι πολὺ ὅτι, ἕνεκα τοῦ ἐπιμόνου καὶ πείσμονος χαρακτῆρος του, θ' ἀρνηθῇ ἐκ νέου νὰ τὴν ὑπογράψῃ, ἀκόμη καὶ πρὸς χάριν ὑμῶν».

Οἱ δύο Ἐπίσκοποι ἀπεχώρησαν, ἐπανῆλθον δὲ τὴν ἐπομένην, μὲ τὴν αὐτὴν ὡς καὶ ὁ Σκουλᾶς ἀπάντησιν. Ἐφαίνοντο ἀποροῦντες καὶ στενοχωρημένοι, παρὰ ταῦτα ὅμως τὸ κομματικόν των πνεῦμα ἐπεκράτησε τοῦ πατριωτισμοῦ των καί, ὅπως ὁ Σκουλᾶς, παρέμειναν ὀπαδοὶ τοῦ Βενιζέλου. Ὁ Βενιζελισμὸς τοῦ Διονυσίου ἦτο μάλιστα φανατικὸς μέχρι σημείου νὰ τὸν τυφλώσῃ καὶ νὰ τὸν φέρῃ εἰς διάπραξιν ἀστοχιῶν ἀναξίων ἑνὸς Ἐπισκόπου. Μεταξὺ ἄλλων, εἰς συνομιλίαν του μὲ τὸν Ρῶσον συνταγματάρχην εἰς Ρέθυμνον ἐδήλωσεν ὅτι οὔτε ὁ ἴδιος, οὔτε ὁ Βενιζέλος ἐπιθυμοῦσαν τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ Κρήτη τοιουτοτρόπως θὰ ἔχανε μέγα μέρος τῆς ἀνεξαρτησίας της. Τοῦτο μοῦ ἐξεμυστηρεύθη ὁ ἴδιος ὁ συνταγματάρχης, ποὺ μοῦ ἦτο πολὺ ἀφωσιωμένος.

Εἰς τὸν Νομὸν Ρεθύμνης ὑπάρχει ἕνα περίφημον μοναστῆρι, ἡ Μονὴ τοῦ Ἀρκαδίου, ἡ ὁποία διεδραμάτισε σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν ἱστορίαν

τῆς Κρήτης κατὰ τὴν μεγάλην Ἐπανάστασιν τοῦ 1866 ὁπότε εἶχε κυκλωθεῖ ὑπὸ Τουρκικῶν στρατευμάτων. Ὅλοι οἱ γέροντες τῆς περιοχῆς, μετὰ τῶν ἀσθενῶν, τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδιῶν, εἶχαν καταφύγει εἰς τὴν Μονήν. Ἐκεῖ ἠναγκάσθησαν νὰ συγκεντρωθοῦν ἐπίσης καὶ οἱ ἐπαναστάται τοῦ Νομοῦ, ὅταν ἐπιέσθησαν ὑπὸ τῶν ἀριθμητικῶς ὑπερτερούντων Τούρκων.

Ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἐπολιόρκησε τὴν Μονὴν καὶ τέλος κατέλαβεν αὐτὴν ἐξ ἐφόδου, διέρρηξε τὴν μεγάλην εἴσοδον καὶ εἰσέδυσεν εἰς τὴν αὐλήν. Δὲν ὑπῆρχε πλέον ἐλπίς. Ἡ ἡγούμενος Γαβριὴλ κατῆλθεν εἰς τὸ ὑπόγειον ὅπου εὑρίσκετο ἡ πυριτιδαποθήκη, τὴν ἀνετίναξε καὶ κατέστρεψε τὴν Μονὴν μεθ' ὅλων τῶν καταφυγόντων ἐκεῖ.

Τοῦτο συνέβη τὴν 8 Νοεμβρίου 1866.

Παραπλεύρως τῆς Μονῆς ὑπῆρχεν ἀνεμόμυλος τοῦ ὁποίου ἡ στέγη ἀνηρπάγη ὑπὸ τῆς ἐκρήξεως, ἀλλὰ τὸ κτίριον διεσώθη.

Ἐντὸς αὐτοῦ συνέλεξαν βραδύτερον τὰ ὀστᾶ τὰ ἀνευρεθέντα εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Μονῆς.

Σὺν τῷ χρόνῳ ἡ Μονὴ ἐπεσκευάσθη ἐν μέρει καὶ εἶναι σήμερον τόπος προσκυνήματος.

Ἐκεῖ κατὰ πρῶτον μετέβην ὅταν ἐπεσκέφθην τὸν Νομὸν Ρεθύμνης.

Κατὰ τὴν 8 Νοεμβρίου ἑκάστου ἔτους, ἐπέτειον τῆς ἀξιομνημονεύτου ἡμέρας ἐκείνης, γίνεται λειτουργία καὶ μνημόσυνον.

Τὴν 8 Νοεμβρίου 1901 ὁ Ἐπίσκοπος Ρεθύμνης μετέβη εἰς Ἀρκάδι διὰ τὴν θρησκευτικὴν τελετήν, μετὰ δὲ τὴν λειτουργίαν εἰσῆλθεν εἰς τὸν πύργον τοῦ παλαιοῦ μύλου καὶ ἔψαλε τὰς εὐχὰς διὰ τοὺς νεκρούς. Ὅταν ἐξῆλθεν, ὡμίλησε πρὸς τὸ συγκεντρωμένον πλῆθος, καὶ εἶπεν ὅτι τὸ πνεῦμα τῶν θανόντων ἡρώων τοῦ ὡμίλησε καὶ τοῦ ἐδήλωσεν ὅτι ὁ Βενιζέλος εἶχε πάρει τὴν ὀρθὴν ὁδὸν καὶ ὅτι ὁ Λαὸς ἔπρεπε νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ.

Ἰδοὺ πῶς δύνανται νὰ φέρωνται οἱ ἄνθρωποι ὅταν τοὺς κυριεύσῃ ὁ πολιτικὸς φανατισμός· ὑπὸ τὴν ἰσχυράν του ὤθησιν λησμονοῦν τὰ πάντα —θρησκείαν, τιμήν, πατρίδα, ἀξιοπρέπειαν.

Ὀλίγον μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Ἐπισκόπου, συνήντησα ἐκ νέου τὸν Σκουλᾶν ὁ ὁποῖος προσεφέρθη καὶ πάλιν νὰ μεσολαβήσῃ παρὰ τῷ Βενιζέλῳ, καὶ νὰ δοκιμάσῃ ἀκόμη μίαν φορὰν νὰ τὸν πείσῃ.

«Ἐὰν πιστεύετε ὅτι τοῦτο θὰ χρησιμεύσῃ εἰς κάτι, ἐγὼ δὲν ἔχω καμμίαν ἀντίρρησιν», τοῦ εἶπα.

Τὴν ἑπομένην ἡμέραν ἐπανῆλθε καὶ μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ὁ Βενιζέλος ἦτο σύμφωνος νὰ ὑπογράψῃ τὴν δήλωσιν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ προστεθῇ ὅτι ἐγκατέλειπε τὴν πρότασιν περὶ μετατροπῆς τῆς Κρήτης εἰς Ἡγεμονίαν, «διότι αὕτη δὲν ἠδύνατο ν' ἀποτελέσῃ πρόγραμμα πρακτικῆς πολιτικῆς».

«Ὄχι», ἀπήντησα, «δὲν βλέπετε ὅτι δοκιμάζει νὰ μᾶς ἀπατήσῃ; Λέγει βεβαίως ὅτι ἡ πρότασίς του δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ πρόγραμμα

πρακτικῆς πολιτικῆς, ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας, ἀλλὰ ἐὰν ἡμέραν τινὰ κατώρθωνε ν' ἀποκτήση εἰς τὴν Βουλὴν τὴν πλειοψηφίαν, τί θὰ τὸν ἠμπόδιζε νὰ εἴπῃ : «Ἡ πρότασίς μου δύναται τώρα νὰ γίνῃ πρόγραμμα πρακτικῆς πολιτικῆς», καὶ τότε ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ θ' ἀρχίσῃ ἐκ νέου, καὶ ἴσως κατὰ τρόπον χειρότερον.

«Ὄχι! Κάθε εὐσυνείδητος Ἕλλην ἀναμένει ὅτι ἐγὼ θὰ πράξω τὸ καθῆκον μου ἔναντι τῆς Πατρίδος καὶ θὰ ὑπερασπίσω τὰ συμφέροντά της. Μετὰ τὰ ὅσα συνέβησαν, μετὰ τὰς συνομιλίας μου μὲ τὸν Βενιζέλον, μὲ τοὺς Ἐπισκόπους καὶ μὲ σᾶς τὸν ἴδιον, νομίζω ὅτι ἐπιβάλλεται μεγίστη περίσκεψις ἔναντι τοιούτου ἀνθρώπου. Ἀλλὰ διὰ νὰ ἴδωμεν ἀληθῶς τί ἐννοεῖ, προτείνω τὴν ἀκόλουθον προσθήκην, καὶ διὰ νὰ μάθω ἐὰν πλανῶμαι, παραδέχομαι νὰ γράψῃ «διότι αὕτη δὲν δύναται ΠΟΤΕ ν' ἀποτελέσῃ πρόγραμμα πρακτικῆς πολιτικῆς.

«Θέλετε νὰ δοκιμάσετε νὰ τὸν πείσετε νὰ ὑπογράψῃ τὴν δήλωσιν, μὲ τὴν ἐλαφρὰν αὐτὴν τροποποίησιν ;»

Ὁ Σκουλᾶς ἐδέχθη, ἔγραψε τὴν φράσιν ὡς τὴν εἶχα τροποποιήσει, καὶ ἀνεχώρησεν.

Ὅταν μετ' ὀλίγον ἐπανῆλθε, μοῦ ἀνήγγειλεν : «Ὁ Βενιζέλος ἀρνεῖται νὰ ὑπογράψῃ».

Τοῦ εἶπα τότε : «Ἐμπνεόμενος ἀπὸ τὴν καλήν σας προαίρεσιν καὶ ἐξ ἰδίας σας πρωτοβουλίας, προσεπαθήσατε νὰ μὲ βοηθήσετε ὅπως ὁ Βενιζέλος ἐγκαταλείψῃ μίαν ὁδὸν ἐλάχιστα πατριωτικήν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔχει εἰσέλθει, εἶσθε δὲ μάρτυς ὅτι ἔκαμα τὸ πᾶν διὰ νὰ τὸν ἐπαναφέρω εἰς τὴν εὐθεῖαν ὁδόν.

«Ἔπρεπε νὰ τὸ ἐπιχειρήσω χάριν τῶν Ἐθνικῶν μας συμφερόντων. Ἀλλ' εἰς ἑκάστην προσπάθειαν συνηντήσαμεν ἄρνησιν.

«Ὡς ἄνθρωπος ἔντιμος, δὲν μπορεῖτε νὰ παραμένετε πολιτικός του φίλος καὶ ὀπαδός!»

Ὁ Σκουλᾶς ὠχρίασε, μοῦ ἔδωσε τὸ χέρι καὶ ἐξῆλθε χωρὶς νὰ εἴπῃ λέξιν.

Οὐδέποτε ἐπανῆλθε νὰ μὲ ἴδῃ διότι, ὅπως καὶ οἱ Ἐπίσκοποι, ἔπασχεν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης νόσου—τῆς Πολιτικῆς—ἡ ὁποία ὑπονομεύει τοὺς χαρακτῆρας καὶ ἀναγκάζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ θέτουν τὰ πολιτικά των συμφέροντα ὑπεράνω ἀπὸ τὰ πατριωτικά των καθήκοντα. Ὑπάρχουν βεβαίως μερικαὶ ἐξαιρέσεις, ἀλλὰ τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ Ἑλληνικὸς χαρακτὴρ ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος, καὶ τοιοῦτος εἶναι καὶ σήμερον, τοῦθ' ὅπερ ἀποδεικνύει τὴν ἱστορικὴν συνέχειαν τῆς φυλῆς. Ἐν τούτοις, ὁ Λαὸς ἀποτελεῖ ἀκόμη ἐξαίρεσιν, ὡς συνέβαινε καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα.

Εἶναι μέγας Λαός, ἀλλ' οἱ πολιτικοὶ προσπαθοῦν νὰ τὸν διαφθείρουν. Ἡ Ἑλλὰς δὲν δύναται νὰ σωθῇ ἀπὸ τὴν πολιτικὴν διαφθορὰν παρὰ μόνον

ὅταν οἱ ἴδιοι οἱ πολιτικοὶ ἐννοήσουν τὸ μοιραῖον καὶ καταστρεπτικὸν σφάλμα των καὶ ἀποφασίσουν εἰς τὸ ἑξῆς νὰ ἐκτελοῦν ἐντίμως τὰ καθήκοντά των ὡς νομοθέται, καὶ μὲ μοναδικὸν σκοπὸν τὸ καλὸν τῆς Πατρίδος. Ἕως τότε, ἐκεῖνοι μόνον θὰ φέρουν τὴν βαρεῖαν εὐθύνην δι' ὅλα ὅσα συμβαίνουν.

Ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε εὗρῆκε τίποτε τὸ συγκεκριμένον καὶ σοβαρὸν διὰ νὰ μὲ κατηγορήσῃ εἰς τὰς ἐναντίον μου συκοφαντίας καὶ ἐπιθέσεις του. Εἶχεν ὡς μόνον γνώμονα τὰ ἀτομικά του συμφέροντα καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῶν φιλοδοξιῶν του, ἀδιαφορῶν διὰ τοὺς κινδύνους εἰς τοὺς ὁποίους ἐξέθετε τὴν χώραν του καὶ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Κρήτης, ὅταν ἐπῆρε τὰ βουνὰ εἰς τὸ Θέρισον.

Διὰ τοῦ ἐπισήμου πρὸς τὰς Δυνάμεις Ὑπομνήματός μου τοῦ 1905, εἶχα τότε πλήρως ἀνασκευάσει τὰς κατηγορίας ἐκείνας. Τὸ Ὑπόμνημα εἶχε τότε δημοσιευθεῖ εἰς τὰς ποικιλοχρώμους Βίβλους τῶν Δυνάμεων καθὼς καὶ εἰς τὸν Τύπον—ἐξυπακούεται, ἄνευ σχολίων.

Ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε ἀπήντησεν εἰς τὸ ἐμπεριστατωμένον Ὑπόμνημα ἐκεῖνο, ὅπου διέψευδα τὰ λεγόμενά του καὶ ἀπεκάλυπτα τὰ ψεύδη καὶ τὰς συκοφαντίας του.

Οἱ ἄνθρωποι ποὺ βραδύτερον τὸν ἠκολούθησαν καὶ ἐσχημάτισαν τὸ πολιτικόν του κόμμα εἰς τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ὅταν ἐκλήθη ἐκεῖ ὑπὸ τῆς Στρατιωτικῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἀθηνῶν, οὐδεμίαν εἶχαν ὄρεξιν διὰ τὴν ἀλήθειαν οὐδὲ ἐνδιεφέροντο νὰ γνωρίσουν τὸ παρελθὸν τοῦ Βενιζέλου.

Ἐκ κομματικοῦ συμφέροντος καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τῶν ταπεινῶν μεθόδων τοῦ κομματισμοῦ, τὸν ἠκολούθησαν χωρὶς νὰ σκέπτωνται ἐὰν ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἢ δὲν εἶχεν ἀκέραιον χαρακτῆρα.

Οὐδεὶς ἐκ τῶν Ἑλλήνων Βενιζελικῶν ἢ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐξωτερικῷ θαυμαστῶν τοῦ Βενιζέλου, ποὺ ἔγραφαν καὶ βιβλία περὶ αὐτοῦ ἐνῷ συγχρόνως μὲ ἐπέκριναν, οὔτε εἷς κυριολεκτικῶς ἦλθε ποτὲ νὰ μὲ εὕρῃ διὰ νὰ μοῦ ζητήσῃ διευκρινίσεις περὶ τῆς διαφωνίας μου μὲ τὸν Βενιζέλον, καὶ νὰ δυνηθῇ οὕτω νὰ σχηματίσῃ εἰλικρινῆ καὶ ἀμερόληπτον γνώμην καὶ δικαίαν κρίσιν ἐπὶ τῆς διαφωνίας ἐκείνης.

Ἡ διαφορά μας δὲν ἦτο προσωπικὴ ἔρις οὔτε πολιτικὴ διαμάχη. Ἦτο διαφωνία ἐπὶ μιᾶς ἀρχῆς, ἢ μᾶλλον ἰδέας.

Ἦτο διαφωνία ἔχουσα ἄμεσον σχέσιν μὲ ἓν ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων Ἐθνικῶν ζητημάτων καὶ πού, κατὰ τὴν ἰδικήν μου σκέψιν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξετασθῇ καὶ νὰ λυθῇ οὔτε ὑπ' ἐμοῦ μόνου οὔτε ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου, ἀλλὰ μόνον ὑπὸ τοῦ Βασιλέως τῶν Ἑλλήνων καὶ τῆς ὑπευθύνου Κυβερνήσεώς του.

Θὰ ἔπρεπεν ὅθεν νὰ σκεφθῇ κανεὶς ὅτι οἱ κ.κ. Βουλευταὶ ὀπαδοὶ τοῦ Βενιζέλου ὤφειλαν νὰ ἐκδηλώσουν ὀλίγην πατριωτικὴν περιέργειαν καὶ νὰ ζητήσουν ἐξηγήσεις παρὰ τοῦ Βενιζέλου ἢ παρ' ἐμοῦ διὰ τὰ πιθανῶς γενόμενα σφάλματα εἰς ζητήματα τόσον σοβαρὰ διὰ τὴν Πατρίδα.

Δὲν τὸ ἔπραξαν ὅμως, διότι ἐγνώριζαν καλῶς ὅτι ὁ Βενιζέλος δὲν ἠδύνατο νὰ διατυπώσῃ ἐναντίον μου, διὰ τὴν ἐν Κρήτῃ δρᾶσιν μου, οὐδεμίαν πραγματικὴν καὶ σοβαρὰν κατηγορίαν.

Ἡ εἰρήνη, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ τάξις, αἱ ὁποῖαι κατὰ τὴν ὀκταετῆ παραμονήν μου ἐν Κρήτῃ εἶχαν διαδεχθεῖ τὴν προηγηθεῖσαν κατάστασιν ἀναρχίας, ἡ ταχεῖα καὶ ἀνέλπιστος συμφιλίωσις μεταξὺ Χριστιανῶν καὶ Τούρκων Κρητῶν, ἡ ὑγιὴς καὶ δικαία διοίκησις, μὲ ὄργανον τὸ πράγματι ἐξαιρετικὸν σῶμα, τὴν ἐπίλεκτον Κρητικὴν Χωροφυλακήν, ἡ ἐμπιστοσύνη καὶ ἡ ἀφοσίωσις ποὺ ἐπέδειξαν οἱ Κρῆτες πρὸς ἐμὲ—ὅλα αὐτὰ εἶναι γεγονότα ποὺ ἀπέμειναν ζωντανὰ εἰς τὴν συνείδησιν καὶ τὴν μνήμην τοῦ Λαοῦ τόσον εἰς τὴν Ἐλευθέραν Ἑλλάδα ὅσον καὶ εἰς τὸ ἐξωτερικόν.

Ἑπομένως οἱ κύριοι αὐτοὶ δὲν ἐτολμοῦσαν ν' ἀρχίσουν σοβαρὰν ἔρευναν ἐπὶ τῶν αἰτίων καὶ τῆς ἐννοίας τῆς διαφωνίας μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ.

Ἐγνώριζαν ὅτι τὸ μόνον καὶ ἀληθὲς κίνητρον τῆς ἐν Θερίσῳ Ἐπαναστάσεώς του ἦτο τὸ μῖσος καὶ ἡ ἐπιθυμία ἐκδικήσεως ἐναντίον μου, ὅστις τὸν ἀπέλυσα τὴν 18/31 Μαρτίου 1901 ὅταν, Σύμβουλος ὤν, κατέστησε δημοσίᾳ γνωστὸν τὸ σχέδιόν του νὰ κάμῃ τὴν Κρήτην ἀνεξάρτητον Ἡγεμονίαν.

Καὶ ὅμως ὁ Βενιζέλος εἶχε τὸ μέσον νὰ γίνῃ ἀκουστός, ἀφοῦ, συμφώνως πρὸς τὴν ἐντολὴν τῶν Δυνάμεων, ἡ Κρήτη εἶχεν ἀποκτήσει Σύνταγμα, συμφώνως δὲ πρὸς τοῦτο εἶχεν ἱδρυθεῖ Βουλή, ὅπου, κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ τὰ διεθνῆ θέσμια, τὸ πᾶν ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ λεχθῇ. Εἰς τὴν Βουλὴν θὰ ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ ἐκφρασθῇ καὶ ν' ἀναπτύξῃ τὴν πρότασίν του ὅπως ἡ Κρήτη ἀποκατασταθῇ ὡς ἀνεξάρτητος Ἡγεμονία, νὰ ἐκθέσῃ δὲ ὅλα τὰ παράπονά του χωρὶς κανεὶς νὰ δυνηθῇ νὰ τὸν ἐμποδίσῃ.

Ἀλλὰ δὲν εἶχε τὸ ἠθικὸν θάρρος ν' ἀκολουθήσῃ τὴν ὀρθὴν καὶ καθωρισμένην ὁδόν, διότι ἐγνώριζεν ἀπολύτως ποία θὰ ἦτο ἡ ἀπάντησις τῶν 64 πατριωτῶν βουλευτῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀριθμοῦσε μόνον 4 ὀπαδούς.

Ἠμποροῦσεν ἐπίσης ν' ἀκολουθήσῃ ἑτέραν ὁδόν, ἡ ὁποία τοῦ ἦτο ἀνοικτή, καὶ ἀντὶ νὰ πάρῃ τὰ βουνὰ ὡς στασιαστής, ἠδύνατο ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας νὰ παραιτηθῇ ἐκ τῆς θέσεώς του ὡς Συμβούλου, καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Ἀθήνας ὅπου ὁ Τύπος εἶναι σκανδαλωδῶς ἐλεύθερος. Ἐκεῖ, ὡς ἰδιώτης, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναπτύξῃ τὴν πρότασίν του πλέον ἢ ἐλευθέρως.

Ἀλλὰ οὐδὲ τὴν ὁδὸν ταύτην ἐτόλμησε νὰ ἐκλέξῃ, διότι ἐκ τῶν προτέρων ἐγνώριζε πῶς θὰ ἔκρινεν ἡ κοινὴ γνώμη μίαν τοιαύτην πρότασιν.

Ἀλλά, ἕνεκα τοῦ ἀσταθοῦς καὶ ἀπίστου χαρακτῆρός του, ἐπροτίμησε νὰ εἰσέλθῃ εἰς ὁδὸν ἀντισυνταγματικήν, καὶ κατὰ τὸ 1905 ἐπῆγεν εἰς τὸ Θέρισον, διὰ νὰ ὑψώσῃ ἐκεῖ τὸ σῆμα τῆς ἀνταρσίας. Καὶ τὸ πᾶν δεικνύει ὅτι, εἰς τὴν ἐπιχείρησιν ἐκείνην, εἶχε μυστικοὺς συνεργάτας τοὺς Γενικοὺς Προξένους, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπροστάτευαν καὶ τοῦ ἐγγυῶντο τὴν ἀσφάλειαν τοῦ ἐγχειρήματός του.

Ἄνευ τούτου, οὐδέποτε θὰ τὸ εἶχε τολμήσει.

Ἐκεῖνο ποὺ εἶναι βέβαιον εἶναι ὅτι οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἦσαν τελείως ἐν γνώσει τῶν προθέσεων τοῦ Βενιζέλου, καὶ ὅτι οὐδὲν ἔπραξαν διὰ νὰ ἐμποδίσουν τὴν ἐκτέλεσίν των.

Τοὐλάχιστον ἠμποροῦσαν νὰ τὸν συμβουλεύσουν ν' ἀπόσχῃ ἐνεργείας τόσον παρανόμου καὶ τόσον ἀντιθέτου πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν Δυνάμεων, ποὺ ἐπὶ πλέον εἶχαν ἐκφρασθεῖ μετὰ μεγάλης αὐστηρότητος κατὰ ἐντελῶς ἀβλαβῶν καὶ ἡσύχων διαδηλώσεων.

Καὶ τὸ χειρότερον, οὐδεὶς τῶν Γενικῶν Προξένων, οὐδεμία ἐκ τῶν παρ' αὐτῶν ἀντιπροσωπευομένων Κυβερνήσεων, ἔψεξαν οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον τὸν Βενιζέλον διὰ τὴν μὴ νομιμόφρονα καὶ ἀντισυνταγματικὴν διαγωγήν του, ἀντίθετον πρὸς τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς καὶ τὰ συστήματα τὰ ὁποῖα δέον νὰ κυριαρχοῦν εἰς τόπον ἐλεύθερον καὶ αὐτόνομον.

Ἀντιθέτως, ἐπίστευσαν ὅλας τὰς ψευδεῖς κατηγορίας καὶ συκοφαντίας τοῦ Βενιζέλου ἐναντίον μου, χωρὶς πρότερον νὰ ἐξακριβώσουν τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ Βενιζέλος δὲν ἐσκέπτετο παρὰ μόνον τὸ προσωπικὸν συμφέρον του καὶ τὴν ἱκανοποίησιν τῆς φιλοδοξίας του, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψει τοὺς κινδύνους εἰς τοὺς ὁποίους ἡ διαγωγή του, ἡ ἐλάχιστα πατριωτική, ἐξέθετε τὴν Πατρίδα καὶ τὸ Κρητικὸν ζήτημα.

Ἡ διαγωγή του αὐτὴ παρεῖχεν εἰς τὰς Δυνάμεις τὸ ἐπιχείρημα ποὺ προσπαθοῦσαν νὰ εὕρουν διὰ νὰ μὴ ἐπιταχύνουν τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ Δυνάμεις ἠδύναντο νὰ λέγουν : Σχετικῶς μὲ τὴν εὐχὴν τῆς Ἑνώσεως τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα, ἡ κοινὴ γνώμη ἐκεῖ εἶναι διῃρημένη, ὥστε δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ βιαζώμεθα.

Ἐν ἄλλοις λόγοις, οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι εἶχαν θραύσει τὴν συνοχὴν τῶν Κρητῶν πρὸς ἀλλήλους, ὁ πράκτωρ δὲ μὲ τὸν ὁποῖον συνειργάζοντο ἦτο ὁ Βενιζέλος.

Ἐγὼ ἤμουν πάρα πολὺ Ἕλλην διὰ νὰ ἐξυπηρετήσω τοιοῦτον σκοπόν !

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ΄

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΑΣ ΕΝΤΟΛΗΣ ΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ Β΄ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΜΟΥ ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ (1904)

Ἤδη ἐπλησίαζε τὸ τέλος τῆς δευτέρας τριετοῦς Ἐντολῆς μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ, καὶ ἀπεφάσισα ὡς ἐκ τούτου νὰ ἐπιχειρήσω δευτέραν περιοδείαν ἀνὰ τὴν βόρειον Εὐρώπην διὰ νὰ κατατοπίσω τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν ἐπὶ τῆς πραγματικῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως καὶ περὶ τῶν ἐλπίδων τὰς ὁποίας ἔτρεφεν ὁ πληθυσμὸς σχετικῶς πρὸς τὸ ἄμεσον μέλλον, ὅπως εἶχα πράξει τότε ποὺ ἡ πρώτη Ἐντολή μου ἔφθανε πρὸς τὸ τέρμα της.

Μόλις ἐγνώσθη ἡ πρόθεσίς μου αὐτὴ εἰς τὴν Νῆσον, ἐγένοντο συγκεντρώσεις τῶν κατοίκων εἰς τὰς διαφόρους ἐπαρχίας, ἐκ τῶν ὁποίων μοῦ ἀπεστέλλοντο ἐκκλήσεις ἀπευθυνόμεναι πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις ὅπως τεθῇ τέρμα εἰς τὸ προσωρινὸν καθεστὼς καὶ συγκατατεθοῦν εἰς τὴν Ἕνωσιν τῆς Νήσου μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος, συμφώνως πρὸς τὸν κοινὸν πόθον ὅλων.

Κατόπιν τούτου συνέταξα τὸ ἀκόλουθον Ὑπόμνημα καὶ μετ' ὀλίγον ἀνεχώρησα διὰ τὸ ἐξωτερικόν, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐκτελῶ καθῆκον, ἂν καὶ ἐνδομύχως ἐλαχίστας ἔτρεφα ἐλπίδας ὅτι αἱ προσπάθειαί μου θὰ ἐστέφοντο ὑπὸ ἐπιτυχίας :

«Ὅτε, διὰ τοῦ Ὑπομνήματός μου τοῦ μηνὸς Σεπτεμβρίου 1900, ἐξέθετα πρὸς τὰς Προστάτιδας τῆς Κρήτης Δυνάμεις τὴν κατάστασιν τῆς Νήσου καὶ τὴν ἀνάγκην νὰ ἱκανοποιήσουν πλήρως τοὺς πόθους τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ, προσέθετα τὰς ἀκολούθους σκέψεις :

Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Κρητικὸς Λαὸς ἀπεδέχθη τὴν προσφερθεῖσαν Αὐτονομίαν μόνον ἵνα δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις, τῶν ὁποίων ἡ γενναιόφρων ἐπέμβασις ἐξησφάλισε τὴν ἀνεξαρτησίαν του, ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξιν ὅτι θὰ ἐπραγματοποιεῖτο βραδύτερον ἡ Ἕνωσις τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα, τὴν Μητέρα Πατρίδα του.

Τὸν ἱερὸν τοῦτον σκοπὸν προὐτίθεντο οἱ Κρῆτες νὰ ἐπιτύχουν, καὶ ἡ Ἐθνικὴ Ἰδέα ἐπέβαλεν εἰς αὐτοὺς τὴν κολοσσιαίαν προσπάθειαν ἥτις ἤρκεσε πρὸς ἐπίτευξιν τῆς θαυμαστῆς μεταμορφώσεως ἑνὸς τόπου σειομένου πρότερον ὑπὸ ἀδιαλείπτων ἐπαναστάσεων

καὶ ζῶντος συνεχῶς ἐν μέσῳ ἀχαλινώτων παθῶν καὶ ἀξιοθρηνήτου ἀταξίας, εἰς τόπον ἤρεμον καὶ εἰρηνικόν, ἐπιθυμοῦντα τὴν ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν τῆς 'Ελευθερίας καὶ διαρκοῦς εἰρήνης.

Διηρωτώμην κατόπιν τί ἠδύνατο νὰ συμβῇ ἐὰν αἱ Δυνάμεις ἀπέκρουον τὴν Ἕνωσιν τῆς Νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἀποθάρρυνσις καὶ ἡ δυσαρέσκεια θὰ διαδεχθοῦν τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν πατριωτικὴν χαράν, αἵτινες βασιλεύουν εἰς τὰς καρδίας.

Ἡ Δημαγωγία θὰ ἀναπτυχθῇ ἀνέτως εἰς κατάλληλον ἔδαφος, ὁ δὲ Λαός, τεταραγμένος καὶ ἀνήσυχος διὰ τὸ μέλλον του, θὰ εἶναι λίαν διατεθειμένος ν' ἀκούῃ ἄφρονας συμβουλὰς καὶ ν' ἀκολουθήσῃ τὰς διεγέρσεις τῶν ὑποκινητῶν.

Εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς Νήσου θὰ γίνουν συναθροίσεις καὶ διαδηλώσεις, καὶ ἴσως στάσεις θὰ ταράξουν τὴν παραδειγματικὴν τάξιν καὶ ἡσυχίαν αἵτινες ὑφίστανται σήμερον.

Ἐὰν αἱ ἀνησυχητικαὶ αὗται προβλέψεις δὲν ἐπραγματοποιήθησαν πᾶσαι μετὰ τὴν Διακοίνωσιν τῶν Δυνάμεων τῆς 22ας Φεβρουαρίου 1901, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι, διακινδυνεύων τὴν μείωσιν τοῦ κύρους μου, ἤσκησα πᾶσαν τὴν ἐπιρροήν μου ὅπως ἐπαναφέρω τὰ πνεύματα εἰς τὴν ἠρεμίαν, ὑποκρύπτων τὴν ἐλπίδα ὅτι αἱ Δυνάμεις, αἵτινες εἶχον ἀναγνωρίσει τὴν νομιμότητα τῶν πόθων τῶν Κρητῶν, θὰ ἐδράττοντο τῆς πρώτης εὐνοϊκῆς εὐκαιρίας ὅπως περατώσουν τὸ ἀγαθοποιὸν ἔργον ὅπερ εἶχον ἀρχίσει ἐν Κρήτῃ, ἀποφασίζουσαι τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, δὶς ἤδη ἔκτοτε ἐπικληθεῖσαν ὑπὸ τῶν Ψηφισμάτων τῆς Βουλῆς τῶν Κρητῶν, ἐνισχυομένης ὑπὸ τῶν ὁμοφώνων καὶ ἐπιβλητικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ.

Ὁ χρόνος ὅμως παρέρχεται, οἱ δὲ Κρῆτες, οἵτινες ἐδείχθησαν τόσον ἤρεμοι καὶ ἐπετέλεσαν τόσας προόδους, στηριζόμενοι ὑπὸ τῆς ἐλπίδος νὰ ἴδωσι πραγματοποιούμενον τὸ Ἐθνικὸν ὄνειρον διὰ τὸ ὁποῖον τόσαι θυσίαι ἐγένοντο, ἤδη κυριεύονται ὑπὸ ἀνυπομονησίας, ἡ δὲ κατάστασις τῶν πνευμάτων εἶναι τόσον ἐν διεγέρσει, ὥστε νέαι συμφοραὶ ἀπειλοῦσι τὸν δυστυχῆ τόπον, ὅστις τόσον ἐδοκιμάσθη κατὰ τὸ παρελθόν, ἐὰν ἤθελον ἐκ νέου ἀποκρουσθεῖ τὰ Ψηφίσματα τὰ ἐκδοθέντα τὴν 6/19 Αὐγούστου ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ εἰς ὅλας τῆς ἐπαρχίας τῆς Νήσου, διὰ τῶν ὁποίων μοῦ ἀναθέτουσι νὰ ἱκετεύσω ἐκ μέρους των τὰς Μεγάλας Δυνάμεις ὅπως μὴ ἐπιβραδύνωσι πλέον τὴν Ἕνωσιν τῆς Νήσου μὲ τὴν Μητέρα Ἑλλάδα.

Θεωρῶ ὅτι θὰ ἠμέλουν τὸ πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις καὶ τὸν Κρητικὸν Λαὸν καθῆκον μου, ἐὰν δὲν ἐπανελάμβανον ὅ,τι ἤδη εἰς τὸ πρῶτον μου Ὑπόμνημα ἐξέθεσα, ὅτι, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν δυσκολιῶν αἵτινες συνεχῶς αὐξάνονται καὶ αἵτινες μετ' ὀλίγον θὰ ἀποβῶσιν ἀνυπέρβλητοι, δὲν ὑπάρχει εἰμὴ μία μόνη λύσις: ἡ Ἕνωσις τῆς Νήσου μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Εἶναι ἡ λύσις τὴν ὁποίαν αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις ἄφησαν τοὺς Κρῆτας νὰ διίδωσιν ὅταν ἐνεπιστεύθησαν εἰς Πρίγκιπα τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας τῆς Ἑλλάδος τὴν Ἐντολὴν τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ἐν Κρήτῃ, εἶναι ἡ μόνη λύσις πρὸς τὴν ὁποίαν ἀποβλέπει ὁ Κρητικὸς Λαός, ἡ μόνη τὴν ὁποίαν ζητεῖ, ἡ μόνη τὴν ὁποίαν ἐξαιτεῖται παρὰ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, αἵτινες, ἀφοῦ τοῦ ἔδωσαν τὴν ἐλευθερίαν, δὲν θὰ θελήσουν νὰ τὸν ἴδουν ἐκ νέου βυθιζόμενον εἰς τὴν ἀταξίαν, τὰς ἀπεράντους διχογνωμίας καὶ τὰς συμφορὰς τοῦ παρελθόντος».

Ὅπως θέλει ἀντιληφθῇ ὁ ἀναγνώστης, τὸ Ὑπόμνημα τοῦτο δὲν περιεῖχε τίποτε τὸ νέον, ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ ὑπομνήσεως τῶν ὅσων εἶχα γράψει πρὸ τριῶν ἐτῶν κατὰ τὸ τέρμα τῆς πρώτης τριετοῦς Ἐντολῆς μου.

Ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ τὴν ὁποίαν ἔκαμα, γραπτῶς καὶ προφορικῶς, τῶν συνθηκῶν ποὺ ἐπικρατοῦσαν εἰς τὴν Κρήτην, ἡ προειδοποίησίς μου περὶ τῆς ὀγκουμένης ἀνυπομονησίας τοῦ πληθυσμοῦ ὅπως δοθῇ ὁριστικὴ λύσις εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα, καὶ περὶ τῆς σχεδὸν ἀπειλητικῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων, οὐδόλως εἶχαν πείσει τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν Ἐξωτερικῶν, ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ γίνῃ κάτι ὥστε νὰ ἐπέλθῃ κατευνασμὸς καὶ ν' ἀποφευχθοῦν μέλλουσαι ταραχαὶ τὰς ὁποίας ἐγκυμονοῦσε τὸ ἀσθενὲς καὶ ἀσταθὲς προσωρινὸν καθεστὼς ποὺ εἶχαν ἐπινοήσει αἱ Δυνάμεις.

Αὐτὴ θὰ ἦτο ἡ δευτέρα μου συνάντησις μὲ τοὺς πολιτικοὺς ἄνδρας τῆς Εὐρώπης εἰς τὸ τέλος τῆς δευτέρας καὶ ἀκόμη προσωρινῆς τριετοῦς Ἐντολῆς μου.

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῶν τριῶν ἐτῶν αἱ λεγόμεναι «Προστάτιδες» Δυνάμεις τῆς Κρήτης οὐδὲν εἶχαν πράξει διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὴν ὑπόσχεσίν των περὶ εὐμενοῦς συμπαραστάσεως—δὲν εἶχαν κὰν ἐπιλύσει τὰ ζητήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, ὅσον καὶ ἐὰν ἐθεωροῦντο ὑπ' αὐτῶν ὡς δευτερευούσης σημασίας, ἦσαν ὅμως σημαντικὰ διὰ τοὺς Κρῆτας καὶ μεγάλως ἐνδιέφεραν ἐμέ, τὸν ὑπεύθυνον διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἠρεμίας ὡς καὶ διὰ τὴν τήρησιν τῆς τάξεως.

Τοιαῦτα ζητήματα ἦσαν : ἡ προστασία τῶν Κρητῶν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ ἰδίως εἰς τὴν Τουρκίαν, ἡ ἀναγνώρισις τῆς Κρητικῆς σημαίας εἰς τὴν Τουρκίαν, καὶ ἡ παράδοσις εἰς τὴν Κρητικὴν Πολιτείαν τῶν Κρητῶν τῶν κρατουμένων εἰς Τουρκικὰς φυλακάς.

Δέον νὰ τονίσω καὶ πάλιν, διὰ ν' ἀποδείξω τὴν ἀδιαφορίαν τὴν ὁποίαν ἐπεδείκνυαν αἱ Δυνάμεις, ὅτι ἡ Κρήτη δὲν ἀποτελοῦσεν ἀνεξάρτητον καὶ κυρίαρχον Κράτος, μὲ ἰδίους ἐπισήμους διπλωματικοὺς ἀντιπροσώπους.

Ἡ Κρήτη ἀνῆκε πάντοτε εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν, καὶ ὅταν διωρίσθην Ὕπατος Ἁρμοστής, ἠναγκάσθην ν' ἀναγνωρίσω τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ Σουλτάνου. Ἡ Νῆσος, συμφώνως πρὸς τὸν ὁρισμὸν τῶν ἰδίων Δυνάμεων, ἀποτελοῦσεν εἰς χεῖρας των ἁπλοῦν «καταπίστευμα» (en dépôt). Κατὰ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν δὲν ἐπρόκειτο κὰν περὶ πραγματικῆς Αὐτονόμου Πολιτείας. Εἰς τὴν Νῆσον εἶχε παραχωρηθεῖ Αὐτοδιοίκησις, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι τὸ ἴδιον πρᾶγμα, καὶ διῳκεῖτο ὑπὸ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ ὁ ὁποῖος δὲν ἐξελέγετο κὰν ὑπὸ τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ ἀλλὰ ἦτο μία προσωρινὴ Ἀρχή, διωρισμένη ἀπὸ τὰς Προστάτιδας Δυνάμεις καὶ ὑπεύθυνος πρὸς αὐτάς.

Ἕπεται ὅτι οἱαιδήποτε διαπραγματεύσεις μετὰ ξένων Κυβερνήσεων ἔδει νὰ γίνουν μέσον τῶν Προστατίδων Δυνάμεων καὶ μόνον, καὶ οὐχὶ τῇ ἀμέσῳ πρωτοβουλίᾳ αὐτῆς τῆς Νήσου.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀβελτηρίας ἢ ἀγνοίας ταύτης ἦτο νὰ μείνουν ἀνε-

πίλυτοι αἱ προτάσεις ποὺ εἶχα ὑποβάλει τὸ 1901 πρὸς τὰς Κυβερνήσεις τῶν Προστατίδων Δυνάμεων—καὶ τοῦτο κατόπιν ἰδικῆς των ὑποδείξεως—προτάσεις ποὺ ἀπέβλεπαν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Κρήτην καὶ τὰς ὁποίας εἶχαν ἀναλάβει τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξετάσουν εὐμενῶς.

Τί εἶδος προστασίας τῆς Κρήτης ἦτο αὐτή ;

Ὑπὸ τὰς συνθήκας αὐτάς, νέον ὑπόμνημα θ' ἀπετέλει πλεονασμόν, ἀφοῦ θὰ ἦτο ἁπλῶς μία ἐπανάληψις ἐκείνου ποὺ εἶχα ὑποβάλει τὸ 1901.

Τώρα ὅμως ἐπλησιάζαμεν ὁλοταχῶς πρὸς τὸ τέρμα τῆς δευτέρας τριετοῦς Ἐντολῆς μου, καὶ δεδομένου ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν εἶχαν πράξει τίποτε κατὰ τὰ τρία ταῦτα ἔτη διὰ νὰ μὲ βοηθήσουν νὰ ἀναχαιτίσω τὴν αὐξανομένην ἀνυπομονησίαν καὶ ἔντασιν εἰς τὴν Κρήτην, ἐφερόμεθα ἐπίσης πρὸς κρισίμους ἡμέρας παρομοίας πρὸς ἐκείνας τοῦ τέλους τοῦ 1901—κάτι χειροτέρας.

Ἐφοβούμην ὅτι δὲν ὑπῆρχε κανεὶς τρόπος ν' ἀποφύγωμεν ἢ νὰ καταπραΰνωμεν μίαν κατάστασιν ἐξάψεως, κατάστασιν τὴν ὁποίαν ὁ Βενιζέλος ἀσφαλῶς θὰ ἐξεμεταλλεύετο πρὸς ἴδιον συμφέρον.

Ἔφυγα διὰ τὸ ἐξωτερικόν, ὅπως εἶπα, μὲ περιωρισμένην αἰσιοδοξίαν καὶ ἀμυδρὰν μόνον ἐλπίδα ὅτι θὰ ἠδυνάμην νὰ πείσω τὰς Δυνάμεις νὰ ἐξετάσουν τὴν κατάστασιν τῆς Κρήτης μὲ περισσοτέραν ὀξυδέρκειαν καὶ ν' ἀναγνωρίσουν τὴν ἀνάγκην τῆς λήψεως μέτρων πρὸς κατευνασμὸν τῆς Νήσου, ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ συνέχισις τοῦ προσωρινοῦ καθεστῶτος, μὲ τὸν ἀσταθῆ διεθνῆ ὀργανισμόν του.

Εἶχα ἐπίσης ὑπ' ὄψει ὅτι, αὐτὴν τὴν φοράν, αἱ προσπάθειαί μου, ὅπως καὶ αἱ πιθανότητες ἑνὸς αἰσίου ἀποτελέσματος, θὰ προσέκρουαν εἰς μεγαλυτέρας δυσκολίας ἀπὸ τὸ 1901, καὶ τοῦτο διότι τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα εἶχε τελευταίως προσλάβει ὀξύτητα καὶ ἤρχισε ν' ἀνησυχῇ σοβαρῶς τὰς Δυνάμεις.

Πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς Ἐξωτερικῶν ὡμίλησα χωρὶς περιστροφὰς περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως, καὶ τοὺς ἐδήλωσα ὅτι ἡ ἀνυπομονησία τῶν Κρητῶν θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἐντείνεται, καὶ ὅτι ὑπῆρχαν πολλαὶ ἐνδείξεις περὶ προσεχοῦς ἐκρήξεως. Τοὺς παρεκάλεσα ν' ἀντιληφθοῦν ὅτι ἐπεβάλλετο νὰ γίνῃ κάτι ὥστε, εἰ δυνατόν, νὰ προκαταληφθοῦν αἱ ἐνέργειαι τῶν δημαγωγῶν οἱ ὁποῖοι θὰ ἐξεμεταλλεύοντο τὴν αὔξουσαν ἀνυπομονησίαν καὶ ἔντασιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ΄

Η ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Ἡ ὕπαρξις ἐλευθέρου Τύπου εἶναι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὄχι μόνον χρήσιμος ἀλλὰ καὶ κάτι ἀπαραίτητον.

Σέβομαι τὴν γνώμην τοῦ καθενός, ἀρκεῖ ἡ γνώμη αὐτὴ ν' ἀποτελῇ τὴν ἔντιμον ἔκφρασιν τῶν πεποιθήσεών του, ἀκόμα καὶ ὅταν αὕτη ἀντιτίθεται εἰς τὴν ἰδικήν μου. Ἀλλὰ ἀκριβῶς ὅπως δὲν ὑπολήπτομαι ἐκεῖνον ὅστις ἐκφράζει μίαν γνώμην ποὺ ἀποτελεῖ ἁπλῶς κάλυμμα διὰ κρυφίαν ἀντίθετον γνώμην, ἢ ὅστις μεταχειρίζεται λέξεις διὰ τῶν ὁποίων ἐπιδιώκει ν' ἀποκρύψῃ τὰς πραγματικάς του ἰδέας, οὕτω καὶ ἀπεχθάνομαι τὰς ἐφημερίδας ἐκείνας ποὺ χρησιμοποιοῦν παρομοίαν τακτικήν. Ὁ Τύπος ἢ πρέπει ἀνιδιοτελῶς ν' ἀπηχῇ τὰς ἐπισήμους ἀπόψεις, ἢ ἐντίμως νὰ καθοδηγῇ καὶ νὰ διαφωτίζῃ τὴν κοινὴν γνώμην, ἐκεῖ ποὺ χρειάζεται, ἐκπληρῶν τὸν ρόλον τοῦ σοβαροῦ ἐπικριτοῦ καὶ τιμητοῦ πρὸς τὸν ὁποῖον τὸ Κοινὸν δύναται ν' ἀποβλέψῃ μὲ σεβασμόν.

Ὁποίαν πολύτιμον καθοδήγησιν θὰ ἠμποροῦσε νὰ παρέχῃ ἕνας τοιοῦτος Τύπος πρὸς Κυβερνήτην καὶ Κυβερνωμένους καὶ πρὸς πάντας!

Φαντασθῆτε ἕναν Τύπον ποὺ θὰ ἐνέπνεε τὸ δέος, διότι θὰ ἀσκοῦσεν αὐστηρὸν ἀλλὰ δίκαιον καὶ ἀμερόληπτον ἔλεγχον ἐπὶ παντὸς ζητήματος ἐνδιαφέροντος τὴν κοινωνίαν, Τύπον ὅστις θὰ προέβαινεν εἰς ἐξονυχιστικὴν ἐξέτασιν ὅλων τῶν θεμάτων πρὸ τῆς δημοσιεύσεως, δηλαδὴ Τύπον διὰ τὸν ὁποῖον τὸ Κοινὸν θὰ ἠσθάνετο σεβασμόν, διότι θὰ ἔτρεφε τὴν πεποίθησιν ὅτι ὅ,τι ἐδιάβαζεν ἦτο ἀληθὲς καὶ δίκαιον καὶ προήρχετο ἀπὸ ἀνεξάρτητον, καλῶς πληροφορημένον καὶ ἀξιόπιστον κάλαμον.

Τοιοῦτος Τύπος θὰ ἠδύνατο ν' ἀσκῇ γενικὸν ἔλεγχον καὶ θ' ἀποτελοῦσε βάσιμον καὶ ὑγιᾶ ἐξουσίαν εἰς μίαν χώραν. Ὁποίαν ἐπιρροὴν θὰ εἶχε τοιοῦτος Τύπος πρὸς πειθάρχησιν τοῦ Ἔθνους! Σήμερον, διὰ τὸν περισσότερον κόσμον, ὁ διεθνὴς Τύπος εἶναι ἀναγκαῖον κακόν, ἐνῷ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι καὶ θὰ ἠμποροῦσε νὰ εἶναι ἀναγκαῖον ἀγαθόν.

Γνωρίζω ὅτι πολλοὶ θ' ἀντιλέξουν :

«Βέβαια, τοῦτο θὰ ἦτο θαυμάσιον, ἀλλὰ τέτοιος Τύπος εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ».

Τοὺς ἀπαντῶ: «Διατί ὄχι; Ἐμεῖς, τὸ Κοινόν, πταίομεν, διότι δὲν τὸν θέλομεν».

Ὁ κόσμος ζητεῖ ψυχαγωγίαν, καὶ ἐπειδὴ ἡ πλειονότης τῶν ἀνθρώπων ἔχει κακίαν, προτιμᾷ τὰς ἐφημερίδας ἐκείνας ποὺ κάμνουν κατάχρησιν τῶν προνομίων των, ἀπὸ ἄλλην ποὺ ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ὑψηλήν, σοβαρὰν καὶ πραγματικὴν ἀποστολὴν τοῦ Τύπου.

Αὐτὸς ἐπίσης εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἡ πρώτη κατηγορία ἀποφέρει περισσότερα κέρδη ἡ δὲ δευτέρα ὀλιγώτερα.

Πολλάκις συμβαίνει ἕνας διευθυντὴς ἐφημερίδος, ὁ ὁποῖος διαθέτει τὴν δύναμιν νὰ κατακρίνῃ τὰ πάντα καὶ τοὺς πάντας, νὰ εἶναι ἄτομον ποὺ ἐστράφη πρὸς τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ ὄχι εἰς ἄλλο, μόνον καὶ μόνον διότι στερεῖται προσόντων διὰ ν' ἀσκήσῃ οἱονδήποτε ἄλλο ἐπάγγελμα.

Ἐνδεχόμενον νὰ ἀπέτυχεν εἰς δημόσιον διαγωνισμὸν ἢ νὰ μὴ κατώρθωσε νὰ συμπληρώσῃ τὰς σπουδάς του ὅπως ἄλλοι—μὲ ἄλλα λόγια, δὲν εἶχε τὰς ἰδίας ἱκανότητας μὲ ἄλλους, καὶ ἐρχόμεθα ἐμεῖς, τὸ Κοινόν, νὰ τοῦ ἐπιτρέψωμεν νὰ γράφῃ ὅ,τι τοῦ καπνίσῃ, καὶ νὰ κατηγορῇ ἀδιακρίτως τοὺς πάντας.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Τύπου εἶναι σημαντικωτάτη, ὅταν πρόκειται περὶ Τύπου ποὺ εἶναι εὐθύς, τίμιος, ἠθικός, δίκαιος καὶ καθὼς πρέπει, ἀλλὰ ἐὰν 'στερεῖται αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων, τότε περιττεύει καὶ διαφθείρει.

Καὶ ποῦ νὰ τὸ ἀποδώσωμεν; Ἁπλούστατα, εἰς τὴν δύναμιν τῆς ἀ ν ω ν υ μ ί α ς.

Οἱ περισσότεροι ἄνθρωποι δὲν ἔχουν τὸ ἠθικὸν θάρρος νὰ ἐκφράσουν καὶ νὰ ἐκδηλώσουν τὰς γνώμας καὶ τὰς πεποιθήσεις των τίμια καὶ ἀνοικτά. Ἐκεῖνος ὅμως ποὺ κρύπτεται ἀνάνδρως ὀπίσω ἀπὸ τὸ ἀσφαλὲς προπέτασμα τῆς ἀνωνυμίας, δὲν φοβᾶται νὰ κακολογῇ, νὰ ὑβρίζῃ καὶ νὰ δυσφημῇ κρυφίως. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἡ ἀνώνυμος διὰ τοῦ τύπου ρυπαρογραφία ἔχει τὰ ἴδια ἠθικὰ ἐλατήρια ὅπως ἡ δολοφονία καὶ ἡ ἀποστολὴ ἀνωνύμων ἐπιστολῶν, πράγματα ποὺ κάθε τίμιος ἄνθρωπος ἀποδοκιμάζει. Ἐὰν εἴχαμε τὰ μέσα ν' ἀνακαλύπτωμεν ἀμέσως τοὺς δολοφόνους ἢ τοὺς ἀνωνύμους ἐπιστολογράφους, ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρχαν ὀλιγώτερα θύματα τῶν εἰδεχθῶν τούτων πράξεων. Βέβαια, τοῦτο δὲν εἶναι κατορθωτὸν εἰς τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις, ἀλλά, προκειμένου περὶ Τύπου, δὲν βλέπω διατί νὰ εἶναι ἀδύνατον ν' ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν δύναμιν καὶ ἐπίδρασιν τῆς ἀνωνυμίας.

Δὲν εἶμαι ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς ἐλευθεροτυπίας–ἀπ' ἐναντίας, θὰ ἤθελα νὰ ἐξυψώσωμεν τὸν Τύπον, καὶ νὰ τοῦ δώσωμεν τὴν θέσιν ποὺ τοῦ ἀνήκει, ὥστε ν' ἀποβῇ χρήσιμος καὶ ἐποικοδομητικὸς εἰς τὴν Κοινωνίαν. Ἀλλὰ θὰ καταργοῦσα τ ὴ ν ἀ ν ώ ν υ μ ο ν ἀρθρογραφίαν διὰ

νόμου, ἀπαγορεύων τὴν δημοσίευσιν κυρίων ἢ ἄλλων ἄρθρων, ἀγγελιῶν ἢ τηλεγραφημάτων, εἴτε εἰς τὰς ἐφημερίδας ἢ δι' οἱουδήποτε ἄλλου μέσου δημοσιότητος, ἐὰν δὲν φέρῃ τὴν ὑπογραφὴν τοῦ γράφοντος. Ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος θὰ ἔπαυε νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην διὰ τὸ δημοσίευμα—ἁπλῶς θὰ ἦτο ὑπεύθυνος διὰ τὴν γνησιότητα τῆς ὑπογραφῆς καὶ διὰ τὴν μὴ χρῆσιν ψευδωνύμων.

Εἰς τὰς περιπτώσεις ἀγωγῆς ἐναντίον ἐφημερίδος διὰ δυσφήμισιν, ὅπως ἔχει σήμερον ὁ νόμος εἰς τὰς περισσοτέρας χώρας, ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ ὀνομάσῃ τὸν γράψαντα τὸ ὑπὸ κρίσιν ἄρθρον. Ἐὰν ἀρνηθῇ, τότε θεωρεῖται ὁ ἴδιος ὑπεύθυνος καὶ ὑπόκειται εἰς τὴν ποινήν. Εἶναι ὅμως παρατηρημένον ὅτι τοῦτο ἐπιδρᾷ ψυχολογικῶς ἐπὶ τοῦ δικαστοῦ, καὶ ἡ ποινὴ ποὺ ἐπιβάλλεται εἰς τὸν ἐμμέσως ὑπεύθυνον εἶναι πάντοτε ἐλαφροτέρα ἀπὸ τὴν ποινὴν ποὺ θὰ ἐπεβάλετο εἰς τὸν ἀμέσως ὑπεύθυνον. Ὡς ἐκ τούτου, ὁ διευθυντὴς τῆς ἐφημερίδος συνήθως καταδικάζεται εἰς ἐντελῶς ἀσήμαντον ποινήν, ποινὴν μᾶλλον τυπικήν, διὰ τὴν ὁποίαν ἀδιαφορεῖ, ἐνῷ ὁ πραγματικὸς ἔνοχος δὲν παθαίνει τίποτε. Τοῦτο ἀντιβαίνει πρὸς τὴν ἠθικήν.

Νομίζω ὅτι ἐὰν ἐψηφίζετο ἕνας τέτοιος νόμος, θὰ ἐπετυγχάνοντο δύο τινὰ σημαντικὰ διὰ τὸ καλὸν τῆς κοινωνίας καὶ τὴν προστασίαν τῆς ἰδιωτικῆς ζωῆς—πρῶτον, ἡ προσωπικότης τοῦ ἀρθρογράφου θὰ ἐκέρδιζεν ἀπὸ ἀπόψεως κύρους καί, δεύτερον, ὁ μπαμπούλας τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Τύπου, τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν ἀνωνυμίαν, θὰ ἐξηφανίζετο.

Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἔντυπος λόγος καὶ ἡ ἀνωνυμία ἀσκοῦν ἕνα εἶδος ὑποβολῆς ἐπάνω εἰς τοὺς περισσοτέρους ἀνθρώπους. Μιὰ ἔντυπος εἰδοποίησις «Ἀπαγορεύεται ἡ εἴσοδος» ἢ κάτι τὸ παρόμοιον, ὅταν τὴν βλέπει κανεὶς κάθε ἡμέραν, ἀρκεῖ διὰ νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν συμμόρφωσιν ἐκ μέρους τῶν πολλῶν. Κανεὶς δὲν ἐρωτᾷ ἀπὸ ποῦ προῆλθεν αὐτὴ ἡ διαταγή, ἢ ἐὰν ἐκεῖνος ποὺ τὴν ἐτοποθέτησεν ἐκεῖ εἶχε κανὲν δικαίωμα νὰ ἀπαγορεύῃ ἢ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν εἴσοδον.

Τὸ ἴδιον ἰσχύει διὰ τὰ δημοσιεύματα τῶν ἐφημερίδων. «Τὸ εἶπεν ἡ ἐφημερίδα». Ἀλλὰ ποιὸς τὸ εἶπε, καὶ ἐὰν ἐκεῖνος ποὺ τὸ ἔγραψεν, εἶναι ἁρμόδιος νὰ δώσῃ γνώμην ἐπὶ τοῦ ζητήματος τὸ ὁποῖον πραγματεύεται, ἢ ἐὰν τὸ ἄρθρον λέγει τὴν ἀλήθειαν ἢ ὄχι—αὐτὰ κανεὶς δὲν τὰ ἐρωτᾷ. Καὶ ὅσον ὀλιγώτερον ὁ κόσμος καταλαβαίνει περὶ τοῦ θέματος, τόσον περισσότερον πιστεύει εἰς ἐκεῖνα ποὺ διαβάζει.

Πόσοι ἄνθρωποι ἀξίας, πόσα ἀξιόλογα καὶ ἔντιμα ἱδρύματα, ὅπως τράπεζαι, ἑταιρίαι καὶ τὰ λοιπά, ἔπαθαν καὶ ἐνίοτε κατεστράφησαν ἐξ αἰτίας ἄρθρων ἐφημερίδων, μόνον καὶ μόνον διότι ἠρνήθησαν νὰ ὑποκύψουν εἰς τὰς ἀνηθίκους ἀξιώσεις τοῦ Τύπου, ἀξιώσεις τὰς ὁποίας ἡ τιμιότης καὶ ἡ ἀξιοπρέπεια δὲν τοὺς ἐπέτρεπαν ν' ἀποδεχθοῦν. Τὰ ἐν λόγῳ

πρόσωπα καὶ ἱδρύματα δὲν θὰ εἶχαν πάθει τίποτε ἐὰν τὰ ἄρθρα ἦσαν ἐνυπόγραφα, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ ἐντύπωσις θὰ ἦτο ἐντελῶς διαφορετική. Θὰ ἐλέγετο τότε ὅτι τὰ ἔγραψεν ὁ τάδε, καὶ τὰ θύματα θὰ ἐγνώριζαν μὲ ποιὸν ἔχουν νὰ κάμουν τὰ δὲ ἄρθρα δὲν θὰ προκαλοῦσαν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἀπηχοῦν τὴν κοινὴν γνώμην.

Ἀφ' ἑτέρου φρονῶ ὅτι ἡ ἀξία καὶ ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀρθρογράφου ἢ τὸ ἀντίθετον, θὰ ἐτονίζετο ἐάν, ὅπως ἐπρότεινα, ἐδημοσιεύετο τὸ ὄνομά του. Ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴν θὰ ἐφαίνετο ἀμέσως τί ἀξίζει ὁ γράψας.

Διὰ τοῦ τρόπου τούτου θὰ ἐξεμηδενίζετο ἡ ψυχολογικὴ ἐπίδρασις καὶ τὸ βάρος τῆς ἀνωνυμίας, ἡ δὲ κοινὴ γνώμη καὶ τὰ ἐνδιαφερόμενα πρόσωπα θὰ ἠδύναντο νὰ ἐκτιμήσουν ἀμέσως ἐὰν ὁ ἀρθρογράφος κέκτηται τὰς γνώσεις καὶ τὰ προσόντα διὰ νὰ ἐκφέρῃ γνώμην ἐπὶ τοῦ ὑπὸ συζήτησιν θέματος.

Εἶπα προηγουμένως ὅτι πιστεύω εἰς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ Τύπου. Ὑπὸ τὰς συνθήκας ποὺ προτείνω, πιστεύω ἀπολύτως εἰς αὐτήν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει κανεὶς δὲν θὰ μπορέσῃ ν' ἀποφύγῃ τὴν εὐθύνην διὰ τὰς πράξεις του. « Γράψε ὅ,τι θέλεις γιὰ μένα, λέγω, ἀλλὰ βάλε τὴν ὑπογραφήν σου, ὥστε τοὐλάχιστον νὰ γνωρίζω μὲ ποῖον ἔχω νὰ κάμω. Τότε θὰ ξέρω πῶς νὰ ὑπερασπισθῶ τὴν τιμήν μου.». Ἀλλὰ μένω ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι ἡ ἀπόλυτος ἐλευθεροτυπία, ὑφ' ἣν μορφὴν ὑφίσταται σήμερον, χρησιμεύει μόνον διὰ νὰ διαφθείρῃ τὸν κόσμον, χάρις εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἀνωνυμίας.

Κάποιος Ἄγγλος εἶπε: « Δυστυχῶς, ὁ σύγχρονος πόλεμος διεξάγεται ὄχι μόνον μὲ πυροβόλα καὶ πυρομαχικὰ ἀλλὰ ἐπίσης διὰ τοῦ τυπογραφείου, διότι ὁ Τύπος εἶναι μιὰ προπαγανδιστικὴ ὀργάνωσις ποὺ χρησιμοποιεῖ τὸ ψεῦδος ὡς κυρίαν ἐκρηκτικὴν ὕλην ».

Ἂς ἐπανέλθωμεν τώρα εἰς τὰ πράγματα τῆς Κρήτης.

Τὴν δύναμιν τῆς διὰ τοῦ Τύπου ἀνωνυμίας ἐχρησιμοποίησε καὶ ὁ Βενιζέλος διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸν ἑαυτόν του εἰς τὸ κοινὸν ὡς θῦμα ἰδικόν μου, ὡς δῆθεν κηδόμενον μόνον τῆς ὑπερασπίσεως τῶν ἐλευθεριῶν. Ἐγὼ οὐδέποτε διενοήθην νὰ ἐπιβουλευθῶ τὰς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ καμμία ἀπὸ τὰς Ἀθηναϊκὰς ἐφημερίδας ποὺ ἠσχολήθησαν μὲ τὸ ζήτημα, κανεὶς ἐκ τῶν προσωπικῶν ὑποστηρικτῶν ἢ φίλων τοῦ Βενιζέλου, ὅπως καὶ κανεὶς ἐξ ἐκείνων ποὺ ἐπωφελήθησαν τῆς μεταξὺ τοῦ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ διαμάχης διὰ νὰ προωθήσουν τὰ πολιτικά τους συμφέροντα—καὶ τοιοῦτοι ὑπῆρξαν πολλοὶ—ἐφρόντισαν νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν ὑπόθεσιν, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ εἶχαν ἀντιληφθεῖ πολὺ γρήγορα ὅτι τὰ ὅσα διεκήρυττεν ὁ Βενιζέλος μετὰ τὸ 1901 ἦσαν ἄκρως ἀντίθετα πρὸς τὰς ἰδέας, ἀρχὰς καὶ πεποιθήσεις ποὺ ἐπρέσβευε προηγουμένως καὶ ποὺ εἶχεν ὑποστηρίξει ὡς μέ-

λος τῆς ἐπὶ τοῦ Συντάγματος Ἐπιτροπῆς καὶ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως, ἡ ὁποία τὸ ἐψήφισε, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἐπίσημα πρακτικά.

Οἱ περισσότεροι ξένοι ἀνταποκριταὶ εἰς τὴν Κρήτην ἦσαν ξένοι ὑπήκοοι, τῶν ὁποίων αἱ οἰκογένειαι ἦσαν μονίμως ἐγκατεστημέναι εἰς τὴν Κρήτην, καὶ ποὺ ἀνεμιγνύοντο εἰς τὴν πολιτικὴν ἐξ ἴσου μὲ τοὺς λοιποὺς Κρῆτας. Οἱ περισσότεροι συμπαθοῦσαν τὸν Βενιζέλου, πρᾶγμα φυσικόν, δεδομένου ὅτι οὗτος, πολιτευόμενος καθ' ὃν τρόπον ἀνέφερα, εὑρίσκετο πάντοτε εἰς ἁρμονικὰς καὶ φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς περισσοτέρους ἐκ τῶν Προξένων ποὺ τὸν ὑπεστήριζαν εἰς τὸν ἀντιπολιτευτικόν του ἀγῶνα.

Μεταξὺ ἄλλων, ὑπῆρχε κάποιος ἀνταποκριτὴς τῶν «Τάϊμς» ποὺ τηλεγραφοῦσε τὰς πλέον ἀνακριβεῖς καὶ ἐντυπωσιακὰς εἰδήσεις εἰς τὴν ἐν Λονδίνῳ ἐφημερίδα του.

Ἐτηλεγράφησα εἰς τὸν Πρεσβευτὴν τῆς Ἑλλάδος Μεταξᾶν, παρακαλῶν αὐτὸν νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ διευθυντοῦ τῆς ἐφημερίδος ἐπὶ τῶν ψευδολογιῶν τοῦ ἀνταποκριτοῦ του.

Ἡ ἀπάντησις ποὺ ἔλαβεν ὁ Πρεσβευτὴς ἦτο ἡ ἑξῆς : «Δὲν ἠμποροῦμεν νὰ μὴ δημοσιεύσωμεν ἐντυπωσιακὰς εἰδήσεις, διότι ἄλλως δὲν θὰ πουλούσαμε ἀρκετὰ φύλλα ».

Μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχω δίκαιον ὅταν ὑποστηρίζω ὅτι τὰ τηλεγραφήματα καὶ ἄρθρα τῶν ἀνταποκριτῶν πρέπει νὰ φέρουν τὴν ὑπογραφήν.των. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν τὸ Κοινὸν ἔδινε πίστιν εἰς τὰς ἐν λόγῳ εἰδήσεις διότι τὰς ἐδημοσίευαν οἱ « Τάϊμς », ἐνῷ ἡ πραγματικότης ἦτο ὅτι ὁ ἀνώνυμος ἀνταποκριτὴς ἐξυπηρετοῦσε πολιτικόν του φίλον.

Ἐὰν αἱ ἀνταποκρίσεις ἔφεραν τὴν ὑπογραφὴν « Ρόζενμπους », ἄλλη θὰ ἦτο ἡ ἐντύπωσις.

Ἵνα ἀποδείξω ὁποίαν κατάχρησιν ἔκαμεν ὁ Βενιζέλος τῆς διαρκῶς ἐπαναλαμβανομένης καταγγελίας ὅτι ἐκινδύνευεν ἡ ἐλευθερία τοῦ Τύπου, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπηρεάζεται ὁ ἀγράμματος κόσμος—καὶ ἀγράμματοι ὑπῆρχαν πολλοὶ εἰς τὴν Κρήτην—θ' ἀναφέρω ἕνα περιστατικὸν ποὺ συνέβη κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Θερίσου,τῆς ὁποίας ἡγήθη ὁ Βενιζέλος τὸ 1905.

Ἕλλην ἀξιωματικὸς τοῦ Ναυτικοῦ συνήντησεν εἰς τὰ πέριξ τῆς Σούδας ἕνα Κρητικὸν μὲ πλήρη ὁπλισμόν. Ὅταν τὸν ἠρώτησεν ὁ ἀξιωματικὸς διατὶ ἦτο ὡπλισμένος σὰν ἀστακός, ὁ ἄλλος τοῦ ἀπήντησε μὲ στόμφον : « Εἶμαι ὀπαδὸς τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Τύπου ».

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἐγνώριζεν οὔτε γραφὴν οὔτε ἀνάγνωσιν. Ἦτο ὅμως ὀπαδὸς τοῦ Βενιζέλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ΄

ΤΟ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΝ ΓΙΑΝΝΑΡΗ

Ὑπῆρχε κάποιος Κρητικὸς ὀνόματι Γιάνναρης, ποὺ εἶχε σπουδάσει εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καὶ κατώρθωσε, χάρις εἰς τὴν ἀξίαν του, νὰ διορισθῇ καθηγητὴς εἰς τὴν Ὀξφόρδην.

Ὁ μορφωμένος καὶ ἔξυπνος αὐτὸς ἄνθρωπος ὑπέφερεν ἀπὸ διαβήτην καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἤθελε ν' ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τὸ ὑγρὸν ἀγγλικὸν κλῖμα καὶ νὰ ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Συνεπῶς ἐζήτησε μίαν θέσιν καὶ ἀπετάθη πρὸς ἐμὲ μὲ τὴν παράκλησιν νὰ τοῦ ἐξασφαλίσω μίαν ἕδραν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν. Τοῦ ἀπήντησα λυπούμενος ὅτι δὲν μπορῶ νὰ τὸν βοηθήσω καὶ συγχρόνως ἐξέφρασα τὴν ἀπορίαν μου πῶς ἐκεῖνος, ὡς καθηγητής, δὲν ἐγνώριζε τὴν ἀπαιτουμένην διαδικασίαν διὰ τὸν διορισμὸν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου.

Μοῦ ἀπήντησεν ὅτι ἐνόμιζε πὼς δὲν ἐχρειάζετο τίποτε ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ παρακαλέσω τὸν πατέρα μου νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐπιθυμίαν του. « Λυποῦμαι πάρα πολύ », τοῦ ἀπήντησα, « ἀλλὰ τοῦτο ἀποκλείεται, διότι, κατὰ τὸν νόμον, δὲν εἶναι ὁ Βασιλεὺς ποὺ διορίζει τοὺς καθηγητάς. Ἐκλέγονται καὶ ὑποδεικνύονται ὑπὸ τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ὕστερον διορίζονται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, τῇ προτάσει τοῦ Ὑπουργοῦ. Ὑπέθεσα ὅτι θὰ τὸ ἐγνωρίζατε τοῦτο, καθόσον τὸ ἴδιον σύστημα ἰσχύει καὶ εἰς ἄλλας χώρας, καὶ ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἀγγλίας διορίζει τοὺς καθηγητὰς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Ἐπανῆλθε λέγων ὅτι, κατὰ τὴν γνώμην του, ὁ Βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ συστήσῃ τὸν διορισμόν του πρὸς τὴν Σύγκλητον, διότι φρονοῦσεν ὅτι, καθὰ καθηγητὴς εἰς τὴν Ὀξφόρδην, ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔχων τὰ προσόντα.

« Λυποῦμαι πολύ », τοῦ ἀπήντησα, « ἀλλὰ δὲν συνηθίζω ν' ἀνακατεύωμαι σὲ τέτοιες δουλειές, νομίζω δὲ ὅτι τὸ καλύτερον εἶναι νὰ ζητήσετε ἀκρόασιν παρὰ τοῦ Βασιλέως ὅταν ἔλθετε εἰς Ἀθήνας, καὶ νὰ Τοῦ ἐκθέσετε τὸ ζήτημα.

Ἔκτοτε δὲν ἐπανῆλθεν.

Ὀλίγον μετὰ τὴν ὡς ἄνω συνομιλίαν ἐδημοσιεύθη εἰς τὴν Λονδίνειον ἐφημερίδα « Ἡμερήσια Χρονικὰ » ἕνα βίαιον καὶ μοχθηρὸν ἄρθρον ἐναντίον μου ὑπὸ τὸν ἑξῆς τίτλον, μὲ μεγάλα καὶ χονδρὰ στοιχεῖα ποὺ ἐκάλυπταν ὁλόκληρον τὴν σελίδα: « Ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος τῆς Ἑλλάδος σουλτανικώτερος τοῦ Σουλτάνου εἰς Κρήτην ».

Ὁ καθηγητὴς ἐξεδικεῖτο κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον διὰ τὸν σεβασμόν μου πρὸς τὸν νόμον.

Ἐννοεῖται δὲν ὑπῆρχεν ὑπογραφή.

Ὁ κύριος αὐτὸς ἀργότερον ἔγινε προστατευόμενος τοῦ Ἄγγλου Γενικοῦ Προξένου κ. Ἔσμε Χάουαρντ, καὶ ὅταν ὁ Βενιζέλος ἐπῆρε τὰ βουνὰ τὸ 1905, ὁ Γιάνναρης τὸν ἠκολούθησε.

Ὅταν ἔφυγα ἀπὸ τὴν Κρήτην τὸ 1906, μοῦ ἔγραψε δύο ἐπιστολὰς διὰ νὰ μοῦ ἐκφράσῃ τὴν μεταμέλειάν του, ἀλλὰ ἦτο ἤδη πολὺ ἀργά. Δὲν ἀνεκάλεσε ποτὲ τὰ δηλητηριώδη ψεύδη καὶ τὰς συκοφαντίας ποὺ εἶχε δημοσιεύσει εἰς τὸν Ἀγγλικὸν Τύπον ἐναντίον μου.

Καὶ νὰ σκέπτεται κανεὶς ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποὺ συμπεριεφέρετο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἦτο ἕνας μορφωμένος καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀξφόρδης, ὁ ὁποῖος εἶχε ζήσει πολλὰ χρόνια εἰς τὴν Ἀγγλίαν!

Ὁ Γιάνναρης διετύπωσε διαφόρους σοβαρὰς κατηγορίας ἐναντίον τῆς ἐν Κρήτῃ διοικήσεώς μου, τὰς ὁποίας θὰ ἀναφέρω, παραθέτων ἔναντι ἑκάστης τῶν κατηγοριῶν τούτων τὴν ἀπάντησιν ἢ ἐξήγησιν ποὺ ἐδημοσίευσα εἰς τὸν Βρεταννικὸν Τύπον, μὲ τὴν ἐλπίδα ν' ἀποκαταστήσω τὴν ἀλήθειαν καὶ ν' ἀποδείξω τὸ ἀβάσιμον τῶν ἰσχυρισμῶν ποὺ ἐχρησιμοποίησαν ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ ὀπαδοί του διὰ νὰ συμπαρασύρουν τὴν κοινὴν γνώμην.

Ἰδοὺ τί ἔγραψεν ὁ κύριος καθηγητής:

«Ὁ Πρίγκηψ Γεώργιος ἀπήτησεν ὅπως ὁ καταρτισμὸς ὁλοκλήρου τοῦ Κρητικοῦ Συντάγματος γίνῃ ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν του».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Τὸ Σύνταγμα κατηρτίσθη βάσει τῆς Ἐντολῆς τῆς δοθείσης εἰς τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων κατὰ τὸν διορισμὸν τῆς Αὐτοῦ Βασιλικῆς Ὑψηλότητος ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ. Εἰς τὴν ἐν λόγῳ Ἐντολὴν ἀναφέρεται ὅτι: «Ἡ πρώτη του φροντὶς ἔσεται, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, εἰς τὴν ὁποίαν θ' ἀντιπροσωπεύωνται πάντα τὰ Κρητικὰ στοιχεῖα, νὰ ἱδρυσῃ καθεστὼς Αὐτονόμου Κυβερνήσεως ἱκανῆς νὰ διαφυλάξῃ ἐν ἴσῳ μέτρῳ τὴν ἀσφάλειαν τῶν προσώπων καὶ τῶν ἀγαθῶν, καθὼς καὶ τὴν ἐλευθέραν ἐξάσκησιν ὅλων τῶν θρησκευμάτων».

Συμφώνως πρὸς τὰ ἄνω ἡ Α.Β.Υ., διώρισεν Ἐπιτροπὴν ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ κ. Σφακιανάκη, τοῦ τότε Προέδρου τῆς Ἐπαναστατικῆς Συνελεύσεως. Ἡ ἐν λόγῳ Ἐπιτροπὴ κατήρτισε σχέδιον Συντάγματος τὸ ὁποῖον ὑπεβλήθη συντόμως εἰς τὰ μέλη τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως πρὸς συζήτησιν. Εἰς τὸν ἐναρκτήριον λόγον του ἡ Α.Β.Υ. ἐτόνισεν ὅτι τὸ σχέδιον ὑπέκειτο εἰς ἐλευθέραν συζήτησιν ἐκ μέρους τῶν μελῶν. Αἱ συζητήσεις ποὺ διεξήχθησαν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Δεκαέξ, μαζὶ μὲ τὰ ἐπ' αὐτοῦ σχό-

λια τῆς Α.Β.Υ., τὰ ὁποῖα διεβιβάσθησαν μέσῳ τοῦ ἰδιαιτέρου Γραμματέως Της, ὅπως καὶ αἱ συζητήσεις ἐνώπιον τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἐτυπώθησαν ὅλαι καὶ ἐδημοσιεύθησαν, οὕτως ὥστε ὅποιος θὰ ἐπεθύμει νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα ἀμερολήπτως διὰ νὰ ἐνημερωθῇ ὡς πρὸς τὰ πραγματικὰ γεγονότα καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου τὸν ὁποῖον ἐξεφώνησεν ἡ Α.Β.Υ. κατὰ τὴν ἐναρκτήριον συνεδρίαν, εἶναι ἐλεύθερος νὰ τὸ πράξῃ.

2. «Ὁ Πρίγκηψ ἐζήτησεν ὅπως ἡ ἐπιχορήγησίς του αὐξηθῇ ἀπὸ Λ. 6.000 εις Λ. 8.000».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Τοιαύτη ἀπαίτησις οὐδέποτε ἠγέρθη ἐκ μέρους τοῦ Πρίγκιπος σχετικῶς μὲ τὴν ἐπιχορήγησίν του. Ἡ Ἐθνοσυνέλευσις, πού ἐψήφισε τὸ Σύνταγμα, ἐψήφισε τὸ ποσὸν τῶν Λ. 8.000 ἐντελῶς ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας.

3. «Ὁ Πρίγκηψ ἤθελε νὰ ἔχῃ τὸ προνόμιον νὰ εἶναι ἀνεύθυνος καὶ ἀνεξέλεγκτος».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἡ Α.Β.Υ. οὐδέποτε διετύπωσε τοιαύτην ἀξίωσιν. Τὸ ἄρθρον 29 τοῦ Συντάγματος, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται, συνεζητήθη ἐλευθέρως καὶ ἐψηφίσθη χωρὶς νὰ διατυπωθῇ οἱαδήποτε πρότασις ἢ παρατήρησις ἐκ μέρους του. Ἀφοῦ ἡ Ἐπιτροπὴ κατήρτισε τὸ σχέδιον τοῦ Συντάγματος, τοῦτο ὑπεβλήθη εἰς τὸν Πρίγκιπα. Τὰ σχόλια τὰ ὁποῖα ἡ Α.Β.Υ. ἔκρινεν ὅτι ἔπρεπε νὰ κάμῃ, διεβιβάσθησαν πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν καὶ δύνανται ν' ἀναγνωσθοῦν εἰς τὰ δημοσιευθέντα ἐπίσημα πρακτικὰ (σελ. 29).

Τὰ σχόλια αὐτὰ ἐπανασυνεζητήθησαν ἐλευθέρως, ἡ δὲ γνώμη τῶν μελῶν ὑπεβλήθη ἐκ νέου εἰς τὸν Πρίγκιπα (βλέπε σελ. 44). Ὁ Πρίγκηψ διετύπωσε τὴν οριστικήν του γνώμην ἐπὶ τῶν τελευταίων τούτων παρατηρήσεων τῆς Ἐπιτροπῆς, αἱ ὁποῖαι εὑρίσκονται εἰς τὴν σελ. 52.

Εἰς τὴν σελ. 54 φαίνονται ποῖαι ἐκ τῶν ὑποδείξεων τῆς Α.Β.Υ. ἐγένοντο δεκταὶ ὑπὸ τῆς Ἐπιτροπῆς καὶ ποῖαι ὄχι.

4. «Ὁ Πρίγκηψ ἤθελε νὰ ἔχῃ τὸ δικαίωμα ν' ἀντιπροσωπεύηται εἰς τὴν Κρητικὴν Βουλὴν διὰ δέκα μελῶν τὰ ὁποῖα νὰ διορίζωνται ἀπὸ τὸν ἴδιον».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Τὸ δικαίωμα τοῦτο ἐχορηγήθη εἰς τὸν Πρίγκιπα τῇ ἀπολύτῳ πρωτοβουλίᾳ τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Δεκαέξ, καὶ εἰς τὴν σελ. 21 ἀναφέρεται σαφῶς ὅτι ἡ διάταξις αὕτη ἐνεκρίθη κατόπιν συζητήσεως διὰ ψήφων 11 ἔναντι 5. Ὁ Πρίγκηψ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ διατυπώσῃ ὡρισμένας γνώμας ὅσον ἀφορᾷ τὸν τρόπον τῆς ἐπιλογῆς τῶν μελῶν τούτων (τοῦ Κοινοβουλίου) καὶ τὸν καθορισμὸν τῆς ἰδιότητός των. Αἱ σχετικαὶ ἰδέαι καὶ ὑποδείξεις εὑρίσκονται καταχωρημέναι εἰς τὴν σελίδα 13.

5. «Ὁ Πρίγκηψ ἀργότερον ἐζήτησε νὰ του χορηγηθῇ τὸ δικαίωμα τῆς ἀντικαταστάσεως Κρητῶν ὑπαλλήλων εἰς τοὺς ἀνωτέρους βαθμοὺς τῆς Διοικήσεως δι' Ἑλλήνων ἐξ Ἀθηνῶν».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ὁ Πρίγκηψ οὐδέποτε ἐζήτησε τὸ δικαίωμα ν' ἀντικαταστήσῃ οἱονδήποτε ὑπάλληλον, οἱ δὲ ὑπάρχοντες διοικητικοὶ ὑπάλληλοι ἐξ Ἑλλάδος ἅπαντες διωρίσθησαν συμφώνως πρὸς νόμους ἐλευθέρως συζητηθέντας καὶ ψηφισθέντας ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Τοιοῦτοι ὑπάλληλοι ὑπάρχουν μόνον εἰς τοὺς κλάδους ἐκείνους τῆς Διοικήσεως ὅπου, κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἰδίων βουλευτῶν, θὰ ἦσαν χρησιμώτεροι ἀπὸ Κρῆτας, ὡς ἔχοντες περισσοτέραν πεῖραν, ἰδίως εἰς τοὺς κλάδους ἐκείνους ὅπου δὲν ὑπάρχουν εἰδικοὶ εἰς τὴν Κρήτην, ὅπως οἱ κτηνίατροι καὶ ἄλλοι. Ἐκ τῶν δημοσιευθεισῶν συζητήσεων προκύπτει ὅτι οἱ βουλευταὶ συνεζήτησαν πάντοτε ἐπὶ ἑκάστου ζητήματος εντελῶς ἀνεπηρέαστοι, καὶ ὅτι ἡ επιθυμία των ἦτο νὰ καταστήσουν τὴν Διοίκησιν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερον ἀποδοτικήν.

6. «Ὁ Πρίγκηψ κατώρθωσε νὰ ὑποβιβάσῃ τὰ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου

εἰς τὸ ἐπίπεδον πειθηνίων γραφέων, στερήσας αὐτοὺς κάθε πρωτοβουλίας, ἐλαττώσας τὸν ἀριθμόν των ἀπὸ 5 ἕως 3 καὶ περικόψας τὸν μηνιαῖον μισθόν των ἀπὸ 800 εἰς 500 φράγκα».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Κατὰ τὰ πρῶτα δύο ἔτη μετὰ τὸν διορισμόν του ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ καὶ ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιψήφισιν τοῦ Συντάγματος ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως, ἅπαντες οἱ νόμοι τῆς νέας Διοικήσεως συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου καὶ τοῦ Συμβουλίου του. Οἱ Νόμοι αὐτοὶ ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τὸ Σύνταγμα καὶ ὑπέκειντο εἰς ἀναθεώρησιν μετὰ παρέλευσιν δύο ἐτῶν ὑπὸ τῆς Βουλῆς. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, ὁ Νόμος περὶ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, ὅστις συνετάχθη ὑπὸ τῆς Α.Β.Υ. ἐν συνεργασίᾳ μὲ τὸ Συμβούλιόν του, ὥριζε τὸν ἀριθμὸν τῶν Συμβούλων εἰς 5 καὶ τὸν μηνιαῖον μισθόν των εἰς φράγκα 800. Ἡ Βουλὴ τοῦ 1901, κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Νόμου τούτου μεταξὺ ἄλλων, ὑπεβίβασε τὸν ἀριθμὸν εἰς 3 καὶ τὴν μισθοδοσίαν τους εἰς φρ. 500.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κατηγορίαν ὅτι οἱ Σύμβουλοι μετεβλήθησαν εἰς πειθηνίους γραφεῖς διὰ τῆς ἀφαιρέσεως πάσης πρωτοβουλίας, ἡ μόνη ἀπάντησις εἰς αὐτὸ εἶναι ὅτι τὸ Σύνταγμα καθορίζει πλήρως τὴν εὐθύνην ποὺ ἀναλαμβάνουν οἱ Σύμβουλοι διὰ τῆς προσυπογραφῆς οἱασδήποτε κυβερνητικῆς πράξεως. Τοῦτο καθορίζεται σαφῶς διὰ τοῦ ἄρθρου 68 τοῦ Συντάγματος. Ἡ Βουλὴ ἐξασκεῖ πλήρη ἔλεγχον ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς Κυβερνήσεως, καὶ οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ ἐπέμβῃ ἅπαξ ὁ ἁρμόδιος Σύμβουλος, διὰ τῆς προσυπογραφῆς του, ἀνέλαβε πλήρη εὐθύνην διὰ τὴν πρᾶξιν.

7. «Ὁ Πρίγκιψ ἔφθασε μέχρι τοῦ σημείου νὰ ζητήσῃ τὸ δικαίωμα τοῦ διορισμοῦ Δημάρχων καὶ Προέδρων κοινοτήτων, ὡς καὶ ἐπίσης τῶν μελῶν ἁπάντων τῶν δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν συμβουλίων».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρώτης διετίας καθ' ἣν, ὡς ἐλέχθη, οἱ νόμοι συνετάσσοντο ὑπὸ τῆς Α.Β.Υ. καὶ τοῦ Συμβουλίου, οἱ μεν Δήμαρχοι διωρίζοντο διὰ Διατάγματος τὰ δὲ μέλη τῶν Δημοτικῶν Συμβουλίων ἐξελέγοντο. Ὁ Νόμος αὐτὸς ἐπανεξετάσθη ὑπὸ τῆς Βουλῆς τοῦ 1901 καί, κατόπιν μακρᾶς συζητήσεως, ἀπεφασίσθη ὅπως τὸ σύστημα τῶν διωρισμένων δημάρχων καὶ αἱρετῶν συμβουλίων παραμείνῃ ὡς εἶχε.

Τὸ ζήτημα ἀνεκινήθη καὶ πάλιν εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ 1903 καὶ ἔδωσεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς συζητήσεις. Τελικῶς, τὸ σύστημα τοῦ διορισμοῦ τῶν δημάρχων ἐγένετο καὶ πάλιν δεκτὸν διὰ ψήφων 47 πρὸς 8 ἐπὶ 55 παρόντων. Ἀλλὰ ἡ ἰδία ἐκείνη Βουλὴ ἐτροποποίησε τὸν παλαιὸν νόμον ὅσον ἀφορᾷ τὸ σημεῖον τῆς ἐκλογῆς τῶν μελῶν τῶν δημοτικῶν συμβουλίων καὶ ἐψήφισεν ὁμοφώνως ὅπως καὶ ταῦτα διορίζωνται.

Ἡ συζήτησις καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ψηφοφορίας εὑρίσκονται καταχωρημένα εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Βουλῆς τοῦ 1903.

8. «Ὁ Πρίγκηψ ὑπέβαλε τοιούτους περιορισμοὺς εἰς τὸν Τύπον ὥστε νὰ ἰσοδυναμῇ πρὸς κατάργησιν τούτου».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ὁποιος ἤθελεν ἀναγνώσῃ ἄνευ προκαταλήψεως τὰ πρακτικὰ τῶν συζητήσεων ποὺ ἔγιναν εἰς τὴν Ἐπιτροπὴν τῶν Δεκαέξ, τὴν ὁποίαν διώρισεν ὁ Πρίγκηψ πρὸς καταρτισμὸν τοῦ Συντάγματος, ὡς καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ποὺ ἐψήφισε τὸ Σύνταγμα, θέλει ἀντιληφθῇ μὲ πόσην προσοχὴν καὶ εὐσυνειδησίαν ἐξητάσθη τὸ ζήτημα τῆς ἐλευθεροτυπίας καὶ ὁποία προσπάθεια κατεβλήθη ἐξ ὅλων τῶν πλευρῶν ἐν ὄψει τῆς καταστάσεως τῶν πνευμάτων εἰς τὴν χώραν, οὕτως ὥστε ὁ Τύπος νὰ κρατηθῇ ἐντὸς ὁρίων. Αἱ συζητήσεις αὗται κατέληξαν εἰς τὴν ἐπιβολὴν τῶν περιορισμῶν ποὺ εὑρίσκονται εἰς τὸ ἄρθρον 23 τοῦ Συντάγματος, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὸ ἄρθρον 109 τὸ ὁποῖον ἔδωκεν εἰς τὴν Α.Β.Υ. τὸ δικαίωμα κατὰ τὴν πρώτην διετίαν τῆς διοικήσεώς του νὰ χορηγῇ ἢ ν' ἀνακαλῇ ἀδείας ἐκδόσεως ἐφημερίδων κατ' ἀπόλυτον κρίσιν του.

Εἰς τὸ τέλος τῆς διετίας, ἐτέθη ἐν ἰσχύϊ τὸ ἄρθρον 23 ποὺ ὁρίζει ὅτι καμμία ἐφημερὶς ἢ περιοδικὸν δὲν δύναται νὰ ἐκδοθῇ ἄνευ κυβερνητικῆς ἀδείας. Συνάμα τὸ ἐδάφιον 3 τοῦ ὡς ἄνω ἄρθρου ὥριζεν ὅτι ἡ χορήγησις τοιαύτης ἀδείας εἶναι ὑποχρεωτική, ἐφόσον ὁ αἰτῶν δύναται νὰ ἀποδείξῃ ὅτι κέκτηται ὡρισμένα προσόντα καθοριζόμενα ὑπὸ τοῦ Νόμου.

Ἀλλά, πρὸ δύο ἐτῶν, ὅταν τὰ πνεύματα μεταξὺ τῶν κομμάτων ἦσαν ἐξημμένα καὶ αἱ ἀντεγκλήσεις τοῦ Τύπου ἐξετραχύνθησαν, ἡ Α.Β.Υ., ἐὰν καὶ δὲν ἐκέκτητο πλέον τὸ δικαίωμα ν' ἀνακαλέσῃ ἄδειαν ἅπαξ χορηγηθεῖσαν, ὑπὸ ἰδίαν εὐθύνην ἠρνήθη νὰ ὑπογράψῃ Διατάγματα ἐγκρίνοντα τὴν ἔκδοσιν νέων ἐφημερίδων, φρονῶν ὅτι εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦτο βάσει τοῦ α' ἐδαφίου τοῦ ἄρθρου 23.

Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Α.Β.Υ. ἔτυχε τῆς ἀπολύτου ἐπιδοκιμασίας ἐκ μέρους τῆς Βουλῆς ἥτις, συνελθοῦσα μετ' ὀλίγους μῆνας, ἐψήφισε Νόμον διὰ τοῦ ὁποίου ἐχορήγει εἰς αὐτὸν πλήρη ἐξουσίαν ν' ἀνακαλῇ ἄδειας.

Ἡ Α.Β.Υ. εἰς τὴν προκειμένην περίστασιν ἐνήργησεν οὕτως πρὸς τὸ συμφέρον τῆς διατηρήσεως τῆς εἰρήνης καὶ εὐημερίας τῆς Νήσου ἡ δὲ ἐπακολουθήσασα ψῆφος τῆς Βουλῆς δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς πλήρης ἐπιδοκιμασία.

9. «Ὁ Πρίγκηψ δὲν διστάζει νὰ λαμβάνῃ ὁ ἴδιος μέρος εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα καὶ καταφέρει διὰ τοῦ τρόπου τούτου νὰ ἐπιτυγχάνῃ τὴν ἐκλογὴν μεγάλης πλειοψηφίας πειθηνίας εἰς τὰ κελεύσματά του».

ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἡ ψηφοφορία κατὰ τὰς ἐκλογὰς εἰς τὴν Κρήτην εἶναι μυστική. Συνεπῶς εἶναι ἀνθρωπίνως ἀδύνατον διὰ τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον ν' ἀσκῇ ἔλεγχον ἐπὶ ἐκλογῶν ποὺ διενεργοῦνται κατὰ τὸ ἐν λόγῳ σύστημα. Ἀφ' ἑτέρου, ἐὰν οἱ ἐκλογεῖς προθυμοποιοῦνται νὰ ἐκλέξουν μίαν μεγάλην πλειοψηφίαν βουλευτῶν διατεθειμένων νὰ ὑπακούουν εἰς τὰ κελεύσματα τοῦ Πρίγκιπος, πῶς συμβιβάζεται τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο μὲ τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ ἀρθρογράφου ὅτι δῆθεν ὁ λαὸς τῆς Κρήτης στενάζει ὑπὸ τυραννίαν;

Ὅσον διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν εἰς τὴν Νῆσον ἀναταραχήν, περὶ τῆς ὁποίας γίνεται τόσος λόγος, τὸ μόνον ποὺ δύναται νὰ λεχθῇ εἶναι ὅτι ὑφίσταται μία πολὺ μεγάλη καὶ ἐντελῶς φυσικὴ καὶ εὐνόητος ἀνυπομονησία μεταξὺ τῶν Κρητῶν νὰ ἴδουν πραγματοποιουμένας τὰς Ἐθνικάς των διεκδικήσεις».

Αἱ δύο ἐπιστολαί, τὰς ὁποίας μοῦ ἀπηύθυνεν ὁ μορφωμένος αὐτὸς καθηγητὴς μετὰ τὴν ἀναχώρησιν ἐκ Κρήτης, ἦσαν συντεταγμέναι ἀγγλιστὶ καὶ ἔλεγαν τὰ ἑξῆς:

«Χανιά, 10 Σεπτεμβρίου 1906

«Ὑψηλότατε,

Ὥστε ἀληθεύει ὅτι, ἀφοῦ ἐξυπηρετήσατε τὴν Κρητικὴν καὶ Ἐθνικήν μας ὑπόθεσιν μὲ ὅλας Σας τὰς δυνάμεις ἐπὶ ἑπταετίαν, ἡ Ὑμετέρα Βασιλικὴ Ὑψηλότης εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Νῆσον.

Θλίβομαι εἰλικρινῶς διὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς Ὑμετέρας Βασιλικῆς Ὑψηλότητος, ὡς διὰ μίαν ἀνεπανόρθωτον ἐθνικὴν ἀπώλειαν, μίαν ἐθνικὴν συμφοράν, διότι οὐδεὶς θέλει μὲ πείσῃ ὅτι ἡ ἀντικατάστασις τοῦ υἱοῦ τοῦ Βασιλέως μας δι' ἑνὸς ἁπλοῦ πολίτου θέλει προαγάγῃ τὰ ἐθνικά μας συμφέροντα.

Ἀλλὰ ὑποθέτω ὅτι ἡμεῖς οἱ Κρῆτες ὀφείλομεν νὰ ὑποταχθῶμεν εἰς τὸ μοιραῖον καὶ ν' ἀναμένωμεν μετὰ καρτερίας τὴν μέλλουσαν τύχην μας.

Ἐκφράζων καὶ πάλιν τὴν εἰλικρινῆ μου λύπην διὰ τὴν τροπὴν ποὺ ἔλαβαν τὰ πράγματα, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διατελῶ, μετὰ βαθυτάτου σεβασμοῦ, πιστὸς καὶ ταπεινὸς θεράπων τῆς Ὑμετέρας Βασιλικῆς Ὑψηλότητος».

(ὑπογραφή) Α. Ν. Γιάνναρης

Ὑστερόγραφον. Ἐὰν ἡ Ὑμετέρα Βασιλικὴ Ὑψηλότης θὰ ἐθεώρει τὸ ταπεινὸν ἄτομόν μου ὡς ἱκανὸν νὰ προσφέρῃ τὰς ὑπηρεσίας του πρὸς τὴν Πατρίδα μου ὑπὸ οἱανδήποτε ἰδιότητα, θὰ ἤμην λίαν εὐγνώμων πρὸς τὴν Α.Β.Υ. ἐὰν ἤθελε συστήσει με εἰς τὸν διάδοχόν της».

«Χανιά, 11 Σεπτεμβρίου 1906

«Ὑψηλότατε,

Διὰ τῆς παρούσης ἐπιθυμῶ νὰ ἐκτελέσω τὸ θλιβερόν μου καθῆκον, εὐχόμενος εἰς τὴν Ὑμετέραν Βασιλικὴν Ὑψηλότητα καλὸν κατευόδιον. Πιστεύω σήμερον ὅτι ἡ Κρητικὴ Αὐτονομία ἐχορηγήθη χάρις εἰς τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον, διὰ τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον, καὶ ὅτι διετηρήθη ὑπὸ τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου.

Ἤδη φοβοῦμαι μήπως, μαζὶ μὲ τὸν Πρίγκιπα Γεώργιον, χαθῇ καὶ ἡ Κρητικὴ Αὐτονομία καὶ ἡ Ἕνωσις.

Διατελῶ τῆς Ὑμετέρας Βασιλικῆς Ὑψηλότητος ταπεινὸς θεράπων».

(ὑπογραφὴ) Α. Ν. Γιάνναρης

Δὲν πρόκειται νὰ συζητήσω ἢ νὰ ἐπικρίνω τὰς δύο αὐτὰς ἐπιστολάς, διότι νομίζω ὅτι ὁμιλοῦν ἀφ' ἑαυτῶν. Θέλω μόνον νὰ παρατηρήσω ὅτι τοῦ αὐτοῦ φυράματος ἦσαν οἱ πλεῖστοι τῶν ὀπαδῶν ποὺ ἐχρησιμοποίησεν ὁ Βενιζέλος ὅταν ἐξεστράτευσεν ἐναντίον μου καὶ τῆς ἐθνικῆς ὑποθέσεως χάριν τῶν ἰδικῶν του συμφερόντων, καὶ θὰ προσθέσω μόνον, πρὶν ἀφήσωμεν τὸν Γιάνναρην, ὅτι ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου διεξήχθη ἡ ὑπὸ τὸν Βενιζέλον ἀντιπολίτευσις μπορεῖ νὰ κριθῇ ἀπὸ τὰ ὅσα ἔγραψεν ὁ πρῶτος ἐναντίον μου εἰς τὸν Βρεταννικὸν Τύπον.

Νομίζω ὅτι αἱ ὡς ἄνω ἀπαντήσεις δεικνύουν ποῖον ἦτο τὸ πνεῦμα ποὺ ἐμφοροῦσε τὸν Γιάνναρην, ὅταν ἔκανε τοὺς ἰσχυρισμοὺς αὐτοὺς εἰς βάρος μου.

Ὅτι αἱ κατηγορίαι του δὲν ἦσαν παρὰ ψεύδη καὶ συκοφαντίαι, τοῦτο τὸ βεβαιώνω ἀνεπιφυλάκτως καὶ μὲ καθαρὰν τὴν συνείδησιν. Ἀπαντῶν εἰς αὐτὰς σημεῖον πρὸς σημεῖον, δὲν εἶχα ὡς σκοπὸν ν' ἀπολογηθῶ ἀλλὰ μόνον ν' ἀποδείξω ὅτι αἱ κατηγορίαι ἦσαν φανταστικαί. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ ἀνέφερα τὰ ἄρθρα καὶ ἐδάφια τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν διαφόρων Νόμων, τὰς διατάξεις τῶν ὁποίων ἐσεβάσθην ἀπολύτως. Ἀλλὰ αἱ κατηγορίαι δεικνύουν μὲ ποῖον ὕπουλον καὶ μοχθηρὸν τρόπον ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ ὀπαδοί του προσπαθοῦσαν ν' ἀποδείξουν τὸν δῆθεν ἀπολυταρχισμόν μου.

Οὗτος ἐβάσιζε τὰς περὶ ἀπολυταρχισμοῦ κατηγορίας του ἐπὶ τῆς ὑπ' ἐμοῦ ἀσκήσεως τῆς προνομίας ποὺ ὁ ἴδιος μοῦ εἶχεν ἀναγνωρίσει, πρωτοστατήσας μάλιστα διὰ τοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος κατήρτισε, καὶ τοῦ ὁποίου ὁ ἴδιος ὑπερημύνθη εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσιν. Ἐγώ, τιμίως καὶ συνταγματικῶς, ἤσκησα τὰ δικαιώματα ποὺ μοῦ ἐχορηγήθησαν διὰ τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν Νόμων, διὰ νὰ διατηρήσω τὴν πολιτικὴν εὐστάθειαν καὶ νὰ ἐμποδίσω τὴν ἐξάπλωσιν τοῦ δηλητηρίου ποὺ ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἐνσταλάξει εἰς τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα.

Ἐπέμεινα ἐπὶ τῶν νομίμων τούτων ἐξουσιῶν, καὶ ἐθεώρησα καθῆκον νὰ κάμω χρῆσιν αὐτῶν ὁσάκις μοῦ τὸ ἐπέβαλεν ἡ συνείδησίς μου, ἔχων τὴν πεποίθησιν, τὴν ὁποίαν ἐξακολουθῶ νὰ ἔχω, ὅτι ὁ Κυβερνήτης, εἴτε εἶναι Βασιλεύς, Αὐτοκράτωρ ἢ ἁπλῶς Ἁρμοστής, ἔχει τὴν ὑποχρέωσιν ἔναντι ἐκείνων ποὺ τοῦ ἔδωσαν τὰς ἐξουσίας αὐτάς, νὰ μὴ ἀποφύγῃ ἢ παραλείψῃ νὰ τὰς χρησιμοποιήσῃ διὰ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον, ἐκ φόβου μήπως τοῦτό τοῦ δημιουργήσῃ ἐχθρούς. Οὐδέποτε ἐπεδίωξα νὰ γίνω δημοφιλής. Ἔχω τὴν ἀκράδαντον πεποίθησιν ὅτι αἱ ἐξουσίαι αὐταὶ ἐδόθησαν εἰς τὸν Κυβερνήτην ἀκριβῶς διὰ νὰ μπορῇ νὰ ἐπέμβῃ—καὶ πρέπει νὰ ἐπέμβῃ—ὅταν ἡ περίστασις τὸ ἀπαιτεῖ, διὰ νὰ διατηρήσῃ τὴν πολιτικὴν εὐστάθειαν, ἰδίως ὅταν πρόκειται περὶ μιᾶς νεογεννήτου πολιτείας ὅπως ἡ Κρήτη, ὅπου, ὡς συνέπεια τῆς Τουρκοκρατίας, ὅλαι αἱ ἔμφυτοι παραδόσεις εὐνοοῦσαν τὴν παρανομίαν καὶ τὰς στάσεις.

Ἐκεῖνοι ποὺ κατήρτισαν τὸ Κρητικὸν Σύνταγμα υἱοθέτησαν τὰς διατάξεις τὰς σχετικὰς πρὸς τὰς ἐν λόγῳ ἐξουσίας ἀκριβῶς διότι ἐγνώριζαν τὰς ἰδίας των ἀδυναμίας καὶ ἐπιθυμοῦσαν νὰ καθιερώσουν ἀρχὰς ποὺ θὰ συντελοῦσαν εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν εὐημερίαν τῆς Νήσου καὶ τῶν κατοίκων της.

Ἐφρονοῦσα ὅτι οἱ Κρῆτες, ἀποφασίσαντες τιμίως καὶ εὐσυνειδήτως ν' ἀναμορφώσουν καὶ μεταμορφώσουν τὸν ἑαυτόν τους, καὶ δώσαντες οὕτω ἁπτὰς ἀποδείξεις τῆς ζωτικότητος τοῦ πατριωτικοῦ των αἰσθήματος, μοῦ εἶχαν παραχωρήσει τὰ ἐν λόγῳ δικαιώματα ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ πραγματοποίησις αὐτῶν τῶν σκοπῶν. Ἦτο ὡσὰν νὰ μοῦ εἶχαν εἴπει: Εἶναι ἐνδεχόμενον, ἐξ αἰτίας τῶν πολιτικῶν συμφερόντων μας καὶ τῶν μεταξύ μας παθῶν, νὰ ὑποπέσωμεν εἰς λάθη, καὶ μπορεῖ μέσα εἰς τὴν ἔξαψιν τῆς πολιτικῆς διαμάχης, νὰ προσφύγωμεν εἰς τὴν βίαν, λησμονοῦντες πρὸς στιγμὴν τοὺς ὑψηλούς μας σκοποὺς καὶ τὰ ἐθνικὰ συμφέροντα. Διὰ τοῦτο παραχωροῦμεν εἰς Ἐ σ έ, ὅστις ἵστασαι ὑπεράνω αὐτῶν τῶν ἐπιρροῶν, τὰς ἀσφαλίσεις ταύτας, ὥστε νὰ εἶσαι εἰς θέσιν νὰ κυβερνήσῃς τὸ καράβι χωρὶς νὰ παρεκκλίνῃ ἀπὸ τὸν σωστὸν δρόμον.

Ὁ Κυβερνήτης ὀφείλει ν' ἀπέχῃ ἀπὸ τοῦ ν' ἀναμιγνύεται εἰς τὴν πολιτικήν, ἀλλὰ εἶναι καθῆκον του, ὅπως πιστεύω, νὰ τηρήσῃ αὐστηρῶς τὰς μεγάλας καὶ ἀνεγνωρισμένας θεμελιώδεις ἀρχάς, ἔστω καὶ ἐὰν πρόκειται νὰ θυσιάσῃ τὴν θέσιν του. Μία πολιτεία ὅπου οἱ πολιτικοί, λησμονοῦντες τὰ ζωτικὰ ἐθνικὰ συμφέροντα, διακινδυνεύουν καὶ τὴν ἰδικήν των ὑπόστασιν καὶ ἐκείνην τῆς Πατρίδος των, διότι προτάσσουν τὰ προσωπικά τους πολιτικὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἀτομικάς των φιλοδοξίας, ὁμοιάζει μὲ πλοῖον ποὺ μένει ἀκυβέρνητον μέσα εἰς τὴν θύελλαν.

Ἡ Πολιτεία εἶναι τὸ καράβι αἱ δὲ Ἀρχαὶ τὸ τιμόνι. Ἡ πολιτική, μαζὶ μὲ τοὺς ἐπαγγελλομένους τὴν πολιτικήν, ἀποτελεῖ τὴν θύελλαν ὁ δὲ Ἡγεμὼν εἶναι ὁ βαστῶν τὸ τιμόνι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ΄

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΕΣΜΕ ΧΑΟΥΑΡΝΤ

Ἀπὸ τοῦ 1903 μέχρι τοῦ 1905, ὁ Βενιζέλος ἐσυνέχισε τὰ τεχνάσματά του μὲ σκοπὸν νὰ δημιουργήσῃ δυσφορίαν, ἀκολουθῶν τὴν συνήθη του ἐκδικητικὴν πολιτικὴν ἐναντίον μου, ἀλλὰ ἔχων τώρα καὶ τὴν ὑποστήριξιν ἑνὸς ἐκ τῶν Γενικῶν Προξένων.

Εὐτυχῶς διὰ τὸν Βενιζέλον ἀλλὰ δυστυχῶς διὰ τὴν Κρήτην, τὴν 10/23 Ἰουλίου 1903 ὁ κ. Ἔσμε Χάουαρντ ἐπάτησεν εἰς τὸ Κρητικὸν ἔδαφος. Φαινομενικῶς μὲν ἦτο ἁπλῶς ὁ νέος Γενικὸς Πρόξενος τῆς Ἀγγλίας ἀλλά, εἰς τὴν πραγματικότητα, ἦτο ὁ ἐκλεκτὸς ἀπεσταλμένος τοῦ ἐν Λονδίνῳ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἐντολήν, συμφώνως πρὸς προσχεδιασμένην πολιτικήν, νὰ μὲ πλήξῃ εἰς τὰ νῶτα.

Ἰδοὺ τὸ μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Λόρδου Χάουαρντ « Theatre of Life » (1) (Τὸ Θέατρον τῆς Ζωῆς), ὅπου κάμνει λόγον περὶ τοῦ διορισμοῦ του εἰς τὴν Κρήτην :

« Ὁ ἰδικός μου ρόλος μέσα εἰς αὐτὸ τὸ « καζάνι τῶν μαγισσῶν » καθίστατο ὄχι καὶ τόσον εὔκολος ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν μοῦ ἔδωσαν νὰ καταλάβω ὅτι ὁ Πρίγκηψ ἦτο ὁ εὐνοούμενος ἀνεψιὸς τοῦ Βασιλέως Ἐδουάρδου καὶ τῆς Βασιλίσσης Ἀλεξάνδρας καὶ ὅτι εἰς ἐμὲ ἐναπόκειτο νὰ τὸν ἀφήσω νὰ πέσῃ « στὰ μαλακά » (to let him down gently).

Αὐτὴ λοιπὸν ἦτο ἡ « Hexenküche » (2) (Καζάνι τῶν μαγισσῶν).

---

(1) Τὰ ὑπὸ τὸν τίτλον τοῦτον ἀπομνημονεύματα τοῦ Λόρδου Χάουαρντ ὄβ Πένριθ ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίνῳ Οἴκου Hodder & Stoughton Ltd εἰς δύο τόμους, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος τιτλοφορεῖται « Life seen from the Pit (Ἡ ζωὴ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ὑπερῷον) 1863—1905» ὁ δὲ δεύτερος « Life seen from the Stalls (Ἡ Ζωὴ ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν Πλατεῖαν) 1905—1936», ἐκδοθέντας τὸ 1935 καὶ 1936.

(2) Γερμανιστὶ εἰς τὸ κείμενον. Ἀναφέρεται εἰς τὸ γνωστὸν χωρίον τῆς τραγωδίας τοῦ Σαίξπηρ «Μακμπὲθ» ὅπου αἱ τρεῖς μάγισσαι μαγειρεύουν εἰς ἕνα καζάνι μίαν σοῦπαν καί, κυττάζοντας μέσα, προλέγουν εἰς τὸν Μακμπὲθ τὴν μοῖραν του.

Φυσικά είς τὴν ἀρχὴν δὲν κατώρθωσα νὰ συλλάβω ὁλόκληρον τὸ νόημα ἢ ἀκόμη καὶ μέγα μέρος αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐκατάλαβα ἀρκετὰ διὰ νὰ πεισθῶ ὅτι τὸ « Θέατρον τῆς Ζωῆς » ἐπρόκειτο ἀπὸ τώρα καὶ εἰς τὸ ἑξῆς νὰ μὲ διασκεδάσῃ οὐκ ὀλίγον ἐπὶ κάμποσα χρόνια.

Ἔτσι ἐξεκίνησα ἀπὸ τὰς Συρακούσας διὰ τὰ Χανιά, πρωτεύουσαν τῆς Κρήτης, γεμᾶτος εὐχαρίστους προβλέψεις. Τὸ ἀτμόπλοιον μὲ τὸ ὁποῖον ἐταξίδευα ἔφθασεν εἰς τὰ Χανιὰ ἕνα θαυμάσιο πρωὶ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 1903 » (1).

Μετὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1903, κατὰ τὰς ὁποίας, ὅπως ἀνέφερα προηγουμένως, οἱ Κρῆτες ἀπέστειλαν τὸν Βενιζέλον εἰς τὴν Βουλὴν μὲ μόνον τέσσαρας ὀπαδοὺς ἐπὶ συνόλου 64 βουλευτῶν, ἡ Κρήτη ἐσυνέχισε τὸν ρυθμὸν τῆς ζωῆς της μὲ παραδειγματικὴν εἰρήνην, ἡσυχίαν καὶ τάξιν, ὅπως συνέβη ἀπὸ τὴν ἡμέραν τῆς ἀφίξεώς μου, καὶ ὅπως θὰ εἶχεν ἐξακολουθήσει νὰ ζῇ, ἐὰν δὲν εἶχε διὰ μιᾶς ἀφιχθεῖ ὁ Χάουαρντ, ὁ ἐντεταλμένος νὰ ἐφαρμόσῃ πολιτικὴν ἡ ὁποία, ὅπως ἀναφέρει, τὸν ἐγέμιζε «εὐχαρίστους προβλέψεις ».

Δὲν κατέβαλε καμμίαν προσπάθειαν νὰ ἐξοικειωθῇ μὲ τὴν τοπικὴν πολιτικὴν κατάστασιν. Δὲν ἐπεζήτησε νὰ πληροφορηθῇ ἀπὸ ἀξιοπίστους πηγὰς περὶ τοῦ συντελεσθέντος εἰς Κρήτην ἔργου ἀπὸ τοῦ 1898 ὅτε ἀφίχθην ὡς Ὕπατος Ἁρμοστής, τότε ποὺ τὸ μικρὸν Κράτος ἔπρεπε ν' ἀνοικοδομηθῇ ἐκ θεμελίων. Μοῦ ἔκανε μίαν ἐθιμοτυπικὴν ἐπίσκεψιν, ὅπως εἶχεν ὑποχρέωσιν,ἀλλὰ δὲν ἔδειξε περιέργειαν οὔτε ἐνδιαφέρον δι' ὅσα εἶχαν γίνει κατὰ τὰ χρόνια πρὸ τῆς ἀφίξεώς του, οὔτε τώρα οὔτε μεταγενεστέρως. Ἀνεξαιρέτως ἐγίνετο ἀκαδημαϊκὴ « κουβέντα » περὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς καταστάσεως καὶ πολιτικῆς, καὶ ἐνίοτε συζήτησις ἐπὶ τῆς Νότας ἢ ἄλλης Διακοινώσεως ἀπὸ τὸ Λονδῖνον ποὺ μοῦ εἶχεν ἐγχειρίσει ὑπὸ τὴν ἰδιότητά του ὡς Γενικοῦ Προξένου τῆς Μεγάλης Βρεταννίας.

Οὐδέποτε ἐζήτησε νὰ πληροφορηθῇ παρ' ἐμοῦ περὶ Βενιζέλου καὶ τῆς διαφορᾶς μας. Δὲν εἶχε πάει ποτὲ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ πρώτην φορὰν ἤρχετο εἰς τὴν Κρήτην. Δὲν ἤξερεν ἑλληνικά, καὶ περὶ Κρήτης καὶ Κρητῶν ἐγνώριζε μόνον, ὅπως γράφει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, τὰ ὅσα εἶχε ,διαβάσει εἰς τὴν Βρεταννικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν.

« Μόλις ἔμαθα ὅτι ὁ προορισμός μου ἦτο ἡ Κρήτη », γράφει, (2) « ἐβάλθηκα νὰ κατατοπισθῶ ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴν Βρεταννικὴν Ἐγκυκλοπαίδειαν, τὴν πολύτιμον ἐκείνην πηγὴν διὰ πάντα ἐρευνητήν, καὶ ὅ,τι ἄλλα βιβλία περὶ Κρήτης ἠμπόρεσα νὰ ἀνακαλύψω, ὡς καὶ ἐπίσης, ἐννοεῖται, τὴν τελευταίαν ἐμπιστευτικὴν ἔκθεσιν τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν.

---

(1) Κεφ. 2 σελ. 18.
(2) Κεφ. 2 σελ. 15.

᾿Από ὅλας αὐτὰς τὰς ἀρχικὰς πηγὰς ἐξηκρίβωσα, χωρὶς ν᾿ ἀνατρέξω μέχρι τῶν Μινωϊκῶν χρόνων, ὅτι ἡ Κρήτη ἔχει 160 μίλλια μῆκος καὶ 35 πλάτος εἰς τὸ πλατύτερον σημεῖον, καὶ ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς χωρισταὶ ὀροσειραὶ ὑψηλῶν βουνῶν—τὰ Λευκὰ Ὄρη, ὕψους 7832 ποδῶν, πρὸς δυσμάς, ὁ Ψηλορείτης (ἡ ἀρχαία Ἴδη) εἰς τὸ κέντρον κ.τ.λ.», καὶ ὕστερα λέγει ὅτι « ὑπάρχουν δάση ἐκ φελλοδρυῶν καὶ βαλανιδιῶν », πρᾶγμα ποὺ πρώτην φορὰν τὸ μανθάνω.

Αὐτὰ ἦσαν αἱ πληροφορίαι περὶ Κρήτης μὲ τὰς ὁποίας ἦτο ἐφωδιασμένος ὅταν κατέφθασεν εἰς τὴν Κρήτην διὰ ν᾿ ἀντιπροσωπεύῃ τὴν Μεγάλην Βρεταννίαν καὶ ἐν ὀνόματι τῆς μεγάλης αὐτῆς Δυνάμεως νὰ μὲ ἀφήσῃ « νὰ πέσω στὰ μαλακά ».

Ἂς κάμω πρὸς στιγμὴν μίαν παρέκβασιν διὰ ν᾿ ἀναφέρω μίαν συνομιλίαν ποὺ εἶχα μὲ τὸν Κλεμανσὼ κάποτε ποὺ εἶχα ἐπισκεφθεῖ τὸ Παρίσι.

῾Ο γέρο—δημοκράτης δὲν εἶχε ζητήσει νὰ παρουσιασθῇ οὔτε εἰς ἐμὲ εἰς τὴν Κρήτην οὔτε εἰς τὸν Βασιλέα ὅταν εὑρίσκετο εἰς τὰς Ἀθήνας, προφασιζόμενος ὅτι δὲν εἶχεν ἐπίσημον ἔνδυμα (ρεντινγκότα). Εἰς τὸ Παρίσι ἐξέφρασε τὴν ἐπιθυμίαν νὰ συζητήσῃ τὸ Κρητικὸν ζήτημα μαζί μου ὑπὸ τὴν ἰδιότητά μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ τῶν Δυνάμεων. Ἔδειξε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον δι᾿ ὅσα τοῦ εἶπα, ζητήσας συγκεκριμένας λεπτομερείας περὶ τῆς διοικήσεως τῆς Νήσου.

᾿Αλλὰ δὲν ἀπεκάλυψε τὸν πραγματικὸν λόγον τῆς ἐπισκέψεώς του παρὰ πρὸς τὸ τέλος τῆς συνομιλίας μας, ὅτε ἠρώτησε :

« Τί θὰ ἐκάνατε, Ὑψηλότατε, ὡς Ὕπατος Ἁρμοστὴς ἐν Κρήτῃ, ἐν ᾗ περιπτώσει ἡ Εὐρώπη ἐπρότεινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὴν παραχώρησιν τῆς Κρήτης εἰς ἀντάλλαγμα τῆς Μακεδονίας ;» (τὴν Μακεδονίαν τὴν ἐπωφθαλμιοῦσαν τότε οἱ Βούλγαροι).

᾿Απήντησα : « Χωρὶς δισταγμόν, θ᾿ ἀπεποιούμην τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος, διότι ἡ Κρήτη θᾶττον ἢ βράδιον μοιραίως θὰ γίνῃ δική μας, δεδομένου ὅτι ἐκεῖ πρόκειται μόνον δι᾿ Ἑλληνικὰ συμφέροντα ὁλόκληρος δὲ ὁ πληθυσμὸς ὁμοφώνως ζητεῖ τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἐνῷ τὸ Μακεδονικὸν ζήτημα παρουσιάζει πολὺ μεγαλυτέρας περιπλοκάς, διότι ἐνδιαφέρονται καὶ ἄλλα ἔθνη.

« Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἢ πρέπει ἡ Ἕνωσις μετὰ τῆς Ἑλλάδος νὰ γίνῃ τὸ ταχύτερον ἢ ν᾿ ἀναβληθῇ, μέχρις ὅτου ἔχει λυθεῖ τὸ Μακεδονικόν.

« Μόνον οὕτω θὰ δυνηθῶμεν ν᾿ ἀποφύγωμεν τοιούτου εἴδους ἀνταλλαγήν ».

« Εὖγε » ἀπήντησεν ὁ Κλεμανσώ. « Ἔτσι ἀκριβῶς σκέπτομαι καὶ ἐγώ. Τώρα ἡσύχασα ».

῾Ο Χάουαρντ ὅμως, εἰς τὰς ἐναντίον μου συκοφαντίας, φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ διϊσχυρίζεται ὅτι ὁ μόνος λόγος ποὺ ἐπέμεινα εἰς τὴν Ἕνω-

σιν τῆς Κρήτης μὲ τὴν 'Ελλάδα ἦτο διότι εὕρισκα τὴν ζωὴν εἰς τὴν Κρήτην πληκτικήν, ἐνῷ εἰς τὴν πραγματικότητα εἶχα ἀφιερώσει ὅλας μου τὰς προσπαθείας πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ἀποτελέσματος τούτου, διότι ἀνταπεκρίνετο πρὸς τοὺς πόθους τῶν Κρητῶν.

'Από τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ Χάουρντ ἐπάτησε τὸ πόδι του εἰς τὴν Κρήτην, τὸ ὅλον Κρητικὸν ζήτημα ἐπῆρε ἄλλην τροπὴν ἀφοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματά του, συνῆψε στενὰς πολιτικὰς σχέσεις μὲ τὸν Βενιζέλον καὶ τοὺς δύο πλησιεστέρους ὀπαδούς του, τοὺς Κ. Φούμην καὶ Κ. Μᾶνον.

'Οφείλω νὰ τονίσω ὅτι ὁ Χάουαρντ πουθενὰ δὲν ἀναφέρει τὰ ἀποτελέσματα τῶν τελευταίων ἐκλογῶν, εἶναι δὲ χαρακτηριστικὸν ὅτι, εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, πάντοτε παρουσιάζει τὰ ἀφορῶντα τὸν Βενιζέλον ὑπὸ τὸ πλέον εὐνοϊκὸν φῶς, ἐνῷ ἀποσιωπᾶ κάθε γεγονὸς ποὺ ἦτο εὐνοϊκὸν δι' ἐμὲ ἢ τοὺς ἄλλους Κρῆτας πολιτικούς.

Οὕτω ὁ Χάουαρντ οὔτε κὰν ἀναφέρει τὸν τίμιον καὶ πατριώτην γερο—Κρῆτα, 'Αντώνιον Μιχελιδάκην, ὁ ὁποῖος ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς μεγάλης πλειοψηφίας εἰς ὅλας τὰς Βουλὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς παραμονῆς μου εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου. Οὔτε γίνεται μνεία διὰ τόσους ἄλλους βουλευτὰς καὶ ἰδιώτας ποὺ ὑπῆρξαν πάντοτε ὑπόδειγμα ἱκανότητος, τιμιότητος καὶ πατριωτισμοῦ. Ὅσαι πληροφορίαι ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Χάουαρντ προέρχονται ἅπασαι ἀπὸ τὸν Βενιζέλον. Οὕτω ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων του δημιουργεῖται ἡ ἐντελῶς ἐσφαλμένη ἐντύπωσις ὅτι μεταξὺ Βενιζέλου καὶ ἐμοῦ ὑπῆρξεν ἕνας ἀδιάκοπος ἀγών. Δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω τοὺς ἀναγνώστας μου ὅτι ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἐκ τῆς Κυβερνήσεως ἀπομπῆς τοῦ Βενιζέλου, ἀπομπῆς τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος κατέστησεν ἀναπόφευκτον διὰ τῆς διαγωγῆς του, ἔπαυσε νὰ γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ κανεὶς δὲν τοῦ ἔδινε σημασίαν μέχρις ὅτου κατῆλθεν εἰς τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1903, ἂν καί, ὅπως ἀνέφερα, συμπεριεφέρθη κατὰ τρόπον δημαγωγικόν, προσπαθῶν νὰ πείσῃ τὸ κόσμον ὅτι ὅλα ἦσαν στραβὰ καὶ ἐπήγαιναν κατὰ διαβόλου εἰς τὴν Κρήτην. Ἦλθαν ὅμως αἱ ἐκλογαί, τῶν ὁποίων τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι περιττὸν νὰ ἐπαναλάβω.

'Από τοῦ 1903 μέχρι τοῦ 1905 ὁ Βενιζέλος ἠκολούθησε μὲ πεῖσμα τὴν ἰδίαν δημαγωγικὴν πολιτικήν, ἡ ὁποία πρὸ τοῦ 1903 εἶχεν ἀποτύχει, ἑτοιμαζόμενος διὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1905.

'Αλλὰ εἰς μάτην, καὶ ὅσον ἐπλησίαζεν ἡ ἄνοιξις τοῦ 1905 ἦτο ἀναγκασμένος νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἀποκαρδιωτικὸν συμπέρασμα ὅτι οἱ Κρῆτες ἦσαν ἀμετάπειστοι καὶ παρέμεναν, πρὸς τιμήν των, πιστοὶ καὶ πατριῶται.

Πεπεισμένος πλέον ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσεχῶν ἐκλογῶν δὲν θὰ ἦτο διάφορον ἐκείνου τῶν προηγουμένων, ἀπεφάσισε τελικῶς ν' ἀπόσχῃ.

Ἐνθαρρυνθεὶς ἀπὸ τὴν παθητικὴν στάσιν τῶν Γενικῶν Προξένων καὶ ἰδίως τοῦ Χάουαρντ, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Βενιζέλου καὶ εἰς τὰς ἐνεργείας του εὗρῆκε τὸν πλέον ἀποτελεσματικὸν τρόπον διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπὸν ποὺ τοῦ εἶχεν ἀναθέσει τὸ Φόρεϊν Ὄφφις, ὁ Βενιζέλος τώρα ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπαναστατήσῃ καὶ νὰ πάρῃ τὰ βουνὰ εἰς τὸ Θέρισον μαζὶ μὲ τοὺς ἐλαχίστους κομπάρσους του. Ἀπὸ ἐκεῖ θὰ μποροῦσε νὰ περιφρονήσῃ τὸ νόμιμον καὶ συνταγματικὸν βῆμα τῆς Βουλῆς ὅπου θὰ ἦτο μὲν ἀπολύτως ἐλεύθερος νὰ ἐκθέσῃ τὰς γνώμας του, ἀλλὰ δὲν θὰ παρείχετο εἰς τὸν Ἔσμε Χάουαρντ ἡ εὐχέρεια νὰ τὸν ὑποστηρίξῃ, καὶ δὲν εἶχε καμμίαν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ἀπαντήσεως ποὺ θὰ ἐλάμβανεν ἀπὸ τοὺς νομίμους ἀντιπροσώπους τῆς Νήσου.

Ἡ ἔντιμος αὐτὴ μέθοδος ὑψηλῆς πολιτικῆς τὴν ὁποίαν εἰσήγαγαν αἱ μεγάλαι Προστάτιδες Δυνάμεις μέσῳ τῶν Γενικῶν Προξένων των ἦτο ὡσὰν νὰ ἔλεγαν : « Ἐὰν δὲν μπορεῖς νὰ μπῇς ἀπὸ τὴν μπροστινὴ πόρτα, πήγαινε ἀπὸ τὴν πίσω ἢ μπὲς μέσα ἀπὸ τὸ παράθυρο ».

Καὶ ὅμως ὁ Χάουαρντ δὲν ἐδίστασε νὰ διακηρύξῃ πρὸς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, ὕστερα ἀπὸ ὅλα ὅσα συνέβησαν, ὅτι ὁ Βενιζέλος ἦτο ὁ συνταγματικὸς ὁ δὲ Ὕπατος Ἁρμοστὴς ὁ ἀντισυνταγματικὸς καὶ αὐταρχικός, καὶ τοῦτο παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι, καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἐν Κρήτῃ παραμονῆς μου καὶ μετά, ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε ἀπέκτησε τὴν πλειοψηφίαν εἰς τὴν Βουλήν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ΄

ΟΙ ΠΡΟΞΕΝΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΗΓΗΘΕΝΤΑ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ

Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ πρέπει νὰ παρακαλέσω τὸν ἀναγνώστην νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ὅσα γράφει ὁ Χάουαρντ εἰς τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῶν ἀπομνημονευμάτων του, μὲ σκοπὸν νὰ ἐξάρῃ τὴν ἐξέχουσαν θέσιν ποὺ κατεῖχεν εἰς τὴν Κρήτην, ὅπου καυχᾶται διὰ τὸν ἔλεγχον καὶ τὴν ἐποπτείαν ποὺ αὐτὸς καὶ οἱ λοιποὶ Πρόξενοι ἀσκοῦσαν ἐπ' ἐμοῦ τοῦ ἰδίου, ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Διοικήσεως, ὡς καὶ ἐπὶ ἁπάντων τῶν συμβαινόντων εἰς τὴν Κρήτην. Περὶ τοιούτου ἐλέγχου οὐδέποτε ἤκουσα νὰ γίνεται λόγος παρ' οὐδενός· οὔτε παρὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Χάουαρντ οὔτε παρὰ τῶν Δυνάμεων μοὶ ἐγένετο ἡ παραμικρὰ νύξις.

Ἡ τοιαύτη ἄσκησις ἐποπτείας δὲν συμπεριελαμβάνετο εἰς τοὺς ὅρους τῆς Ἐντολῆς βάσει τῶν ὁποίων εἶχα ἀποδεχθεῖ τὴν θέσιν τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ. Διὰ πρώτην φορὰν ἀνέγνωσα τοῦτο εἰς τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Χάουαρντ. Οὗτος, συνεχίζων, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἐλέγχου καὶ τῆς ἐποπτείας «ποὺ οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι εἶχαν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξασκοῦν».

Διὰ τῆς τελευταίας αὐτῆς παρατηρήσεως μοῦ φαίνεται ὅτι προδίδει τὸν ἑαυτόν του, διότι ὁ ἔλεγχος καὶ ἡ ἐποπτεία, προκειμένου νὰ φέρουν ἀποτέλεσμα εἰς μίαν κατάστασιν ὅπως ἐκείνην ποὺ ἐπικρατοῦσεν εἰς τὴν Κρήτην, πρέπει ν' ἀσκοῦνται κατὰ τρόπον φανερὸν καὶ ἐπιβλητικόν. Ἐὰν ὁ ἐποπτεύων καὶ ὁ ἐποπτευόμενος εἶναι σύμφωνοι περὶ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ—εἰς τὴν Κρήτην π.χ. ὁ σκοπὸς αὐτός, κατ' ἐμὴν γνώμην, συνίστατο εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς εὐημερίας τοῦ πληθυσμοῦ διὰ μιᾶς ἐντίμου διοικήσεως ἀποβλεπούσης εἰς τὸ νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς Κρῆτας τὴν ἔννοιαν τῆς πραγματικῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας, μὲ εἰρήνην ἠρεμίαν καὶ τάξιν—ἡ ἐποπτεία πρέπει ν' ἀσκῆται κατὰ τρόπον εὐθὺν καὶ

εἰλικρινῆ καὶ μὲ ἀμοιβαίαν συμπάθειαν. Μόνον οὕτω δύναται νὰ ἐπιτύχῃ. Ἄλλως, ἐὰν ἀσκῆται κρυφίως, ὅπως εἰς τὴν Κρήτην (ἐὰν πράγματι ἠσκεῖτο), τότε ἡ ἐποπτεία ἰσοδυναμεῖ μὲ καθ' αὐτὸ κατασκοπείαν, πρᾶγμα ποὺ δὲν μπορεῖ παρὰ ν' ἀγάγῃ εἰς παρανοήσεις, ἐξευτελισμοὺς καὶ διχόνοιαν. Τὰ κρυφὰ μέσα ποὺ μετεχειρίσθη ὁ Χάουαρντ ἀκριβῶς αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα εἶχαν, ἀφίνω ὅτι ἐστεροῦντο τάκτ, ἀφοῦ ὀπίσω ἀπὸ τὴν ράχιν μου συνέπραττε μὲ τὴν Ἀντιπολίτευσιν πρὸς τὸν κοινὸν σκοπὸν νὰ μοῦ φέρνουν εἰς ἐμὲ προσωπικῶς ἐμπόδια—νὰ « μ' ἀφήσουν νὰ πέσω στὰ μαλακά ».

Ἐδῶ ὁ Χάουαρντ προσθέτει ἁπλοϊκῶς :

« Ἀλλὰ ἡ ἐποπτεία αὐτὴ ἔπρεπε νὰ εἶχεν ἀσκηθεῖ κατὰ τρόπον πολὺ διακριτικώτερον».

«Καθῆκον μου ἐπίσης ἦτο», λέγει, ὁμιλῶν περὶ τῶν Γενικῶν Προξένων (1) «νὰ ἐξασφαλίσωμεν ὥστε ἡ Κρητικὴ σημαία, τὴν ὁποίαν αἱ Δυνάμεις γενναιοφρόνως εἶχαν παραχωρήσει εἰς τοὺς νησιώτας, νὰ μὴ προπηλακίζηται ὑπὸ τῶν τελευταίων, ποὺ εἰς κάθε εὐκαιρίαν προσπαθοῦσαν νὰ τὴν ἀντικαταστήσουν διὰ τῆς Ἑλληνικῆς. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ἐμποδισθῇ πάσῃ θυσίᾳ, καὶ πρὸς τὸ τέλος εὑρέθημεν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ χρησιμοποιήσωμεν τμήματα Διεθνοῦς στρατοῦ διὰ νὰ προστατεύσωμεν ἐναντίον τῶν ἰδίων Κρητῶν κάθε Κρητικὴν σημαίαν ἐπὶ τῶν δημοσίων κτιρίων».

Εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦτο συνέβη μόνον ἅπαξ καὶ τότε ἐκ παρεξηγήσεως, ὅπως ἀπεδείχθη.

Ὁ Χάουαρντ καὶ οἱ συνάδελφοί του εὑρίσκοντο εἰς στενὰς καὶ ἐγκαρδίους σχέσεις μὲ τοὺς Βενιζέλον, Κωνσταντῖνον Φούμην καὶ Κωνσταντῖνον Μάνον, τὴν Τριανδρίαν ποὺ ἦτο ἑτοίμη νὰ πάρῃ τὰ βουνά.

Ἀπὸ τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ Χάουαρντ καταδεικνύεται ὅτι τὰ τρία αὐτὰ πρόσωπα ἐπανειλημμένως τὸν ἐπεσκέφθησαν κατὰ τὸ προπαρασκευαστικὸν στάδιον προτοῦ ἐκραγῇ ἡ θύελλα.

«Ὁ Κωνσταντῖνος Φούμης» γράφει, (2) ἓν ἐκ τῶν μελῶν τῆς Τριανδρίας τοῦ Θερίσου, ὅστις προτοῦ πάρῃ τὰ βουνὰ εὑρίσκετο εἰς πολὺ φιλικὰς σχέσεις μαζί μας,· γνωρίζων ὅτι ἐνδιεφερόμην διὰ τὸν κῆπον μου, μοῦ ἔστελλεν ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν μερικὰ φυτὰ μέσα σε παλαιὰ κουτιὰ κονσέρβας τὰ ὁποῖα ἡ ὑπηρεσία μου εὕρισκε τὸ πρωῒ ἀπέξω ἀπὸ τὴν πόρτα μου, μαζὶ μὲ τὸ ἐπισκεπτήριόν του καὶ τὰς προσρήσεις του. Δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι τοῦτο θὰ ἐγίνετο τὴν ἰδίαν ἡμέραν γνωστὸν εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀγορὰν τῶν Χανίων».

Ἀπὸ τοῦτο φαίνεται πόσον ἁπλοϊκὸς καὶ προκατειλημμένος ὑπῆρ-

---

(1) Β' 25.
(2) Β' 45.

ξευ ὁ Χάουαρντ καθ' ὅλην τὴν παραμονήν του εἰς Κρήτην. Ὁ Κωνσταντῖνος Φούμης διετέλεσεν Ὑπουργός μου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν εἰς τὴν πρώτην Κρητικὴν Κυβέρνησιν μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ Συντάγματος καὶ τὴν ἐπικύρωσίν του ὑπὸ τῶν Δυνάμεων.

Ὁ Χάουαρντ εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν ἀπομνημονευμάτων του μνημονεύει ὡς ἑξῆς τὴν διοίκησίν μου (1) :

«Ἀλλὰ ἡ δυσφορία ἐναντίον τῆς διοικήσεώς του, ἡ ὁποία ὅτε ἔφθασα εἰς τὴν Νῆσον εἶχεν ἤδη προσλάβει σοβαρὰς διαστάσεις, ἦτο γνωστὴ εἰς τὰς Δυνάμεις· καὶ τὰς ἀνησυχοῦσεν οὐκ ὀλίγον».

Αὐτὸς ὁ Κωνσταντῖνος Φούμης, ποὺ τοῦ ἔστελνε τὰ φυτά, εἶχε γίνει Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τότε ποὺ ὁ Βενιζέλος ἦτο Ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης. Ἀμφότεροι ἦσαν ὑπεύθυνοι Ὑπουργοί, προσυπογράφοντες τὰς πράξεις τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως γίνεται εἰς ὅλας τὰς χώρας. Ἐνῷ ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἰδικῆς μου κακοδιοικήσεως, ὡς νὰ ἤμουν ἐγὼ ὁ μόνος ὑπεύθυνος, διατηροῦσε φιλικὰς σχέσεις ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του μετὰ τῶν δύο προσώπων ποὺ ἐκεῖνα εἶχαν τὴν πραγματικὴν εὐθύνην συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα.

Ὀλίγον παρακάτω, ὁ Χάουαρντ παραπονεῖται διὰ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν : (2).

«Διεπίστωσα ὅτι ὑπῆρχαν διάφορα δευτερεύοντα ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦσαν τὸν χρόνον καὶ τὴν προσοχὴν τῶν Προξένων, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ κυριώτερον ἦτο ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς Νήσου, ποὺ εὑρίσκετο εἰς τὰ πρόθυρα τῆς χρεωκοπίας. Τοῦτο ὠφείλετο κατὰ γενικὴν γνώμην, εἰς τὴν ἀνικανότητα τῶν τριῶν Συμβούλων τοὺς ὁποίους εἶχε διορίσει ὁ Πρίγκηψ».

Καὶ πάλιν ἐμένα μέμφεται.

Οἱ δύο ὑπεύθυνοι Σύμβουλοι (δηλ. Ὑπουργοὶ) ἦσαν ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ Φούμης. Ἐγὼ τοὺς εἶχα διορίσει—αὐτούς, ποὺ ἔρχεται τώρα ὁ Χάουαρντ νὰ τοὺς ἐπικρίνει. Εἶχαν γίνει ἐπιστήθιοι φίλοι του ἀφότου ἔφθασε μὲ τὴν ἐντολὴν νὰ μὲ ἀφήσῃ νὰ πέσω στὰ μαλακά. Καὶ ὅμως ἐγὼ ἤμουν ἐκεῖνος ποὺ ὡδηγοῦσα τὴν Κρήτην πρὸς τὴν χρεωκοπίαν ! Πῶς εἶχε τὸ ζήτημα τοῦτο ἐκτίθεται λεπτομερῶς εἰς τὰ Ὑπομνήματά μου ὅπου ἐξήγησα ὅτι οἱ πραγματικῶς ὑπεύθυνοι διὰ τὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ὁ Χάουαρντ, ὁ τόσον εὐσυνείδητος καὶ ἀξιόπιστος αὐτὸς ἱστορικός, ἀποδίδει εἰς ἐμέ, ἦσαν αἱ ἴδιαι αἱ Δυνάμεις.

Τέλος ὁ Χάουαρντ, ἀναφέρων τὸν Κωνσταντῖνον Μᾶνον, γράφει :

---

(1) Β' 18.
(2) Β' 21

«Ἐγνώριζα καλὰ τὸν Μᾶνον, ποὺ κατοικοῦσεν εἰς τὸ Ἡράκλειον».

Ὁ Μᾶνος ὅμως δὲν κατοικοῦσεν εἰς τὸ Ἡράκλειον ἀλλὰ πλησίον τῶν Χανίων, εἰς ἀπόστασιν ὀλίγων χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ Προξενεῖον, ὅπου εἶχε ἕνα κτῆμα ὀνομαζόμενον «Μπέλλα Καπίνα».

Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ἦτο ἕνας ἰδιόρρυθμος νέος, ἕνας πλούσιος ποιητής, ἀλλὰ τυχοδιώκτης, πολὺ ματαιόδοξος καὶ φιλόδοξος, ποὺ ἤθελε ν' ἀναδειχθῇ. Τὸν ἐγνώριζα καλὰ ἀπὸ ἐτῶν. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἤρχετο τακτικὰ σπίτι μου καὶ εἰς τὸ σπίτι τοῦ ἀδελφοῦ μου διὰ φιλικὴν ἐπίσκεψιν—αὐτὸ πολλὰ χρόνια πρὸ τῆς μεταβάσεώς μου εἰς Κρήτην.

Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ οὐχὶ ἔντιμος διαγωγή του ἀπέναντι μου μοῦ ἐπροξένησε βαθεῖαν καὶ ὀδυνηρὰν ἐντύπωσιν καὶ πολὺ μὲ ἀπεγοήτευσε. Τὸ μόνον ἐλαφρυντικὸν ποὺ ἠμπορῶ νὰ εὕρω, ποὺ νὰ δικαιολογῇ μέχρι ἑνὸς σημείου τὴν ἀπιστίαν του, εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι εἶχε μητέρα ἀνισόρροπον. Οἱ γονεῖς του ἦσαν ἀπὸ καλὰς οἰκογενείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ εἶχαν παίξει ρόλον κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

Ὁ πατέρας του ἦτο στρατηγὸς τοῦ πυροβολικοῦ καὶ ἔχαιρε μεγάλης ἐκτιμήσεως διὰ τὸν εὐθύν του χαρακτῆρα. Μετὰ λύπης καὶ ἀγανακτήσεως ἐξεφράζετο διὰ τὴν διαγωγὴν τοῦ υἱοῦ του.

Δυστυχῶς ὁ Κωνσταντῖνος Μᾶνος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος πού, πρὸς μεγάλην λύπην τῆς οἰκογενείας του, ἀνέλαβε τὸ μεγαλύτερον καὶ οὐχὶ εὐκαταφρόνητον βάρος τοῦ φιναντζαρίσματος τοῦ Κινήματος τοῦ Θερίσου. Βέβαια, ἐδόθη καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις ἐκ τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος, ἀλλὰ αὐτὴ ὑπῆρξεν ἀσήμαντος.

Ὅσα χρήματα προῆλθαν ἀπὸ ἐκεῖ, ἐδόθησαν διὰ κομματικοὺς λόγους ἀσχέτους πρὸς λόγους πατριωτικοὺς ἢ μή, μὲ μόνον ἐλατήριον τὴν δημιουργίαν ἀντιπερισπασμῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Βουλὴν ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Μᾶνος ὑπῆρξεν ἐκεῖνος ποὺ ἀνέλαβε τὴν εἰσαγωγὴν ὅπλων ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ διὰ τὴν ἐπανάστασιν, ὅπως εἶχα πληροφορίας παρὰ τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Χωροφυλακῆς. Ὅταν ἐκάλεσα τὸν Μᾶνον καὶ τὸν ἐπέπληξα διὰ τὴν διαγωγήν του, προσπαθῶν νὰ τὸν κάνω ν' ἀντιληφθῇ ὁποῖον ἔγκλημα διέπραττεν εἰς βάρος τῶν συμφερόντων τῆς Πατρίδος του, ἠρνήθη τὴν κατηγορίαν. Ἦτο φανερὸν ὅτι εὑρίσκετο εἰς δύσκολον θέσιν, ὅταν δὲ ἀπέφυγε νὰ μὲ κυττάξῃ κατὰ πρόσωπον καὶ τὸν ἠρώτησα : « Μοῦ δίνεις τὸν λόγον τῆς τιμῆς σου ὅτι δὲν εἶσαι ἀνακατεμένος εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν ; » ἀπήντησε μ' ἕνα ξηρὸν « Μάλιστα » καὶ ἀπεσύρθη χωρὶς νὰ μὲ κυττάξῃ. Ἦτο ἡ τελευταία φορὰ ποὺ συνηντήθημεν.

Τοιαύτη λοιπὸν ἦτο ἡ ἔντιμος τριανδρία τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Θερίσου τὴν ὁποίαν αἱ Δυνάμεις ἐπροστάτευαν μέσον τῶν Γενικῶν Προξένων των.

Ὁ Χάουαρντ παραεῖναι ἁπλοϊκὸς ὅταν προσπαθεῖ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι δὲν ὑπῆρξε καμμία συνεννόησις ἢ συνεργασία μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς τριανδρίας αὐτῆς.

Πράγματι θὰ ἤμεθα ἐξαιρετικῶς ἀφελεῖς ἐὰν ἐπαίρναμεν εἰς τὰ σοβαρὰ τὰ ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Χάουαρντ, δηλαδὴ ὅτι ὁ Βενιζέλος ὑπερτεροῦσε διανοητικῶς ὅλων τῶν ἄλλων Κρητῶν, ἐνῷ ἀποσιωπᾷ τοὺς λόγους διὰ τοὺς ὁποίους οἱ Κρῆτες ἦσαν ἐναντίον του ἀπὸ τοῦ 1894 καὶ ὕστερον, καὶ οὔτε νύξιν κάνει περὶ τῆς σημασίας τοῦ γεγονότος ὅτι εἰς τὴν Βουλὴν τοῦ 1903 δὲν εἶχε παρὰ 4 βουλευτὰς ἐπὶ 64, ὅπως καὶ ἀποσιωπᾷ τὰς φιλικὰς σχέσεις του μὲ τὸν Φούμην, ποὺ τοῦ ἔστελνε διαρκῶς φυτά, καὶ μὲ τὸν Μᾶνον.

Ὅσα διηγεῖται ἔρχονται εἰς ἀντίφασιν πρὸς τὰ ἔργα του. Περιπίπτει εἰς ἀκόμη μεγαλυτέραν σύγχυσιν ὅταν γράφει παρακάτω : (1).

«Οἱ ἐπαναστάται ἀπὸ σκοποῦ ἐκαλλιεργοῦσαν τ ὸ ν μ ῦ θ ο ν ὅτι δῆθεν αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις ἦσαν καθ' ὁλοκληρίαν μὲ τὸ μέρος των ».

Καὶ ὅμως τοῦτο ἦτο φανερόν, καὶ ἡ τοιαύτη ὑποστήριξις ἐξηγεῖ ἐν μέρει πῶς ὁ Βενιζέλος κατώρθωσε νὰ παρασύρῃ μίαν ἀσήμαντον δράκα ἀνθρώπων, μὴ ὑπερβαίνουσαν τοὺς 600, οἱ ὁποῖοι τὸν ἠκολούθησαν εἰς τὸ Θέρισον.

Ἐὰν πράγματι ἐπρόκειτο περὶ μ ύ θ ο υ, καὶ ἐὰν οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι, μὲ τὸν Πρύτανίν των, τὸν Χάουαρντ, ἐπὶ κεφαλῆς, ὄντως ἀπεδοκίμαζαν τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου, δὲν θὰ ἦτο ἁπλούστερον ἐὰν εἶχαν προβεῖ εἰς διάψευσιν τῶν ἐν λόγῳ διαδόσεων, ἀποδεικνύοντες συνάμα δι' ἔργων ὅτι αἱ Δυνάμεις ἐπιθυμοῦσαν τὴν διατήρησιν τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς τάξεως ;

Τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι παρέλειψαν νὰ διαψεύσουν τὰ λεγόμενα, προειδοποιοῦντες ἐγκαίρως τὸν κόσμον, ἀποδεικνύει ὅτι ἦσαν μυημένοι εἰς τὸ κίνημα.

«'Αλλ' ἐκεῖνο» συνεχίζει ὁ Χάουαρντ «ποὺ μὲ στενοχωροῦσε τὸ περισσότερον, διότι ἔκανε τὸν Πρίγκιπα νὰ ὑποπτεύεται (ἴ σ ω ς κ α ὶ α ὐ τ ὸ ς ν ὰ ἦ τ α ν ὁ σ κ ο π ό ς) ἐκ μέρους μου διπλοπροσωπίαν, ἦτο τὸ ὅτι τὸ ἀδειανὸν ἀμάξι τοῦ Κωνσταντίνου Μάνου, ἐκ τῶν μελῶν τῆς τριανδρίας τοῦ Θερίσου, ἐστάθμευε ἐπὶ ὥρας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ μεταξὺ τῆς οἰκίας μου καὶ τῶν 'Ανακτόρων. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔκανε ἐντύπωσιν ὄχι μόνον εἰς τὰ 'Ανάκτορα, ὅ π ο υ μ ο ῦ ἦ τ ο δ υ ν α τ ὸ ν ν ὰ δ ι α λ ύ σ ω τ ὰ ς ὑ π ο ψ ί α ς, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ ἔξω εἰς τὴν ἀγοράν, ὅπου τοῦτο δὲν μοῦ ἦτο δυνατόν» ! (2).

Μπορεῖ κανεὶς νὰ δώσῃ πίστιν εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ φληναφήματα ποὺ θὰ ἤθελεν ὁ Χάουαρντ νὰ πιστεύσωμεν ; Μπορεῖ κανείς, ἐρωτῶ, νὰ εἶναι

---

(1) Β' 45.
(2) Β' 46.

τόσον ἁπλοϊκὸς ὥστε νὰ πιστεύσῃ ὅσα λέγει ὁ Χάουαρντ, προσπαθῶν νὰ διαλύσῃ τὴν κακὴν ἐντύπωσιν ἐκ τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐνοχοποιητικῶν μικροεπεισοδίων, ποὺ ὄντως ἀποδεικνύουν τὴν δολιότητά του ; Κατορθώνει μόνον νὰ ἐκθέσῃ τὸν ἑαυτόν του κατὰ τρόπον ἀνεπανόρθωτον.

Φαντάζεται ὅτι ἠμπόρεσε νὰ κατασιγάσῃ τὰς ὑποψίας μου. Δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω καὶ αὐτὸν καὶ τοὺς ἀναγνώστας μου ὅτι αἱ ὑπόνοιαι μου, πρὸ καιροῦ σχηματισθεῖσαι, μετεβλήθησαν εἰς βεβαιότητα συνεπείᾳ τῆς διπλοπροσώπου διαγωγῆς του.

Διατί ἐδέχθη τὰ φυτά ; Διατί δὲν ἀπέπεμψε τὸν Μᾶνον ἀπὸ τὸ σπίτι του ;

Τελικῶς ὁ Χάουαρντ λέγει, προφανῶς ἀποσκοπῶν ν' ἀποτρέψῃ τὴν προσοχὴν ἀπὸ τὴν σοβαρὰν καὶ δυσμενῆ ἐντύπωσιν ποὺ προκαλοῦσε τὸ ἄδειανὸν ἁμάξι τοῦ Μάνου :

«Τὰ πολιτικὰ αὐτὰ τεχνάσματα δὲν εἶχαν τέλος».

Ἕνας μόνον ἦτο ὁ σκοπός : νὰ μᾶς κάνει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ « τεχνάσματος » τῆς ἐπινοήσεως τοῦ Μάνου. Εἶμαι πεπεισμένος, ὅτι, καθ' ὃν χρόνον ἡ ἅμαξα τοῦ Μάνου ἐστάθμευεν ἀπέξω εἰς τὸν δρόμον, ὁ Μᾶνος εὑρίσκετο ἐντὸς τοῦ Προξενείου συζητῶν μὲ τὸν Χάουαρντ τὰς λεπτομερείας τῆς συνομωσίας τοῦ Θερίσου. Παρ' ὅλην τὴν ἀντιπάθειάν μου πρὸς τὸν Μᾶνον, δὲν νομίζω ὅτι θὰ εἶχε χρησιμοποιήσει τοιούτου εἴδους τέχνασμα εἰς βάρος τοῦ Χάουαρντ, ἐκ φόβου μήπως τὸν δυσαρεστήσῃ, ἂν καὶ δὲν φαίνεται νὰ τὸν δυσηρέστησε. Ὅπως εἶπα προηγουμένως εἶχα γνωρίσει τὸν Μᾶνον ἀπὸ πολλὰ χρόνια, καὶ ἀμφιβάλλω ἐάν, ὅταν ἠκολούθησε τὸν Βενιζέλον εἰς τὰ βουνά, ἐνεπνέετο ἀπὸ τὰ ἴδια μετ' αὐτοῦ ἐλατήρια. Ὁ Μᾶνος ἐπεδίωκεν ἰδικούς του σκοπούς, δηλαδὴ νὰ γίνῃ λόγος περὶ αὐτοῦ εἰς τὰς ἐφημερίδας, ἐνῷ ἡ μόνη αἰτία ποὺ ἔκανε τὸν Βενιζέλον νὰ τὸν προσεταιρισθῇ διὰ τὸ ἐγχείρημα ἦτο διότι ὁ Μᾶνος εἶχε λεπτά. Ὁ Μᾶνος δὲν ἦτο κατὰ βάθος βενιζελικός. Ἡ ματαιοδοξία του ἦτο τόσον ἔμφυτος ὥστε ἦτο καθ' ὁλοκληρίαν ὑποδουλωμένος εἰς αὐτήν, καὶ ἰδιόρρυθμος ὅπως ἦτο, δὲν θὰ ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀναλογισθῇ ὅλας τὰς συνεπείας τῆς πράξεως εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐμπλακεῖ. Ἀμφιβάλλω ἐὰν ἦτο ἱκανὸς νὰ προσφύγῃ εἰς τὸ παιδαριῶδες τοῦτο τέχνασμα, δηλαδὴ τοῦ ν' ἀφήσῃ τὸ ἁμάξι του εἰς τὸν δρόμον ἁπλῶς καὶ μόνον διὰ νὰ προξενήσῃ ἐντύπωσιν.

Ὁ Χάουαρντ εἶχε πλήρως συνεταιρισθεῖ μὲ τὴν τριανδρίαν, διότι τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου ἦτο σύμφωνον πρὸς τὰ συμφέροντά του, ὡς ταῦτα εἶχαν καθορισθεῖ διὰ τῆς ἐντολῆς ποὺ ἔλαβεν ἀπὸ τὸ Φόρειν Ὄφφις εἰς τὸ Λονδῖνον.

Ἕνας ἀμερόληπτος Βρεταννὸς Γενικὸς Πρόξενος, στέκων ὑπεράνω

τῶν πολιτικῶν ραδιουργιῶν καὶ ἀνεπηρέαστος ἀπ' αὐτάς, θὰ εἶχε προσπαθήσει, ὡς τίμιος παρατηρητής, ν' ἀντιληφθῇ τὴν ἐξέλιξιν τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Κρήτην, καὶ ἐὰν ἦτο εἰλικρινῶς διατεθειμένος νὰ ὑποβοηθήσῃ τὸ ἔργον μου διὰ τὴν προώθησιν τῆς εὐημερίας τῆς Νήσου, θὰ προσπαθοῦσεν, ἀπὸ τῆς ἡμέρας τῆς ἀφίξεώς του, πρωτίστως νὰ ἐκτιμήσῃ τὰς ἰδέας μου καὶ τὸ ὑπ' ἐμοῦ ἐπιτελεσθὲν ἔργον. Θὰ εἶχεν ἔλθει νὰ μοῦ ζητήσῃ πληροφορίας, δεδομένου ὅτι ἐγὼ ἐγνώριζα καλύτερα τὸν τόπον καὶ τὸν χαρακτῆρα μερικῶν πολιτευομένων, ἀντὶ νὰ κρύβῃ μέσα του μίαν προκαθωρισμένην καὶ καθ' ὑπαγόρευσιν γνώμην, καί, ἔτι χειρότερον, νὰ ὑπονομεύῃ τὸ ἔργον μου διὰ μιᾶς ὑπούλου καὶ οὐχὶ ἐντίμου πολιτικῆς, ἐκ τῶν προτέρων καθορισθείσης. Οὕτω μοῦ ἐπροξένησεν, ὅλως ἀδικαιολογήτως, τοῦ κόσμου τὰς ἀνησυχίας, ζημίας καὶ δυσχερείας, αἱ ὁποῖαι μοιραίως εἶχαν τὴν ἀντανάκλασίν των, κατ' ηὐξημένον βαθμόν, ἐπὶ τῆς Κρήτης καὶ τῶν κατοίκων της.

Ἐπαρουσιάσθη ἕνας φιλόδοξος καὶ φανατικὸς πολιτευόμενος καὶ δημαγωγός, ὁ Βενιζέλος, ὅστις, ἔχων ὡς σύντροφον τὸν Βρεταννὸν Γενικὸν Πρόξενον, ἐποδοπάτησε τὰς ὑγιεῖς καὶ ὀρθὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς διὰ νὰ ἐπιβάλῃ, ἐπὶ κεφαλῆς μιᾶς ἀσημάντου πολιτικῆς μειοψηφίας, τὴν ἰδικήν του θέλησιν καὶ τὰς ἰδικάς του ἀντιλήψεις εἰς τὴν ὀγκώδη καὶ νομοταγῆ πλειοψηφίαν τῆς Νήσου.

Ἐγώ, ὡς Ὕπατος Ἁρμοστής, συνεργαζόμην κατὰ τρόπον συνταγματικὸν καὶ ἁρμονικὸν μὲ τὴν ἐξ 60 βουλευτῶν μεγάλην πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς, ἐνῶ ὁ Γενικὸς Πρόξενος τῆς Μεγάλης Βρεταννίας συνειργάζετο μὲ τὸν Βενιζέλον καὶ τοὺς τέσσαρας βουλευτάς του.

Ἔπρεπε νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ πολιτικὴ τοῦ Χάουαρντ καὶ ἐγὼ ν' απομακρυνθῶ. Ἐκεῖνο ποὺ τὸν ἐνδιέφερε δὲν ἦτο ἡ εὐημερία τῆς Κρήτης, ἀλλὰ μόνον ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Βρεταννικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς.

Ἐὰν ὁ Χάουαρντ εἶχε συμπεριφερθεῖ, ὅπως ἥρμοζεν εἰς τὸν ἀντιπρόσωπον τῆς Μεγάλης Βρεταννίας, συμφώνως πρὸς τὰς ὑγιεῖς ἀρχὰς καὶ οὐχὶ σὰν τὸ πειθήνιον ὄργανον μιᾶς δολίας, μοχθηρᾶς καὶ ἐπιληψίμου πολιτικῆς—τῆς πολιτικῆς τοῦ «ἄφησέ τον νὰ πέσῃ στὰ μαλακά», θὰ εἶχε καλέσει τοὺς Βενιζέλον, Φούμην καὶ Μᾶνόν, ἀντὶ νὰ ἔρχεται τώρα νὰ μᾶς σερβίρῃ τὰς παιδαριώδεις αὐτὰς ἱστορίας περὶ φυτῶν καὶ σταθμεύσεως ἁμαξῶν, πραγμάτων ποὺ μόνον τὸν ἐκθέτουν αὐτὸν καὶ τὴν Κυβέρνησίν του.

Ἕνας ἀνεξάρτητος, ἀξιόπιστος Ἄγγλος Γενικὸς Πρόξενος, ὁ τύπος ἐκεῖνος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸν ἐσέβοντο εἰς ὅλας τὰς χώρας τῆς Μεσογείου καὶ τὸν ὁποῖον οἱ Πρόξενοι ὅλων τῶν ἄλλων χωρῶν ἀνεγνώριζαν ὡς τὴν προσωποποίησιν τῆς ἀμεροληψίας εἰς ὅλα τὰ ζητήματα, θὰ εἶχε κάνει εἰς τοὺς κυρίους αὐτοὺς ἕνα μάθημα, τὸ πῶς πρέπει νὰ συμπε-

ριφέρωνται οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες εἰς μίαν συνταγματικὴν χώραν: Ἐὰν ὁ Χάουαρντ εἶχεν ὁμιλήσει ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο, ἀντὶ νὰ ραδιουργῇ ἐναντίον μου καὶ νὰ προκαλέσῃ διχασμὸν τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς ζημίαν τῆς εὐημερίας του, καὶ ἐὰν μετὰ εἶχε δώσει τὸν λόγον του πρὸς δημοσίευσιν εἰς μίαν ἢ ὅλας τὰς Κρητικὰς ἐφημερίδας, ἐγγυῶμαι ὅτι οὔτε ἡ εἰρήνη οὔτε ἡ τάξις θὰ εἶχαν διαταραχθεῖ, καὶ ὅτι τόσον ἡ ἐλευθέρα Ἑλλὰς ὅσον καὶ ἡ Κρήτη θὰ τοῦ εἶχαν μείνει εὐγνώμονες διὰ τὴν ἀμερόληπτον καὶ ἔντιμον στάσιν του, καὶ τότε τὸ Κρητικὸν ζήτημα θὰ εἶχεν ἐξελιχθεῖ πρὸς τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν. Ἡ κοινὴ γνώμη εἰς ἀμφοτέρας τὰς χώρας θὰ εἶχε τότε ἀντιληφθεῖ ὅτι ἔπρεπε ν' ἀναμένουν μὲ ὑπομονὴν καὶ πίστιν τὴν στιγμὴν ποὺ αἱ Δυνάμεις θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ λάβουν τὴν ποθητὴν ἀπόφασιν περὶ ἑνώσεως τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Μητρὸς Ἑλλάδος. Ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Κρήτη θὰ ἐλαμβάναν τὴν ἀμοιβήν των αἱ δὲ Δυνάμεις, καὶ εἰδικώτερον ἡ Μεγάλη Βρεταννία, θὰ εἶχαν διατηρήσει τὸ γόητρόν των, τὸ ὁποῖον δυστυχῶς εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νὰ χάνουν εἰς τὴν Ἐγγὺς Ἀνατολήν.

Ἐὰν ὁ Βρεταννὸς Γενικὸς Πρόξενος, τιμῶν τὴν χώραν του καὶ τὸν πολιτισμόν, εἶχε τηρήσει αὐτὴν τὴν γλῶσσαν, δύναμαι νὰ διαβεβαιώσω ὅλους ὅτι ὁ Βενιζέλος οὐδέποτε θὰ εἶχε καταφύγει εἰς τὰ βουνά.

Εἰς τί ὠφελεῖ νὰ εἶσαι ἔξυπνος—ὁ Χάουαρντ ἔλεγε περὶ Βενιζέλου ὅτι ἦτο ὁ ἐξυπνότερος τῶν Κρητῶν—ὅταν ἡ ἐξυπνάδα αὐτὴ χρησιμοποιεῖται διὰ νὰ ἐξαπατήσῃ καὶ παραπλανήσῃ τοὺς συμπατριώτας σου ; Τὸ ὅτι ὁ Βενιζέλος ἦτο ἔξυπνος, οὐδεὶς τὸ ἀμφισβητεῖ, ἀλλὰ διὰ τῆς διαγωγῆς του ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ἦτο νομοταγὴς καὶ εὐθὺς πολιτικός. Τὸ μόνον ἐλατήριόν του ἦτο τὸ προσωπικὸν πάθος ἐναντίον μου, μέχρι τοῦ σημείου νὰ παραβλέπῃ τὰ συμφέροντα τῆς Πατρίδος του.

Ὁ Χάουαρντ οὔτε ψυχολόγος ἦτο οὔτε καλὸς κριτὴς χαρακτήρων· Καὶ διατὶ νὰ εἶναι ; Εἶχεν ἔλθει εἰς τὴν Κρήτην μὲ τὴν ἐντολήν, ὅπως λέγει, νὰ μὲ ἀφήσῃ νὰ πέσω στὰ μαλακά, καὶ φθάνων εἰς τὴν Κρήτην, δὲν μποροῦσε νὰ εὕρῃ καταλληλότερον ἄνθρωπον διὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ καὶ συνδράμῃ εἰς τὸν οἰκτρὸν ρόλον ποὺ εἶχεν ἀναλάβει. Καὶ οἱ δύο εἶχαν τοὺς ἰδίους σκοπούς, καὶ ὁ ἕνας καταλάβαινε τὸν ἄλλον.

Ὅσον διὰ τὰ ἄλλα—τὴν ἠθικήν, τὴν εὐπρέπειαν καὶ τὴν εὐθύτητα—τὰ λησμονοῦσαν ὅλα, καὶ τοὺς ἦσαν ἐντελῶς ἀδιάφορα. Ὅσα συνέβησαν εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τὸ 1903 καὶ ὕστερον διεπράχθησαν ὑπὸ τοῦ Βενιζέλου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Χάουαρντ, καὶ ὅλα κατέληξαν εἰς τὸ Θέρισον.

Ὅταν ἕνας πληθυσμός, ὅπως οἱ Κρῆτες, ἔζησε, τὸ ἐπαναλαμβάνω, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, ἐν παρανομίᾳ ὑπὸ βάρβαρον ζυγόν, ἀγνοῶν τί σημαίνει μιὰ πολιτισμένη δικαιοσύνη, πληθυσμὸς διὰ τὸν ὁποῖον αἱ ἐπαναστάσεις καὶ ἡ ἀνυπακοὴ πρὸς τὰς Ἀρχὰς εἶναι κάτι τὸ ἔμφυτον καὶ ἀποτελοῦν πατροπαράδοτα μέσα πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐλευθερίας, μόνον ἕνας

τρόπος ὑπάρχει διὰ νὰ ἐκπαιδευθῇ εἰς καλυτέρας συνηθείας—δηλαδὴ τὸ παράδειγμα καὶ αἱ αὐστηραὶ παραινέσεις πρὸς τήρησιν τῆς εἰρήνης. Εἰς οὐδὲν ὠφελεῖ νὰ φέρνει κανεὶς 'Αγγλίδες νταντάδες καὶ δασκάλες, ἢ νὰ χρησιμοποιῇ κανεὶς τὴν σοφιστείαν καὶ τὴν ἀγυρτείαν.

'Εὰν οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἦσαν πραγματικῶς ἐπόπται, ὅπως καυχᾶται ὁ Χάουαρντ, ἐὰν εἶχαν ἐνεργήσει κατὰ συνείδησιν καὶ ἀμερολήπτως, ἔχοντες ὡς μόνον γνώμονα τὸ συμφέρον τῆς Κρήτης, θὰ εἶχαν ἔλθει εἰς ἐμὲ ἐν σώματι καὶ θὰ μοῦ ἔλεγαν :

« Διωρίσθητε διὰ νὰ ἐπιβάλετε τὴν εἰρήνην, τὸν νόμον καὶ τὴν τάξιν καὶ διὰ ν' ἀφοπλίσετε τὸν πληθυσμόν, καὶ ἔχοντες τοῦτο ὑπ' ὄψιν διαμαρτυρόμεθα ἐν ὀνόματι τῶν Δυνάμεων δι' ὅσα συμβαίνουν σήμερον, καὶ διότι δὲν εἶσθε εἰς θέσιν νὰ συλλάβετε καὶ νὰ παραπέμψετε εἰς δίκην ὡρισμένους πολιτευομένους ποὺ προκαλοῦν τὴν δυσφορίαν καὶ τὴν ἀναταραχήν. 'Υπάρχουν σοβαραὶ διαδόσεις ὅτι ὑποκινοῦν τὸν λαὸν νὰ προβῇ εἰς διαδηλώσεις καὶ νὰ στασιάσῃ εἰς τὰ ὄρη ! Τοῦτο ἀντιτίθεται πρὸς τὰς ὁδηγίας τῶν Δυνάμεων αἱ ὁποῖαι ὁρίζουν ὅτι ὑμεῖς, ὁ Ὕπατος 'Αρμοστής, θὰ συνενώσετε τὰς ἐνεργείας σας μὲ τὰς Δυνάμεις διὰ νὰ προλάβετε καὶ ἐμποδίσετε τὰς ἀκαίρους διαδηλώσεις ποὺ ὡς μόνον ἀποτέλεσμα θὰ ἔχουν νὰ διαταράξουν τὸν κανονικὸν ροῦν τῶν πραγμάτων καὶ νὰ ἐπιβραδύνουν τὴν ἐξέλιξίν των. 'Εν ῇ περιπτώσει παραλείψετε νὰ τὸ κάνετε, ὑμεῖς θὰ εἶσθε ὑπεύθυνος δι' οἱανδήποτε στάσιν ἥτις θέλει ἐκραγῇ ».

Τὸ ὅτι οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι δὲν τὸ ἔκαμαν δεικνύει ὅτι ἢ δὲν ἦσαν πραγματικοὶ ἐπόπται, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Χάουαρντ, ἢ ὅτι ἦσαν συνεννοημένοι μὲ τοὺς στασιαστὰς καί, κατὰ συνέπειαν, ὄχι ἀμερόληπτοι. Αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος ποὺ ἡ ἅμαξα ἐστάθμευεν ἀπέξω, ἐνῷ ὁ κύριος τῆς ἁμάξης, ὁ Μᾶνος, εὑρίσκετο μέσα στὰ Προξενεῖον διασκεπτόμενος μαζὺ μὲ τὸν Χάουαρντ, καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος ποὺ ὁ Φούμης ἔστελνεν ἀρωματικὰ φυτὰ εἰς τὸν φίλον του τὸν Ἔσμε. 'Ο πρῶτος ἀσφαλῶς δὲν θὰ προέβαινεν εἰς τοιαύτην πρᾶξιν ἀβροφροσύνης ἐν ῇ περιπτώσει θεωροῦσε τὸν Χάουαρντ ὡς ἀντιτιθέμενον πρὸς τὴν Τριανδρίαν τοῦ Θερίσου καί, ὡς ἐκ τούτου, ὑπὲρ τῆς ἡσυχίας ἐν Κρήτῃ.

'Ο Χάουαρντ εἶχε τὴν ὑποστήριξιν μιᾶς μεγάλης Δυνάμεως—ἐγὼ καμμίαν. 'Ως μόνους ὁδηγοὺς εἶχα τὴν συνείδησίν μου, τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος καὶ τὴν τιμήν μου.

Τὰ Βρεταννικὰ στρατεύματα ἐστάθμευαν εἰς τὸ 'Ηράκλειον καὶ εὐτυχῶς δὲν ὑπήγοντο ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Χάουαρντ, καὶ ἕνεκα τούτου οὗτος χρησιμοποιοῦσε τὰ στρατεύματα τῶν ἄλλων Δυνάμεων. 'Εγὼ εἶχα μόνον τὴν ἀγαπητήν μου Χωροφυλακήν, ποὺ ἦτο γενναία, πιστὴ καὶ ἀφωσιωμένη. Μὰ τί ἠμποροῦσε νὰ κάνῃ μόνη της ;

Ἔχει δίκαιον ὁ φίλος μου, ὁ φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος Γκουστὰβ

Λὲ Μπὸν ὅταν λέγει: « Le droit est de la force qui dure » (Τὸ δίκαιον εἶναι ἡ μόνιμος ἰσχύς), ὅπως εἶπε καὶ ὁ Πασκάλ: « Ne pouvant fortifier la justice, on a justifié la force ». (Ὁ κόσμος, μὴ δυνάμενος νὰ ἐνισχύσῃ τὴν δικαιοσύνην, ἐδικαίωσε τὴν ἰσχύν).

Ὑπῆρχε δυστυχῶς ἕνας παράγων συνδεόμενος μὲ τὸ κατὰ τὰ ἄλλα ἐπίλεκτον τοῦτο σῶμα τῆς Χωροφυλακῆς, ὅστις ἔδιδε ἀφορμὴν εἰς δυσκολίας καὶ περιττὰς προστριβὰς καὶ ποὺ καὶ αὐτὸς ὠφείλετο εἰς τὴν ξένην ἐπέμβασιν—ἐννοῶ τὴν μετὰ πείσματος ἀδιάκριτον καὶ ἀσύστολον ἀνάμιξιν τοῦ Γενικοῦ Προξένου τῆς Ἰταλίας Βαρώνου Φασιόττι.

Ὁ Χάουαρντ γράφει ὡς ἑξῆς (1):

«Ἐξ ὅλων τῶν Διεθνῶν ἀξιωματικῶν, ἴσως ὁ εὑρισκόμενος εἰς τὴν πλέον δύσκολον θέσιν ἦτο ὁ λοχαγὸς Μονάκκο, ὁ ἄριστος Ἰταλὸς Ἀρχηγὸς τῆς Χωροφυλακῆς, πρὸς τὸν ὁποῖον ὁ Γενικός του Πρόξενος ἐπέμενε νὰ δίδῃ παντοίας διαταγάς, ποὺ συχνὰ συνεκρούοντο μὲ ἐκείνας ποὺ τοῦ ἔδιδεν ὁ Πρίγκιψ.

Τοῦτο ἔδιδεν ἀφορμὴν εἰς συχνὰς προστριβὰς μεταξὺ τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ καὶ τοῦ Βαρώνου Φασιόττι, ποὺ ἐξεσποῦσαν εἰς βάρος τοῦ ἀτυχοῦς λοχαγοῦ Μονάκκο. Ἀπὸ καιρὸν εἰς καιρὸν ἤρχετο νὰ ζητήσῃ παρηγορίαν καὶ ὑποστήριξιν ἀπὸ τὴν Ἴζαν (ἡ Λαίδη Ἰζαβέλλα Χάουαρντ ἦτο Ἰταλίς), καὶ τῆς ἐξεμυστηρεύετο ὅτι ἡ ζωή του εἶχε καταντήσει ἀνυπόφορος, ὅπως πράγματι ἦτο».

Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀληθῆ, καὶ τὸ ἴδιον ᾐσθανόμην καὶ ἐγώ. Πάλιν καλὰ ποὺ ὁ Χάουαρντ δὲν μὲ μέμφεται διὰ τὴν κατάστασιν τῶν νεύρων τοῦ λοχαγοῦ.

Ὁ ἀτυχὴς λοχαγὸς ἀπελάμβανε τῆς πλήρους μου συμπαθείας διὰ τὴν ἀξιοθρήνητον θέσιν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο, ἦτο δὲ δυστύχημα δι' αὐτὸν ὅτι συνέβαινε νὰ εἶναι διοικητὴς τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς τῆς ὁποίας ὁ ἀνώτατος ἀρχηγός, συμφώνως πρὸς τὸ Σύνταγμα, ἤμουν ἐγώ. Τὸ σῶμα τοῦτο οὐδεμίαν εἶχεν ἐξάρτησιν ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Προξένους. Δὲν ἤμουν διατεθειμένος ν' ἀνεχθῶ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Βαρώνου Φασιόττι εἰς τὰς ὑποθέσεις καὶ τὰ καθήκοντα τῆς Χωροφυλακῆς καὶ ἀκόμα ὀλιγώτερον νὰ τοῦ ἐπιτρέψω νὰ δίδῃ διαταγὰς πρὸς τὸν διοικητήν. Οἱ Ἰταλοὶ Καραμπινιέροι εἰς τὴν Κρήτην ἐκτελοῦσαν ἐκεῖ ἰδιωτικὴν ὑπηρεσίαν ὡς ἐκπαιδευταὶ τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς καὶ καμμίαν σχέσιν δὲν εἶχαν μὲ τὸν Βαρῶνον Φασιόττι.

Ὑπῆρξα πάντοτε θαυμαστὴς τῶν Ἰταλῶν Καραμπινιέρων καὶ τοὺς ἤμουν βαθύτατα εὐγνώμων διὰ τὸ λαμπρὸν καὶ πολύτιμον ἔργον ποὺ ἐπετέλεσαν διὰ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς—τὰ πρὸς αὐτοὺς αἰσθήματά μου οὐδέποτε μετεβλήθησαν. Ἀναμιμνήσκομαι τῆς

(1) Β' 46.

ἀξιοθαυμάστου ἐργασίας των μὲ ἀναλλοίωτον εὐγνωμοσύνην καὶ ἐκτίμησιν.

Ὁ δυστυχὴς λοχαγός, εἰς τὰς μετ' ἐμοῦ συνομιλίας, ἐδείκνυε τὴν ἰδίαν εἰλικρίνειαν ὅπως μὲ τὴν Λαίδη Ἰσαβέλλα Χάουαρντ τῆς ὁποίας οἱ διακεκριμένοι τρόποι καὶ ἡ συμπαθὴς συμπεριφορὰ ἐνέπνεαν σεβασμὸν εἰς ὅλους. Ὁ λοχαγὸς ἦτο ἕνας τίμιος καὶ πιστὸς στρατιώτης που εἶχε πλήρη συνείδησιν τῶν δυσχερειῶν τῆς θέσεώς του, καὶ ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε ποῦ εὑρίσκετο τὸ καθῆκον του. Πολλάκις προσεπάθησα νὰ τὸν παρηγορήσω καὶ νὰ τὸν ἐνθαρρύνω. Ἀλλὰ ὁ ἀναγνώστης δύναται νὰ κρίνῃ μόνος του τὴν στενοχωρίαν μου, ὁσάκις ἐκεῖνος καὶ ἐγὼ συζητούσαμεν τὰς δυσκολίας καὶ τὰ καθήκοντα τῆς θέσεώς του: διὰ μιᾶς, δακρύζων, ἀπαντοῦσεν ὅτι ἦτο ἁπλοῦς λοχαγὸς καὶ ἐφοβεῖτο διὰ τὸν βαθμόν του, καὶ ὅτι, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας ποὺ εἶχε λάβει ἀπὸ τὴν Ρώμην, ὤφειλε ν' ἀκολουθήσῃ τὰς διαταγὰς τῶν Γενικῶν Προξένων ὁσάκις ἐπαρουσιάζετο διχογνωμία μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ.

Εἰς τὴν πρὸς τὰς Δυνάμεις Ἔκθεσίν μου τοῦ ἔτους 1905 ἔγραφα σχετικῶς:

«Ἕτερον ζήτημα, λίαν ἐπίσης σημαντικὸν ἐν τῇ τόσον ἀκαθορίστῳ γενικῇ Ὀργανώσει τῆς Κρήτης, εἶναι τὸ τῶν σχέσεων μεταξὺ τοῦ Διοικητοῦ τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς καὶ ἐμοῦ τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ».

Εἰς ποῖον σημεῖον εἶχαν φθάσει οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι, εἰς τὸ ζήτημα τῆς Χωροφυλακῆς, φαίνεται ἀπὸ μίαν παρατήρησιν τοῦ Χάουαρντ ὁ ὁποῖος λέγει, οὔτε ὀλίγον οὔτε πολύ, ὡσὰν νὰ ἐπρόκειτο περὶ πράγματος ἐντελῶς φυσικοῦ:

«Ἐπανειλημμένως μᾶς ἀπησχόλησε τὸ ζήτημα τῆς Χωροφυλακῆς τὸ ὁποῖον ἀνακινοῦσεν εἰς τὰς Προξενικὰς συνεδριάσεις μας ὁ Ἰταλὸς Γενικὸς Πρόξενος Φασιόττι· δηλαδή, ἐὰν ὁ Ἀρχηγός, ὡς Ἰταλὸς ἀξιωματικός, ἔδει νὰ συμμορφοῦται πρὸς τὰς οδηγίας τοῦ Γενικοῦ Προξένου ἢ νὰ λαμβάνῃ διαταγὰς παρὰ τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ;

Εἶναι εὐνόητον ὅτι ὁ διπλοῦς αὐτὸς ἔλεγχος, ὁ ὁποῖος ἠσκεῖτο συνεχῶς πρὸς ἀντιθέτους κατευθύνσεις, εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐπιδρᾷ δυσμενῶς ἐπὶ τῆς Χωροφυλακῆς, ἰδίως μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Βουλῆς ψήφισιν νόμου διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Ἰταλοὶ ἀξιωματικοὶ ἀντικαθίσταντο ὑπὸ Κρητῶν» (1).

Οὐδέποτε παρεδέχθην τοιαύτην ἀνάμιξιν. Οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι μιλοῦσαν στὸν ἀέρα, παραβλέποντες τὸ γεγονὸς ὅτι αὐτὸ ποὺ συζητοῦσαν

---

(1) Β' 50.

ἦτο ἀντίθετον πρὸς τὸ Σύνταγμα, οὕτως ὥστε μοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ τὸ ἐγκρίνω ἢ νὰ τὸ ἀνεχθῶ. Τὸ ἄρθρον 31 τοῦ Συντάγματος ὥριζεν ὅτι ὁ Ἁρμοστὴς ἦτο ὁ Ἀρχηγὸς ὅλων τῶν ἐνόπλων δυνάμεων.

Πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ εὐδοκιμήσουν τὰ πράγματα τῆς Κρήτης ὑπὸ τὰς ἀνωμάλους συνθήκας τὰς ὁποίας δημιουργοῦσε τὸ διεθνὲς τοῦτο χάος καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ σύγχυσις ;

Ποιὸς ἦτο ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Κρητικῆς Χωροφυλακῆς, βάσει τοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον εἶχαν ἐγκρίνει αἱ Δυνάμεις—ὁ ραδιοῦργος καὶ ἀνοικονόμητος Φασιόττι, ἢ ἐγώ ;

Μήπως ἡ Χωροφυλακὴ ἦτο σῶμα Ἰταλικὸν ἢ Διεθνές, ἢ ἦτο καθαρῶς Κρητικὸν σῶμα ;

Ἐὰν τὸ τελευταῖον, τότε ἡ ἀδιάκριτος συμπεριφορὰ τοῦ Ἰταλοῦ Γενικοῦ Προξένου δὲν ἦτο παρὰ μία σκανδαλώδης ἀνάμιξις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Κρήτης, παρὰ τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος.

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἐπεισόδια, μαζὺ μὲ τὴν ὑπερφίαλον συμπεριφορὰν τῶν Γενικῶν Προξένων, δὲν εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀφορήτου καὶ ἀδικαιολογήτου καταστάσεως ποὺ ἐδημιούργησαν καὶ διατηροῦσαν οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι, ἐν ὀνόματι τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, εἰς βάρος τῆς δεινοπαθούσης Κρήτης ;

Ἡ περίοδος τῶν ἐτῶν 1898—1903, ποὺ δὲν ἐγνώρισεν ὁ Χάουαρντ ἀλλὰ τὴν ὁποίαν ὀνομάζει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του **Hexenküche** δηλαδὴ «Καζάνι τῶν μαγισσῶν», ὑπῆρξεν ἀληθινὸς παράδεισος, ἂν τὸν συγκρίνει κανεὶς πρὸς τὰ ἔτη 1903—1906 κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ Χάουαρντ εὑρίσκετο εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐφήρμοζε, συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας του, τὴν πολιτικὴν τοῦ « ἀφῆστε τον νὰ πέσει στὰ μαλακά ». Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν κατώρθωσα νὰ ἐννοήσω τὴν περίεργον συμπεριφοράν του, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδα εἰς ἄγνοιαν τοῦ τόπου καὶ τῶν ἐκεῖ συνθηκῶν. Τώρα ὅμως ποὺ ἐδιάβασα τὰ ἀπομνημονεύματα του, ἀντιλαμβάνομαι τί ἐκρύπτετο ὄπισθεν αὐτῆς.

Εἰς τὸ κεφάλαιον του περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1905 (1) ὁ Χάουαρντ ἀρχίζει ὡς ἑξῆς :

«Κατὰ τὰς ἀρχὰς Μαρτίου ἐγνώσθη ὅτι οἱ Βενιζελικοὶ εἶχαν ἀποφασίσει νὰ προβοῦν εἰς ἔνοπλον διαδήλωσιν εἰς τὰ βουνὰ καὶ ὅτι ἀνέμεναν νὰ φθάσουν τὰ ὅπλα καὶ πυρομαχικὰ ποὺ θὰ εἰσήγοντο λαθραίως ἐξ Ἑλλάδος. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐξηρτῶντο ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν ὅπλων ἐξ Ἑλλάδος ἦτο δυσοίωνον σημεῖον. Ὡς φαίνεται, οἱ στασιασταὶ ἐνισχύοντο οἰκονομικῶς ἐξ Ἀθηνῶν. Γενικῶς ἐλέγετο ὅτι οἱ Βενιζελικοὶ ἐσκόπευαν νὰ σηκώσουν τὴν Ἑλληνικὴν Σημαίαν καὶ νὰ θέσουν τὴν Ἕνωσιν μὲ τὴν Ἑλλάδα

---

(1) Β' 38.

ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ προγράμματός των. Ὑπέθετα ὅτι, ἐνεργοῦντες οὕτω, ἀπέβλεπαν, πρῶτον, εἰς τὸ νὰ εμποδίσουν τὸν Ὕπατον Ἁρμοστὴν νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐναντίον των ἔνοπλον βίαν, δεδομένου ὅτι, *ὅπως ὁ ἴδιος μοῦ τὸ ὡμολόγησεν ἀργότερον, θὰ τοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ διατάξῃ τὴν Χωροφυλακὴν νὰ βαδίσῃ ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς σημαίας*. Ἕως ἐκεῖ λοιπὸν οἱ ὑπολογισμοί των *βγῆκαν σωστοί*. Δεύτερον, ἤλπιζαν οὕτω νὰ προσελκύσουν ὀπαδοὺς ἐκ τῆς Νήσου καὶ χρηματικὴν βοήθειαν ἐξ Ἑλλάδος. Καὶ εἰς τοῦτο ἀπεδείχθησαν *βάσιμοι* οἱ ὑπολογισμοί των».

Μὲ ἄλλας λέξεις, ἐπρόκειτο περὶ πολιτικῆς ἀγυρτείας καὶ ἀπάτης.

Ὅλα αὐτὰ δὲν ἐπιβεβαιοῦν πλήρως τὰ ὅσα εἶχα γράψει καὶ προείπει εἰς ἅπαντα τὰ Ὑπομνήματά μου, ἀπὸ τὸ 1900 καὶ ὕστερον ; Καὶ ὅμως ὁ Χάουαρντ γράφει ὡσὰν ἐπρόκειτο διὰ κάτι τὸ ἐντελῶς νέον τὸ ὁποιον οἱ Βενιζελικοὶ εἶχαν ἐπινοήσει, καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποιον τὰ διηγεῖται δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἐθαύμαζε τὴν δεξιοτεχνίαν τοῦ Βενιζέλου.

Διατί, ἐρωτῶ, δὲν ἀναφέρει ὅτι ὅλα συνέβησαν ἀκριβῶς ὅπως τὰ εἶχα προείπει διὰ τῶν Ὑπομνημάτων μου πρὸς τὰς Δυνάμεις ;

Ἁπλούστατα διότι ἡ ὠμὴ ἀλήθεια δὲν θὰ συνεβιβάζετο μὲ τὴν πολιτικὴν πού ἦτο ἐντεταλμένος νὰ ἐφαρμόσῃ. Ἔπρεπε νὰ μὲ ἐπικρίνουν εἰς κάθε βῆμα μου καὶ ἔπρεπε πάντα ἐγὼ νὰ ἔχω ἄδικον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΘΕΡΙΣΟΥ

Τὴν 10/23 Μαρτίου 1905, μόλις δέκα ἡμέρας πρὸ τῆς ἐπιδόσεως εἰς ἐμὲ μιᾶς Ἀνακοινώσεως τῶν Δυνάμεων περὶ προσεχοῦς ἀναχωρήσεως ἐκ τῆς Νήσου ἑνὸς τμήματος τῶν Διεθνῶν στρατευμάτων (τὸ περιεχόμενον τῆς Ἀνακοινώσεως ταύτης πιθανὸν νὰ ἐγνώριζεν ὁ Βενιζέλος προτοῦ λάβω ἐγὼ γνῶσιν, καθόσον εὑρίσκετο εἰς καθημερινὴν ἐπαφὴν μὲ τοὺς Προξένους), ὁ Βενιζέλος ἀπεσύρθη εἰς τὸ χωρίον Θέρισον, εἰς τὰ Λευκὰ Ὄρη, ὅπου ἐκήρυξε τὴν προσάρτησιν τῆς Κρήτης εἰς τὴν Ἑλλάδα. Μετέβη ἐκεῖ, κατὰ τὰς 9 τὸ βράδυ, ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸ Ἰταλικὸν Προξενεῖον, ὅπου ἔσχε μακρὰν συνδιάλεξιν μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ Προξένου Κόμητος Νέγκρι, καὶ ὕψωσε τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν.

Συνωδεύετο ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Φούμη, πρώην Συμβούλου ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν, ἐκείνου ποὺ τὸ 1901 εἶχεν ἀντιδράσει τόσον σφοδρῶς ὅταν ὁ Βενιζέλος ἔρριψε τὴν ἰδέαν τῆς μεταβολῆς τοῦ Κρητικοῦ καθεστῶτος εἰς Ἡγεμονίαν. Εἶχεν ἐπίσης μαζί του τὸν τυχοδιώκτην Κωνσταντῖνον Μᾶνον, τὸν νεαρὸν ἐκεῖνον Ἀθηναῖον, ποὺ μὲ εἶχεν ἄλλοτε κατηγορήσει ὡς ὑποστηρίζοντα τὴν πρότασιν τοῦ Βενιζέλου περὶ Ἡγεμονίας. Οὗτος εἶχεν ὡς μοναδικὸν ἐλατήριον ν' ἀναδείξῃ τὸν ἑαυτόν του εἴτε εἰς τὸν ρόλον τοῦ Ἡροστράτου εἴτε τοῦ Περικλέους. Ἤθελε νὰ γίνῃ θόρυβος γύρω ἀπὸ τὸ ὄνομά του εἰς τὰς ἐφημερίδας, καὶ τὸ ἐπέτυχε χάρις εἰς τὸ χρῆμα ποὺ διέθετε. Τὴν τριανδρίαν συνώδευαν περὶ τοὺς ἑξακοσίους Κρῆτες οἱ ὁποῖοι, ὅπως καὶ οἱ ἀρχηγοί των, ἦσαν ὡπλισμένοι σὰν ἀστακοί. Οἱ περισσότεροι προήρχοντο ἐξ Ἀθηνῶν, ὅπου εἶχαν καταφύγει πρὸ καιροῦ ὡς διαπράξαντες κάποιον ἔγκλημα ἢ παρανομίαν. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ πατριῶται οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ ἱδρύσουν προσωρινὴν Κυβέρνησιν, κρύπτοντες τὰ ἀτομικὰ πολιτικά τους συμφέροντα ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ πατριωτισμοῦ, τῆς προσαρτήσεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Σημαίας.

Ὅταν ὁ ὑπασπιστής μου, μοῦ ἀνέφερεν ὅτι ὁλόκληρος ἡ πόλις ἦτο ἀνάστατος μὲ τὴν εἴδησιν ὅτι ὁ Βενιζέλος, συνοδευόμενος ὑπ' αὐτῶν τῶν

στασιαστῶν, εἶχε πάρει τὰ βουνὰ ὅπου εἶχαν ὑψώσει τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν εἰς τὸ Θέρισον, μόλις μποροῦσα νὰ πιστεύσω τὸ τόλμημά τους.

Διατὶ δὲν ἐπενέβη ὁ Χάουαρντ μὲ τοὺς συναδέλφους του καὶ τὰ στρατεύματά του, ὑπὸ τὴν ἰδιότητα τῶν Ἐλεγκτῶν καὶ Ἐποπτῶν, κατὰ τὴν ἔκφρασίν του, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀλλαγὴν τῆς σημαίας ; Μοῦ εἶχαν πάντοτε παραστήσει ὅτι τὰ Διεθνῆ στρατεύματα παρέμεναν εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ συνδράμουν ἐν ἀνάγκῃ τὴν Χωροφυλακήν. Δὲν ἐπρόκειτο ἀκριβῶς περὶ τοιαύτης περιπτώσεως, τὴν στιγμὴν ποὺ ὁ Βενιζέλος καὶ οἱ ὀπαδοί του διετάρασσαν τὴν εἰρήνην ; Τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον ἐγώ, ὅπως τὸ γράφει ὁ ἴδιος ὁ Χάουαρντ, εἶχα δηλώσει ὅτι μοῦ ἦτο ἀδύνατον νὰ διατάξω τὸν Κρῆτα χωροφύλακα νὰ βαδίσῃ ἐναντίον τῆς Ἑλληνικῆς σημαίας ;

Τὸ ὅτι ὁ Βενιζέλος, ὅπως γράφει ὁ Χάουαρντ, προφανῶς θαυμάζων τὴν ἐξυπνάδα του, ἐσκόπευε νὰ ὑψώσῃ τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν διὰ νὰ μὲ ἐμποδίσῃ νὰ χρησιμοποιήσω βίαν πρὸς καταστολὴν τοῦ ἐξωφρενικοῦ αὐτοῦ κινήματος, τοῦτο τὸ θεωρῶ ὡς ὑπὲρ ἐμοῦ καὶ εἰς βάρος τοῦ Βενιζέλου, διότι ἡ ὅλη του ἐνέργεια προδίδει ἔλλειψιν εὐθύτητος καὶ πατριωτισμοῦ. Μὲ ἐγνώριζεν ἀπὸ τὴν διετῆ μας συναναστροφὴν καὶ ἀπὸ τὰς συνομιλίας μας, καὶ τοῦ ἦτο γνωστόν, ὅτι ἐγώ, ὡς ἀξιωματικὸς καὶ Ἕλλην Πρίγκηψ, θὰ τὸ θεωροῦσα ὡς ἔγκλημα ν' ἀντισταθῶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν σημαίαν. Ἀλλὰ συγχρόνως ἀπεκάλυψε πόσον ποταπὰ καὶ ἀντεθνικὰ ἦσαν τὰ αἰσθήματα ἐκείνου ποὺ ἦτο ἱκανὸς νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν σημαίαν, τὸ ἱερὸν σύμβολον τοῦ Ἔθνους, ὡς προπέτασμα διὰ νὰ συγκαλύψῃ τὸ ἀνοσιούργημά του καὶ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς ἀφελεῖς.

Θὰ ἐπερίμενε κανεὶς ὅτι οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι, ἐνεργοῦντες ἐν ὀνόματι τῶν Κυβερνήσεών των καὶ ἔχοντες εἰς τὴν διάθεσίν των στρατὸν καὶ θωρηκτά, θὰ μοῦ εἶχαν παράσχει χεῖρα βοηθείας διὰ νὰ ἐπαναφέρω τὴν τάξιν καὶ νὰ ἐφαρμόσω τὸν νόμον. Ἀλλὰ ὁ Βενιζέλος ἦτο φίλος των καὶ ἐνεργοῦσε συμφώνως πρὸς τὰ συμφέροντα καὶ τὰς ἐπιθυμίας των.

Δι' αὐτοὺς ἐγὼ ἤμουν πάρα πολὺ Ἕλλην.

Ἐὰν ὁ Βενιζέλος εἶχεν ἐκδώσει ἀπὸ τὸ Θέρισον μίαν ἁπλῆν καὶ ἀνεπιφύλακτον δήλωσιν περὶ προσαρτήσεως, δίχως ἄλλο θὰ εἶχαν κινητοποιήσει ὅλα τὰ μέσα—στρατεύματα, πλοῖα, διακοινώσεις, προκηρύξεις—διὰ νὰ τὸν ἐμποδίσουν. Ἀλλὰ δεδομένου ὅτι τὸ Κίνημα τοῦ Θερίσου ὡς μόνον ἀποτέλεσμα εἶχε νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν πρόοδον πρὸς τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἔκαναν πᾶν τὸ δυνατὸν διὰ νὰ βοηθήσουν τὸν φίλον των διὰ νὰ παίξῃ τὸ παιγνίδι του, χωρὶς νὰ τοῦ φέρουν ἐμπόδιον.

Ἀπὸ τὸ Θέρισον ἀπεστάλη διακοίνωσις πρὸς ἕκαστον τῶν Γενικῶν Προξένων. Ὁ Βενιζέλος ἤρχισε νὰ παίζῃ κρυφτούλη μὲ τὸν ἑαυτόν του. Ἵνα προσδώσῃ εἰς τὴν αὐτοδιωρισμένην συνέλευσιν τοῦ Θερίσου μίαν ἐπί-

πλαστον ἐμφάνισιν νομιμότητος καὶ ν' ἀποκρύψῃ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος τὴν εἶχεν ὑποκινήσει, ἔβαλε ἕνα πειθήνιον ὄργανόν του, κάποιον ἡλικιωμένον κύριον ὀνόματι Παπαγιαννάκην, νὰ ὑπογράψῃ τὴν ἐπιστολήν. Ὁ ἴδιος ἀπεσύρθη ἀπὸ τὸ προσκήνιον, ἀναθέσας εἰς τὸν Παπαγιαννάκην νὰ ὁμιλήσῃ, ἐξ ὀνόματος τῆς Κρήτης, ὑπὸ τὸν κολακευτικὸν τίτλον τοῦ « Προέδρου τῆς Κρητικῆς Ἐθνοσυνελεύσεως ».

Ἰδοὺ τὸ κείμενον τῆς διακοινώσεως τῆς ἀπευθυνθείσης πρὸς ἕκαστον τῶν Γενικῶν Προξένων :

Θέρισον 12/25 Μαρτίου 1905

«Κύριε Γενικὲ Πρόξενε,

Ὅταν, πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν, αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις παρεχώρησαν, ὁ δὲ Κρητικὸς λαὸς ἠναγκάσθη ν' ἀποδεχθῇ, τὸ σημερινὸν αὐτόνομον καθεστώς, ἡ αὐτονομία αὕτη ἐθεωρήθη ὡς ἁπλοῦς μεταβατικὸς σταθμὸς πρὸς τὴν τελικὴν χειραφέτησιν τῆς Νήσου ἥτις, συμφώνως πρὸς τὴν ἀναλλοίωτον θέλησιν τοῦ Λαοῦ, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

Ἀλλά, παρὰ τὴν φύσιν τοῦ μεταβατικοῦ τούτου καθεστῶτος, ὁ Κρητικὸς λαός, οὐχὶ μόνον ἀπὸ σεβασμὸν πρὸς τὰς Δυνάμεις καὶ συμφώνως πρὸς ἀναληφθεῖσαν ὑποχρέωσιν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἀποδοχῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐκ συμφέροντος, συνειργάσθη εἰλικρινῶς πρὸς εὐόδωσιν αὐτοῦ.

Δυστυχῶς, τὸ καθεστὼς διήρκεσε περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι πρέπει διὰ νὰ εἶναι βιώσιμον τοιοῦτο νόθον καὶ μεταβατικὸν σύστημα.

Ἡ παρατεταμένη ἐκκρεμότης ὡς καὶ ἐπίσης αἱ οἰκονομικαὶ δυσχέρειαι αἱ ὁποῖαι δὲν ἦτο δυνατὸν παρὰ νὰ πιέζουν ὑπερβολικῶς μίαν χώραν τόσον μικρὰν καὶ πτωχήν, εὑρισκομένην εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀντιμετωπίσῃ τὰς δαπάνας τῆς αὐτονόμου πολιτικῆς της ὑπάρξεως καὶ ἀποκεκομμένην διὰ τελωνειακῶν φραγμῶν ἀπὸ κάθε ἄλλην πολιτικὴν μονάδα, μὴ ἔχουσαν δὲ τὴν δυνατότητα, ἕνεκα τοῦ προσωρινοῦ καὶ ἀσαφοῦς χαρακτῆρος τοῦ καθεστῶτος, νὰ προσελκύσῃ τὰ ἀπαραίτητα ξένα κεφάλαια διὰ τὴν οἰκονομικήν της ἀνόρθωσιν, ἡ παρατεταμένη αὕτη ἐκκρεμότης, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, μοιραίως ἐδημιούργησε μίαν αὔξουσαν δυσφορίαν ἐναντίον τοῦ καθεστῶτος τούτου.

Ἀλλὰ ἡ δυσφορία αὕτη ἐνετάθη χάριν εἰς κάποιον ἄλλον παράγοντα ἀπορρέοντα ἀπὸ τὸν νόθον χαρακτῆρα τοῦ προσωρινοῦ τούτου καθεστῶτος καὶ ἐξ αἰτίας τοῦ ὁποίου ἡ Κρήτη, ἂν καὶ ἔχει πλείονας τοῦ ἑνὸς κυριάρχους, δὲν ἔχει ἕνα κυρίαρχον ὅστις νὰ εἶναι πραγματικῶς ὑπεύθυνος διὰ τὴν διακυβέρνησίν της. Οὕτω ὁ Κρητικὸς λαός, παρὰ τὰς ἐξόχως φιλελευθέρας κλίσεις του, περιῆλθεν εἰς μίαν κατάστασιν διακυβερνήσεως ὑπὸ σύστημα τὸ ὁποῖον δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς πλήρους ἀπολυταρχίας.

Τοιοῦτο καθεστώς, τὸ ὁποῖον δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Κρητικὸν λαὸν νὰ προχωρήσῃ οὔτε ἓν βῆμα πρὸς τὴν ἀληθινὴν πρόοδον καὶ πού, ἐὰν παραταθῇ, θὰ φέρῃ τὴν Νῆσον εἰς τὸ οἰκονομικὸν χάος καὶ τὴν πολιτικὴν ἀποσύνθεσιν, δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ γίνῃ ἀνεκτὸν ἐκ μέρους τοῦ Κρητικοῦ λαοῦ, μάλιστα ἐφόσον πρόκειται νὰ παραταθῇ ἐπ' ἄπειρον.

Ὡς ἐκ τούτου, ὁ Κρητικὸς Λαός, συνελθὼν σήμερον εἰς γενικὴν συνέλευσιν, ἐκήρυξε τὴν Ἕνωσίν του μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὥστε ν' ἀποτελέσῃ ἓν ἐλεύθερον καὶ συνταγματικὸν Κράτος.

Παρακαλοῦμεν ὑμᾶς, Κύριε Γενικὲ Πρόξενε, νὰ διαβιβάσητε τὸ συνημμένον Δημοψήφισμα πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἣν ἀντιπροσωπεύετε.

Ἔχομεν πλήρη ἐπίγνωσιν τῆς σοβαρότητος τῆς πράξεώς μας. Ἡ σοβαρότης αὕτη,

ὀφείλεται κυρίως εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι, ἐνῷ ἡ τελικὴ πραγματοποίησις τῆς ἀποφάσεώς μας ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καλὴν θέλησιν τῶν Δυνάμεων, εἰς τὴν συντέλεσίν της ἀντιτίθενται πιθανῶς διεθνεῖς δυσκολίαι.

Ἡ συνεχὴς εὐγνωμοσύνη τοῦ Κρητικοῦ Λαοῦ πρὸς τὰς Μεγάλας Δυνάμεις ἀναγκάζει τὸν Κρητικὸν Λαὸν ν' ἀναλογισθῇ αὐτὰς τὰς δυσχερείας. Ἀλλὰ εἶναι ἀντίθετον πρὸς τὰς πολιτισμένας μεθόδους, ὡς καὶ ἠθικῶς ἀπαράδεκτον νὰ θελήσουν αἱ Δυνάμεις οὐχὶ μόνον νὰ ὑποστηρίξουν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπιβάλουν διὰ τῆς βίας εἰς τὸν Κρητικὸν λαὸν μίαν κατάστασιν πραγμάτων τόσον ἀντίθετον πρὸς τὰς ἐθνικάς του ἐπιδιώξεις καὶ τὰ ἠθικὰ καὶ ὑλικά του συμφέροντα.

Κηρύσσοντες τὴν Ἕνωσιν τῆς Κρήτης μετὰ τῆς Ἑλλάδος, δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἰσχὺν τῆς παρούσης προκηρύξεως καὶ εἰς τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς Νήσου τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ὑπὸ τὴν πραγματικὴν κατοχὴν τῶν Διεθνῶν στρατευμάτων εἰς ὅλην τὴν ζώνην τὴν περιλαμβανομένην ἐντὸς τῶν στρατιωτικῶν φυλακίων τὰ ὁποῖα ἐγκατεστάθησαν κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1897.

Περιορίζομεν τὴν σφαῖραν τοῦ Δημοψηφίσματος εἰς τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς Νήσου τὰ ὁποῖα εὑρίσκονται ἔξωθι τῶν στρατιωτικῶν φυλακίων καὶ εἶχον ἀναγνωρισθεῖ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς εἰρημένης ἐπαναστάσεως ὑπὸ τῶν Μεγάλων Δυνάμεων ὡς εὑρισκόμενα ὑπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς Κρητικῆς Συνελεύσεως καὶ ἀργότερον τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς.

Ἀλλὰ μέχρι τελειοποιήσεως τῆς ἡμετέρας ὀργανώσεως, ἥτις θέλει ἐπιτρέψει εἰς [illegible] ν' ἀναλάβωμεν τὴν εὐθύνην τῆς προσωρινῆς διοικήσεως ἁπάντων τῶν τμημάτων τῆς Νήσου διὰ τὰ ὁποῖα ἰσχύει τὸ Ψήφισμα τῆς Ἑνώσεως, δὲν θὰ περιορισθῶμεν ἁπλῶς εἰς τὸ ν' ἀναγνωρίσωμεν τὰς Ἀρχὰς αἱ ὁποῖαι λειτουργοῦν σήμερον ἔξωθι τοῦ χωρίου τοῦ Θερίσου ἔνθα ἔχομεν τὴν ἕδραν μας, ἀλλὰ καὶ θὰ παράσχωμεν εἰς αὐτὰς πᾶσαν τὴν ἀρωγήν μας πρὸς διατήρησιν τῆς τάξεως».

Ὁ Γραμματεὺς
Κ. Μᾶνος

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως
Ι. Α. Παπαγιαννάκης

ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ

«Ὁ Κρητικὸς Λαός, συνελθὼν εἰς Γενικὴν Συνέλευσιν ἐν Θερίσῳ τῆς ἐπαρχίας Κυδωνίας, τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τῆς 11/24 Μαρτίου 1905, κηρύσσει τὴν πολιτικὴν Ἕνωσίν του μετὰ τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος εἰς μίαν ἑνιαίαν, ἐλευθέραν καὶ συνταγματικὴν Πολιτείαν».

Μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεστάλη ἑτέρα ἐπιστολὴ ἐκ Θερίσου πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἐπιστολὴ πού, νομίζω, δεικνύει πῶς μία πατριωτικὴ ὑπόθεσις μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς ἐξυπηρέτησιν πολιτικῶν ἰδιοτελῶν σκοπῶν καὶ φιλοδοξιῶν.

Εἰς τὸ ἔγγραφον τοῦτο οἱ ἴδιοι ἄνθρωποι ποὺ προτιμοῦσαν νὰ στασιάσουν παρὰ νὰ συζητήσουν κατὰ τρόπον συνταγματικὸν εἰς μίαν ἐλευθέρως ἐκλεγεῖσαν Βουλήν, μὲ κατηγοροῦσαν ὡς ἀπολυταρχικόν !

Οὕτως ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις, τὴν ὁποίαν ἐξαπέλυσεν ὁ Βενιζέλος διὰ νὰ προωθήσῃ τὰ ἀτομικά του συμφέροντα πρὸς ζημίαν τῆς ἐπικρατούσης ἡσυχίας, εὐνομίας καὶ τάξεως, καὶ παρὰ πᾶσαν φιλελευθέραν ἰδέαν καὶ συνταγματικὴν ἀρχήν. Αὐτὴ ὑπῆρξεν ἡ πρώτη ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν πολιτικῶν στάσεων τὰς ὁποίας ὑπέθαλψεν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ προαγάγῃ

τὰ συμφέροντά του. Ἔχων καρδίαν καὶ ψυχὴν ἐπαναστατικήν, ἐπεδίωκε πάντοτε, ὅπως εἰς τὸ Θέρισον, νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς φιλοδοξίας του διὰ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ σκοπὸς ἁγιάζει τὰ μέσα.

Ἡ λανθασμένη πολιτικὴ τῶν Δυνάμεων τοῦ νὰ θέλουν νὰ ὑπαγάγουν τὴν Κρητικὴν Αὐτονομίαν εἰς τὰ διεθνῆ συμφέροντα ἀπὸ τώρα καὶ τὸ ἑξῆς ἀντικατωπτρίζετο εἰς τὴν ἀναταραχὴν καὶ τὸ χάος.

Τὰ ξένα στρατεύματα ἔμειναν ἀπαθῆ, πλὴν τῶν Ρώσων οἱ ὁποῖοι, μὴ ὑπαγόμενοι ἀπ' εὐθείας εἰς τὸν Γενικόν των Πρόξενον, κατώρθωσαν νὰ ἐπιβληθοῦν εἰς τοὺς τομεῖς των χωρὶς αἱματοχυσίαν.

Ἡ Χωροφυλακὴ δὲν ἔτυχε τῆς ὑποστηρίξεως ποὺ τῆς εἶχαν ὑποσχεθεῖ. Τὰ πάντα κατέρρευσαν.

Οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι εἶχαν τὴν δύναμιν νὰ ἐμποδίσουν ὅλ' αὐτά, ἐνῷ ἐγὼ ἐστερούμην τοιαύτης. Οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ἐξουσίαζαν τὰ ξένα στρατεύματα—ὄχι ἐγώ. Ἐκεῖνοι διέθεταν τὰ πλοῖα ποὺ ἐστάθμευαν εἰς τὴν Σούδαν—ὄχι ἐγώ. Ἐγὼ εἶχα ὑπὸ τὸν ἔλεγχόν μου μόνον τὴν Κρητικὴν Χωροφυλακήν, καὶ διὰ μίαν φορὰν ὁ Χάουαρντ ἔχει δίκαιον ὅταν λέγει ὅτι « ὁ Πρίγκηψ μοῦ εἶπε μάλιστα ὅτι ἦτο δι' αὐτὸν ἀδύνατον νὰ διατάξῃ τὴν Χωροφυλακὴν νὰ βαδίσῃ κατὰ τῆς Ἑλληνικῆς σημαίας ». Ἐγὼ ἤμουν Ἕλλην Πρίγκηψ. Οἱ Πρόξενοι οὐδέποτε προσεφέρθησαν νὰ βοηθήσουν τὴν Χωροφυλακήν, ἂν καὶ μοῦ εἶχε πάντοτε δηλωθεῖ ἐπισήμως ὅτι τὰ ξένα στρατεύματα παρέμεναν εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ βοηθήσουν τὴν Χωροφυλακὴν εἰς περίπτωσιν ταραχῶν.

Ἂν δὲν τὸ ἔπραξαν, εἶναι διότι ἦσαν συνεργοὶ εἰς τὸ κίνημα τοῦ Θερίσου.

Ὅσον διὰ τὸν ἐξοπλισμὸν τῶν στασιαστῶν, ὁ Χάουαρντ γράφει :

« Ἐπερίμεναν μόνον διὰ νὰ εἰσαχθοῦν λαθραίως ἐξ Ἑλλάδος ὅπλα καὶ πυρομαχικά» . (1).

Οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι εἶχαν πλοῖα εἰς τὴν διάθεσίν των εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας, καὶ ὄχι ἐγώ. Διατὶ νὰ μὴ χρησιμοποιήσουν τὰ πλοῖα αὐτὰ ἵνα ἐμποδίσουν τὴν λαθραίαν εἰσαγωγὴν ὅπλων ; Διότι, ἰσχυρίζομαι, δὲν ἐπρόκειτο περὶ μυστικοῦ, ἀφοῦ οἱ ἴδιοι οἱ Πρόξενοι συνέπραττα εἰς τὸ λαθρεμπόριον.

Οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι καὶ τὰ ξένα στρατεύματα πελαγοδρομοῦσαν μέσα εἰς τὸ χάος, καὶ τόση ἦτο ἡ σύγχυσις ὥστε ὁ Χάουαρντ τελικῶς ἀντελήφθη τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως. Ἔτσι γράφει : (2) .

«Τὴν ἑπομένην, 24 Μαρτίου, τὸ μέγα ζήτημα τῆς μεταξύ των στρατιωτικῆς συνεργασίας τῶν Διεθνῶν τμημάτων ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς Χωροφυλακῆς συ-

---

(1) Β' 38
(2) Β' 39

νεργασίας ἀφ' ἑτέρου φυσικὰ ἦλθε πρὸς συζήτησιν, δεδομένου ὅτι προκαθωρισμένον σχέδιον δὲν ὑπῆρχεν».

Ὁ Βενιζέλος, φυσικῷ τῷ λόγῳ, ἐπωφελήθηκε τῆς πλήρους αὐτῆς συγχύσεως, καὶ ἔχων τὴν ὑποστήριξιν καὶ συνεργασίαν τῶν Προξένων, κατεπάτησε πάσας τὰς φιλελευθέρας καὶ συνταγματικὰς ἀρχάς, ἐκ τῶν ὁποίων πρώτη εἶναι ὅτι τὰ πολιτικὰ ζητήματα δέον νὰ λύωνται μέσα εἰς τὴν νομίμως ἐκλεγεῖσαν Βουλήν.

Ἐγνώριζεν ὅτι, κατὰ τὸ Σύνταγμα, θὰ ἠδύνατο τοῦτο ν' ἀναθεωρηθῇ, ἐφόσον θὰ ὑπῆρχε πλειοψηφία τῶν δύο τρίτων, ὑπὸ τῆς προσεχοῦς Βουλῆς τοῦ 1905, καὶ ὅτι ἐκεῖ θὰ εἶχε πλήρη ἐλευθερίαν νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸ ἐναντίον μου πάθος χωρὶς κανένα φόβον. Ἡ Βουλὴ ἦτο τὸ κατάλληλον μέρος διὰ νὰ ἐκθέσῃ τὰ παράπονά του, παρὰ ταῦτα ὅμως ἐπροτίμησε νὰ πάρῃ τὰ βουνά, ἀδιαφορῶν διὰ τὰς συνεπείας ποὺ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ προκαλέσουν αἱ πράξεις του εἰς βάρος τῆς Ἐθνικῆς ὑποθέσεως. Διὰ ποιον λόγον τὸ ἔκανε; Διότι ἤξερεν ὅτι ὁ λαὸς τῆς Κρήτης δὲν θὰ ηὔξανε ποτὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ὀπαδῶν του πέραν τῶν τεσσάρων ποὺ εἶχαν ἐκλεγεῖ κατὰ τὰς ἐκλογὰς τοῦ 1903. Οἱ Πρόξενοι ἐπίσης τὸ ἤξεραν, καὶ ὅμως δὲν ἔκαμαν τίποτε διὰ νὰ τὸν ἐμποδίσουν, ἂν καὶ αὐτοί, καὶ μόνον αὐτοί, εἶχαν τὰ μέσα πρὸς τοῦτο.

Ἐγὼ δὲν θὰ ἠμποροῦσα νὰ εἶχα ἐπέμβει καὶ προλάβει τὴν στάσιν διὰ τῆς συλλήψεως τῶν τριῶν πρωταιτίων, ἐπειδὴ ὁ Χάουαρντ, ὡς Πρύτανις τῶν Προξένων, μὲ εἶχε προειδοποιήσει ὅτι, ἐὰν τὸ ἔκανα, οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι θὰ τοὺς ἀπέλυαν.

Ἔτσι μὲ εἶχαν θέσει ἐκποδών.

Εὑρισκόμενος εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν κατόπιν τῆς ἐκνόμου συμπεριφορᾶς τῶν Προξένων καὶ τῆς καταρρεύσεως πάσης ἐξουσίας εἰς ὁλόκληρον τὴν Νῆσον, ἐτηλεγράφησα πρὸς τὰς Τέσσαρας Μεγάλας Δυνάμεις νὰ τοὺς ἐνθυμίσω τοὺς φόβους καὶ τὰς ἀνησυχίας ποὺ εἶχα ἐκφράσει εἰς ὅλα τὰ Ὑπομνήματά μου ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ὕστερον, φόβους ποὺ ἤρχισαν τώρα νὰ ἐπαληθεύουν.

Ἡ Χωροφυλακή, τοὺς εἶπα, ἦτο ἀδύνατον ν' ἀνταποκριθῇ πρὸς τὰ ἀστυνομικά της καθήκοντα ἐντὸς τῶν πόλεων καὶ εἰς τὴν ὕπαιθρον, καὶ συγχρόνως ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν στάσιν.

Ἐπειδὴ δέ, διὰ τοὺς λόγους ποὺ εἶχα ἀναφέρει εἰς τὸ Ὑπόμνημά μου, χωρὶς νὰ λάβω ἀπάντησιν, ἂν καὶ εἶχαν παρέλθει τέσσαρες μῆνες, δὲν μοῦ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιήσω τὰ Διεθνῆ στρατεύματα, παρεκάλεσα τὰς τέσσαρας Κυβερνήσεις νὰ μὲ πληροφορήσουν περὶ τοῦ πρακτέου.

Αἱ Κυβερνήσεις εἶχαν πελαγώσει. Ἡ ἄγνοια εἰς τὴν ὁποίαν διατελοῦσαν ὅσον ἀφορᾷ τὴν πραγματικὴν κατάστασιν εἰς τὴν Κρήτην, ἄγνοια

ὀφειλομένη εἰς τὰς ἐπὶ τόσα ἔτη ἐσφαλμένας, παραπλανητικὰς καὶ ἀλληλοσυγκρουομένας ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προξένων των, ἤρχισε τώρα ν' ἀποφέρῃ τοὺς φυσικοὺς καὶ πικροὺς καρπούς της.

Τὸ ἐπακολουθῆσαν χάος φυσικῷ τῷ λόγῳ κάθε ἄλλο παρὰ συνετέλεσεν εἰς τὸν τερματισμὸν μιᾶς λίαν κρισίμου καταστάσεως ἡ ὁποία ἐχειροτέρευε ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν καὶ ὡδηγοῦσε κατ᾽ εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἀναρχίαν.

Οἱ μόνοι ποὺ εἶχαν λόγον νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἦσαν οἱ στασιασταί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ΄

Η ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΥΠΟΜΝΗΜΑ ΜΟΥ ΤΟΥ 1904

Τὴν 20 Μαρτίου/2 Ἀπριλίου 1905, οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι μοῦ ἐνεχείρισαν τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ τηλεγράφημά μου διὰ τοῦ ὁποίου εἶχα ζητήσει τί ἔπρεπε νὰ κάνω ἐνώπιον τῆς καταστάσεως ποὺ εἶχε δημιουργήσει ἡ ἐπανάστασις. Ὁ Χάουαρντ γράφει (1):

«Ἔλαβον ὁδηγίας ν' ἀνακοινώσω πρὸς τὸν Ὕπατον Ἁρμοστήν, εἰς ἀπάντησιν τοῦ τηλεγραφήματός του περὶ τοῦ πρακτέου, τὰ οὐσιώδη σημεῖα τοῦ τηλεγραφήματος τοῦ Φόρεϊν Ὄφφις διὰ τοῦ ὁποίου ἐνεκρίνετο ἡ συνεργασία τῶν στρατευμάτων μὲ τὴν Χωροφυλακὴν ἐντὸς τῶν καθωρισμένων ὁρίων».

Αἱ ὁδηγίαι αὐταὶ ἦσαν (2):

«Ἐν ᾗ περιπτώσει θὰ συνεφώνουν καὶ αἱ λοιπαὶ Δυνάμεις διὰ τὴν συνεργασίαν στρατευμάτων καὶ Χωροφυλακῆς, τὰ Βρεταννικὰ στρατεύματα θὰ ἠδύναντο νὰ συμπράξουν, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε κατὰ τὸ εφικτὸν νὰ περιορίσουν τὰς ἐπιχειρήσεις των εἰς τὴν προστασίαν ζωῆς, περιουσίας καὶ τάξεως ἐντὸς τῶν ἀστικῶν κέντρων καὶ ν' ἀ π ο φ ύ γ ο υ ν, κ α τ ὰ τ ὸ δ υ ν α τ ό ν, ν ὰ ἐ μ π λ α κ ο ῦ ν ε ἰ ς τ ὸ ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ὸ ν τ ῆ ς Ν ή σ ο υ».

Τὴν ἑπομένην οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἐπαρουσιάσθησαν ἐκ νέου διὰ νὰ μοῦ ἀνακοινώσουν τὴν κοινὴν ἀπάντησιν τῶν Δυνάμεων εἰς τὸ Ὑπόμνημά μου τοῦ 1904.

Ἐβασίζετο εἰς τὴν Νόταν τοῦ Λόρδου Λάνσνταουν τῆς 17/30 Νοεμβρίου 1904 πρὸς τὰς λοιπὰς Προστάτιδας Δυνάμεις, καὶ ἡ ἀποτελεσματικότης αὐτῆς, ὑπὸ τὰς συνθήκας ἐκείνας, ἦτο περίπου ὅση θὰ ἦτο ἑνὸς κουβᾶ

(1) Β' 40.
(2) Β' 40.

νεροῦ, προκειμένου κανεὶς νὰ σβύσῃ μίαν πυρκαϊὰν εἰς φλεγομένην πετρελαιοπηγήν.

Ὁ Χάουαρντ γράφει (1):

«Ὁ Ὕπατος Ἁρμοστής, ἔγραφεν ὁ Λόρδος Λάνσνταουν, ἐδήλωσεν ὅτι ἡ προσάρτησις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀπετέλει τὴν μόνην πλήρη λύσιν τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ βεβαίως ἀντελαμβάνετο ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος αἱ Δυνάμεις δὲν θὰ συγκατετίθεντο εἰς τοῦτο.

Ἐπίστευεν ὅμως ὅτι, ἐν ᾗ περιπτώσει δὲν παρεχωρεῖτο ἀμέσως ἡ προσάρτησις ἢ κάτι τὸ προοιωνίζον ταύτην, οἱ Κρῆτες θὰ ἐκήρυττον τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Συνεπῶς ἦτο ἀπαραίτητον αἱ Δυνάμεις νὰ λάβουν μέτρα διὰ νὰ καταπραΰνουν τὴν ὑπάρχουσαν δυσαρέσκειαν καὶ νὰ ἱκανοποιήσουν μέχρις ἑνὸς βαθμοῦ τὰς Κρητικὰς Ἐθνικὰς ἐπιδιώξεις.

Ὁ Πρίγκιψ ὡς ἐκ τούτου εἶχεν ὑποβάλει τὴν πρότασίν του περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης ἐν Κρήτῃ.

Ὁ Ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν ὑπέβαλεν ἤδη τὰς ἀκολούθους προτάσεις καὶ σκέψεις πρὸς τὰς λοιπὰς Προστάτιδας Δυνάμεις:

1. Προσάρτησις εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦτο ἀπαράδεκτος, διότι τοῦτο θ' ἀπετέλει παραβίασιν τῶν δοθεισῶν πρὸς τὸν Σουλτάνου ἐγγυήσεων.

2. Ἡ λύσις τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης ἦτο ἐπίσης ἀνέφικτος ἕνεκα διαφόρων λόγων.

Ἡ μεγίστη παραχώρησις ἥτις ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἔναντι τῶν ἀντιλήψεων τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου, ἦτο νὰ τοῦ δοθῇ ἡ διαβεβαίωσις ὅτι αἱ ἴδιαι αἱ Δυνάμεις δὲν θὰ προσήρτων τὴν Νῆσον οὔτε θὰ ἐπέτρεπον τὴν προσάρτησίν της ὑπὸ ἄλλης Δυνάμεως ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν κατοίκων. Ἡ τελευταία αὕτη διαβεβαίωσις θὰ ὑπέκειτο εἰς τὴν προηγουμένην συγκατάθεσιν τῆς Γερμανίας καὶ Αὐστρίας.

3. Στρατιωτικὴ κατάστασις. Τὰ Διεθνῆ στρατεύματα δὲν ἠδύναντο νὰ παραμείνουν μονίμως ἐν Κρήτῃ, διότι ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος δὲν θὰ συγκατετίθετο εἰς τὴν διατήρησιν τῆς Βρεταννικῆς Φρουρᾶς ἐπ' ἀόριστον καὶ ἐπεθύμει τὸν τερματισμὸν τοῦ ὑφισταμένου διακανονισμοῦ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Α.Μ. ἐφρόνει ὅτι ἑκάστη Προστάτις Δύναμις θὰ ἠδύνατο ν' ἀποσύρῃ ἀμέσως τὸ ἥμισυ τοῦ στρατοῦ της τὸ δὲ ἕτερον ἥμισυ μετὰ 2—3 ἔτη.

4. Οἰκονομικὴ κατάστασις. Αὕτη ἐπαρουσίασε ἀρκετὰς δυσκολίας. Ἐπειδὴ ἡ Κρητικὴ Κυβέρνησις δὲν διαθέτει πίστιν τὰ δὲ ἔσοδα δὲν ἐπαρκοῦν πρὸς ἐκτέλεσιν ἀναγκαιοτάτων δημοσίων ἔργων, ἡ Κυβέρνησις τῆς Α.Μ. ἐπρότεινεν πρὸς θεραπείαν τῆς καταστάσεως τὴν σύναψιν δανείου βασιζομένου εἰς τὴν διατήρησιν τοῦ ὑφισταμένου προσθέτου δασμοῦ, τὸ προϊὸν τοῦ ὁποίου νὰ διατεθῇ διὰ δημόσια ἔργα.

5. Ἡ Κυβέρνησις τῆς Α.Μ., περαίνουσα, ὑπεγράμμισεν ὅτι δέον νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς εἰς τὸν Ὕπατον Ἁρμοστὴν ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν παραχωρήσεων εἰς τὰς ὁποίας αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις ἦσαν διατεθειμέναι νὰ προβοῦν καὶ ὅτι, ἐν ᾗ περιπτώσει αὗται ἀπερρίπτοντο, ἡ εὐθύνη τῶν συνεπειῶν θὰ ἐβάρυνε τὴν Κρητικὴν Κυβέρνησιν».

Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ σχολιάσω ἐν ὀλίγοις τὰς ἰδέας αἱ ὁποῖαι, κατὰ τὴν ἀντίληψίν μου, διεῖπον καὶ τὸν Χάουαρντ καὶ τὸ Φόρεϊν Ὄφφις εἰς τὸ Λονδῖνον.

---

(1) Β' 35—36.

Εἰς τὸ β' ἐδάφιον τῆς Νότας ἀναφέρεται ὅτι ἡ λύσις τῆς Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης ἦτο ἐπίσης ἀνέφικτος ἕνεκα διαφόρων λόγων. Ἡ Νότα δὲν προσδιορίζει ποῖοι ἦσαν οἱ λόγοι ἀλλὰ εἰς τὴν σελίδα 36 τῶν ἀπομνημονευμάτων του ὁ Χάουαρντ παρεμβάλλει ἕνα ἀπὸ ἐκείνους τοὺς κακοβούλους καὶ τελείως ἀβασίμους προσωπικοὺς ὑπαινιγμοὺς περὶ τῶν δῆθεν αἰσθημάτων καὶ κρυφῶν ἐπιδιώξεών μου, περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐγνώριζεν. «Ἡ κυριωτέρα τούτων», λέγει, «ἦτο ὅτι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὁ Ὕπατος Ἁρμοστὴς θὰ ἐγίνετο σχεδὸν ἀνεξάρτητος τῆς λαϊκῆς θελήσεως».

Αὐτὸς λοιπὸν ἦτο ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον, κατὰ τὴν σκέψιν τοῦ Χάουαρντ, εἶχα κάνει τὴν ὡς ἄνω πρότασιν.

Ἐπανειλημμένως ἀπέκρουσα τὴν κατηγορίαν ταύτην, εἶναι δὲ ἀξιοπερίεργον πῶς ὁ Χάουρντ ἐπιμένει νὰ τὴν ἐπαναλαμβάνῃ καὶ ὅτι τὸ βιβλίον του, δημοσιευθὲν τριάντα χρόνια μετὰ τὰ γεγονότα, ἐπανέρχεται εἰς τὸν κακόβουλον καὶ συκοφαντικὸν τοῦτον ἰσχυρισμὸν ὅτι δῆθεν θὰ εἶχα ἀποκτήσει μεγαλυτέραν πολιτικὴν ἐξουσίαν ἐὰν εἶχεν υἱοθετηθεῖ τὸ περὶ Βοσνίας καὶ Ἐρζεγοβίνης σχέδιον.

Μετὰ τὸ τέλος τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Θερίσου, αἱ Δυνάμεις, διὰ νὰ θέσουν τέρμα εἰς τὴν ἀναταραχὴν καὶ τὴν διάχυτον δυσφορίαν εἰς τὴν Κρήτην, πράγματι υἱοθέτησαν τὸ ἐν λόγῳ σχέδιον καὶ ἐπετράπη εἰς τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων νὰ διορίσῃ Ἕλληνα Διοικητὴν καὶ νὰ στείλῃ Ἕλληνας ἀξιωματικοὺς εἰς τὴν Νῆσον. Ἀλλὰ μήπως ὁ διαδεχθεὶς με Ζαΐμης διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἀπέκτησε μεγαλυτέραν ἐξουσίαν ἀπ' ὅ,τι εἶχα ἐγώ; Εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ ἀντίθετον συνέβη. Διατί νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἰς τὴν ἰδικήν μου περίπτωσιν τὰ πράγματα θὰ εἶχαν ἄλλως;

Τὸ ἐδάφιον 5 τῆς Νότας ὁρίζει ὅτι «δέον νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς εἰς τὸν Ὕπατον Ἁρμοστὴν ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἔσχατον ὅριον τῶν παραχωρήσεων εἰς τὰς ὁποίας αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις ἦσαν διατεθειμέναι νὰ προβοῦν καὶ ὅτι ἐν ἧ περιπτώσει αὗται ἀπερρίπτοντο, ἡ εὐθύνη τῶν συνεπειῶν θὰ ἐβάρυνε τὴν Κρητικὴν Κυβέρνησιν.

Ἀλλὰ ὅταν αἱ συνέπειαι ὑπῆρξαν οἷαι τὰς εἶχα προβλέψει, ἀκόμα καὶ ἀφοῦ ἡ Κρήτη συνεμορφώθη πρὸς τὰς ἐπιθυμίας τῶν Δυνάμεων, αἱ τελευταῖαι ἀπεποιήθησαν τὴν εὐθύνην καὶ ἐπέρριψαν εἰς ἐμὲ τὴν μομφήν.

Πᾶς τις ὅστις θέλει ἐξετάσει ἀμερολήπτως ποία ἦτο ἡ θέσις μου καὶ παρηκολούθησεν τὸ Διεθνὲς τοῦτο «ἀνακάτωμα» εἰς τὸ Κρητικὸν ζήτημα, νομίζω ὅτι θὰ ἐκτιμήσῃ τὴν ἀλγεινὴν καὶ ἀποκαρδιωτικὴν ἐντύπωσιν ποὺ ἐπροξένησεν. ἡ ἄστοχος αὐτὴ Βρεταννικὴ πρότασις πρὸς τὰς λοιπὰς Δυνάμεις εἰς ἐμέ, ὅστις εἶχα ν' ἀντιμετωπίσω τὴν κατάστασιν.

Πῶς μοῦ ἦτο δυνατόν, τὴν στιγμὴν ποὺ ἐγνώριζα τὰ ἀληθῆ αἰσθήματα καὶ τοὺς πόθους τῆς Νήσου, νὰ ἐξασφαλίσω τὴν ὁμαλὴν διοίκησιν καὶ νὰ συγκρατήσω τὴν δικαιολογημένην ἀνυπομονησίαν καὶ εὔλογον

ἔξαψιν τοῦ Λαοῦ της, ὅταν δὲν κατώρθωνα νὰ πείσω ἐκείνους, ποὺ ἀπαιτοῦσαν νὰ ὑπάρχῃ εἰρήνη, εὐνομία καὶ τάξις, περὶ τῆς σοβαρότητος τῆς καταστάσεως, καὶ ὅταν δὲν εὕρισκα παρ' αὐτῶν ὑποστήριξιν; Καὶ μάλιστα ὅταν εἶχα νὰ ἀντιμετωπίσω τὴν ἀντίδρασιν τῶν Γενικῶν Προξένων τῶν Δυνάμεων, οἱ ὁποῖοι ἔπαιζαν τοὺς σατράπας καί, ἐνώπιον μιᾶς τραγικῆς καταστάσεως, ἐραδιουργοῦσαν συνεργαζόμενοι στενώτατα μ' ἕναν ἄνθρωπον ποὺ ὑπενόμευε τὴν ἐξουσίαν μου διὰ λόγους ἰδιοτελοῦς φιλοδοξίας, καθ' ἣν στιγμὴν ἐγὼ συνεργαζόμουν πιστῶς μὲ τὴν μεγάλην πλειοψηφίαν τῆς Βουλῆς;

Αἱ Βρεταννικαὶ προτάσεις οὐδὲν περιεῖχαν τὸ ὁποῖον θὰ ἠμποροῦσε νὰ σώσῃ τὴν Κρήτην ἀπὸ τὰς ἐπερχομένας δυσχερείας καὶ νὰ μὲ βοηθήσῃ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς εἰρήνης, τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξεως.

Ἡ τελικὴ καὶ φυσικὴ λύσις τοῦ Κρητικοῦ προβλήματος ἀπερρίπτετο ὡς ἀποτελοῦσα παραβίασιν τῶν δοθεισῶν εἰς τὸν Σουλτάνον ἐγγυήσεων.

Ἡ μεγίστη παραχώρησις, ἥτις—συνεχίζει ὁ Λόρδος Λάνσνταουν—ἠδύνατο νὰ γίνῃ ἔναντι τῶν ἀντιλήψεών μου, ἦτο μία διαβεβαίωσις ὅτι αἱ ἴδιαι Δυνάμεις δὲν θὰ προσαρτοῦσαν τὴν Νῆσον οὔτε θὰ ἐπέτρεπαν τὴν προσάρτησίν της ὑπὸ ἄλλης Δυνάμεως ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν κατοίκων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ αὐτὴ ἡ ὑπόσχεσις ὑπέκειτο εἰς τὴν προηγουμένην συγκατάθεσιν τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Αὐστρίας.

Ἔπρεπε νὰ εὑρεθῇ τρόπος νὰ μὲ καθησυχάσουν ἐμένα, τὸν Ὕπατον Ἁρμοστήν. Ὅσον διὰ τοὺς Κρῆτας καὶ τὴν ἐν Κρήτῃ κατάστασιν, αὐτὰ ἔπαυσαν νὰ τοὺς ἀπασχολοῦν. Εἰς τὸ τέλος ὁ Χάουαρντ μᾶς πληροφορεῖ καὶ περὶ τῆς ἑξῆς προσθήκης:

«Αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις, ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ των ν' ἀποφύγουν τὰς περιπλοκάς, αἱ ὁποῖαι θὰ ἐδημιουργοῦντο ἐὰν τὰ πράγματα τῆς Νήσου περιήρχοντο εἰς κρίσιμον σημεῖον, θὰ ἦσαν εὐτυχεῖς ἐὰν ταῖς παρείχετο ἡ εὐκαιρία νὰ βελτιώσουν τὴν θέσιν τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου καὶ νὰ τὸν πείσουν νὰ διατηρήσῃ, ἐπὶ τοῦ παρόντος τοὐλάχιστον, τὸ ἀξίωμα τοῦ Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ».

Ὅλ' αὐτά, κατὰ τὴν ταπεινήν μου γνώμην, ἀποτελοῦσαν μίαν περίεργον καὶ μυστηριώδη μορφὴν πολιτικῆς.

Ἡ τελευταία αὐτὴ ἀσαφὴς φράσις περὶ βελτιώσεως τῆς θέσεώς μου δὲν εἶχε περιέλθει εἰς γνῶσιν μου. Εἶχα μεταβεῖ εἰς τὰς Ἀθήνας διὰ βραχεῖαν ἐπίσκεψιν, καὶ ὅταν ἤμουν ἐκεῖ ὁ πατέρας μου μοῦ εἶπεν ὅτι σχετικαὶ βολιδοσκοπήσεις τοῦ ἐγένοντο ἐμπιστευτικῶς, καὶ ἀπήντησεν ὅτι ἐὰν διὰ τῆς προτάσεως ταύτης ἐσκοπεῖτο ἡ βελτίωσις τῆς θέσεως τοῦ υἱοῦ του διὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐπιχορηγήσεώς του ἀντὶ νὰ τοῦ παρασχεθῇ βοήθεια πρὸς βελτίωσιν τῆς ἐν Κρήτῃ καταστάσεως, τότε θὰ τὸ θεωροῦσεν ὡς προσβολήν. Συνεπῶς οὐδεμία ἐγένετο ἐπίσημος πρότασις.

Τέλος ὁ Χάουαρντ, εἰς τὰς ἐναντίον μου αἰτιάσεις, γράφει καὶ τὰ ἀκόλουθα (1) :

«Ὁ Πρίγκιψ παρεπονεῖτο ὅτι τινὲς ἐκ τῶν Γενικῶν Προξένων αψηφοῦσαν τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς συμπεριφορᾶς ποὺ πρέπει νὰ τηροῦνται ἔναντι Βασιλικοῦ Πρίγκιπος».

Ἡ ἀβάσιμος αὐτὴ κατηγορία, τὴν ὁποίαν προβάλλει μὲ μόνον σκοπὸν νὰ τονίσῃ τὴν ἔμφυτόν μου ἀλαζονίαν καὶ ὑπεροψίαν, εἶναι καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὰς συνήθεις του ὑπερβολὰς καὶ διαστροφάς. Τοιοῦτο παράπονον δὲν διετύπωσα ποτέ. Πιθανῶς ὁ Χάουαρντ νὰ ὑπαινίσσεται τὸ ἀκόλουθον γεγονός.

Κάποτε παρεπονέθην διὰ τὴν ἀνάρμοστον στάσιν τῶν Γενικῶν Προξένων, ἀλλὰ τὸ ἔκανα τοῦτο ὑπεραμυνόμενος τοῦ ἀξιώματός μου ὡς Ὑπάτου Ἁρμοστοῦ καὶ οὐχὶ τῆς Πριγκιπικῆς μου ἰδιότητος. Τοῦτο συνέβη ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς συνεδριάσεως τῆς πρώτης Κρητικῆς Βουλῆς καὶ τοῦ ψηφίσματος εὐγνωμοσύνης πρὸς τὰς Δυνάμεις, περὶ τοῦ ὁποίου ἔχω ἤδη ἀναφέρει λεπτομερῶς.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀφηγήσεώς του περὶ τῆς ἐκρήξεως τοῦ κινήματος τοῦ Θερίσου καὶ τῆς ἀποστολῆς ξένων στρατευμάτων ὁ Χάουαρντ παρεμβάλλει ἓν μικρὸν ἐπεισόδιον, τάχατες διασκεδαστικόν, πρὸς τέρψιν τῶν ἀναγνωστῶν του. Μὲ μέμφεται διὰ πράγματα τὰ ὁποῖα, τὸ βεβαιῶ κατηγορηματικῶς, ποτὲ δὲν εἶπα.

Λέγει ὅτι, ἐξερεθισθεὶς ἀπὸ τὴν τροπὴν τῶν γεγονότων, ἐχρησιμοποίησα γλῶσσαν κάθε ἄλλο παρὰ διπλωματικὴν καὶ ὁμιλῶν πρὸς αὐτὸν μὲ τὴν συνηθισμένην μου ἀθυροστομίαν, εἶπα τὰ ἑξῆς (2) :

«Ἂν μποροῦσα νὰ τὰ καταφέρω νὰ βάλω τὸν θεῖο μου Ἐδουάρδο (ἐννοεῖ τὸν Βασιλέα Ἐδουάρδο) καὶ τὸν Νίκυ (τὸν Τσάρο Νικόλαο) μαζὶ μέσα ν' ἕνα δωμάτιο, θὰ τοὺς βαροῦσα τὰ κεφάλια τὸ ἕνα πάνω στὸ ἄλλο μέχρις ὅτου λύσουν τὸ Κρητικὸ ζήτημα», καὶ προσθέτει : «Ὑψηλὸς καὶ ρωμαλέος ὅπως ἦταν, θὰ μποροῦσε νὰ τὸ εἶχε κάνει. Περιττὸ νὰ εἴπω ὅτι τὰ λόγια του αὐτὰ δὲν τὰ ἀνέφερα στὸ Ὑπουργεῖο».

Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐπινοήσεως τοῦ Χάουαρντ—καὶ πολὺ κακοῦ γούστου— ἀπὸ ἐκεῖνας ποὺ παρεμβάλλει κάθε τόσον διὰ νὰ προσδώσει κάποιο «χιοῦμορ» εἰς τὰ κακόβουλα ἀπομνημονεύματά του,ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος ἀληθείας εἰς ὅλ' αὐτά. Ἐὰν ἠλήθευαν τὰ ὅσα γράφει, θὰ ἔπρεπεν ὁ Χάουαρντ, ὡς πιστὸς ὑπήκοος τοῦ Βασιλέως Ἐδουάρδου, νὰ εἶχε σηκωθεῖ καὶ νὰ φύγῃ. Μὲ αὐτὰ ποὺ λέγει, μόνον τὸν ἑαυτόν του ἐκθέτει. Κατὰ πρῶτον λόγον, εἰς τὴν οἰκογένειάν μας οὐδέποτε ἀποκαλούσαμεν τὸν Βασιλέα

(1) Β' 77.
(2) Β' 41.

'Εδουάρδο Ζ' «Θεῖον 'Εδουάρδον» ἀλλὰ «Θεῖον Μπέρτη» (1) καὶ συνεπῶς δὲν θὰ εἶχα κάμει χρῆσιν ἐκείνου τοῦ ὀνόματος συνομιλῶν μὲ τὸν Χάουαρντ.

Δεύτερον, ἐσυνήθιζα πάντοτε νὰ λέγω «ὁ Βασιλεὺς» ὁσάκις ὡμιλοῦσα μὲ μὴ μέλη τῆς Βασιλικῆς Οἰκογενείας, ἰδίως συνομιλῶν μὲ ὑπηκόους τοῦ Βασιλέως, καὶ ἀσφαλῶς ὅταν συνωμιλοῦσα μὲ κατωτέρους ὑπαλλήλους Αὐτοῦ. Αἱ σχέσεις μου μὲ τὸν Χάουαρντ δὲν ἦσαν τόσον οἰκεῖαι ὥστε ν' ἀποστῶ τῆς συνηθείας μου ταύτης καὶ μάλιστα ὑπὸ τὰς συνθήκας ποὺ διηρχόμεθα τότε καὶ κατὰ τὰς ὁποίας ὁ Χάουαρντ ἔπαιξε τόσον περίεργον ρόλον, ρόλον ποὺ τὸν ἐκατάλαβα τώρα ποὺ ἐδιάβασα τὰ συκοφαντικὰ ἀπομνημονεύματά του. Ἡ ἀγάπη καὶ ὁ σεβασμὸς ποὺ ἔτρεφα πρὸς τὸν θεῖον μου, τὸν Βασιλέα, καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη μου διὰ τὴν κατανόησιν καὶ τὸ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον ποὺ μοῦ ἐξεδήλου εἰς πᾶσαν περίστασιν, δὲν θὰ μοῦ ἐπέτρεπαν ποτὲ νὰ χρησιμοποιήσω τοιαύτην γλῶσσαν.

Ἄλλως τε, ἐγνώριζα πολὺ καλὰ ὅτι ἐὰν ὁ Βασιλεὺς εἶχε τύχει νὰ εἶναι ἀπόλυτος μονάρχης, θὰ εἶχε διακανονίσει τὸ Κρητικὸν ζήτημα κατὰ τρόπον δίκαιον. Τὰ αὐτὰ ἰσχύουν καὶ διὰ τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας.

Συνεπῶς μπορῶ νὰ βεβαιώσω μὲ ἀπόλυτον εἰλικρίνειαν ὅτι τὸ μικρὸν τοῦτο ἀνέκδοτον δὲν εἶναι παρὰ πρόστυχον ἀστεῖον.

Ἄλλη ἐπινόησις τοῦ Χάουαρντ εἶναι ὅταν λέγει ὅτι, διὰ ν' ἀποφύγω τὸν κόπον τῆς ἀποστολῆς τεσσάρων πανομοιοτύπων τηλεγραφημάτων πρὸς τὰς Δυνάμεις μέσον τῶν Γενικῶν Προξένων, καὶ διὰ νὰ ἐξοικονομήσω χρόνον, ἐκάλεσα τοὺς Προξένους εἰς τὸ «'Ανάκτορόν» μου (ἔτσι ἀποκαλεῖ τὸ φτωχικόν μου σπιτάκι ποὺ ἦτο μικρότερον ἀπὸ τὸ Βρεταννικὸν Γενικὸν Προξενεῖον) διὰ νὰ τοὺς ὑπαγορεύσω τὸ τηλεγράφημά μου πρὸς τοὺς Ὑπουργοὺς τῶν 'Εξωτερικῶν. Συνεχίζων γράφει ὅτι, κατ' ἐντολήν μου, εἰσήχθησαν εἰς ἕνα μικρὸν τετράγωνον δωμάτιον ὅπου ὑπῆρχαν τέσσαρα τραπεζάκια τοῦ τύπου ποὺ τὸ ἕνα χωρεῖ μέσα εἰς τὸ ἄλλο, μαζὶ μὲ τέσσαρας καρέκλας.

«Μετ' ὀλίγον», γράφει (2) «ἡ πόρτα ἤνοιξε ὀρθάνοιχτα καὶ ὁ Ὕπατος 'Αρμοστὴς ἐμπῆκε μὲ ὅλην τὴν μεγαλοπρέπειαν ποὺ τοῦ προσέδιδε τὸ ἀνάστημά του—6 πόδια καὶ 4 ἴντσες καὶ τὸ βάρος του, ποὺ δὲν ἦτο μικρόν. Εἰς τὸ δεξί του χέρι βαστοῦσε ἕνα μικρὸν στρογγυλὸν χάρακα, ποὺ ἔμοιαζε μὲ στραταρχικὴν ράβδον.

«Asseyez vous, Messieurs» (Καθῆστε, Κύριοι), εἶπε, δεικνύων μὲ τὸν χάρακα τὰς καρέκλας «et ecrivez, si vous savez ecrire—j'en doute» (καὶ γράψατε ἐὰν ξέρετε γραφήν, πρᾶγμα ποὺ ἀμφιβάλλω). 'Αφοῦ ὑπαγόρευσε τὴν ἔκκλησίν του—ἢ μᾶλλον μίαν εἰρωνικὴν μνείαν τῆς πολυτίμου βοηθείας ποὺ τοῦ παρεῖχαν αἱ Δυνάμεις πρὸς καταστολὴν τῆς ἐπαναστάσεως, ὁ Πρίγκηψ εἶπε: «Bon jour, messieurs» (Καλὴ μέρα σας, κύριοι) καὶ ἐξῆλθεν ἀπὸ τὸ δωμάτιον, ἀγέρωχος καὶ μεγαλοπρεπής, ὅπως κατὰ τὴν στιγμὴν ποὺ ἐμπῆκεν».

---

(1) Ὑποκοριστικὸν τοῦ 'Αλβέρτος, ποὺ ἦτο τὸ δεύτερον ὄνομα τοῦ Βασιλέως.
(2) Β' 41.

Δηλῶ—καὶ τοῦτο πρὸς τιμὴν τῶν Προξένων—ὅτι ἡ κωμικὴ αὐτὴ σκηνὴ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ χαμερπὴς ἐπινόησις—λέγω «πρὸς τιμήν των», διότι μόνον δουλοπρεπεῖς βλάκες θὰ εἶχαν ἀνεχθεῖ τοιούτου εἴδους μεταχείρισιν. Ἐὰν ὄντως τοὺς εἶχα μεταχειρισθεῖ κατὰ τὸν τρόπον τοῦτον, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπεν ὁ Χάουαρντ καὶ οἱ συνάδελφοί του, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ εἶχαν σηκωθεῖ καὶ φύγει. Θὰ ὤφειλαν νὰ εἶχαν διαμαρτυρηθεῖ καὶ ν' ἀναφέρουν τὸ συμβάν. Μάλιστα φρονῶ ὅτι θὰ εἶχε τότε περισσότερον δίκαιον παραπονούμενος περὶ τῆς ὑπεροπτικῆς μου στάσεως παρὰ ὅταν ἔλεγεν ὅτι εἶχα παραπονεθεῖ ὅτι ὡρισμένοι ἐκ τῶν Προξένων εἶχαν λησμονήσει τοὺς κανόνας τῆς καλῆς συμπεριφορᾶς ποὺ ἀπαιτοῦνται ὅταν ὁμιλεῖ κανεὶς πρὸς Βασιλικὸν Πρίγκιπα.

Σημειωτέον ὅτι τὸ γραφεῖον τοῦ «'Ανακτόρου» μου ἦτο τόσον στενόχωρον, ὥστε δὲν ὑπῆρχε θέσις διὰ τέσσαρα τραπέζια καὶ τέσσαρες καρέκλες ἐπὶ πλέον τῶν ἐκεῖ ἐπίπλων, οὔτε εἶχα ποτὲ εἰς τὴν κατοχήν μου τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς γυναικείας ἐπιπλώσεως ποὺ εἶναι γνωστὸν ὑπὸ τὸ ὄνομα «φωλεὰ τραπεζιῶν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ΄

Η ΣΤΑΣΙΣ ΕΞΑΠΛΟΥΤΑΙ

«'Από τὰς ἀρχὰς 'Απριλίου» γράφει ὁ Χάουαρντ «ἦτο φανερὸν πιὰ ὅτι ἡ ἀνταρσία ἤρχισε σταθερῶς νὰ ἐξαπλώνεται: εἶχεν ἤδη ἐπεκταθεῖ εἰς τὸν Ρωσικὸν τομέα τῆς Ρεθύμνης καὶ εἰς τὸν Βρεταννικὸν τομέα τοῦ 'Ηρακλείου» (1).

'Ο Χάουαρντ παραποιεῖ ἐντελῶς τὰ γεγονότα. Δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐξαπλώσεως τῆς Βενιζελικῆς ἀνταρσίας. 'Εκεῖνο ποὺ συνέβαινεν ἦτο ὅτι οἱ ἑξακόσιοι τοῦ Βενιζέλου, διαιρεθέντες εἰς μικρὰς ὁμάδας, ἐπεδίδοντο ἀνενοχλήτως εἰς τὴν δῄωσιν τῆς ὑπαίθρου ὅπου οἱ χωρικοί, πιστοὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ νομοταγεῖς ἀλλὰ ἄοπλοι, ἔμεναν ἀπροστάτευτοι ὡς ἐκ τῆς παθητικῆς στάσεως τῶν Διεθνῶν στρατευμάτων καὶ τῆς ἀδρανείας τῶν Γενικῶν Προξένων. Οὕτω ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ παρανομία ἐβοηθοῦντο καὶ ὑπεθάλποντο, ἐνῷ ἀθῷοι πολῖται ἐλεηλατοῦντο καὶ ἐληστεύοντο ὑπὸ τῶν στασιαστῶν οἱ ὁποῖοι οὐσιαστικῶς ἐτύγχαναν τῆς προστασίας τῶν Προξένων καὶ τῶν στρατευμάτων. Εἰς τὸν τομέα τῆς Ρεθύμνης διοικητὴς τοῦ Ρωσικοῦ στρατοῦ ἦτο ὁ συνταγματάρχης Οὐρμπάναβιτς τοῦ δὲ Βρεταννικοῦ εἰς τὸ 'Ηράκλειον ὁ συνταγματάρχης Πάντον. Τὰ τμήματα ταῦτα, ὡς μὴ ὑπαγόμενα—εὐτυχῶς—ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τῶν οἰκείων Γενικῶν Προξένων, ἀπέσχον πάσης πολιτικῆς ἀναμίξεως καὶ συνεμορφώθησαν μὲ ἀπόλυτον εὐσυνειδησίαν πρὸς τὰς ἐντολὰς ποὺ εἶχαν λάβει ἀρχικῶς, δηλαδὴ τῆς ὑποστηρίξεως τῆς Χωροφυλακῆς εἰς τὸ ἔργον τῆς τηρήσεως τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξεως. Τὰ περιπλανώμενα Βενιζελικὰ στίφη δὲν ἤργησαν νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν καὶ ταχέως ἐξηφανίσθησαν ἀπὸ τοὺς δύο τούτους τομεῖς.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἀποτελεῖ τρανὴν ἀπόδειξιν τοῦ πόσον δίκαιον εἶχα ἰσχυριζόμενος ὅτι ἐὰν οἱ Πρόξενοι εἶχαν ἐπιδείξει ἔστω καὶ μετρίαν ἐνεργητικότητα καὶ πυγμὴν καὶ τὸ εἶχαν καταστήσει σαφὲς εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν στασιαστῶν, τὸν Βενιζέλον, ὅτι δὲν ἦσαν διατεθειμένοι ν' ἀνεχθοῦν

---

(1) Β΄ 42.

τὰς παρανόμους ἐνεργείας του, οὗτος δὲν θὰ εἶχε τολμήσει ποτὲ νὰ κινηθεῖ. Δυστυχῶς οὐδέποτε τὸ ἔπραξαν, ἂν καὶ ὁ Χάουαρντ καὶ οἱ συνάδελφοί του, ὅπως μᾶς τὸ λέγει εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του, ἔσχον ἀρκετὰς συνομιλίας μὲ τὴν τριανδρίαν τοῦ Θερίσου. Ὁ Βενιζέλος, ἐκμεταλλευθεὶς τοῦτο, διέδωσεν ὅτι αἱ Δυνάμεις δὲν ἐπρόκειτο νὰ τοὺς φέρουν ἐμπόδια, οἱ δὲ Γενικοὶ Πρόξενοι οὐδέποτε διέψευσαν τὴν διάδοσιν ταύτην.

Χάρις εἰς τὴν παθητικὴν στάσιν τῶν στρατευμάτων εἰς τὸ δυτικὸν τμῆμα τῆς Νήσου, τὴν σκανδαλώδη πολιτικὴν ἀνάμιξιν τῶν Γενικῶν Προξένων ὑπὲρ τῆς Βενιζελικῆς τριανδρίας, καὶ τὴν προστασίαν τῆς ὁποίας ἐτύγχαναν οἱ Βενιζελικοὶ εἰς τὸν τομέα τοῦ Λασηθίου πρὸς ἀνατολάς, κυρίως χάρις εἰς τὴν ἀπιστεύτως μὴ στρατιωτικὴν διαγωγὴν τοῦ Γάλλου διοικητοῦ συνταγματάρχου Λουμπάνσκι, ἡ ἐπανάστασις, ὅπως θὰ ἴδωμεν παρακάτω, ἐξέφυγε παντὸς ἐλέγχου. Οἱ ἐπαναστάται ἐδέσποζαν ἐπὶ τοῦ τμήματος τῆς δημοσίας ὁδοῦ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν, τὰ Χανιά, μέχρι τοῦ κόλπου τῆς Σούδας, ἀπόστασις 6 χιλιομέτρων, ὅλα δὲ τὰ χωριὰ εἰς τὰ πέριξ τῶν Χανίων εὑρίσκοντο ἐπίσης ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Θερίσου. Ἂς μὴ ἀπορήσωμεν λοιπὸν ὅτι τὸ ἓν χωρίον μετὰ τὸ ἄλλο ὑπετάχθη εἰς τοὺς ληστάς. Τί ἠμποροῦσαν νὰ κάμουν τὰ μικρὰ ἀποσπάσματα χωροφυλακῆς ὅταν ἐγκατελείποντο ἀπὸ τὰ ξένα στρατεύματα; Φυσικῷ τῷ λόγῳ, τίποτε παρὰ ν' ἀποσυρθοῦν καὶ αὐτά. Ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Χωροφυλακῆς μοῦ ἀνέφερε μίαν ἡμέραν ὅτι τμῆμα ἐκ 15 χωροφυλάκων πλησίον τῶν Χανίων εἶχε περικυκλωθεῖ ὑπὸ 150 ἀνταρτῶν καὶ εὑρίσκετο εἰς δύσκολον θέσιν. Ὀλίγον ἀργότερον ἔτυχα νὰ συναντηθῶ μὲ τὸν Χάουαρντ εἰς τὸν δρόμον καὶ τὸν παρεκάλεσα, ὑπὸ τὴν ἰδιότητά τοῦ Πρυτάνεως τῶν Γενικῶν Προξένων, νὰ στείλῃ ἐπικουρίαν εἰς τοὺς δυστυχεῖς αὐτοὺς ποὺ οὐδὲν ἔκαναν ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ ἐκπληροῦν τὸ καθῆκον των. «Ἂς παραδοθοῦν» μοῦ ἀπήντησεν. «Ἀλλὰ πρόκειται περὶ πιστῶν χωροφυλάκων» τοῦ εἶπα «ποὺ ἀντιπροσωπεύουν τὰς νομίμους Ἀρχὰς καὶ κινδυνεύουν νὰ καταβληθοῦν ἀπὸ τοὺς παρανομοῦντας ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντός των!». Ὁ Χάουαρντ ἐσήκωσεν ἁπλῶς τοὺς ὤμους καὶ εἶπεν ὅτι οὐδὲν ἔστι γενέσθαι.

Ἐκείνην τὴν νύκτα δὲν ἔκλεισα μάτι.

Τοιαύτη ἦτο ἡ νοοτροπία αὐτῶν τῶν Προξένων καὶ αὐτὸς ἦτο ὁ τρόπος ποὺ ἐκτελοῦσαν τὰς ὁδηγίας των. Ἀναγνωρίζω ὅτι αἱ ὁδηγίαι αὗται ἦσαν σκανδαλωδῶς ἀσαφεῖς ἀλλὰ οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι εὑρίσκοντο ἐπὶ τόπου καὶ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐκτιμήσουν τὰς ἀμέσους ἀνάγκας, ἐὰν πράγματι εἶχαν τὴν διάθεσιν νὰ βοηθήσουν τὴν Χωροφυλακὴν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποστολῆς της. Αἱ Δυνάμεις μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχαν ἀπαντήσει τηλεγραφικῶς εἰς τὸ τηλεγράφημά μου καὶ μὲ εἶχαν πληροφορήσει ὅτι αἱ δοθεῖσαι εἰς τὰ στρατεύματα των ὁδηγίαι οὐδεμίαν ἐπέτρεπαν ἀμφιβολίαν ὅτι θὰ παρείχετο πᾶσα ὑποστήριξις

εἰς τὴν Χωροφυλακὴν διὰ τὴν τήρησιν τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξεως.

Ἡ ὑποστήριξις ποὺ παρεσχέθη εἰς τοὺς δυστυχεῖς χωροφύλακας περιείχετο εἰς τὴν ἀπάντησιν ποὺ μοῦ ἔδωσεν ὁ Χάουαρντ :

« Ἂς παραδοθοῦν » καὶ « οὐδὲν ἔστι γενέσθαι ».

Ἂς εἶχα ἐκεῖ τὸν συνταγματάρχην Πάντον ἀπὸ τὸν Ἡράκλειον καὶ τὸν συνταγματάρχην Οὐρμπάνοβιτς ἀπὸ τὸ Ρέθυμνον, ποὺ δὲν ἦσαν ὑπὸ τὰς ἀμέσους διαταγὰς τῶν Προξένων, καὶ ὁ Βενιζέλος θὰ εἶχε ψάλλει πολὺ διαφορετικὸν τραγοῦδι.

Οὔτε ὁ ἕνας οὔτε ὁ ἄλλος δὲν θὰ εἶχε ἐκθέσει τοὺς ἄνδρας του εἰς κίνδυνον ἀλλὰ θὰ εἶχαν παράσχει ἁπλῶς ὑποστήριξιν καθ' ὃν τρόπον τὸ ἔκαναν εἰς τοὺς ἰδικούς των τομεῖς καὶ θὰ ἔδειχναν ὅτι παίρνουν τὸ ζήτημα εἰς τὰ σοβαρὰ καὶ δὲν χωρατεύουν, σὰν τὸν Λουμπάνσκι. Ὁ Βενιζέλος θὰ τὰ εἶχε βάλει κάτω.

Οἱ δυστυχισμένοι μου χωροφύλακες, ἂν καὶ ἐγκαταλειφθέντες εἰς τὴν τύχην των, οὐχ ἧττον ἔκαμαν τὸ καθῆκον των. Εἰς μίαν ἀψιμαχίαν ἕνας χωροφύλαξ ἐτραυματίσθη σοβαρῶς καὶ τὸν μετέφεραν εἰς τὸ νοσοκομεῖον τῶν Χανίων. Μόλις τὸ ἔμαθα, ἐπῆγα εἰς τὸ νοσοκομεῖον, φθάσας ἐκεῖ ὀλίγα λεπτὰ ἀφοῦ τοῦ εἶχαν κόψει τὸ πόδι καὶ τὸν μετέφεραν εἰς τὸν θάλαμόν του. Ὅταν μὲ εἶδε νὰ μπαίνω ἐσηκώθηκε καὶ εἶπε : « Δὲν πειράζει ἐὰν ἐτραυματίσθηκα. Χαίρομαι ὅτι ἔπραξα τὸ καθῆκον μου, καὶ θὰ ἐξακολουθήσω νὰ τὸ κάνω μέχρις ὅτου πεθάνω. ». Ἀπέθανε δύο ὥρας ἀργότερον. Αἰωνία του ἡ μνήμη.

Τὴν ἑπομένην τὸν ἔθαψαν. Θέλων ν' ἀποτίσω τὸν τελευταῖον φόρον τιμῆς πρὸς τὸν γενναῖον μου χωροφύλακα καὶ νὰ ἐνισχύσω τὸ ἠθικὸν τῶν ἄλλων οἱ ὁποῖοι βαρέως ἔφεραν τὸν τρόπον ποὺ τοὺς εἶχαν ἐγκαταλείψει, ἠκολούθησα τὴν κηδείαν πεζῇ ἀπὸ τὸ νοσοκομεῖον μέχρι τοῦ παρεκκλησίου τοῦ νεκροταφείου. Τὴν στιγμὴν ποὺ κατέβαζαν τὸ φέρετρον μέσα εἰς τὸν τάφον ὡμίλησα ὡς ἑξῆς πρὸς τοὺς συνηθροισμένους χωροφύλακας :

«Κηδεύομεν σήμερον ἕναν ἀδελφόν σας, ὅστις ὑπῆρξεν ἀθῷον θῦμα τοῦ καθήκοντος. Ἀπέθανεν ὅμως ὁ τίμιος αὐτὸς στρατιώτης ἔχων τὴν πλήρη ἐπίγνωσιν ὅτι ἔπραξε τὸ καθῆκον του, καὶ αἱ λέξεις τὰς ὁποίας μοῦ ἀπέτεινεν ὀλίγας ὥρας πρὸ τοῦ θανάτου του, ὅτε, καθῆκον ἐκτελῶν πρὸς τίμιον στρατιώτην, τὸν ἐπεσκέφθην ἐν τῷ νοσοκομείῳ, τιμῶσι τὴν μνήμην αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ πνεῦμα, τὸ ὁποῖον πρὸς δόξαν τοῦ Ἔθνους κυριαρχεῖ εἰς τὰς τάξεις τῆς Χωροφυλακῆς. «Χαίρω ὅτι ἐπληγώθην ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ καθήκοντός μου», μοὶ εἶπε, «καὶ νὰ εἶσαι βέβαιος, Ὑψηλότατε, ὅτι, ὡς Ἕλλην, τοῦτο θὰ πράξω μέχρι τῆς ἡμέρας τοῦ θανάτου μου». Ἀναλογισθῆτε, Χωροφύλακες, τὸ μεγαλεῖον τὸ ὁποῖον ἐμπεριέχουν αἱ λέξεις αὗται καὶ κρύψατε αὐτὰς ὡς κειμήλιον εἰς τὰ βάθη τῶν σήμερον πατριωτικῶς πασχουσῶν καρδιῶν ὑμῶν. Γνωρίζω ὅτι ἅπαντες, καὶ πρωτίστως σεῖς, διέρχεσθε ἡμέρας ἀγωνίας κατὰ τὰς ὁποίας τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος παλαίει μὲ τὰ αἰσθήματα ἐθνικῶν ὀνείρων, ἀλλὰ μὴ ἀπελπίζεσθε. Ἐστὲ πιστοὶ εἰς τὸν ὅρκον ὑμῶν καί, πειθαρχοῦντες, παραμείνατε εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ καθήκοντος, ἀκολουθοῦντες τὸ παράδειγμα τοῦ τιμίου τούτου

συναδέλφου σας, ὅστις διὰ τῶν τελευταίων λέξεών του ἔθεσεν τὰς βάσεις παραδόσεων ὑπερηφάνων, ἀγουσῶν εἰς δόξαν τῆς Χωροφυλακῆς. Καὶ ἐγὼ διέρχομαι, ὡς καὶ ὑμεῖς, ἡμέρας τὰς ὁποίας οὔτε εἰς ἐχθρὸν ἤθελον εὐχηθεῖ. Γράφονται πολλὰ καὶ λέγονται πολλά. 'Αλλὰ τὸ αἴσθημα τοῦ καθήκοντος πρὸς τὴν Πατρίδα καὶ ἡ ἀκλόνητος πίστις πρὸς τὸν Παντοδύναμον, ἂς ὦσιν οἱ ὁδηγοὶ ἡμῶν ἁπάντων, ἵνα τὴν τιμίαν καὶ εὐθεῖαν ὁδὸν ἀκολουθοῦντες, ἴδωμεν ἀνατέλλουσαν τὴν ἡμέραν ἐκείνην, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ βάσανα θὰ ριφθοῦν εἰς λήθην καὶ καθ' ἣν θὰ ἐκπληρωθῶσιν οἱ κοινοὶ πόθοι. Καὶ σὺ τότε, τίμιε Χωροφύλαξ, θὰ συγχαίρῃς μεθ' ἡμῶν. Γαῖαν ἔχε ἐλαφράν. Αἰωνία σου ἡ μνήμη».

«Κάποτε» συνεχίζει ὁ Χάουαρντ (1), ἐδόθη ἐντολὴ ἐκ μέρους τῶν Προξένων πρὸς τὸν Πλοίαρχον Τάππερ, κυβερνήτην τῆς «'Αφροδίτης» ν' ἀνακαταλάβῃ ἕνα τελωνεῖον πού εἶχε πέσει εἰς τὰ χέρια κάποιου Μπιράκη, ἐκ τῶν μᾶλλον τολμηρῶν ἀρχηγῶν τῶν ἀνταρτῶν.

'Ο Μπιράκης ἐπέτρεψεν (!) εἰς τὸν Κυβερνήτην νὰ ἀποβιβασθῇ μαζὺ μὲ μερικοὺς ἄνδρας καὶ ὕστερον ἀπὸ μίαν, ὡς φαίνεται, ἐντελῶς φιλικὴν συνομιλίαν κατὰ τὴν ὁποίαν ὅμως ἐδήλωσεν ὅτι οἱ στασιασταὶ ἐπέμεναν ἀνενδότως εἰς τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς 'Ελλάδος, ὄχι μόνον τοῦ παρέδωσε τὸ Τελωνεῖον ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὰ χρήματα τοῦ Ταμείου, ποσὸν (διὰ τοὺς ἀντάρτας) σεβαστόν».

'Εδῶ ὁ Χάουαρντ, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, παρέχει μίαν νέαν καὶ πειστικὴν ἔνδειξιν τοῦ πόσον θὰ ἦτο εὔκολον νὰ εἶχε λυθεῖ ἡ ὑπόθεσις τοῦ Θερίσου—ὅπως ἐπανειλημμένως ἐπέμενα—ἐὰν οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι καὶ ὁ 'Αρχηγὸς τῶν στρατευμάτων τῶν Χανίων συνταγματάρχης Λουμπάνσκι εἶχαν τὴν παραμικρὰν κατανόησιν τῆς Κρητικῆς ψυχολογίας καὶ ἀντιλήψεως περὶ δικαιοσύνης.

'Ο Μπιράκης αὐτός, ὁ ὁποῖος, λεχθήτω ἐν παρόδῳ, δὲν ἦτο ἀρχηγὸς ἀνταρτῶν ἀλλὰ ἕνας γενναῖος πολεμιστὴς πού εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν 'Επανάστασιν τοῦ 1896 ἐναντίον τῶν Τούρκων καί, ὅπως οἱ ἄλλοι Κρῆτες, εἶχε πολεμήσει ἀνιδιοτελῶς διὰ τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν Ἕνωσιν μετὰ τῆς 'Ελλάδος, εἶχε παραπλανηθεῖ μὲ τὸ σύνθημα τοῦ Βενιζέλου « Ζήτω ἡ Ἕνωσις ». 'Αποβλέπων διακαῶς πρὸς αὐτὸν τὸν σκοπὸν εἶχε πάρει τὰ βουνὰ μαζὺ μὲ τοὺς ἄλλους χωρὶς νὰ ὑποπτευθῇ, ὡς ἄνθρωπος ἀφελὴς πού ἦτο, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ τεχνάσματος τοῦ Βενιζέλου διὰ νὰ ἐξαπατήσῃ τοὺς ἁπλοϊκούς, μὲ ἀπώτερον σκοπὸν ν' ἀποκτήσῃ ὀπαδοὺς καί, ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς 'Ελληνικῆς σημαίας, νὰ μὲ ἐκδικηθῇ.

Κατὰ τὴν βραχεῖαν συνομιλίαν πού εἶχε μὲ τὸν Ἄγγλον Κυβερνήτην, ὁ Μπιράκης δὲν ἔβγαλε μακροὺς πολιτικοὺς λόγους οὔτε κατεφέρθη ἐναντίον ἐμοῦ καὶ τῆς διοικήσεως ἀλλά, ἐντυπωσιασθεὶς ὑπὸ τῆς προσωπικότητος τοῦ κυβερνήτου τὸν ὁποῖον ἀφελῶς ἐξέλαβεν ὡς ἕνα ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, ἐπωφελήθη τῆς εὐκαιρίας διὰ νὰ τοῦ ἐκμυστηρευθῇ ἐκεῖνο πού εἶχε μέσα στὴν καρδιά του.

'Εγνώριζα καλὰ τὸν πλοίαρχον Τάππερ, ἦτο ἕνας κύριος πού δὲν

---

(1) B 42.

ἀνακατεύετο εἰς τὰ πολιτικά, καὶ ἐκτελοῦσε τὸ καθῆκον του μὲ ἀκρίβειαν καὶ ἀμεροληψίαν.

Δυστυχῶς τὸ αὐτὸ δὲν συνέβαινε μὲ τὸν Γάλλον κυβερνήτην τῆς κανονιοφόρου « Κόντορ ».

«Ἡ ἐνέργεια τοῦ Κυβερνήτου τῆς Γαλλικῆς φυλακίδος», γράφει ὁ Χάουαρντ (¹) «ὁ ὁποῖος εἶχεν ἀποσταλεῖ μὲ παρομοίαν ἀποστολὴν εἰς κάποιον ἀπομεμακρυσμένον τελωνεῖον, ἀντιθέτως προεκάλεσε μέγα σκάνδαλον μεταξὺ τῶν κυβερνητικῶν κύκλων καὶ ἰδιαιτέρως ἐξενεύρισε—καὶ πρέπει νὰ τὸ ὁμολογήσωμεν, δικαίως—τὸν Ὕπατον Ἁρμοστὴν καὶ τὸν Γάλλον Γενικὸν Πρόξενον.

Ὁ Κυβερνήτης, μόλις ἔφθασεν εἰς τὸν ὅρμον, ἠρώτησε τὸν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀνταρτῶν ἐὰν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συναντήσῃ ἕνα ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Ἐπαναστάσεως ποὺ ἐγνώριζε προσωπικῶς καὶ τοῦ ὁποίου τὸ σπίτι εὑρίσκετο ἐκεῖ κοντά. Ὁ Ἀρχηγὸς εἰδοποιήθη καὶ προσῆλθεν, οἱ δὲ κάτοικοι τῆς περιφερείας φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐξεπλάγησαν ὅταν εἶδαν τὸν Γάλλον κυβερνήτην καὶ μερικοὺς ἐκ τῶν ἀξιωματικῶν του νὰ τὸν συνοδεύουν καβάλα πρὸς τὰ βουνὰ ὅπου ἐφιλοξενήθησαν εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἀργότερον ὅταν εἶδαν τὸν κυβερνήτην καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῶν ἀνταρτῶν νὰ συντρώγουν φιλικώτατα εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ χωριοῦ ὅπου ἔκειτο τὸ τελωνεῖον.

Ἡ εἴδησις φυσικὰ διεδόθη ἀστραπιαίως εἰς ὁλόκληρον τὸ Νησὶ καὶ δι' ὀλίγας ἡμέρας ὅλος ὁ πληθυσμὸς ἐπίστευσεν ὅτι αἱ Προστάτιδες Δυνάμεις ἐπρόκειτο νὰ ἐγκολπωθοῦν τοὺς ἐπαναστάτας».

Τὰ ἀνωτέρω ἀποτελοῦν μόνον ἓν μέρος τῶν κατορθωμάτων τοῦ εἰρημένου κυβερνήτου κατὰ τὴν ἐκδρομήν του εἰς τὸ ἀνατολικὸν τμῆμα τῆς Νήσου. Ἐὰν εἶχε περιορισθεῖ εἰς αὐτὴν τὴν ἐπίσκεψιν καὶ μόνον, ἡ ἀγανάκτησις δὲν θὰ ὑπῆρχε τόσον μεγάλη, διότι ὁ πληθυσμὸς εἶχεν ἀρχίσει νὰ συνηθίζῃ εἰς τὴν ἰδέαν κάποιας συνεργασίας μεταξὺ τοῦ Θερίσου καὶ τῶν ξένων, ἀλλὰ κατόπιν τῆς μεταγενεστέρας συμπεριφορᾶς του ὡς καὶ τοῦ συνταγματάρχου Λουμπάνσκι, αἱ ὑπόνοιαι περὶ τῶν τεκταινομένων μετεβλήθησαν εἰς βεβαιότητα.

Τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ Γάλλος κυβερνήτης περιέπλευσε τὰ παράλια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Λασηθίου, ἀγκυροβολῶν εἰς σημεῖα ποὺ τοῦ ἦσαν γνωστὰ καὶ ὀργανώνων ἐπαναστατικὰς ἐπιτροπάς.

Ἡ περιφέρεια Λασηθίου ἦτο ὁ Γαλλικὸς Τομεύς, τότε ποὺ ἔφθασα εἰς τὴν Κρήτην. Ἡ Νῆσος εἶχε διαιρεθεῖ εἰς πέντε Τομεῖς πρὸ τῆς ψηφίσεως τοῦ Συντάγματος ὑπὸ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως καὶ τῆς ἐγκρίσεως αὐτοῦ ὑπὸ τῶν Τεσσάρων Δυνάμεων, μέχρις ὅτου καταστῇ δυνατὴ ἡ συγχώνευσις ὑπὸ Κρητικὴν διοίκησιν καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν μου. Ὡς ἐκ τούτου, οἱ Γάλλοι ἠσθάνοντο ὡσὰν νὰ εὑρίσκοντο ἐκεῖ εἰς τὸ σπίτι τους.

Εὐτυχῶς δι' ἐμὲ τὸ καταδρομικὸν « Κλεμπὲρ » κατέφθασεν εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας ἀκριβῶς ἐκείνας τὰς ἡμέρας, φέρον ἐνισχύσεις διὰ τὰς

---

(1) Β' 43.

Γαλλικὰς δυνάμεις τῆς Νήσου. Ὁ κυβερνήτης τοῦ καταδρομικοῦ ἦτο ὁ πλοίαρχος Μωρώ, ἀξιωματικὸς τοῦ παλαιοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Γαλλικοῦ Ναυτικοῦ, τοῦ ὁποίου εἶχα γνωρίσει πολλοὺς ἀξιωματικοὺς τότε ποὺ ἤμουν νέος καὶ ὁ Πειραιεὺς ἦτο ὁ λιμὴν σταθμεύσεως τῆς « Μοίρας τῆς Ἀνατολῆς ». Ἀργότερα μετωνομάσθη εἰς « Μοίραν τῆς Ἄπω Ἀνατολῆς», ὅταν ἤρχισαν αἱ ἀποικιακαὶ κατακτήσεις.

Ὁ πλοίαρχος Μωρὼ μὲ ἐπεσκέφθη εἰς τὸ σπιτάκι μου, ποὺ ὁ Χάουαρ-αρντ ἐπιμένει πάντοτε νὰ τὸ ὀνομάζῃ « Τὸ Ἀνάκτορον ». Ἀφοῦ συνωμίλησα μαζύ του διὰ μακρῶν ἐπὶ τῆς καταστάσεως εἰς τὴν Νῆσον, τῆς ὁποίας ἐφαίνετο νὰ ἀντιλαμβάνεται πλήρως τὰς συνθήκας, τοῦ ἔκαμα λόγον περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ εἰρημένου κυβερνήτου τῆς φυλακίδος. « Ἂς ὁμιλήσωμεν εἰλικρινῶς καὶ ἐμπιστευτικῶς, ὡς ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον καὶ ὡς ἀξιωματικοὶ τοῦ Ναυτικοῦ, διότι, τοῦ εἶπα, ἡ κατάστασις ἐδῶ ὅλον καὶ χειροτερεύει καὶ θὰ γίνῃ χαώδης ἐὰν οἱ Γενικοὶ Πρόξενοι ἐξακολουθοῦν νὰ συμπεριφέρωνται ὅπως σήμερον ». Ὁ Πλοίαρχος Μωρὼ μοῦ ὑπεσχέθη νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα, εἰπὼν ὅτι ἐσκόπευε νὰ ἐπιθεωρήσῃ τὸ πλοῖον τοῦ κυβερνήτου, καὶ μὲ ἀπεχαιρέτησε.

Δὲν παρῆλθαν πολλαὶ ἡμέραι καὶ ὁ κυβερνήτης τοῦ « Κόντορ » ἀνεκλήθη.

Ἠσθάνθην πάντοτε εὐγνωμοσύνην πρὸς τὸν πλοίαρχον Μωρώ, διὰ τὴν τιμιότητά του τοῦ παλαιοῦ καιροῦ, τὴν εὐθύτητα καὶ τὴν ἀμεροληψίαν του, ἐὰν δὲ τυγχάνει νὰ ζῇ ἀκόμη καὶ συμβῇ νὰ διαβάσῃ τὸ παρὸν βιβλίον, τοῦ ἐκφράζω τὰς εὐχαριστίας μου καὶ τὴν ἐκτίμησίν μου.

Ὁ Χάουαρντ συνεχίζει (1) :

«Εἰς τὰς καθημερινάς μας Προξενικὰς συγκεντρώσεις πολλάκις, ὅπως ἦτο φυσικόν, ἐξεδηλοῦτο διάστασις γνωμῶν, δεδομένου ὅτι ἡ διαφορὰ ἀπόψεων μεταξὺ τῶν Κυβερνήσεων ἀντικατοπτρίζετο εἰς τὰς ἀντιλήψεις τῶν ἀντιπροσώπων των. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ρώσου κ. Ἔττερ καὶ κατόπιν τῶν ἐπισυμβάντων θανάτων τοῦ Γάλλου Γενικοῦ Προξένου κ. Ντρουὲν καὶ τοῦ Ἰταλοῦ Κόμητος Νέγκρι, εἶχα γίνει Πρύτανις τῶν Προξένων τῶν Προστατίδων Δυνάμεων καὶ ὡς ἐκ τούτου προήδρευα εἰς τὰ ἀτελείωτα συμβούλιά μας............

Τὰ συζητούμενα εἰς τὰ Συμβούλια ταῦτα θέματα δὲν περιωρίζοντο εἰς τὰ καθημερινὰ ἐπεισόδια ποὺ ἐδημιουργοῦντο συνεπείᾳ τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἀνταρτῶν καὶ εἰς τὸν τρόπον τῆς ἀντιμετωπίσεως αὐτῶν συμφώνως πρὸς τὴν ἐκπεφρασμένην ἐπιθυμίαν ἐκ μέρους ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων Κυβερνήσεων, πλὴν τῆς Ρωσίας, ὅπως μὴ ἐκτεθοῦν τὰ στρατεύματά μας εἰς περιττοὺς κινδύνους, ἀλλὰ ἀφοροῦσαν ἐπίσης τὴν κήρυξιν τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου εἰς τοὺς οἰκείους τομεῖς μας, διὰ τὴν ἐκδίκασιν ὅλων τῶν πολιτικῆς φύσεως ἀδικημάτων, ὅπως τῆς ὁπλοφορίας καὶ τῆς διαταράξεως τῆς Δημοσίας τάξεως» (2).

Ὅλα αὐτὰ δὲν εἶναι παρὰ ἀντιφατικαὶ μωρολογίαι. Οἱ ἰσχυρισμοὶ

(1) Β' 44.
(2) Β' 42.

οὗτοι τοῦ Χάουαρντ μοῦ φαίνεται ὅτι δὲν κάμνουν ἄλλο ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπιβεβαιώνουν ἀπολύτως τὴν ὀρθότητα τῶν ἐπικρίσεων μου σχετικῶς μὲ τὰς συνθήκας, ἡ δὲ ἀσυμφωνία τῶν Δυνάμεων ἐπὶ παντὸς λεπτομερειακοῦ ζητήματος εἶχεν ἀντίκτυπον ἐπὶ τῶν συνεδριάσεων τῶν Προξένων ὅπου ἕκαστος Πρόξενος εἶχεν ἰδίαν γνώμην ἐπὶ ὅλων τῶν θεμάτων.

Δὲν θὰ ἦτο χιλιάκις εὐκολώτερον ἐὰν εἶχαν ἐμποδίσει τὸν Βενιζέλον νὰ πάρῃ τὰ βουνὰ καὶ ἂν τοῦ εἶχαν δώσει τὴν ἐντολὴν νὰ ἐπιδιώξῃ τοὺς σκοπούς του διὰ τῆς συνταγματικῆς ὁδοῦ, ἐντὸς τῆς Βουλῆς ; Ὁ Χάουαρντ πουθενὰ δὲν ἐπικρίνει τὸν φίλον του τὸν Βενιζέλον διὰ τὰς ἀντισυνταγματικάς του μεθόδους οὔτε κἂν διὰ παράβασιν τοῦ Συντάγματος καὶ τὴν περιφρονητικήν του ἄρνησιν ν' ἀγωνισθῇ κατερχόμενος εἰς τὰς ἐκλογάς. Διαρκῶς μὲ κατηγορεῖ ἀλλὰ χωρὶς νὰ βασίσῃ τοὺς ἰσχυρισμούς του εἰς συγκεκριμένας ἀποδείξεις.

«Συμφώνως πρὸς τὴν ἐκπεφρασμένην ἐπιθυμίαν ἐκ μέρους ὅλων τῶν ἐνδιαφερομένων Κυβερνήσεων, πλὴν τῆς Ρωσίας, τὰ στρατεύματα δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκτεθοῦν εἰς περιττοὺς κινδύνους», γράφει.

Οἱ Πρόξενοι θὰ ἐκπληροῦσαν τὸν ὡς ἄνω σκοπὸν πολὺ εὐκολώτερα ἐὰν εἶχαν ἐμποδίσει τὸν Βενιζέλον ἀπὸ τοῦ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὸ Θέρισον. Ἀντ' αὐτοῦ, ἀπησχολοῦντο εἰς τὸ νὰ συζητοῦν διὰ τὸν τρόπον τῆς ἐκδικάσεως τῶν πολιτικῆς φύσεως ἀδικημάτων, ὅπως τῆς ὁπλοφορίας καὶ τῆς διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως.

Εἶναι γελοῖον, καὶ ἀποτελεῖ παρῳδίαν τῆς ὅλης καταστάσεως, νὰ ὁμιλῇ κανεὶς περὶ ἀφοπλισμοῦ τοῦ λαοῦ εἰς ἐποχὴν ἐπαναστάσεως—ἐπαναστάσεως τὴν ὁποίαν οἱ ἴδιοι εἶχαν ὑποστηρίξει καὶ ὑποθάλψει—καὶ περὶ τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως « τῆς διαταράξεως τῆς δημοσίας τάξεως ».

Ὁμιλεῖ περὶ ἀφοπλισμοῦ τοῦ λαοῦ. Ἀλλὰ ποίους ἐπρόκειτο ν' ἀφοπλίσουν ; Ἄραγε, τὸν πειθαρχούμενον καὶ νομοταγῆ πληθυσμόν ; Τοιαύτη ἦτο ἡ ἀντίληψίς των.

Πολὺ ἐλυπήθην διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ρώσου Γενικοῦ Προξένου Ντὲ Ἔττερς (ἦτο Φινλανδὸς), ἑνὸς ἐξαισίου καὶ τιμίου ἀνδρός, ἑνὸς κυρίου μὲ ὅλην τὴν ἔννοιαν τῆς λέξεως.

Ἀποτελοῦσε στοιχεῖον σταθερότητος ἐν μέσῳ ὅλης αὐτῆς τῆς προξενικῆς παραζάλης, ἐμελετοῦσε τὰ πράγματα κατὰ τρόπον ἀμερόληπτον, καὶ ἦτο ὁ μόνος ἐκ τῶν Γενικῶν Προξένων πρὸς τὸν ὁποῖον ἠμποροῦσα ν'ἀνοιχθῶ ἀπροκαλύπτως καὶ ἐμπιστευτικῶς.

Τὸ ὅτι ὁ Χάουαρντ ἔγινε κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην Πρύτανις τοῦ Προξενικοῦ Σώματος ὑπῆρξε συμφορὰ διὰ τὴν Κρήτην.

Ἀπὸ αὐτὸν προῆλθαν τὰ πολλὰ δεινὰ ποὺ ἀργότερα ἐπεσωρεύθη-

σαν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς του, προσεταιρίσθη τὸν Βενιζέλον καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου προητοίμασε τὸ ἔδαφος διὰ τὴν ἐγωϊστικὴν Μεσογειακὴν πολιτικὴν τῆς Ἀγγλίας ποὺ τελικῶς ἐπέφερε τὴν κατάρρευσιν τῆς Ἑλλάδος ὅταν ὁ Βενιζέλος, ὠθούμενος ὑπὸ τῆς ματαιοδοξίας του καὶ τῆς προσωπικῆς του φιλοδοξίας, ἔβαλε τὴν Ἑλλάδα νὰ πολεμήσῃ μόνη της χάριν τῶν Βρεταννικῶν συμφερόντων ἐναντίον ἀπείρως ἰσχυροτέρου ἐχθροῦ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, καὶ οὕτω ἐπέσπευσε τὴν ἐθνικὴν καταστροφὴν ποὺ ἔθεσε τέρμα εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὄνειρα.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ὀκτὼ ἐτῶν τῆς παραμονῆς μου εἰς Κρήτην, μοῦ ἐδόθη νὰ γνωρίσω τὸν πανοῦργον χαρακτῆρα του καὶ ἀπεκόμισα τὴν πεποίθησιν ὅτι εἰς πρώτην εὐκαιρίαν πολιτικῆς ἀνωμαλίας θ' ἀπεδύετο εἰς νέας πολιτικὰς δολοπλοκίας.

Εἰς πάντας ὅσοι ἦσαν διατεθειμένοι νὰ μὲ ἀκούσουν, ὅταν ἐπέστρεψα εἰς Ἀθήνας, προεῖπα ὅτι ἡ προσωπική του φιλοδοξία καὶ ματαιοδοξία τελικῶς θὰ τὸν ἔκαναν νὰ ἐκτοπίσῃ τὸν Βασιλέα καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσῃ τὴν Δημοκρατίαν, καὶ ὅτι ὅλ' αὐτὰ θὰ ἐτελείωναν μὲ ἐμφύλιον πόλεμον καὶ αἱματοχυσίαν.

Ἡ σκέψις αὐτὴ μοῦ εἶχεν ἤδη ἔλθει εἰς τὸν νοῦν κατὰ τὴν θλιβερὰν ἐκείνην νύκτα τοῦ Σεπτεμβρίου 1906 ποὺ ἐγκατέλειψα τὴν πολυαγαπημένην μου Κρήτην καὶ εἶδα νὰ χάνωνται εἰς τὸν ὁρίζοντα τὰ Λευκὰ Ὄρη εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ὁποίων εἶχα ζήσει πρῶτον τὰ εὐτυχέστερα καὶ ὕστερον τὰ πλέον δυστυχισμένα χρόνια τῆς νεότητός μου.

Μετὰ τὴν Διάσκεψιν τῆς Εἰρήνης, ἥτις ἐτερμάτισε τὸν Πρῶτον Παγκόσμιον Πόλεμον, ὁ ἴδιος ὁ Ἔσμε Χάουαρντ φαίνεται νὰ συνεμερίσθη κάπως τὴν γνώμην μου ὅταν ἔγραψε τὰ ἀκόλουθα εἰς τὰ ἀπομνημονεύματά του: (1).

«Ὅταν τὰ ἀναλογίζομαι ὅλα, προσωπικῶς αἰσθάνομαι ὅτι ὑπῆρξε συμφορὰ διὰ τοὺς Ἕλληνας ὅτι ὁ Βενιζέλος ἤσκησε τοιαύτην γοητείαν ἐπὶ τῶν ἀντιπροσώπων εἰς Παρισίους........»

Παρακάτω (2) ὁ Χάουαρντ παρουσιάζει δύο ἀλληλοσυγκρουομένας γνώμας περὶ τοῦ ἀντάρτου τῆς Κρήτης:

«Τὴν ἐπομένην», γράφει «ἀφοῦ ἐγευμάτισα μὲ τὸν Ὤμπρυ καὶ τὴν Μαρίαν Χέρμπερτ, ἐπέρασα τὴν βραδυὰν μὲ τὸν κύριον καὶ τὴν κυρία Ζυουδάκη εἰς τὸ Ξενοδοχεῖον Μεραευτές, ὅπου ἦτο ἡ ἕδρα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀντιπροσωπείας. Ὁ Βενιζέλος καὶ ὁ Κάρλο Πλάτσι ἦσαν

---

(1) Β' 282.

(2) Β' 372–373.

ἐκεῖ ὁ δὲ Βενιζέλος ἀνεμνήσθη τῶν παλαιῶν μας ἡμερῶν εἰς τὴν Κρήτην, τότε ποὺ ἡγήθη τῆς ἐπαναστάσεως ἐναντίον τοῦ Πρίγκιπος Γεωργίου, καὶ ἐγελάσαμεν καλὰ δι' ὅσα ἐζήσαμεν τότε.

Εἶναι καταπληκτικὸς ἄνθρωπος—ὁ Καβοὺρ τῆς Διασκέψεως—καὶ ἐπετέλεσε θαύματα διὰ τὴν χώραν του χάρις εἰς την προσωπικότητά του. Ἴσως νὰ εἶναι ὁ μόνος μέγας ἀνὴρ ὁλοκλήρου τῆς ὁμηγύρεως......».

«Εἰς τοῦτο ἔσφαλα μεγάλως εἰς τὴν κρίσιν μου: ἦτο μὲν πολὺ ἔξυπνος, ἀλλὰ ὄχι μέγας ἀνὴρ—τὰ μετέπειτα γεγονότα τὸ ἀπέδειξαν».

Τὰ γεγονότα αὐτὰ ἦσαν ἡ μοιραία εἰσβολὴ εἰς τὴν Μικρὰν Ἀσίαν καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα κατάρρευσις τῆς Ἑλλάδος περὶ τῆς ὁποίας ἔκαμα προηγουμένως μνείαν, καὶ ἥτις ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τοῦ πέραν τοῦ Αἰγαίου Ἑλληνισμοῦ.